Dil ve Zihin

Noam Chomsky

GENİŞLETİLMİŞ BASKI

FELSEFE

AYRAÇ

DİL ve ZİHİN

GENİŞLETİLMİŞ BASIM

Noam CHOMSKY
Massachusetts Teknoloji Enstitüsü

Felsefe / 08

AYRAÇ YAYINEVİ
Olgunlar Sokak, 3/3 06640 Kızılay/ANKARA
Tel & Fax: (0 312) 418 22 63

DİL VE ZİHİN (**Language and Mind**) • Noam Chomsky • Çeviri: Ahmet Kocaman • Yayına Hazırlayan ve Dizin: R. Levent Aysever • © **AYRAÇ YAYINEVİ** • Bu çevirinin tüm hakları saklıdır • ISBN 975-8087-47-9 • Birinci Baskı: Şubat 2001 • Kapak Tasarımı: Ragıp İncesağır • Kapak Uygulama: Erol Olcay • Dizgi: Ayraç Yayınevi • Baskı: Şahin Matbaası

DİL ve ZİHİN

GENİŞLETİLMİŞ BASIM

Noam CHOMSKY
Massachusetts Teknoloji Enstitüsü

Çeviri:
Ahmet KOCAMAN

Ankara – 2001

YAYIMCININ NOTU

Bir çeviri, en başta, çeviri yapılan dili bilmeyen okuyucular için yapılır. Bu, elinizdeki kitaptaki gibi örneklerin de "çevrilmesi" gerektiği anlamına gelir. Ancak, bu çeviride örnekler olduğu gibi bırakıldı. Bunun en önemli nedeni Chomsky'nin kendisi: O, belli bir dil üzerine yapılmış ayrıntılı bir incelemenin, çeşitli diller üzerine yapılmış binlerce yüzeysel incelemeden daha değerli olduğu düşüncesiyle, evrensel dilbilgisi kuramını, çok fazla sayıda değil, çok az sayıda özel dil, özellikle de İngilizce üzerine yaptığı/yapılan ayrıntılı incelemelerden yola çıkarak kurar. Kitapta verilen örnekler, bu bakımdan, onun kuramının dayandığı "veri tabanı"dır. Örnekleri "çevirmek", doğrusu, kuramın veri tabanını değiştirmek ya da genişletmek olurdu. Elbette, bir kuramın veri tabanının daralması ya da genişlemesi anlamında, birtakım değişikliklere uğraması her zaman olabilecek bir durum. Ancak bu, olsa olsa bağımsız araştırmalarla incelemelerin sonunda ortaya çıkabilecek bir durum olabilir yalnızca.

Örneklerin olduğu gibi bırakılmasının bir başka nedeni de yapıları: Bir bölümü, örnekte ya da metinde örnekle ilgili açıklamaların yapıldığı bölümde herhangi bir değişiklik yapmadan Türkçeye çevrilebilir örneklerden oluştuğu halde, önemlice bir bölümü ya örnekte, ya örnekle ilgili açıklamaların yer aldığı paragraflarda, ya da hem örnekte hem açıklama bölümlerinde birtakım değişiklikler yapmadan çevrilemeyen örneklerden oluşuyor. Elbette, burada da sorun, bütün bu değişikliklerin yapılıp yapılamayacağından değil, yapıldıklarında yapılanın bir "çeviri" olmaktan çıkıp yeni bir kitap yazmaya dönüşmesi.

Bu kaygılarla örnekler olduğu gibi bırakılmakla birlikte, bir çevirinin en başta kimler için yapıldığı da unutulmadı. Sesbilimle ilgili örnekler dışında, hemen hemen her örnekten sonra, yer yer birtakım açıklayıcı dipnotlar da düşülerek, < > imleri arasında Türkçeleri verildi. Ancak bunların kimileri, Türkçe metnin bütünlüğünü koruma adına zaman zaman serbest, zaman zaman da değiştirilerek "çevrildi"

RLA

İÇİNDEKİLER

Genişletilmiş Basıma Önsöz 7
Birinci Basıma Önsöz 13

DİLBİLİMİN ZİHİN İNCELEMELERİNE KATKILARI: Geçmiş Dönem 16

DİLBİLİMİN ZİHİN İNCELEMELERİNE KATKILARI: Günümüz 44

DİLBİLİMİN ZİHİN İNCELEMELERİNE KATKILARI: Gelecek 106

DOĞAL DİLLERDE BİÇİM VE ANLAM 151

DİLİN BİÇİMSEL YAPISI 173

DİLBİLİM VE FELSEFE 237

Genişletilmiş Basıma

ÖNSÖZ

Bu kitaptaki altı bölüm iki kümeye ayrılıyor. İlk üçünü 1968'-de yayımlanan *Dil ve Zihin* oluşturuyor. Aşağıda yeniden basılan ilk önsözde de açıklandığı gibi, zihin incelemelerinde dilbilimin (geçmiş dönemdeki, günümüzdeki ve gelecekteki) katkılarını gösteren bu ilk üç deneme, Ocak 1967'de Berkeley'de, California Üniversitesinde, öğretim üyeleriyle öğrencilerden oluşan dinleyiciler önünde yapılan Beckman konuşmalarına dayanmaktadır. Bu denemeler onları izleyen öteki üç bölümden ayrı bir bütün oluşturmaktadır.

"Doğal Dillerde Biçim ve Anlam" başlığını taşıyan 4. Bölüm Ocak 1969'da, Minnesota'da, Gustavus Adolphus College'-te, büyük ölçüde lise ve kolej öğretmenleriyle öğrencilerinin oluşturduğu dinleyiciler önünde yapılan, daha çok bir sohbet konuşmasıdır. Bu bölüm, *Dil ve Zihin* ile öteki çalışmalarımda sunulan temel kavramları yeniden ele almakta, sözdizimi yapılarının anlam yorumlamaları konusunda daha sonra yapılan çalışmaları sunmaktadır. Sanıyorum bu inceleme, daha önceki kuramın sınırlamalarıyla yetersizliklerini ortaya çıkarmakta ve bu kuramın yeniden gözden geçirilmesi için bir doğrultu önermektedir. Bu ve ilgili konulardaki daha teknik incelemeler, yakında Mouton tarafından (Hague'da 1972'de) basılacak *Semantics in Generative Grammar* ve *Conditions on Rules* başlıklı tekyazılarımda bulunabilecektir.

5. Bölüm, *Dil ve Zihin*'de sayıltı olarak kabul edilen ya da ancak kaba bir biçimde geliştirilen düşünceleri ayrıntılı olarak ele alan daha teknik bir çalışmadır. Burada amaçlanan okur kitlesi öncelikle ruhbilimciler ile ruhdilbilimcilerdir. İlk olarak, Eric Lenneberg'in *Biological Foundations of Language* adlı kitabına ek

olarak yayımlanan bu bölüm, üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramını kısa ve derli toplu bir biçimde sunmayı ve bunun insan ruhbilimi açısından içinde barındırdığı olanakları araştırıp ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Sözünü ettiğimiz yazılar, teknik araştırmaları, gerçekte ilk kez 1965'te yazılan, dolayısıyla da burada toplanan denemelerin en eskisi olan bu bölümde kısaca belirtilen doğrultularda, bir ölçüde daha ileri götürmektedir.

6. Bölüm daha değişik bir dinleyici kitlesine, meslekten felsefecilere yöneliktir. Bu, Nisan 1968'de New York Üniversitesi'nde yapılan dilbilim ve felsefe konulu bir sempozyumda sunulmuştu. Bu konuşmanın amacı, çağdaş dilbilimle felsefe (özellikle epistemelojiyle zihin felsefesi) arasındaki buluşma noktalarını araştırmaktı. Bu konuşmada, günümüzdeki dilbilim çalışmalarının, insan bilgisinin doğasını, edinilmesinin temelini ve kendine özgü kullanılma biçimlerini açıklamada ilginç yaklaşımlar sağlayacağı ileri sürülmüştür. Bu deneme, bir ölçüde bu konularda ortaya çıkan tartışmalarla, bir ölçüde de konuların doğrudan kendileriyle ilgilidir.

Bu denemelerde belli yinelemeler de vardır. 4., 5., ve 6. Bölümlerin her biri kendi içinde az çok bir bütün oluşturmaktadır. Bu bölümlerde önceden bilindiği varsayılan şeyler çok az, bu nedenle de hem onlarda yapılan birtakım açıklamalar hem de onlarla *Dil ve Zihin*'i oluşturan bölümler birbirleriyle örtüşmektedir. Temel noktaları değişik biçimlerde dile getirmek yararlı olur umarım. Aslında bu denemelerde irdelenen en basit ve en temel noktalarda bile büyük yanlış anlamalar söz konusudur. Sözgelimi, basitleştirilmiş irdelemelerde "derin yapı"yı, "üretici dilbilgisi" ya da "evrensel dilbilgisi"yle karıştırma eğilimi vardır. Ayrıca birçok meslekten dilbilimci, burada "dil kullanımının yaratıcı yanı" dediğim şeyi, sürekli olarak üretici dilbilgisinin yinelemeli olmasıyla karıştırmışlardır; bunlar apayrı konulardır. Bu tür sorunların açıklanmasına yardımcı olur umuduyla bu denemelerdeki tekrarları gidermeye çalışmadım.

4.-6. Bölümler, Beckman konuşmalarında irdelenen düşüncelerle konuları geliştirip derinleştirmektedir. Bu denemelerin

tümü öncelikle dilbilim, felsefe ve ruhbilimin kesiştiği alanla ilgilidir. Birincil amaçları, dilin yapısıyla ilgili oldukça teknik araştırmaların, insan zekâsının anlaşılmasına nasıl katkıda bulunabileceğini göstermektir. Dilin yapısını incelemenin, zihnin, dilin özgür ve yaratıcı bir biçimde kullanılmasının temelini yaratan özelliklerini ortaya çıkaracağına inanıyor, bu denemelerde de bunu göstermeye çalışıyorum.

Son bir kez daha yinelemek pahasına, burada, *Dil ve Zihin*' in önsözünde "davranış bilimleri" denilen bilimlerle ilgili gözlemlerin önemini vurgulamak istiyorum. Günümüzde, davranış bilimlerinin insan etkinlikleriyle ilgili olarak yaratacağı sonuçlara ilişkin bir yığın (çoğu zaman da oldukça abartılı) sav ortaya atılmıştır. Anımsamalıyız ki, insanların nasıl davrandıkları, olağan koşullarda neden belli bir davranış biçimi sergiledikleri konusunda dikkate değer çok az deneysel varsayım vardır. Bu konudaki yayıncayı inceleme zahmetine katlanan okur, inanıyorum ki, bu konuda yalnızca az sayıda dikkate değer bilimsel bilgi bulunduğunu ortaya çıkarmakla kalmayacak, davranış bilimlerinin, bir yana bırakılamayacak bilimsel bilgilere ulaşmayı gerçekte olanaksız hale getiren, herhangi bir gerekçesi olmayan birtakım yöntemsel sınırlamalar konusunda direndiğini de anlayacaktır.

İnsan bilgisiyle inanç dizgelerinin kimi alanlarda nasıl edinildiğini artık anlamaya başlayabiliriz. Dilin durumu özellikle ilginçtir; çünkü dilin düşüncede ve insan etkileşiminde temel bir rolü vardır; böyle bir durumda olduğu için de kazanılan bilgi dizgesini betimlemeye girişebilir, bu kazanımı olanaklı kılan içkin insan yetenekleri konusunda, usa yakın birtakım varsayımlar oluşturabiliriz. Bu kavrayış pırıltıları kendi içlerinde değerli şeylerdir, ayrıca başka çalışmalar için de bir değer taşırlar. Şundan büyük ölçüde emin olabiliriz: Deneyim ile eylem, uyaran ile tepki arasındaki dolaysız bağıntıların incelenmesi, genel olarak, boş bir çabadır. Çok basit olanları dışında bütün durumlarda, bir kimsenin yaptıkları geniş ölçüde bildiklerine, inandıklarına ve beklentilerine bağlıdır. İlgili bilgi ve inanç dizgelerinin

hiç değilse geçici bir dillendirimine dayanmayan bir insan davranışı incelemesi, daha baştan önemsiz ve yersiz olmaya mahkumdur. İnsanın öğrenmesi konusunda bir inceleme, ciddi bir biçimde, ancak böyle geçici nitelikli bir bilgi ve inanç dizgesi dillendirildikten sonra başlayabilir. Ancak o zaman, elde deneyim verileri de varsa, bu dizgelerin nasıl edinildiğini araştırabiliriz. Bunun gibi, bir kimsenin eylemlerinin bildikleri, inandıkları ve beklentileriyle nasıl bir ilişkisi olduğu bilinemediği sürece, insan davranışının ciddi bir biçimde incelenmesine girişilemez. Ancak öğrenilen şeyin ne olduğuna ilişkin geçici bir varsayımımız olursa, insanın öğrenmesini ciddi bir biçimde incelemeye girişebiliriz; ancak öğrenilen şey (bilinen ve inanılan şey) konusunda geçici bir varsayım oluşturabilirsek, davranış incelemesine ciddi bir biçimde yönelebiliriz. Söz konusu olan dilse, olağan konuşan-dinleyenin bildiği, öğrendiği şey konusunda geçici, ama oldukça ayrıntılı ve karmaşık varsayımlar sunabiliriz. Bu nedenle dil incelemesi, bana, özellikle insanın öğrenme ve davranışını inceleme açısından ilginç görünüyor.

Ancak dilin özel bir durumu olduğunu vurgulamalıyız. Dile ilişkin bilgi, olağan koşullarda, kısa sürede onunla yüz yüze gelerek elde edilmektedir, ama bu edinilen bilginin karakteristik yanları önceden belirlenmiş olabilir. İnsan dilinin, insanın zihinsel yeteneklerinin özelliklerini doğrudan yansıtması ve öteki bilgi ve inanç dizgelerinin olamadığı ölçüde, "zihnin dolaysız aynası" olması beklenebilir. Ayrıca, dil edinimini bu incelemelerde belirtilen çizgilerde açıklayabilmiş olsak bile, yine de karşımızda, edinilen bilginin olağan kullanımını açıklama sorunu vardır. Ancak bu sorun, bugün için bilimsel soruşturma alanının dışında kalan bir sorundur. Elbette, birtakım görüngülerle birtakım sorunların, sırf (bugün için, belki de özünde ayrıntısını bilmediğimiz bakımlardan sınırlı olan insan zekâsı yüzünden) "bilimsel soruşturma alanının dışında kaldığı için varolmadığını öne sürmek hiç usa uygun değildir. İnsan ve toplum konusundaki incelemelerin başlangıç aşamasında ve genel olarak akade-

mik bir özden yoksun olmaları nedeniyle, insan davranışıyla ilgili temel ve vazgeçilmez etmenler konusunda ancak kurgulamalarda bulunabiliriz; başka türlüsünü yapmak sorumsuzluk olacaktır. Bu konularda kurgulamalarda bulunmak son derece yerinde, hattâ gereklidir de. Olanaklı durumlarda var olan sınırlı ve bölük pörçük bilginin yol göstericiliğini kabul etmek gerekir. Ama kurgulama açıkça kurgulama diye adlandırılmalı, bilimsel araştırmanın kazanımlarından kesinlikle ayrılmalıdır. Meslekte uzmanlığa ve meslekten gelen insanların yargılarına değer verme eğiliminde olan bir toplumda, bu son derece önemli bir konudur. Özellikle bilim adamının toplum karşısında bu konuda bir sorumluluğu vardır.

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü N.C.

Birinci Basıma

ÖNSÖZ

Bu kitabın üç bölümü, Ocak 1967'de Berkeley'de, California Üniversitesi'nde yaptığım Beckman konuşmalarının bir ölçüde geliştirilmiş biçimleridir. Birincisi, zihin incelemesine, dilin doğasıyla ilgili araştırmalarla kurgulamalara dayanan geçmiş katkıları bir değerlendirme girişimidir. İkincisi, çağdaş dilbilimde zihin incelemesiyle bağlantılı gelişmelere ayrılmıştır. Üçüncüsü ise dil ve zihin incelemelerinin gelecekte alacağı yönlerin oldukça kurgusal bir irdelemesidir. Dolayısıyla bu üç konuşma geçmişle, günümüzle ve gelecekle ilgilidir.

Dilbilim tarihi konusundaki araştırmaların durumu göz önüne alınırsa, geçmişteki katkıları değerlendirme girişiminin bile daha çok bir deneme niteliğinde görülmesi gerekir. Çağdaş dilbilim, çağdaş "davranış bilimleri"nin "kurgulama"dan "bilim" olmaya doğru geçişi kimi temel noktalarda büyük ölçüde başardığı, önceki çalışmaların artık güven içinde eskilerde bırakılması gerektiği biçimindeki bir kuruntuyu (doğru terim bu sanıyorum) paylaşıyor görünüyor. Kuşkusuz mantıklı bir kimse, özenli bir çözümleme ve dikkatli bir deneyden yana olacaktır; ancak ben "davranış bilimleri"nin, büyük ölçüde, doğa bilimlerinin yalnızca yüzeysel özelliklerine öykündüğü düşüncesindeyim. Onların bilimsel niteliklerinin çoğu, konularını sınırlandırmaları ve ana sorunu kuşatan sorunlar üzerinde yoğunlaşmalarıyla kazanılmıştır. İlgi alanının bu biçimde daraltmak, gerçek akademik başarılara götürürse haklı görülebilir; ancak bugünkü durumda bu alan sınırlandırmasının derin ve önemli sonuçlar yaratacağını göstermek çok zor olurdu. Ayrıca, dikkatli deneysel çalışmalar ve verilerin özenli bir biçimde işlenmesi

sonucunda elde edilen çok az sayıda cılız bilgiye dayanarak, son derece önemli ve büyük toplumsal değeri olan konularla ilgili, doğal ama ne yazık ki yersiz, bir "ekstrapolasyon"* eğilimi söz konusu olmuştur. Bu, ciddi bir konudur. Uzmanların, bildiklerinin gerçek sınırını ve bugüne değin vardıkları sonuçları açıklama sorumlulukları vardır ve inanıyorum ki, bu sınırların özenle incelenmesi, gerçekte toplum bilimleriyle davranış bilimlerinin bütün alanlarında, bugüne değin elde edilen sonuçların bu tür bir "ektrapolasyonu" desteklemeyeceğini gösterecektir. Sanıyorum, bu tür bir çözümleme, daha önceki düşünüş ve kurgulamaların rahatlıkla gözardı edilemeyeceğini, bugünkü ciddi çalışmalar için de büyük ölçüde vazgeçilmez bir temel oluşturacağını gösterecektir. Burada genel olarak bu görüşü kanıtlamak gibi bir çabam yok, ama söz konusu konuşmaların temelinde bu görüşün bulunduğunu söylemek istiyorum.

İkinci konuşmada, dil araştırmalarındaki kazanımları dizgesel bir biçimde sergileme amacı taşımadım; bunun yerine, bu araştırmaların sınırları içinde bulunan henüz çözülmemiş sorunlar üzerinde durdum. Bu konuşmanın büyük bir bölümü, R. Borger ile F. Cioffi'nin yayıma hazırladıkları *Explanations in Psychology*'de (New York: Cambridge University Press, 1967), Max Blanck'ın ilginç bir yorumuyla birlikte, "Problems of Explanations in Linguistics" başlığı altında yayımlanacaktır. 1. ve 3. konuşma Nisan 1966'da Chicago Üniversitesinde yapılan ve B. Rothblatt'ın yayıma hazırladığı *Changing Perspectives on Man*'de (Chicago: University of Chicago Press, 1968) yayımlanan konuşma metninden kimi konuları içermektedir. Birinci konuşmanın bir bölümü *Colombia University Forum*'da yayımlanmıştı (ilkbahar 1968, 11. cilt, 1. sayı); üçüncü konuşmanın bir bölümü de sonbahar 1968 sayısında (11. cilt, 3. sayı) yayımlanacaktır.

Son derece yararlı görüş ve yorumları; daha da önemlisi, bu konuşmalardan birkaç ay önce paylaşma ayrıcalığını elde ettiğim varsıl ve canlı düşün ortamında bir süre kalma olanağı

---

* Bilinen değerlerden yola çıkarak bilinmeyen bir değeri saptamak. (ç.n.)

sağladıkları için, Berkeley'deki fakülte öğretim üyelerine ve öğrenci temsilciliğine şükranlarımı sunarım. John Ross ile Morris Halle'a da yararlı yorum ve önerileri için şükran borçluyum.

DİLBİLİMİN ZİHİN İNCELEMELERİNE KATKILARI — *Geçmiş Dönem*

Bu konuşmalarda dikkatleri şu soruya çevirmek istiyorum: Dil incelemelerinin insan doğasını anlamamıza katkısı ne olabilir? Bu soru şu ya da bu biçimde çağdaş Batı düşüncesi içinde kendine bir yer edinmiştir. Daha az kendine dönük ve bizimkinden daha az bölünmüş bir dünyada, dilin doğasının ne olduğu, dilin insanın zihinsel süreçlerini ne bakımdan yansıttığı ya da düşüncenin akışını ve karakteristik yanlarını nasıl biçimlendirdiği gibi sorular, çok değişik ilgileri, görüşleri, düşün geçmişleri olan bilginlerle yetenekli amatörlerin inceleme ve kurgulama konuları olmuştur. 19. ve 20. yüzyıllarda dilbilim, felsefe, ruhbilim, titrek adımlarla kendi yollarında ayrı ayrı yürümeye çalışırlarken, dil ve zihinle ilgili klasik sorunlar kaçınılmaz olarak yeniden ortaya çıkmış; bu da birbirinden ayrı bu alanların birleşmesine ve çabalarının bir yön ve anlam kazanmasına hizmet etmiştir. Geçtiğimiz on yılda bilim dallarının oldukça yapay olan ayrışmasının sona erebileceğine ilişkin göstergeler belirmiştir: Artık ötekilerden bütünüyle bağımsız olduğunu göstermek bu bilimlerden hiçbiri için bir onur kaynağı değildir; ayrıca (sözgelimi sibernetik ile iletişim bilimlerinin sağladığı yeni bakış açılarının ışığında; karşılaştırmalı ve fizyolojik ruhbilimdeki, yerleşik inançları sarsıp bilimsel imgelemi aydın çevremizin neredeyse ayırdında olamayacağımız kadar tanıdık bir parçası haline gelmiş olan kimi bağlarından kurtaran gelişmeleri yaratan koşullar karşısında) klasik sorunların yeniden, zaman zaman da yeni ufuklar açacak bir biçimde dile getirilmelerine olanak sağlayan yeni ilgi alanları ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar çok umut vericidir. Sanıyorum bilişsel ruhbilimde (özellikle de

bilişsel ruhbilimin dilbilim olarak bilinen özel alanında) yıllardır olduğundan daha da sağlıklı bir oluşum var. En umut verici göstergelerden birisi de, yakın geçmişin yerleşik görüşlerine ilişkin kuşkuculuğun, zamanından önce oluşacak yeni bir yerleşik görüşün aldatıcılığı ve tehlikeleri konusunda bir bilinçle birlikte yürümesidir; bu bilinç, sürerse, yeni ve işleri gülünçleştirecek bir dogmanın doğuşunu da önleyebilir.

Günümüzdeki durumun değerlendirilmesinde yanılgıya düşmek kolaydır; yine de bana öyle geliyor ki dogmatizmin çöküşü ve ona eşlik eden, eski ve bugün de çözümü güç sorunlara yeni yaklaşım biçimleri arayışı yalnızca dilbilimde değil, zihin incelemeleriyle ilgili bütün öteki bilim dallarında da çok açıktır. Öğrenciyken, alanın temel sorunlarının çözüldüğü; geriye kalan işinse, iyice anlaşılmış olan dil çözümleme tekniklerini geliştirmek, düzeltmek ve bunları daha geniş dil gereçlerine uygulamak olduğu düşüncesi (böyle düşünülüyordu) karşısında duyduğum huzursuzluğu çok iyi anımsıyorum. Savaş sonrası yıllarda etkin araştırma merkezlerinde egemen olan tutum buydu. 1953'te tanınmış bir insanbilimci-dilcinin, topladığı gereçleri incelemek gibi bir niyeti olmadığını, çünkü birkaç yıl içinde bilgisayarları, zaten oldukça iyi biçimlendirilmiş olan tekniklerin kullanımı yoluyla, büyük bir veri tabanından bir dilbilgisi oluşturmak üzere programlamanın mutlaka olanaklı olabileceğini söylediğini anımsıyorum. O zamanlar bu olasılık, insan zekâsının kaynaklarının bu işlem ve tekniklerin ortaya çıkaracağından daha derinlerde olduğunu düşünen, ya da hiç değilse ümit eden kimseler için üzücü görünse bile, hiç de akıldışı bir tutum gibi görünmüyordu. Buna koşut olarak, kuramla uğraşan en etkin bilginler temelde sınırlı bir teknikler toplamının yeni bir alana, sözgelimi bağlantılı söylem çözümlemesine ya da dilin ötesindeki başka kültür olgularına uygulanması sorunu ile uğraştıklarından, 1950'lerin ilk yıllarında dilbilim yöntemlerinin incelenmesi konusunda gözle görülür bir düşüş vardı. Harvard'a, B. F. Skinner'in daha sonra *Verbal Behaviour* kitabında yayınlanacak olan William James konuşmalarını yapmasından kısa bir

süre sonra, bir mezuniyet sonrası öğrencisi olarak geldim. Dil felsefesi ya da dil ruhbilimi araştırmaları alanında etkin kimseler arasında, o dönemde ayrıntılar eksik, sorunlar da bu ölçüde basit olmamakla birlikte, Skinner'in özetlediği türden bir davranış çerçevesinin dil kullanımının bütün uzanımını açıklamakta yeterli olduğu konusunda çok az kuşku duyuluyordu. Leonard Bloomfield ile Bertrand Russell'ın, genel olarak da olgucu dilbilimcilerin, ruhbilimcilerle felsefecilerin, uyaran-tepki ruhbiliminin insan yeteneklerinin en giz dolu olanını açıklama noktasına değin genişletileceği biçimindeki kanılarını sorgulamak için ortada çok az neden vardı. En köktenciler bile, belki de bu yeteneklerin tam hakkını vermek için, beynin içinde, hemen incelemeye açık olan büyük harfli *U* ya da *T*'lerin* yanına küçük harfli *u* ya da *t*'ler düşünülmesi gerektiği yollu bir duygu yaratıyorlardı, ama bu açılım genel görünüme aykırı değildi.

Eleştirel görüşler, epeyce büyük saygınlığı olanlar bile, hiç dinlenmiyordu. Sözgelimi Karl Lashley 1948'de dil kullanımının ve belli bir yapı verilmiş bütün davranışların temelinde, çağrışım yoluyla çözümlenemeyecek ve bu ölçüde basit yollarla geliştirilemeyecek bir tür soyut yapılar bulunduğunu öne sürerek, yerleşik görüşleri eleştiren yetkin bir konuşma yapmıştı. Ancak, sağlıklı ve çarpıcı da olsa, uslamlaması ve görüşleri ruh-dilbilim araştırmalarının en önde gelen merkezlerinden biri olan kendi Üniversitesinde (Harvard) bile dikkat çekmemiş, alanın gelişimi üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır. Lashley'in katkısı on yıl sonra ilgi uyandırmaya başlamıştı, ama ancak görüşleri başka bir bağlamda apayrı bir biçimde başarıya ulaştıktan sonra.

1940'ların teknolojik gelişmeleri bu genel şaşkınlığı yalnızca pekiştirmişti. Bilgisayarlar ufuktaydı; kullanımlarının yakın olması da, görüngülerin en basit ve en açık olanlarına ilişkin kuramsal bir anlayış geliştirmenin yeterli olacağı konusun-

* U: uyaran; T: tepki. (ç.n.)

daki görüşü pekiştirmişti (öteki görüngüler nasıl olsa "tıpatıp aynı" olacak, görünürdeki bu karmaşa da elektronik mucize sayesinde çözülecekti). Savaş sırasında geliştirilen sesyazar, konuşma seslerinin fiziksel yoldan çözümlenmesi için benzer umutlar sunuyordu. 1950'lerin ilk yıllarında konuşma çözümlemesi konusunda yapılan alanlararası konferansların metinleri ilgiyle okunabilir. Konuşmayı eldeki mühendislik teknikleriyle yazıya dönüştürme sorununa kesin bir çözüm getirme olasılığından, aslına bakılırsa sorunun çözümünün çok yakın olduğundan kuşku duyacak çok az insan vardı. Yalnızca birkaç yıl sonra da, makineli çeviri ve otomatik soyutlamanın hemen yakınımızda olduğu gösterişli bir biçimde ortaya konuluverdi. Temel işlemlere daha matematiksel bir düzen arayanlar için, 1950'lerin ilk yıllarında temel bir kavramı, "bilgi" kavramını sağlayan, toplum bilimleriyle davranış bilimlerini bütünleştirecek ve olasılık temeli üzerinde sağlam ve doyurucu bir matematiksel insan davranışı kuramına olanak yaratacak, yeni geliştirilen matematiksel bir iletişim kuramı vardı. Aynı dönemlerde, yakın bağlantılı matematik kavramlarından yararlanılarak bağımsız bir çalışma alanı olarak özdevinirler kuramı geliştirildi; çok yerinde bir tutumla da, bu kuram daha önceki sinir ağları kuramındaki buluşlarla ilişkilendirildi. Bütün gelişmenin kuşkulu, sallantılı ve belki de yanlış tasarımlandığının ayırdında olan John von Neumann gibileri de vardı; ancak bu aykırı sesler, matematiğin, teknolojinin, davranışçı dilbilim ile ruhbilimin, çok basit, çok açık ve geleneğin üzerine bir esrar perdesi çekip bıraktıklarına temel bir anlayış getirmeye yetecek bir bakış açısında birleştikleri duygusunu gidermekten çok uzaktı.

Günümüzde hiç değilse Amerika'da, savaş sonrasının ilk yıllarındaki bu yanılsamaların izleri çok azdır. Yapısal dilbilim yöntembilgisinin, ("orta yol kuramı"na değin uzansın ya da uzanmasın) uyaran-tepki ruhdilbiliminin, ya da dil kullanımına ilişkin olasıcı ya da özdevinirler kuramına uyarlanmış biçiminin bugün içinde bulundukları duruma baktığımızda da herbirinde koşut bir gelişmenin olduğunu görürüz: Dikkatli bir çözümle-

me, ortaya atılan kavram ile ilke dizgesinin, bu dizge kesinleştirilebildiği ölçüde, çok önemli bir bakımdan yetersiz olduğunun gösterilebileceğini ortaya koymuştur. Bu kavramlar çerçevesinde gerçekleşebilecek yapılar, deneysel yeterlik koşulları aranıyorsa, dil kullanımının temelinde bulunduğu kabul edilecek yapılar değildir. Üstelik bu olumsuzluk ve yetersizliğin niteliği, bu yaklaşımların doğru yolu izlediklerine inanmamızı sağlayacak türden de değil pek. Başka bir deyişle, bunların hepsinde (görüşüme göre çok inandırıcı biçimde), yaklaşımın salt yetersiz değil, temel ve önemli birçok bakımdan hatalı olduğu öne sürülmüştür. Dilin nasıl kullanıldığını ya da edinildiğini eğer bir gün anlayacaksak, bu iş için, ayrı ve bağımsız bir inceleme için bilişsel bir dizge, ilk çocuklukta gelişen ve gözlediğimiz davranışları belirlemek için başka birçok etmenle etkileşimde olan bir dizge oluşturmak gerektiği, sanıyorum, artık açıkça anlaşılmıştır; teknik bir terim kullanmak gerekirse, davranışın temelinde bulunan ama davranışta doğrudan ya da basit bir biçimde gerçekleşmeyen *dil edinci* dizgesini bütün öteki şeylerden ayırarak incelemeliyiz. Bu ediç dizgesi yapısal dilbilimin sınıflama yöntemlerine, *U-T* ruhbiliminin kavramlarına, matematiksel iletişim-kuramına ya da basit özdevinirler kuramına dayanılarak betimlenen kavramlar çerçevesinde tanımlanabilen herhangi bir şeyden nitelikçe farklıdır. Basit ve dolaysızca verilen görüngüleri betimlemek için geliştirilen model ve kuramlar, gerçek dil edinci dizgesini içinde barındıramaz; basit betimlemeler için "ekstrapolasyona" gitmek bizi dil edinci gerçeğine yaklaştıramaz; zihin yapıları salt "benzer türden başka yapılar" değildir; daha yalnızca birkaç yıl önce çok umut verici görünen kavramların çözümlenmesiyle geliştirilebilecek karmaşık düzen ve yapılardan nitelikçe farklı şeylerdir. Bizim için önemli olan karmaşıklık derecesi değil, karmaşıklığın niteliğidir. Bu bakımdan, eldeki teknolojinin önemli bir içgörü, anlayış getirmesini ya da önemli başarı elde etmesini beklemek için ortada bir neden yoktur; gözle görülür biçimde başarısız olmuştur; aslında bilgisayarların dilbilim araş-

tırmalarında kullanılması için (dilbilim gibi küçük bir alanın ölçüleriyle) hatırı sayılır zaman, enerji ve para ayrılmış, ama bütün bunlar dilin kullanımını ve doğasını anlamamızda gözle görülür bir gelişme sağlayamamıştır. Bu yargılar acı ama haklı yargılardır. Ayrıca etkili dilbilim ve ruhdilbilim araştırmacılarınca pek tartışılmış da değildir.

Sanıyorum, aynı zamanda, dil edincinin doğasına ve bundan yararlanma yöntemlerine ilişkin anlayışımızda da dikkate değer ilerlemeler olmuştur; ancak bu ilerlemeler irdelemekte olduğumuz dönemde tutkuyla ortaya atılanlardan çok farklı sayıltılardan kaynaklanmıştır. Daha da önemlisi, bu ilerlemeler, bilinenle şimdiki anlayış ve tekniğin kapsamının ötesinde bulunan arasındaki uçurumu daraltmamıştır; tam tersine, her ilerleme bu düşünsel ufukların şimdiye değin düşlendiğinden çok daha uzak olduğunu açığa çıkarmıştır. Son olarak, bana öyle geliyor ki, bugün bize verimli görünen sayıltı ve yaklaşımlar açık bir biçimde geleneksel renkler taşır; genelde, son derece aşağılanan bir gelenek son yıllarda yeniden canlandırılmış ve katkılarına ciddi, kanımca da haklı olarak dikkat çekilmiştir. Bu olguların kabul edilmesi, bizi, daha önce sözünü ettiğim genel ve sağlıklı bir kuşkuculuğa götürür.

Kısacası, genel olarak dilbilim ve ruhbilimin gelişiminin bu döneminde, yeniden klasik sorulara yönelmek ve bu alanlarla ilgili ne tür yeni anlayışlara ulaşıldığını ve klasik sorunların çağdaş araştırma ve incelemeler için nasıl yönlendirici olabileceğini sorgulamak bana oldukça uygun bir tutum gibi görünüyor.

Zihnin doğasıyla, daha doğrusu, insan dilinin doğasıyla ilgili inceleme ve kurgulama tarihine dönersek, dikkatimiz doğal olarak 17. yüzyılda, çağdaş bilimin temellerinin sağlam olarak atıldığı ve bugün de bizi şaşırtan sorunların gözle görülür bir açıklık ve beceri ile dillendirildiği "deha yüzyılı" üzerinde toplanır. Günümüzdeki düşünsel ortamın 17 yüzyıl Batı Avrupa'sını anımsattığını gösteren hiç de yüzeysel olmayan birçok neden var. Bugünkü bağlamda özellikle önemli olanlardan birisi, özdevinirin gizilgücüne ve yeteneğine duyulan büyük ilgidir

(Konu bizim kadar 17. yüzyıl insanında da epeyce uğraştırmıştır.). Yukarıda, oldukça açık bir biçimde kavradığımız kavramlar dizgesi ile insan zekâsının doğası arasında gözle görülür bir açıklık (daha doğrusu genişleyen bir uçurum) olduğuna ilişkin yavaş yavaş beliren bir anlayış olduğundan söz etmiştim. Descartesçı felsefenin temelinde de benzer bir anlayış bulunmaktadır. Descartes da araştırmalarının daha başlarında zihin incelemesinin, bizi salt karmaşıklığın derecesi ile değil, niteliği sorunu ile karşı karşıya bıraktığı sonucuna varmıştı. Kavrayış ve istencin, insan zihninin bu iki temel özelliğinin, en karmaşık özdevinirle bile gerçekleştirilemeyecek yetenek ve ilkeler içerdiğini göstermiş olduğunu düşünmüştü.

Bu uslamlamanın gelişiminin izlerini, Descartes'ın dile ilişkin birkaç düşüncesini genişleterek ilginç bir kitapçık yazan Cordemoy'nun, ya da Descartes'ın insan kuramını fizyoloji ötesine taşıyacak kadar yaşasa konuya ilişkin olarak söyleyebileceklerinin öne sürüldüğü uzun ve ayrıntılı *Traite de l'esprit de l'homme* kitabının yazarı La Forge gibi ikinci derecede ve şimdilerde unutulan Descartesçı felsefecilerin yapıtlarında izlemek özellikle ilginç olur. Bu uslamlamanın ayrıntılarını araştırmak, birtakım skolastik öğreti artığı tarafından (sözgelimi, töz ve kip çerçevesinde) nasıl engellenip yanlış yönlere çekilmek istendiğini göstermek isteyenler olabilir. Ancak uslamlamanın genel yapısı akıldışı değildir; aslında bu konuşmanın başında sözünü ettiğim, savaş sonrasının ilk yıllarındaki düşünce çerçevesine karşı olan uslamlamaya çok benzemektedir. Descartesçılar, cisimsel nesne kuramı ayrıntılarına inilip açıklığa kavuşturulsa ve sınırlarının sonuna değin götürülse bile, onun içgözlemle açıkça belli olan ve başka insanların eylemlerini gözlemek yoluyla doğrulayabileceğimiz olguları açıklamakta yetersiz kalacağını göstermeye çalıştılar. Bu kuram, özellikle, düşüncenin temel özelliklerini açıklayamadığı gibi, insan dilinin olağan kullanımını da açıklayamaz. Sonuç olarak, bütünüyle yeni bir ilke ortaya koymak, Descartesçıların terimleriyle, yer kaplama ve devinim temel özellikli cismin yanında, özü düşünce olan ikinci bir tözün varlığını

kabul etmek zorunluluğu vardır. Bu yeni ilkenin, "kurumsallaşmış bir dil," yani bir bölümü yalnızca ona özgü olan, bir bölümü de zihnin genel özelliklerini yansıtan ilke ve yasalara bağlı, kültür ürünü bir dil çerçevesinde yeni düşünceler dile getirip bütünüyle yeni düşünce anlatımlarını anlamak gibi bir tek insanda görülen bir yeteneğe, "dil kullanımının yaratıcı yanı" dediğimizde en çok kendini belli eden "yaratıcı bir yanı" vardır. Sözü edilen bu yasa ve ilkelerin, davranış çözümlemesi ile fizik nesneler arasındaki etkileşime özgü kavramların en geniş kaplamları çerçevesinde bile dillendirilemeyecekleri, en karmaşık özdevinirlerce bile gerçekleştirilemeyecekleri ileri sürülmüştür. Aslında Descartes, o öteki nesnenin bir insan zihnine sahip olduğunun, salt bir özdevinir olmadığının en açık göstergesinin onun dili olağan biçimde kullanma yeteneği olduğunu öne sürmüş; bu yeteneğin, böyle bir canlı ya da makine, bir insan gibi koşabilmesini sağlayacak fizyolojik organlarla donatılsa bile, başka bakımlardan insandan daha üstün zekâ belirtileri gösteren bir hayvan ya da özdevinirde görülemeyeceğini belirtmiştir.

Bu uslamlamaya ve geliştirilme biçimine yeniden döneceğim. Ancak bütün boşluklarına ve eksiklerine karşın bunun önemsenmesi gereken bir uslamlama olduğunu vurgulamak gerekir. Sonuçta saçma olan birşey de yoktur. Batı düşüncesinin o belirli gelişim aşamasında, bugün de varolmayan biçimiyle bir ruh biliminin, insana özgü değişik bilgi ve inanç dizgelerini belirleme sorunuyla, bunları yapılandıran kavramlarla ve bunların temelinde bulunan ilkelerle işe başlayan ve ancak ondan sonra bu dizgelerin doğuştan gelen yapı ile canlı-çevre etkileşiminin bir tür birleşimiyle nasıl geliştiklerini incelemeye koyulan bir ruhbilimin, doğması olasılığı bana son derece yüksek görünüyor. Böyle bir ruhbilim, önsel olarak kimi özel düzeneklerin bulunduğunu öne sürüp bunların bütün bilgi ve inanç ediniminin temelinde bulunan düzenekler olduğunu söyleyen bir insan zihni yaklaşımına oldukça ters düşerdi. Bu ayrıma daha sonraki bir konuşmada değineceğim. Şu anda yalnızca reddedilen seçe-

neğin usa uygunluğunu, daha da ötesinde fizikteki 17. yüzyıl devriminde çok başarılı olduğu kanıtlanan yaklaşımla tutarlı olduğunu vurgulamak istiyorum.

Özü düşünmek olan bir tözü koyut olarak alan Descartesçı felsefe ile, çekim ilkesini (nesnelerin hareketini yöneten etkin ilkeyi) maddenin en sonuncul zerreciklerinin doğuştan gelen bir özelliği olarak kabul eden Newton sonrası düşünce arasında, belki de yeterince irdelenmeyen yöntem koşutlukları vardır. Belki de Descartesçı felsefenin çağdaş düşünceye en büyük katkısı, tözsel formlar ve gerçek niteliklerle ilgili skolastik kavrayışı, Descartes'ın "havada uçuşan küçük imgeler" diyerek alaya aldığı şeylerin tümünü reddetmiş olmasıdır. Bu giz dolu niteliklerin atılmasıyla hareket halindeki madde fiziğinin ve zihnin özelliklerini bulgulayan bir ruhbilimin doğması için ortam hazırlanmıştı. Ancak Newton, Descartes'ın mekanik fiziğinin iş göremeyeceğini (*Principa*'nın ikinci kitabı büyük ölçüde bunu göstermeye ayrılmıştır) ve cisimlerin hareketini açıklamak için yeni bir gücü koyut olarak almak gerektiğini öne sürmüştür. Uzaktan etkili olan bir çekim gücünün koyut olarak alınması sağduyunun açık ve seçik düşünceleriyle çelişiyordu. Bu, gelenekçi bir Descartesçının hoş göremeyeceği birşeydi (Böyle bir güç yine bir tür akıl ermez nitelik demekti.). Newton bütünüyle bu görüşteydi ve durmaksızın yerçekimi için mekanik bir açıklama bulmaya çalıştı. Yerçekiminin "maddenin özünde ve onda içkin olduğu" düşüncesini reddetti ve her tür nesnenin, yerçekimi gibi, kendisi aracılığıyla etkinlikte bulunup görünür etkiler yaratan, akıl ermez bir özellikle donatıldığını söylemenin hiçbir şey demek olmadığı" görüşünü öne sürdü. Kimi bilim tarihçileri Newton'un Descartes gibi bir *Felsefe İlkeleri* yazmayı düşündüğünü, ancak yerçekiminin nedeninin mekanik bakımdan açıklanmasında başarısız olunca kendisini *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri*'yle sınırladığını söylerler. Bu açıdan Descartesçılar gibi Newton'un sağduyusu için de fizik yeterince temellendirilmiş değildi, çünkü uzaktan eylem yeteneği olan büyülü bir gücü koyut olarak alıyordu. Bunun gibi, Descartes'ın zihni, açıkla-

yıcı bir ilke olarak, koyut biçiminde alması da deneyciler için kabul edilmez birşeydi. Ancak matematiksel fiziğin göz kamaştırıcı başarısı, bu sağduyuya uygun düşen karşı çıkmalara karşın, o günlerde etkili oldu; yeni fiziğin saygınlığı öylesine yüksekti ki Aydınlanmanın kurgusal ruh-bilimi Newtoncu örneksemeden çok, Newtoncu çerçevede (bu da, çok ayrı bir konudur) iş görmenin zorunlu olduğunu peşinen kabul etti. Yerçekiminin akıl ermez gücü, hiçbir açıklama gerektirmeksizin, fizik dünyanın açık bir öğesi olarak kabul ediliyordu ve çok geçmeden oluşan yeni bir "sağduyu" çerçevesinin dışında, bütünüyle yeni işleyiş ve yapılanma ilkelerinin koyut olarak alınması gerekebileceği düşünülemez olmuştu. Bir ölçüde bu nedenle, zihin ilkelerini (bunlar her neyse) bulgulayacak benzer bir bilimsel ruhbilim için, bugün gibi o gün de, son derece olanaklı olan ayrıntılı bir araştırma yapılmamıştı.

Yerçekiminin koyut olarak alınmasıyla, *res cogitans*'ın koyut olarak alınması arasındaki temel ayrımı, başka bir anlatımla geliştirilen açıklayıcı kuramların gücündeki büyük farkı görmezlikten gelmek istemem. Ne var ki Newton, Leibniz ve gelenekçi Descartesçıların yeni fizikten hoşnutsuzluk nedenlerinin, ikici bir usçu ruhbilimin hemen reddedilme nedenleriyle çarpıcı biçimde benzerlik göstermesinin öğretici olduğunu sanıyorum. Zihnin özelliklerini ve yapılanmasını inceleme çalışmalarının, bir ölçüde oldukça sudan nedenlerle, bir yana bırakıldığını söylemek ve bunun giderek daha genel bir "bilimsel" tutumun yayılmasından kaynaklandığını öne süren yaygın görüşte belli bir çelişki olduğunu belirtmek yanlış olmaz sanırım.

17. yüzyılın düşünsel ortamı ile günümüzdeki düşünsel ortam arasındaki kimi benzerliklere dikkat çekmeye çalıştım. Sanırım, zihin ve genel davranış incelemeleri bağlamında, dil kuramının çağcıl dönemdeki özel gelişim çizgisini daha ayrıntılı bir biçimde izlemek aydınlatıcı olacaktır.[1]

16. yüzyılda insan zekâsının doğası üzerine birçok dile çevrilen bir kitap yayımlayan İspanyol fizikçi J. Huarte'nin yazıları iyi bir başlangıç oluşturabilir. Huarte, araştırmaları sırasında

zekâ yerine kullanılan '*ingenio*' sözcüğünün "ortaya çıkarmak", "üretmek" gibi anlamlara gelen çeşitli sözcüklerle ayni Latince kökten geldiğini şaşkınlıkla görmüş; bunun, zihnin doğasına ilişkin bir ipucu sağladığını öne sürmüştü. Böylece "insanda iki üretici güçten söz edilebilir, birisi hayvan ve bitkilerle ortak olanı, ötekisi de ruhsal tözle ilgili olanı. Zekâ (*ingenio*) üretici bir güçtür. Anlama üretici bir yetidir." Huarte'nin sözcüğün kökeniyle ilgili yaptığı inceleme çok iyi değildir ama kavrayışı son derece sağlamdır.

Huarte daha sonra zekânın üç düzeyini birbirinden ayırır. En alt düzey, Huarte'nin Leibniz ve daha birçoklarıyla birlikte yanlış olarak Aristoteles'e mal ettiği bir ilkeyi, yani zihinde, salt duyularla kendisine iletilmeyen hiçbir şey bulunmadığı ilkesini karşılayan "uysal zekâ"yı anlatır. Onun üstündeki düzey, yani olağan insan zekâsı deneyci sınırlamanın epeyce ötesine uzanır: O, "kendi içinde, kendi gücüyle, bilginin dayanağı olan ilkeleri yaratabilir" Olağan insan zihinleri, "kimsenin katkısı olmaksızın, salt konudan destek görerek ... ustalarından ya da herhangi bir kimseden duymadıkları şeyleri söyleyip yaratarak, daha önce söz edildiğini hiç duymadıkları binlerce düşsel kavram üretebilecek zihinlerdir". Bu açıdan olağan insan zekâsı, belki duyu verilerinden yararlanarak, ama bağımsız amaçlarla geliştirilen kavram ve ilkeler çerçevesinde bilişsel bir dizge oluşturarak, kendi iç kaynakları yoluyla bilgi edinebilme gücüne sahiptir; ayrıca her türlü eğitim ya da deneyimin ötesine geçecek biçimde yeni düşünceler üretme ve onları uygun, değişik biçimlerde anlatma yeteneğine de sahiptir.

Huarte, "kimilerinin, kendisi aracılığıyla, beceri ya da çalışma olmaksızın, daha önce hiç görülmemiş, duyulmamış, yazılmamış hattâ düşünülmemiş," son derece incelikli ve şaşırtıcı, ama doğru şeyler söylediği üçüncü bir tür zekâ daha kabul eder. Burada anlatılmak istenen gerçek yaratıcılıktır; yaratıcı imgelemin, olağan zekânın ötesine geçen, belki de "bir delilik karışımını da" içerecek biçimde kullanımıdır.

Huarte deneycilik ilkesiyle buluşan uysal zekâ ile bütün

üretici yetenekleriyle birlikte alınan olağan zekâ arasındaki ayrımın, hayvanla insan arasındaki ayrım olduğunu öne sürer. Bir tıp doktoru olan Huarte patoloji ile yakından ilgilidir. Zekânın insanı özellikle sıkıntıya düşüren en kötü yetersizliğinin, bu üç düzeyin en alt kesimiyle, deneyci ilkelere uyum gösteren uysal zekâyla sınırlanma olduğunu belirtir. Bu yetersizlik, der Huarte, "soyunu sürdüremeyen hadımların içinde bulunduğu duruma benzer." Zekânın yalnızca duyuların ilettiği uyaranları alıp birbirine bağladığı bu acıklı durumda, kuşkusuz gerçek eğitim olanaksızdır; çünkü bilgi ve anlayışın gelişimine olanak sağlayan ideler ve ilkeler yoktur. Öyleyse bu durumda "ne kamçının vuruşu, ne çığlıklar, ne yöntem, ne örnekler, ne zaman, ne deneyim, ne de doğadaki birşey, yeni birşey üretmek için onu harekete geçirebilir."

Huarte'nin çizdiği çerçeve, izleyen dönemdeki "ruhbilim kuramı"nı irdelerken işimize yarayabilir. Dil kullanımından, insan zekâsının bir göstergesi olarak insanı hayvandan ayıran bir özellik biçiminde söz etmesi, özellikle olağan zekânın yaratıcı niteliğini vurgulaması, daha sonraki düşünceleri anımsatmaktadır. Bu görüşler usçu ruhbilimle dilbilime egemen olmuştur. Coşumculuğun yükselişiyle birlikte olağan insan zekâsının özellikle serbest, yaratıcı ve mekanik açıklama sınırlarının ötesinde olduğu biçimindeki usçu varsayımdan vazgeçilmemiş olmasına, bu usçu varsayımın coşumculuğun psikolojisinde ve hattâ toplum felsefesinde önemli bir rol oynamasına karşın, dikkatler üçüncü tür zekâya, gerçek yaratıcılığa çevrilmiştir.

Daha önce sözünü ettiğim gibi, kavrayış ve başarı açısından son derece varsıl olduğu anlaşılacak olan usçu dil kuramı, bir ölçüde başka zihinlerle ilgilenmenin sonucunda gelişmiştir. Hayvanların sözlü buyrukları yerine getirme, duygusal durumlarını anlatma, birbirleriyle iletişimde bulunma ve görünüşte ortak bir amaç için işbirliği yapma yeteneklerinin incelenmesine epeyce emek harcanmıştır; bütün bunların o günkü anlamda "mekanik nedenlerle", başka bir deyişle, aracılığıyla bir insanın

refleksin, koşullanma ile pekiştirmenin, çağrışımın ve benzerlerinin özelliklerini dile getirebildiği fizyolojik düzeneklerin işleyişi yoluyla açıklanabileceği öne sürülmüştü. Hayvanlar uygun iletişim organlarından yoksun değildirler, belli bir "genel zekâ" ölçeğinde salt daha aşağıda da değildirler.

Gerçekten, Descartes'ın kendisinin de çok iyi gözlemlediği gibi, dil türe özgü bir insan yetisidir. Düşük zekâ düzeylerinde, hastalıklı durumlarda bile, problem çözme yeteneği ve başka uyum davranışları göstermede budala bir insanı geçen bir maymunun hiç erişemeyeceği bir dil yeteneği buluruz insanda. Hayvan iletişimi konusunda bilinenlerin ışığında bu gözlemin durumuna daha sonra döneceğim. Descartes, "zekâ yapılarını" bütünüyle koşullanma ve çağrışım çerçevesinde geliştiren en karmaşık özdevinirler gibi, hayvanlarda da temel bir öğenin, Huarte'nin ikinci tür zekâsının, yani düşüncenin bağımsız bir aracı olarak dil insanlar tarafından olağan bir biçimde kullanıldığında kendini gösteren üretici yeteneğin, bulunmadığını öne sürdü. Deney yoluyla, başka bir canlıda da olağan, yaratıcı dil kullanımı bulunduğuna kendimizi inandırdığımızda, onun bizim gibi bir zihni bulunduğunu ve yaptıklarının, mekanik açıklama sınırlarının ötesinde, teknik ve kapsamının kesinliği ve bilgilerinin güvenilirliği bakımlarından eksikleri bulunmakla birlikte, temel noktalarda bugünkünden çokça farklı olmayan dönemin uyaran-tepki ruhbiliminin çerçevesinin dışında olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Bu arada, hayvan-makine varsayımıyla ilgili Descartesçı uslamlamaların, yalnızca, hayvanların dil kullanımının yaratıcı yanını sergilemedeki açık yetersizliğinden çıkan uslamlamalar olduğu düşünülmemelidir. Daha başka birçok uslamlama da vardı: Sözgelimi her sivrisineğin ruhu olsaydı, ruhlar alanında doğal bir nüfus patlaması olurdu; ya da kardinal Melchior de Polignac'ın, hayvan-makine varsayımının Tanrının iyiliği sayıltısından ileri geldiği, çünkü kendisinin de belirttiği gibi, "hayvanların hiç acı çekmediği öğretisinin son derece insanca olduğunu" insanın anlayabileceği biçimindeki uslamlaması.[2] Ya da

ünlü oyun yazarının oğlu Louis Racine'in şöyle bir uslamlaması vardı: "Hayvanlar bir ruha sahip olup birtakım duygular duyabilselerdi, Descartes'ın kendilerine yaptığı haksızlık ve kabalığa duyarsız kalabilirler miydi? Liderlerine ve kendilerini böyle aşağılayan mezhebe karşı "öfkeyle ayaklanmayı yeğlemezler miydi?" Sanırım şunu da eklemeliyiz: L. Racine çağdaşlarınca zeki bir babanın zeki bir oğlu olmayabileceğine canlı bir kanıt olarak gösteriliyordu. Ancak burada asıl sorun şudur: Başka zihinlerin varolduğu, buna karşılık hayvanların doğasının mekanik olduğu tartışması sürekli olarak dil kullanımının yaratıcı yönüne, (17 yüzyılda daha önemsiz bir başkasının da belirttiği gibi) "hayvanlar uslarını kullanabilselerdi, sınırsız çeşitliliği içinde gerçek konuşma yetileri de olurdu" savına gelip dayanmıştır.

Descartes ve onun düşüncesindekiler için dilin hangi özelliklerinin en çarpıcı olduğunun anlaşılması önemlidir. "Dil kullanımının yaratıcı yanı" diye nitelediğim irdeleme üç önemli gözleme dayanmaktadır. Birincisi, olağan dil kullanımı sırasında söylediğimiz birçok şeyin bütünüyle yeni olduğu, daha önce duyduğumuz hiçbir şeyin yinelenmesi olmadığı, hattâ geçmişte duyduğumuz hiçbir tümce ve söyleme ('benzer' ve 'yapı' terimlerinin hiçbir anlamında) yapı bakımından benzer olmadığı biçiminde anlaşılan, olağan dil kullanımının yeni olduğu düşüncesidir. Bu, daha önce sözünü ettiğim dilbilimin davranışçı döneminde sıklıkla yadsınan ve çoğu zaman görmezlikten gelinen bir gerçektir, ama önemli bir gerçektir; o davranışçı dönemde, neredeyse herkesçe, bir kimsenin dile ilişkin bilgisinin, sürekli yineleme ve ayrıntılı bir eğitimle adamakıllı öğrenilip depolanmış bir dizi yapı olarak betimlenebileceği, yeni bir bilginin getirilmesinin ise en çok bir "örnekseme" işi olduğu ileri sürülüyordu. Ne var ki bir kimsenin anadilinde, hiçbir güçlük ve aykırılık duymadan hemen anlayabileceği tümcelerin sayısı sayılamayacak kadar çoktur; olağan dil kullanımımızın temelinde bulunan ve dilimizde anlamlı ve kolayca anlaşılabilecek tümcelere karşılık olan yapıların sayısı da, bir insan yaşamındaki saniyelerin

sayısından daha büyük sayılara ulaşır. Olağan dil kullanımı işte bu anlamda yenilikçidir.

Ancak Descartesçı görüşte, bir hızölçerin okunuşlarının, belli bir ülküleştirme payıyla, çeşitlilik bakımından olasılıklarının sınırsız olması anlamında, hayvan davranışının da çeşitlilik bakımından olasılıkları sınırsızdır. Diyeceğim, hayvan davranışı dış uyaranlarla ya da iç durumlarla denetleniyorsa (bu sonuncular koşullanmayla oluşturulan durumları da kapsar), uyaranlar sınırsız bir dizi değişiklik gösterebileceği için, hayvan davranışı da değişiklik gösterebilir. Ancak olağan dil kullanımı yalnızca yenilikçi ve kapsam bakımından gücül olarak sınırsız değildir, dış ya da iç her türlü belirlenebilir uyaranın denetiminden de bağımsızdır. Uyarandan bu bağımsızlığı sayesinde, dil, yalnızca olağanüstü yetenekli ve becerikli kimseler için değil, aslında her olağan kişi için düşünce ve kişisel anlatımın bir aracıdır.

Yine de sınırsız ve uyaran denetiminden bağımsız olma özellikleri kendi başlarına mekanik açıklamanın ötesine geçemezler. Bu nedenle, mekanik açıklamanın sınırlarına ilişkin Descartesçı irdelemeler, olağan dil kullanımının üçüncü bir özelliğine, tutarlılık ve duruma uygunluk özelliğine de dikkat çekerler; bu elbette dış uyaranın denetiminden bütünüyle ayrı bir konudur. "Uygunluk" ile "tutarlılık"ın neleri içerdiğini açık ve kesin biçimde söyleyemeyebiliriz, ama bunların anlamlı kavramlar olduklarına kuşku yoktur. Olağan dil kullanımını, bir delinin abuk sabuk konuşmasından ya da rasgele öğeli bir bilgisayarın çıktısından ayırabiliriz.

Dürüstlük, kişiye uyaran denetiminden bağımsız, uygun ve tutarlı, yeni bir biçimde konuşma gücü veren şeyi anlamaktan Descartes 300 yıl önce ne ölçüde uzaksa, bugün bizim de o ölçüde uzak olduğumuzu benimsemeye zorluyor. Bu bir ruhbilimci ya da yaşambilimcinin sonuçta yüz yüze gelmek zorunda olduğu ciddi bir sorundur ve "alışkanlık", "koşullanma" ya da "doğal seçilim"e sığınılarak yok sayılamaz.

Descartesçıların, dil kullanımının yaratıcı yanı ve mekanik

açıklamanın sınırlarına ilişkin benzer belirlemeler açısından öteki zihinler konusundaki çözümlemeleri çağdaş düşünceye her yönüyle doyurucu gelmemiştir (sözgelimi Bayle'ın *Dictionary*'si, öteki zihinlerin varlığına ilişkin doyurucu kanıt sağlayamamasını Descartesçı felsefenin en zayıf noktası olarak gösterir); ayrıca Descartes'ın ortaya attığı sorunlara ilişkin uzun ve karmaşık bir yığın tartışma ile polemik de vardır. Birkaç yüzyılı göz önüne aldığımızda tartışmanın sonuçsuz kaldığını görebiliriz. Descartesçıların vurguladığı insan düşüncesinin ve insan dilinin özellikleri yeterince gerçektir; bunlar şimdi olduğu gibi eskiden de herhangi bir fiziksel açıklamanın sınırları ötesinde konulardı. Ne fizik, ne yaşambilim ne de ruhbilim bize bu konuları nasıl ele alabileceğimize ilişkin ipuçları verebilmektedir.

Öteki çetin sorunlarda olduğu gibi, sorunun yanlış anlaşıldığını, bir kavram kargaşasının sonucu olduğunu gösterebilecek yeni bir yaklaşımı denemek ilginç olabilir. Bu, çağdaş felsefede izlenen ama bana göre başarısız olmuş bir uslamlama biçimidir. Gilbert Ryle ve öteki çağdaşları gibi Descartesçılar da, zeki davranış için ölçüt belirlemekle, bu tür davranış olasılığına açıklama getirmek arasındaki ayrımı anlamışlardı; ama Ryle'dan ayrı olarak, birinci sorun gibi ikinci sorunla da ilgiliydiler. Bilim adamları olarak, biraz önce özetlenen özel anlamda, başka bir canlının davranışını gösterecek deneysel testlerin dillendirilme biçimlerinden hoşnut değillerdi; aynı zamanda, bu testlerin ve gözlem ölçütlerinin gösterdiği yeteneklerin, bugün anladığımız anlamda fiziksel açıklamanın ötesinde olmaları gibi, onların anladıkları anlamda cisimsel nesnelerin gücünü aşmasından haklı olarak sıkıntı duyuyorlardı. Kuşkusuz, gözlenen birşey için kuramsal açıklama oluşturmak amacıyla gözleme dayalı sınamaları ayrıntılandırmanın ve kanıt toplamanın ötesine geçme çabasında aykırı hiçbir yan yoktur; Descartesçıların zihin sorununa yaklaşımlarında sallantıda olan da buydu. La Forge ve ötekilerin ısrarla belirttikleri gibi, bir kimse, gezegenlerin hareketinin doğasını anlamaya çalışırken Newton'un (başarıyla) yaptığı gibi, "*l'espirit de l'homme*"un doğasını anlamak istiyorsa, algıladı-

ğının ya da (terimin teknik ve klasik anlamında) "imgelediğinin" ötesine geçmek zorundadır. Öte yandan, Descartesçıların görüşleri gerçek bir özden de yoksundu; söz konusu görüngüler, özellikleri tutarlı ve kapsamlı bir biçimde açıklanmayan, "zihin" denilen bir "etkin ilke"ye bağlanarak doyurucu bir biçimde açıklanamaz.

Bana öyle geliyor ki bugün en umut verici yaklaşım, dil görüngüleri ile zihin etkinliği görüngülerini olabildiğince doğru olarak betimlemek, şimdilik varsayılan zihin yapılarını ve süreçlerini hiçbir fizyolojik düzenekle ilişkilendirmeden ya da zihin işlevlerini "fiziksel nedenler" çerçevesinde yorumlamadan, bu olguları açıklayabilecek ve yapılanışlarıyla işleyişlerindeki ilkeleri ortaya çıkarabilecek soyut, kuramsal bir düzenek geliştirmeye çalışmaktır. Bu soyut yapı ya da işlemlerin nasıl gerçekleştiğini, ya da somut terimlerle (günümüzdeki anlamıyla fiziksel süreçlerde işin içinde olmayan terimlerle) nasıl açıklandığı sorusunu geleceğe bırakabiliriz; doğru çıkarsa hiç kimseyi şaşırtmaması gereken bir sonuçtur bu.

Bu usçu dil felsefesi, 17. yüzyılda daha başka çeşitli bağımsız gelişmelerle birleşerek, gerçekten dikkate değer, genel nitelikli ilk dilsel yapı kuramına, "felsefi" ya da "evrensel" dilbilgisi diye bilinen görüş açısına yol açtı. Ne yazık ki günümüzde felsefi dilbilgisi çok az biliniyor. Bu konudaki teknik ve bilimsel çalışma çok az; olanlar da ya savunma ya da kötüleme amaçlı. Dil konusundaki çağdaş çalışmalarda felsefi dilbilgisine göndermeler, yapılanı değersiz kılacak ölçüde çarpıtılmış göndermeler. Leonard Bloomfield gibi son derece nitelikli bir bilgin bile en önemli yapıtı *Language*'te felsefi dilbilgisini aslına hiç benzemeyen bir biçimde tanımlar ve bu geleneğin en belirgin özelliklerine taban tabana zıt nitelemelerde bulunur. Sözgelimi Bloomfield ve daha birçokları, felsefi dilbilgisini Latin modeline dayanan, buyurucu, konuşma sesleri ile hiç ilgilenmeyen, konuşmayı yazı ile karıştıran birşey olarak tanımlar. Bütün bu suçlamalar yanlıştır ve gerçekte başarılan şeyin nesnel bir değerlendirmesini yapabilmek için bu söylenceleri ortadan kaldırmak gerekmektedir.

Felsefi dilbilgisinin Latince temelli diye suçlanması özellikle alaylı bir yaklaşımdır. Aslında temel yapıtlar, (özellikle Port-Royal *Grammar*'i ve *Logic*'i) Latince yerine anadili kullanma akımının rüzgârıyla Fransızca yazılmışlardı. Latince yapay ve çarpık bir dil olarak, Descartesçıların anladığı anlamda yalın düşünce ve sağduyu söylemine açıkça zararlı bir dil diye kabul ediliyordu. Felsefi dilbilgisinin uygulayıcıları ellerinde bulunan dil gereçlerini kullandılar; ilginçtir, yüzyıldan uzun bir süre büyük bir özen ve dirençle incelenen konulardan kimileri, Latince örneği bile bulunmayan dilbilgisi konularını içeriyordu. Çarpıcı örneklerden birisi, Vaugelas'nın Fransızcada belirsiz tanımlıklarla sıfat tümcecikleri arasındaki ilişkiyi içeren kuralıdır. Vaugelas'nın kuralı, 150 yıl, görüngülerin akılcı bir açıklamasını elde etmek için, betimlemenin ötesine geçecek "ussal dilbilgisi" geliştirme olasılığı üzerindeki tartışmalarda ele alınan temel sorun oldu.

Kuşkusuz, çok yanlış olarak, felsefi dilbilgisine karşı yöneltilen "buyurucu" suçlaması, ussal açıklama konusunun bütünüyle yanlış anlaşılmasından ileri gelmektedir. Aslında buyuruculuk diye bir konu yoktur. Kullanılışın olduğu gibi kabul edilmesi gerektiği ve dilbilgisi uzmanları için yasa koymaya yer olmadığı anlaşılmış ve bu sürekli yinelenmiştir. Sallantıda olan bütünüyle farklı bir konu, yani kullanılış olgularına dilin doğasıyla, en temelde de insan düşüncesinin doğasıyla ilgili açıklayıcı varsayımlar temelinde bir açıklama getirme sorunudur. Felsefi dilbilgisi yandaşları, daha derinde yatan daha genel nitelikli süreçlerle ilgili kanıtlar olarak kullanılmaları söz konusu olmadıkça, veri toplamaya çok az ilgi duyuyorlardı. Dolayısıyla karşıtlık, betimlemeli dilbilgisi ile buyurucu dilbilgisi arasında değil, betimleme ile açıklama arasındadır; "doğa tarihi" olarak dilbilgisi ile bir tür "doğa felsefesi" olarak dilbilgisi, çağdaş terimlerle söylemek gerekirse "doğa bilimi" olarak dilbilgisi arasındadır. Açıklayıcı kuramların kendisine büyük ölçüde akıldışı bir biçimde karşı çıkış, çağdaş dilbilimin bu gelişmelerde asıl tehli-

kenin ne olduğunu anlamasını güçleştirmiş, felsefi dilbilgisinin gelişen bir orta sınıfa daha düzgün davranış öğretme çabalarıyla karıştırılmasına yol açmıştır.

Konunun başka bir yanı da vardır. 17. yüzyıl düşünce ortamı ile çağdaş bilişsel ruhbilim ve dilbilim ortamı arasında çarpıcı benzerlikler bulunduğundan daha önce söz etmiştim. Benzerlik konularından birisi de doğrudan bu açıklama kuramı sorunuyla ilgilidir. Felsefi dilbilgisi, bugünkü üretici dilbilgisine çok benzer biçimde, dilbilgisi uzmanının görevini, kullanılış verilerini yalnızca kaydetme ve dillendirme (bir tür doğa tarihi) olarak yorumlayan betimleme geleneğine bilinçli bir karşı çıkış olarak gelişmiştir. Böyle bir sınırlamanın zayıflatıcı ve gereksiz olduğunu; haklılığı ne olursa olsun bunun (bence, çok haklı olarak) bilimsel yöntemle bir ilgisi olmadığını; bilimsel yöntemin verilerle veri olarak değil, tıpkı gök mekaniğinin ilkeleri gibi, ne "görüngüden" çıkarılabilen ne de sınıflamacı veri-işleme süreçleriyle elde edilebilen daha derindeki örtük yapılandırıcı ilkelerin kanıtları olarak ilgilendiğini öne sürüyordu.

Çağdaş bilim evreni felsefi dilbilgisinin başarılarını kesin bir biçimde değerlendirecek durumda değildir. Böyle bir değerlendirme için temel hazırlanmamıştır; ilk çalışmanın kendisi neredeyse hiç bilinmemektedir, büyük bir bölümü de artık elde edilemeyecek durumdadır. Sözgelimi ben Amerika'da, Port-Royal *Grammar*'inin bir yüzyılı aşkın bir süre önce yayımlanan tek eleştirel baskısının bir örneğini bile bulamadım; her ne kadar özgün Fransızcası şimdi yine elimizde ise de,[3] bu önemli yapıtın tek İngilizce çevirisinin de British Museum'da olduğu anlaşılıyor. Bu yapıtın böylesine bütünüyle gözardı edilmesi acınası bir şeydir, çünkü bu kitap hakkında bilinen çok az şey bile yeterince merak uyandırıcı ve aydınlatıcıdır.

Burası, elimizdeki çok yetersiz bilgiye dayanarak, bu yapıta ilişkin bir ön değerlendirmeye girişmenin ya da göründüğü kadarıyla ana hatlarını belirlemenin yeri değil; ancak hiç değilse sürekli yinelenen birkaç konudan söz etmeden geçemeyeceğim. 1660 Port-Royal *Grammar*'inin (felsefi dilbilgisi geleneğini

başlatan yapıtın) yeniliklerinden birisi bir dilbilgisi birimi olarak sözöbeği kavramının önemini belirlemiş olmasıdır. Daha önceki dilbilgileri büyük ölçüde sözcük türleri ve çekim dilbilgisidir. Port-Royal'ın Descarteşçı kuramında, sözöbeği bir karmaşık idenin, tümce de (sözcük düzeyine ulaşıncaya değin başka sözöbeklerine ayrılan) bir dizi sözöbeğinin karşılığıdır. Bu yolla söz konusu tümcenin "yüzey yapısı" denilen yapıyı elde ederiz. Klasik örneği kullanacak olursak, '**Invisible God created the visible world**' <'Görünmez Tanrı görünen dünyayı yarattı'> tümcesinde, '**invisible God**' <'görünmez Tanrı'> özne, '**created the visible world**' <'görünen dünyayı yarattı'> yüklemdir; bu sonuncusu '**created**' <'yarattı'> eylemi ile '**the visible world**' <'görünen dünya'> karmaşık idesini içerir. Port-Royal *Grammar*'i, görünüşte oldukça dizgeli bir biçimde yüzey yapı çözümlemesine dayanan ilk dilbilgisi olmasına karşın, bu tür çözümlemenin yetersizliğinin de ayırtındadır. Port-Royal kuramına göre, yüzey yapı yalnızca sese (dilin fiziksel yanına) karşılık gelir; ancak yüzey yapıyla gösterge üretildiğinde, doğrudan sesle değil anlamla ilgili olan, derin yapı diyebileceğimiz yapıya karşılık gelen zihinsel bir çözümleme ortaya çıkar. Biraz önce verilen örnekte ('**Invisible God created the visible world**') derin yapı, '**that God is invisible**' <'Tanrının görülmez olduğu'>, '**that he created the world**' <'dünyayı onun yarattığı'> ve '**that the world is visible**' <'dünyanın görülebilir olduğu'> önermelerinin oluşturduğu üç önermelik bir dizgeden oluşmaktadır. Tümce bir yargı belirtmek için kullanıldığında, derin yapıyı oluşturacak biçimde birbiriyle bağlantılı olan bu önermeler söylenmez kuşkusuz; '**a wise man is honest**' <'bilge insan dürüsttür'> dediğimde, Port-Royal kuramına göre '**a man is wise**' <'insan akıllıdır'> ile '**a man is honest**' <'insan dürüsttür'> önermeleri derin yapının içinde yer alıyor olsalar bile, insanların akıllı ya da dürüst olduğunu söylemiş olmam. Aslında bu önermeler, bir tümce söylendiğinde belirtkede pek karşımıza çıkmasalar da, zihinde bulunan karmaşık idelerin içinde yer alırlar.

Derin yapı, birtakım zihinsel işlemlerle (çağdaş terimbilgisiyle söyleyecek olursak, dilbilgisel dönüşümlerle) yüzey yapıya bağlanır. Her dil belirli bir ses-anlam bir bağıntısı olarak düşünülebilir. Port-Royal kuramı mantıksal sonuçlarına değin götürülürse bir dilin dilbilgisinin, derin yapıyla yüzey yapıyı ve bunların arasındaki dönüşüm bağıntısını tanımlayan, bunu da (dil kullanımının yaratıcı yanına uygun olacaksa) sonsuz bir derin ve yüzey yapı alanında yapan, bir kurallar dizgesini içermesi gerekir. W. von Humboldt'un 1830'larda kullandığı terimleri kullanacak olursak, konuşan kimse sınırlı araçları sınırsız biçimde kullanır. Öyleyse Humboldt'un dilbilgisi, uygun biçimde birbiriyle bağlantılı, sınırsız sayıda derin ve yüzey yapı üreten sınırlı bir kurallar dizgesi içermek zorundadır. Ayrıca bu soyut yapıları birtakım ses ve anlam tasarımlamalarına (büyük bir olasılıkla, sırasıyla evrensel sesbilgisi ile evrensel anlambilime ait öğelerin oluşturduğu tasarımlamalara) bağlayan birtakım kurallar bulunmalıdır. Aslında, günümüzde geliştirilip yetkinleştirilen dilbilgisi yapısı kavramı budur. Bunun kökenleri şimdi irdelemekte olduğum klasik gelenekte açıkça görülebilir. Bu dönemde temel kavramlar belli yere dek başarılı bir biçimde ortaya konmuş durumdaydı.

Derin ve yüzey yapı kuramı, hiç değilse kaba çizgileriyle, yeterince açık görünüyor. Ancak ondan önceki, herşeyden değişik birşeydi; asıl şaşırtıcı olan şeyse, çağdaş dilbilimin 19. yüzyılın sonlarında geliştiği sıralarda, ondan hiçbir izin kalmamış olmasıdır. Derin ve yüzey yapı kuramının, dil konusunda daha önceki ve daha sonraki düşünceyle bağı konusunda da bir iki söz söylemek istiyorum.

Derin ve yüzey yapı kuramıyla daha eski bir gelenek arasında, oldukça yanıltıcı olabileceğini düşündüğüm bir benzerlik var. Felsefi dilbilgisinin uygulamacıları, kuramın ayrıntılı gelişiminde bu benzerliğin üzerinde durmaya çok özen gösterirler ve klasik dilbilgisi yanında, İspanyol bilgin Sanctius gibi Rönesans dilbilgisinin tanınmış kişilerine borçlarını dile getirmekte duraksamazlardı. Özellikle Sanctius, felsefi dilbilgisi üzerinde

büyük etkisi olan bir eksiltili anlatım kuramı geliştirmişti. Daha önce de belirttiğim gibi, felsefi dilbilgisi günümüzde çok az anlaşılmıştır. Sanctius gibi öncüler ise bütünüyle unutulmuştur. Ayrıca bütün bu tür çalışmalarda olduğu gibi, kişinin yalnızca ne söylediğini değil, ne anlatmak istediğini anlama sorunu da vardır.

Kuşkusuz eksiltili anlatım kavramını dilin temel özelliği olarak geliştirirken Sanctius, hem klasik felsefi dilbilgisinde, hem de onun daha açık çağdaş biçimlerinde, derin ve yüzey yapı kuramını geliştirmek için kullanılan örneklere görünüşte oldukça koşut birçok dilsel örnek vermişti. Ne var ki Sanctius için eksiltili anlatım kavramı, yalnızca metinlerin yorumlanmasında bir araçtı. Bu bakımdan, bir yazın metninin gerçek anlamını belirlemek için, Sanctius'a göre, kişi onu daha kapsamlı bir açımlamanın eksiltili bir biçimi olarak düşünmek zorundadır. Ancak Port-Royal kuramı ve onun daha sonraki gelişmiş biçimleri (özellikle ansiklopedici Du Marsais'nin elinden çıkanı) eksiltili anlatıma çok değişik bir yorum getirmişti. Felsefi dilbilgisinin görünürdeki amacı bir metin yorumlama tekniği değil, bir ruhbilim kuramı geliştirmekti. Bu kuram, belirtkenin yüzey yapısıyla beden organlarınca üretilip algılandığını, temeldeki derin yapının ise dilsel biçimlerin soyut yapılanmasıyla "zihne sunulduğunu" öne sürer. Derin ve yüzey yapıyı birbirine bağlayan dönüşüm işlemleri, tümce üretilir ve anlaşılırken zihnin yerine getirdiği zihinsel işlemlerdir. Bu sonuncu yoruma göre, zihinde derin ve yüzey yapıları kesin olarak belirleyen ve çağrıştıran değişmez bir üretici ilkeler dizgesi —başka bir deyişle, söylem üretilir ya da yorumlanırken belli bir biçimde kullanılan bir dilbilgisi— vardır. Bu dilbilgisi daha önce sözünü ettiğim, temeldeki dil edincini tasarımlar. Bu tür dilbilgilerinin niteliğini ve bunları yönlendiren ilkeleri belirleme sorunu, belki çok güç ama, ilkece, zihinsel gerçekliği karşılamaları ya da karşılamamalarına göre doğru ya da yanlış olan kesin yanıtlar isteyen, tipik bir bilim sorunudur. Ancak eksiltili anlatım kuramının, bir metin yorumlama tekniği olarak, zihinde olağan insan yeteneği ve zekâsının

bir görünümü olarak temsil edilen bir dizi ilkeyi içermesine gereksinim yoktur. Tam tersine, bir ölçüde belli bir duruma özgü olabilir ve çözümlenen yazın yapıtıyla ilgili kültürel ve kişisel birçok öğeyi içerebilir.

Port-Royal derin-yüzey yapı kuramı, Huarte'nin ikinci tür zekâsını geliştirmeye, olağan insan zekâsının özelliklerini ortaya koymaya yönelik bir girişim olarak ruhbilimin konusudur. Eğer doğru anlıyorsam, Sanctius'taki eksiltili anlatım kavramı, koşullar gerektirdiğinde uygulanan ve olağan zekânın bir yönü olarak zihinsel olarak tasarımlanması gerekmeyen birçok teknikten biridir. Kullanılan dilsel örnekler benzer olmakla birlikte, sunuldukları bağlam ve yerleştirildikleri çerçeve bütünüyle değişiktir; özellikle de onları birbirinden ayıran bir Descartes devrimi vardır. İlgili metinlerin ve bunların düşünsel arka plânlarının belirsizlik içinde olmaları nedeniyle bunu çekinerek söylüyorum, ama bu yorum bana doğru görünüyor.

Port-Royal kuramının çağdaş yapısal ve betimlemeli dilbilimle ilişkisi biraz daha açıktır. Bu sonuncusu, yüzey yapı dediğim şeyin, belirtkede açıkça görülen biçimsel özelliklerin, bölümleme ve sınıflama yöntemleriyle belirtkeye bakılarak belirlenebilen sözöbekleri ile birimlerin çözümlenmesiyle sınırlar kendisini. Bu sınırlama bütünüyle bilinçli bir sınırlamadır ve –ben çok yanlış olduğuna inanıyorum, ama– büyük bir ilerleme olarak kabul edilmiştir. Yüzyılın başında çağdaş yapısal dilbilimin temelini atan İsviçreli büyük dilbilimci Saussure, dilsel çözümlemelerin en uygun yöntemlerinin, yalnızca bölümleme ve sınıflandırma olduğunu öne sürmüştür. Bu yöntemleri uygulayarak, dilbilimci, böyle çözümlenen birimlerin ilgili olduğu düzenekleri belirler; bu düzenekler dizimsel –yani sözün akışı içinde birbirini izleyen düzenekler– ya da dizisel –yani sözün akışı içinde aynı yerde bulunan birimler arasındaki bağıntılar– olabilir. Saussure bu tür bütün çözümlemeler bittiğinde, zorunlu olarak dilin yapısının bütünüyle açığa çıkacağını ve dilin biliminin görevini bütünüyle yapmış olacağını ileri sürmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla, böyle sınıflamacı bir çözümleme felsefi dilbilgisindeki an-

lamıyla derin yapıya yer vermez. Sözgelimi, '**Invisible God created the visible world**' <'Görünmez Tanrı görünen dünyayı yarattı'> tümcesinin temelinde bulunan üç önermeli dizge, bölümlemeyle ve bölümlenen birimlerin sınıflandırılmasıyla bu tümceden türetilemez; derin ve yüzey yapıyı birbirine bağlayan dönüşüm işlemleri de bu durumda dizisel ve dizimsel yapılar açısından açıklanamaz. Çağdaş dilbilim zorunlu olduğu öne sürülen bu sınırlamalara sadık kalmıştır.

Aslında Saussure felsefi dilbilgisi geleneğinden ayrılarak kimi açılardan bunun da ötesine geçmiştir. Zaman zaman, tümce oluşturma işlemlerinin asla dil dizgesine ait olmadığını, dil dizgesinin ses ve sözcüklerle, belki de birkaç değişmez sözöbeğiyle ve az sayıda çok genel düzeneklerle sınırlı olduğunu dile getirmiştir; tümce oluşturma düzenekleri bunlar dışında dilsel yapının koyduğu sınırlamalardan bağımsızdır. Bu bakımdan, onun terimleriyle söylersek, tümce oluşturma kesinlikle bir *langue* (dil) sorunu değil, bir *parole* (söz) sorunudur; bunun için de asıl dilbilimin kapsamı dışındadır; bir serbest yaratım işlemidir, sözcük biçimlerini ve ses düzeneklerini yönlendiren kurallar dışında dil kurallarıyla sınırlanmamıştır. Bu görüşe göre sözdizimi çok önemsiz bir konudur: Gerçekten de yapısal dilbilim döneminde sözdizimi konusunda çok az çalışma vardır.

Saussure bu tutumu benimserken, kendisini geniş ölçüde etkileyen tanınmış Amerikalı dilbilimci William Dwight Whitney'in Humboldtçu dil kuramına ilişkin önemli bir eleştirisini yansıtmıştır. Whitney'e göre, benim burada birçok bakımdan irdelemekte olduğum Descartesçı görüşleri genişleten Humboldtçu dil kuramı, temelde bir yanılgı içindeydi. Ona göre, dil "her birinin kendi zamanı, bağlamı ve etkisi olan çok sayıda öğeden oluşmuştur." Dilin "somut anlamda ... bir kimsenin düşüncesini anlattığı sözcük ve sözöbeklerinin bir toplamı olduğunu" öne sürer Whitney. Öyleyse dilbilimcinin görevi bu dilsel biçimleri sıralamak ve her birinin tarihçelerini incelemektir. Felsefi dilbilgisine karşıt olarak Whitney, dilin biçiminde evrensel birşey bu-

lunmadığını ve bir kimsenin insan dilini oluşturan nedensiz yığılımları inceleyerek insan zihninin genel özelliklerine ilişkin hiçbir şey öğrenemeyeceğini öne sürer. Kendi deyişiyle, "insan konuşmasının çeşitliliği, tek başına bile, 'ruhun gücünün anlaşılması, konuşmanın açıklanmasını gerektirir' kesinlemesi için yeterli bir engeldir." Bunun gibi Delbrück, Hint-Avrupa dilleri karşılaştırmalı sözdizimi konusundaki klasik çalışmasında ("bu alanda en büyük dogmacı" dediği Sanctius'u anarak), gözlenen belirtkelerin temelinde bulunan ülküsel tümce tipleri oluşturduğu için geleneksel dilbilgisini kınamıştır.

Bu sözlerle dil incelemelerinin çağdaş dönemine girmiş oluyoruz. Hint-Avrupa dilleri konusunda gerçekleştirilen ve hiç kuşkusuz 19. yüzyılın en önemli kazanımları arasında yer alan karşılaştırmalı incelemelerin önemli başarılarıyla birlikte felsefi dilbilgisinin ölüm çanları çalmaya başlamıştı. Withney'in, Saussure'ün ve daha başka birçok kişinin sözünü ettiği yoksullaştırılmış ve son derece yetersiz dil anlayışı, o dönemdeki dil araştırma aşamasına bütünüyle uygun düşüyordu. Sonuç olarak, olağandışı sayılmayacak ama bütünüyle yanlış olan bu anlayış benimsenmişti. Çağdaş yapısal-betimlemeli dilbilim aynı anlayış çerçevesinde gelişti ve biraz sonra doğrudan söz edeceğim biçimde dikkate değer bir ilerleme gösterdi. Buna karşılık felsefi dilbilgisi, yeni karşılaştırmalı dilbilgisi için ya da araştırmacının bilmediği yabanıl dillerin incelenmesi için, uygun kavramları sağlayamadı ve bir bakıma tükendi. Varolan düşünce ve teknikler çerçevesinde başarabileceklerinin sınırına ulaştı. Yüzyıl önce, (Port-Royal *Grammar*'indeki deyişle) bir insanın "sınırlı araçlardan sınırsız bir biçimde yararlanarak", kendi başlarına zihinlerimizde olup bitenlerle hiçbir benzerlikleri olmamasına karşın, başkalarına düşüncemizin ve gerçekleştirdiğimiz çeşitli zihinsel etkinliklerin gizini bildirme olanağı veren; 25-30 sesle sınırsız anlatım oluşturma olanağı sağlayan o olağanüstü buluşa, insan dilinin "organik biçimini" açıklayan bir üretici dilbilgisinin nasıl kurulacağına ilişkin açık bir görüş yoktu.

Bu bakımdan dil çalışmaları, bir yanda şaşırtıcı kimi başarıların temeli olan bir dizi basit kavramın bulunduğu, öte yanda hiçbir verimli araştırmaya götürmeyen oldukça bulanık düşüncelerin yer aldığı bir aşamaya gelmişti. Bu sonuç kaçınılmazdı ve hiç de üzülecek bir durum değildi. Alanda bir profesyonelleşme oluştu; ilgi, genel ilgi konusu olan klasik sorunlardan, Arnauld ve Humboldt gibi aydınları ilgilendiren genel ilgi konusu klasik sorunlardan uzaklaşıp, örneğin, geniş ölçüde mesleğin kendisinin belli sorunların çözümünde öne çıkardığı tekniklerle tanımlanan yeni bir alana kaydı. Böyle bir gelişme doğal ve oldukça yerindedir, ama tehlikesiz de değildir. Kişi, uygar bir amatör ruhu yüceltmeksizin de , klasik konuların, kimi araç ve yöntemlerin uygulanabilirliğiyle belirlenen bir araştırma alanında bulunmayan, ama özde ilginç sorunların oluşturduğu bir canlılıkları ve önemleri olduğunu kabul etmelidir.

Buradan çıkarılacak ders, yararlı araçları bir yana bırakmamaktır; tersine ilk olarak bu araçlarla yürütülecek araştırmanın artık önemli olmadığı, o kaçınılmaz günün gelişini kestirebilecek, yeterince geniş bir bakış açısına sahip olmalı; ikinci olarak, teknik ve anlayışın belli bir aşamasında, biraz erken ve belirsiz de olsa, araştırma üretecek durumda olmasa da, kişi amaca uygun düşünce ve görüşlere değer vermelidir. Geçmişteki deneyimlerden yararlanarak, sanırım zengin bir geleneği küçümseme ve savsaklamanın uzun erimde dil çalışmalarına oldukça zarar verdiğini şimdi anlayabiliyoruz. Ayrıca bu küçümseme ve savsaklamanın hiç de gereği yoktu. Belki ruhbilimsel olarak zor gelebilir ama, hem tarihsel ve betimlemeli bir incelemede yapısal dilbilim yaklaşımın başarılı kullanımını, hem de bu yaklaşımın geçici ama haklı olarak dışladığı gelenekle karşılaştırıldığında görülen sınırlamalarını ve sonuçtaki yetersizliğini kabul etmemizi engelleyen hiçbir şey yoktur. Burada, sanıyorum, gelecekteki dil ve zihin incelemeleri için değerli olabilecek bir ders yatıyor.

Sonuç olarak, sanırım bugün dil incelemeleri ile ilgili tartış-

masız olarak herkesi ilgilendirecek gerçekten verimli iki araştırma geleneği oluşmuştur. Birincisi 17. yüzyıldan coşumculuk dönemine değin serpilip gelişen felsefi dilbilgisi geleneği, ikincisi de, son yüzyılda hiç değilse 1950'lerin ilk yıllarına değin araştırmalara egemen olan, oldukça yanıltıcı biçimde "yapısalcı" diye nitelediğim gelenektir. Bilinmediği için ve çağdaş görüşlere bağlantısı nedeniyle birincisinin kazanımları üzerinde durdum. Yapısal dilbilim elimizdeki bilgilerin kapsamını son derece genişletti ve bu tür verilerin güvenilirliğini büyük ölçüde arttırdı. Dilde soyut olarak incelenebilecek yapısal ilişkiler olduğunu gösterdi. Dile ilişkin söylemin kesinliğini bütünüyle yeni düzlemlere taşıdı. Ama sanırım en büyük katkısı, usa aykırı gelse de, az çok eleştiriye uğradığı nokta olabilir. Demek istediğim, Saussure'ün sözünü ettiği parçalama ve sınıflandırma teknikleri "bulgulama işlemlerini" oluşturmak için gösterilen dikkatli ve ciddi çaba. Çaba başarısız oldu; bu sanırım şimdilerde genel olarak anlaşılmış durumda. Başarısız oldu, çünkü bu teknikler en iyimser görüşle bile yüzey yapı olgularıyla sınırlanmışlardır; bu nedenle de dil kullanımının yaratıcı yönünü ve anlam içeriği anlatımının temelinde bulunan düzenekleri açığa çıkaramazlar. Ancak temelde önemli olan şey, bu çabanın, dil incelemesinde ilk kez açık ve anlaşılır bir biçimde dile getirilen temel soruna yöneltilmiş olmasıdır. Ortaya atılan sorun, duyu verileriyle iş gören ve dile –dil edincine– ilişkin bilgi veren düzeneği belirleme sorunudur. Bu tür düzeneklerin varlığı apaçıktır. Çocuklar bir ilk dili elbette öğrenirler; öğrendikleri dil, geleneksel anlamda doğuştan belirlenen bir dizge değil, "kurumlaşmış bir dildir." Yapısal dilbilim yöntembiliminde önerilen çözümün yanlış olduğu gösterilmiştir, ama bu, soruna şimdi açık bir anlatım biçimi verilmiş olduğu olgusuyla karşılaştırıldığında çok az önemi olan bir konudur.

Whitehead bir keresinde, çağdaş bilim anlayışını, "ayrıntılı olgulara yoğun ilgi ile soyut genellemelere eşit ölçüde bağlılığın birleştirilmesi" yoluyla oluşan birşey olarak tanımlamıştı. Kabaca çağdaş dilbilimi ayrıntılı olgulara yoğun ilgi olarak, felsefi

dilbilgisini de soyut genellemelere aynı ölçüde bağlılık olarak tanımlamak doğru sayılabilir. Bana öyle geliyor ki bu iki ana akımı birleştirmenin ve herbirinin kazanımlarına dayanan bir bireşimi gerçekleştirmenin zamanı gelmiştir. Bundan sonraki iki konuşmada, felsefi dilbilgisinin nasıl yeniden kurulabileceğini, yeni ve zorlu sorunlara nasıl yöneltilebileceğini, bir kimsenin sonuçta verimli,bir biçimde bu geleneği ortaya çıkaran temel sorun ve konulara nasıl yönelebileceğini göstermeye çalışacağım.

NOTLAR

1 Daha fazla ayrıntı ve tartışmalar için *Cartesian Linguistics* (NewYork: Harper and Row, 1966) adlı yapıtıma ve oradaki kaynaklara bakınız.
2 Bu örnekler Leonara Cohen Rosenfield'in *From Beast-Machine to Man-Machine* (NewYork: OUP,1941) adlı yetkin çalışmasından alınmıştır. Alıntılar özgün metnin açımlamalarıdır.
3 Menston, England: Scolar Press Limited, 1967.

DİLBİLİMİN ZİHİN İNCELEMELERİNE KATKILARI — *Günümüz*

Ruh bilimlerindeki güçlüklerden birisi, uğraştıkları görüngülerin bildik olmasıdır. Bu görüngülerin nasıl olup da ciddi sorunlara yol açacaklarını ya da inceden inceye açıklama kuramları gerektireceklerini anlamak, belli bir düşünsel çaba gerektirir. İnsan bunları gerekli ya da her nedense "doğal" diyerek olduğu gibi kabul etme eğilimindedir.

Görüngülerin böyle bildik olmasının etkileri çok tartışılmıştır. Sözgelimi Wolfgang Köhler, ruhbilimcilerin doğa bilimlerinde olduğu gibi "bütünüyle yeni alanlar" açmadıklarını, "çünkü insanoğlunun, bilimsel ruhbilim kurulmadan çok önce zihinsel yaşamın neredeyse bütün alanlarıyla tanıştığını, çalışmalarının daha başlangıcında, ortada kendilerine bırakılmış, bulgulayabilecekleri, bütünüyle bilinmeyen hiçbir zihinsel olgu bulunmadığını" öne sürer.[1] Klasik fiziğin en temel buluşları bile insanı şaşırtır: İnsanın elips yörüngeler ya da yerçekimi değişmezleri konusunda hiçbir sezgisi yoktur. Oysa çok daha derin nitelikli "zihinsel olgular", sezgisel olarak bilgisine ulaşılabilen, bir kez dikkat çekildikten sonra da apaçık görülen olgular olduklarından, ruhbilimci tarafından "bulgulanamazlar."

Kolay fark edilmeyen bir etki daha söz konusudur. Görüngüler öylesine bildik olabilirler ki onların gerçekten hiç ayırdında olmayabiliriz; bu, yazın kuramcılarıyla felsefecilerin de tartıştıkları bir konudur. Sözgelimi, 1920'lerin ilk yıllarında Viktor Shklovskij şiir sanatının işlevinin betimlenen nesneyi "yabancılaştırmak" olduğu düşüncesini geliştirmişti. "Deniz kıyısında yaşayan insanlar dalgaların mırıltısına öylesine alışırlar ki onu işitmezler bile. Aynı biçimde, söylediğimiz sözcükleri nadiren

duyarız Birbirimize bakar ama birbirimizi görmeyiz artık. Dünyaya ilişkin algımız solup gitti; geriye kalan salt bir tanımadır." Bu bakımdan sanatçının amacı, betimleneni "yeni bir algılama düzlemine" aktarmaktır; Shklovskij örnek olarak, Tolstoy'un, her nasılsa ata dönüşen bir anlatıcının görüş açısıyla sunarak toplumun gelenek ve kurumlarını "yabancılaştırdığı" bir öyküsünü anar.[2]

"Birbirimize bakar ama birbirimizi görmeyiz artık" gözlemi, belki de, "söylediğimiz ama neredeyse hiç işitmediğimiz sözcükler"in konumuna ulaşmıştır. Ama bildiklik bu durumda da içgörünün önemini gölgelememelidir.

Wittgenstein, "nesnelerin bizim için en önemli yanları, basit ve bildik olmaları yüzünden gizli kalır (insan birşeyi –her zaman gözünün önünde olduğu için– göremez olur)" diyerek benzer bir gözlemde bulunur.[3] Daha sonra "insanların doğal tarihi konusunda görüşler... toplamaya" girişir: "Ne tuhaftır, şaşırtıcı şeyleri değil, kimsenin kuşku duymadığı, ama her zaman göz önünde olduğu için dikkatlerden kaçan gözlemleri katkı olarak sunarız."[4]

Daha az dikkatimizi çeken şey de, görüngüler çok bildik ve "apaçık" olduklarında açıklama gereksinimini gözden kaçırmamızdır. Açıklamaların kolay anlaşılır ve yüzeysel olmaları gerektiğini hemen kolayca benimseme eğilimindeyiz. Bana göre, hem usçu hem de deneyci klasik zihin felsefesinin en büyük kusuru, zihnin özellikleri ile içeriğinin içe bakışla anlaşılabileceğini sorgulamadan varsaymasıdır; Freud devriminde bile, zihin yetilerinin yapılanmaları ve işlevleriyle ilgili olarak, bu varsayımın ne kadar az sorgulandığını görmek şaşırtıcıdır. Buna karşılık Descartesçı usçuluğun etkisi altında yürütülen kapsamlı dil çalışmaları, ya bir sözce üretilip anlaşıldığında "zihinde bulunan" yapıların soyutluğunu, ya da sözcenin anlam içeriğini anlatan zihin yapılarını fiziksel gerçekleşmeyle ilişkilendiren işlemler dizisinin uzunluğunu ve karmaşıklığını anlayamamanın sıkıntısını çekmiştir.

Günümüzde benzer bir kusur dil ve zihin incelemelerine

zarar veriyor. Bana göre, bu konulara yapısalcı ve davranışçı yaklaşımın zayıf olduğu en temel nokta, açıklamaların yüzeyselliğine bağlanan inançtır; yani zihnin yapısının, bilinen herhangi bir fiziksel organın yapısından daha basit olduğu ve en ilkel sayıltıların gözlenen bütün olguları açıklamaya yeteceği yollu inançtır. Bu bakımdan, bir dilin "bir alışkanlık yapısı" ya da çağrışımsal bağlantılar ağı olduğu, ya da dile ilişkin bilginin salt bir "nasılı bilme" sorunu, bir tepki verme eğilimleri dizgesi olarak ifade edilebilecek bir beceri olduğu tartışmasız ve kanıtsız (ya da tanım gereği doğru) kabul edilir. Buna göre, dile ilişkin, görünen karmaşıklığı sindirim ve eşgüdümlü hareket düzenekleri gibi içe bakışla ulaşılamayan zihinsel düzenin daha derinlerde yatan ilkelerinden değil, çok basit öğelerin bölünerek çoğalmasından kaynaklanan, bilginin, yineleme ve alıştırma yoluyla yavaş yavaş gelişen bir bilgi olması gerekir. Dile ilişkin bilginin ve dil kullanımının bu terimlerle açıklanması çabasında özde usa aykırı birşey bulunmamakla birlikte, bu çabanın belli bir inandırıcılığı ve önsel bir haklılığı da yoktur. Dile ilişkin bilginin ve bu bilginin kullanımının incelenmesi bütünüyle ayrı bir yöne saparsa, bundan tedirgin olmak ve yapılan işten kuşkulanmak için ortada hiçbir neden yoktur.

Sanırım dili ve genel olarak insanın bilişsel yetilerini incelemede ilerleme sağlamak için, öncelikle Köhler'in "zihinsel olgular" dediği olgularla aramıza "fiziksel bir mesafe" koymak, sonra da temeldeki düzeneklerin karmaşıklığı ve soyutluğu açısından ne anlama gelirse gelsinler, bunları açıklayacak kuramlar geliştirmenin olanaklarını aramak zorunludur. En bildik olguların bile bir açıklama gerektirdiğini, temeldeki düzeneklere ulaşma konusunda, fizyoloji ile fizikte olduğundan daha fazla bir ayrıcalığımız olmadığını bilmeliyiz. Dilin doğasına, kullanımına ve edinimine ilişkin olarak yalnızca başlangıç düzeyinde, geçici varsayımlar sunulabilir. Anadilini konuşanlar olarak elimizde çok kapsamlı veriler var. Salt bu nedenle, açıklanacak hiçbir şey bulunmadığına, var olabilecek her düzenleme ilkesinin ve temel düzeneğin, veriler verilmiş olduğu için "verilmiş" olduğuna inan-

ma tuzağına düşülmesi çok kolaydır. Bundan daha yanlış birşey düşünülemez; ustalıkla uyguladığımız kurallardan oluşan, bize yeni tümceleri anlama, uygun durumlarda yeni tümceler üretme olanağı veren dizgeyi tam olarak belirlemeye çalışmak, bu konudaki dogmatizmi bütünüyle ortadan kaldıracaktır. Açıklayıcı kuramların araştırılması, bu kurallar dizgesini belirleme ve bunları yöneten ilkeleri ortaya çıkarma çabasıyla başlamalıdır.

Bir dile ilişkin bilgiyi edinmiş olan kimse, ses ile anlamı belli bir biçimde birbirine bağlayan bir kurallar dizgesini içselleştirmiştir. Bir dilin dilbilgisini kuran dilbilimci aslında içselleştirilmiş dizgeye ilişkin bir varsayım öne sürmektedir. Yeterince açık ve kesin bir biçimde sunulabilirse, dilbilimcinin varsayımının, sözcelerin biçimi ve bunların anadilini konuşan kimse tarafından yorumlanmasına ilişkin birtakım deneysel sonuçları olacaktır. Kuşkusuz dile ilişkin bilgi –içselleştirilmiş kurallar dizgesi– bir sözcenin belli bir durumda nasıl kullanılacağını ya da anlaşılacağını belirleyen birçok etmenden yalnızca biridir. Bir dile ilişkin bilgiyi oluşturan şeyleri belirlemeye –eksiksiz bir dilbilgisi kurmaya– çalışan dilbilimci, dil kullanımında işin içine karışan, ama tek olmayan temel bir etmeni incelemekte demektir. Bir kimse deneysel kanıtlara dayanarak dilbilgilerinin doğrulanma sorununu incelerken bu ülküselleştirmeyi akılda tutmalıdır. Bir kimsenin karmaşık zihin edimlerinde ve bunların gerçekleştirilmelerinde işin içine karışan birkaç etmenin etkileşimini de incelememesi için ortada bir neden yoktur; ancak etmenler ayrı ayrı iyice anlaşılmadan böyle bir incelemenin bizi çok ileriye götürmesi de pek olası değildir.

Dilbilimcinin önerdiği dilbilgisi, aslında bir bakıma, açıklayıcı bir kuramdır; söz konusu dili konuşan kimsenin (sözü edilen ülküselleştirme çerçevesinde) bir sözceyi başka bir biçimde değil de belli bir biçimde algılaması, yorumlaması, kurması ya da kullanması konusunda bir açıklama ortaya atar. Bir kimse daha derin açıklayıcı kuramlar da araştırabilir. Anadilini konuşan kimse çok sınırlı ve niteliksiz kanıtlara dayanarak bir dilbil-

gisi edinmiştir; bu dilbilgisinin kanıtların çok ötesine uzanan birtakım deneysel sonuçları vardır. Dilbilgisinin ele aldığı görüngüler, bir düzlemde, dilbilgisinin kendi kurallarıyla ve bu kuralların etkileşimiyle açıklanır. Daha derin bir düzlemde aynı görüngüler, dile ilişkin bilgiyi edinip kendisi için özel dilbilgisi kuran kimsenin elinde bulunan sınırlı ve niteliksiz kanıtlar temelinde söz konusu dilbilgisinin seçimini belirleyen ilkelerle açıklanır. Dilbilgisinin biçimini belirleyen ve belli veriler temelinde uygun dilbilgisini seçen ilkeler, geleneksel kullanımı izleyerek "evrensel dilbilgisi" denebilecek bir alanı oluşturur. Böyle anlaşıldığında, evrensel dilbilgisinin incelenmesi insanın zihin yetilerinin doğasının incelenmesi demektir. Bu inceleme, bir dizgenin gücül bir insan dili olarak nitelenebilmesinin gerekli ve yeterli koşullarını, varolan insan dilleri için rastlantısal olarak doğru olmayan, tersine insanın "dil edincinin" kökeninde bulunan, dolayısıyla nelerin dilsel deneyim sayılacağını, dile ilişkin olarak bu deneyim temelinde ortaya çıkan bilgilerin hangileri olduğunu belirleyen doğuştan yapılanmayı oluşturan koşulları belirtmeye çalışır. Bu nedenle, özel dilbilgisi* de açıklayıcı bir kuram olarak görülebilir ama evrensel dilbilgisi ondan daha derin bir açıklayıcı kuramdır.[5]

Dilbilimci uygulamada hem evrensel hem de özel dilbilgisi incelemesiyle sürekli ilgilenir. Elindeki verilere dayanarak betimlemeli özel dilbilgisini şu biçimde değil de bu biçimde oluşturduğunda, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, onu dilbilgisi biçimine ilişkin birtakım varsayımlar yönlendirir ve bu varsayımlar evrensel dilbilgisi kuramının varsayımlarıdır. Buna karşılık, dilbilimcinin evrensel dilbilgisinin ilkelerini dile getiriş biçiminin, özel dilbilgilerine uygulandığındaki sonuçları incelenerek doğrulanmalıdır. Bu nedenle, dilbilimci çeşitli düzeylerde açıklayıcı kuramların oluşturulmasıyla ilgilenir ve her düzeyde, kuramsal ve betimlemeli çalışmasının açık bir ruhbilimsel yorumu vardır.

---

* 'Özel dilbilgisi' terimiyle, belli bir dile (örneğin Türkçeye, Fransızcaya) özgü dilbilgisi anlatılmaktadır. (ç.n)

Özel dilbilgisi düzeyinde, bir dilin, olağan konuşucu-dinleyici tarafından –elbette, bilinçsiz bir biçimde– geliştirilmiş olan belli bir bilişsel dizgenin bilgisini belirtmeye çaba gösterir. Evrensel dilbilgisi düzeyinde, insan zekâsının kimi genel özelliklerini saptamaya çalışır. Böyle betimlendiğinde, dilbilim, zihnin bu yanlarını ele alan ruhbilimin bir altalanından başka birşey değildir.

Şimdi yapılmakta olan çalışmada bir yandan bir dile ilişkin bilgiyi oluşturan kural dizgelerini belirlemeye, bir yandan da bu dizgeleri yöneten ilkeleri ortaya çıkarmayı amaçlayan bir çalışmanın kimi işaretlerini vermeye çalışacağım. Kuşkusuz özel ya da evrensel dilbilgisi ile ilgili olarak bugün varılabilecek her sonuç oldukça geçici ve kapsam açısından sınırlı olacaktır. Böyle kısa bir incelemede de konunun salt ana hatları gösterilebilir. Bugün yapılanlarla ilgili bir fikir verebilmek için, daha çözüme uzak olsalar da belli bir açıklıkla ortaya konup incelenebilmelerini dikkate alarak, güncel sorunlar üzerinde duracağım.

İlk konuşmamda belirttiğim gibi, dil ile zihin sorunlarını incelemek için en uygun genel çerçeve 17. ve 18. yüzyıllarda uçu ruhbilimin bir bölümü olarak geliştirilen, coşumcular tarafından önemli noktalarda ayrıntılarına inilen, sonra da dikkatler başka konulara yöneldiği için büyük ölçüde unutulan düşünceler dizgesidir. Bu geleneksel anlayışa göre, tümce fiziksel belirtke olarak gerçekleşirken, bu tümcenin anlamını dile getiren önermeler dizgesi zihinde üretilir ve bu ikisi günümüz terimbilgisinde *dilbilgisel dönüşümler* diyebileceğimiz birtakım biçimsel işlemlerle birbirine bağlanır. Günümüzdeki terimleri kullanmayı sürdürecek olursak, tümcenin *yüzey yapısını*, başka bir deyişle fiziksel belirtkeyle doğrudan bağlantılı ulamlar ve sözöbekleri biçimindeki yapılanmayı, yine bir ulamlar ve sözöbekleri dizgesi olan ama daha soyut bir nitelik taşıyan temeldeki *derin yapıdan* ayırabiliriz. Bu çerçevede, '**A wise man is honest**' <'Bilge insan dürüsttür'> tümcesinin yüzey yapısı, '**a wise man**' <'bilge insan'> öznesi ile '**is honest**' <'dürüsttür'> yüklemi biçiminde çözümlenebilir. Ancak derin yapısı oldukça farklı olacaktır. Özel-

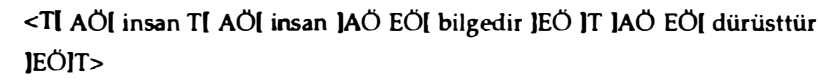
likle, yüzey yapının öznesini oluşturan karmaşık ideden, öznesi 'man' <'insan'>, yüklemi '**be wise**' <'bilge olmak'> olan temel bir önerme çekip çıkarılacaktır. Aslında, geleneksel görüşe göre derin **yapı**, ikisi de kesinlenmeyen, ama '**A wise man is honest**' <'Bilge insan dürüsttür'> tümcesinin anlamını **dile** getirecek biçimde birbirleriyle bağlantılı iki önermeden oluşan bir dizgedir. Bu örnek tümcede, aralarındaki sözöbeğinin ulamını göstermek amacıyla etiketlenen ayraç çiftlerinin yardımıyla, derin yapıyı **1** dilegetirimiyle, yüzey yapıyı ise **2** dilegetirimiyle gösterebiliriz. (Birçok ayrıntı gözardı edilmiştir.)

1

<T[AÖ[insan T[AÖ[insan]AÖ EÖ[bilgedir]EÖ]T]AÖ EÖ[dürüsttür]EÖ]T>

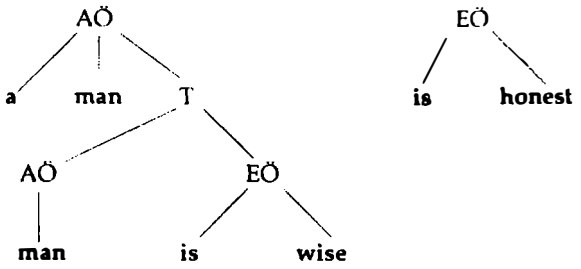
2

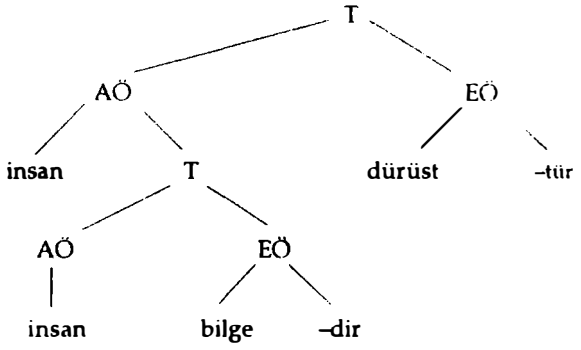

<T[AÖ[bilge insan]AÖ EÖ[dürüsttür]EÖ]T>

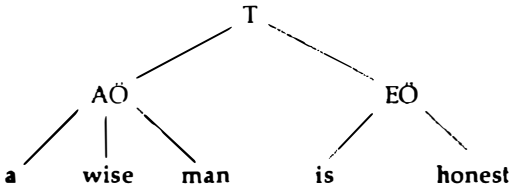
Yaygın bir biçimde kullanılan bunlara eşdeğer ikinci yazım, **1** ile **2** etiketlenmiş ayraçlamalarını, sırasıyla **1'** ile **2'** dizim ağaçlarıyla gösterir:

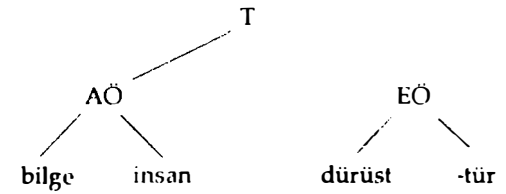
1'

T
AÖ
a
man
T
AÖ
man
EÖ
is
wise
EÖ
is
honest

T
AÖ
insan
T
AÖ
insan
EÖ
bilge
–dir
EÖ
dürüst
–tür

2'

T
AÖ
a
wise
man
EÖ
is
honest

T
AÖ
bilge
insan
EÖ
dürüst
-tür

Eğer "öznesi olmak" ilişkisini ad öbeği (AÖ) ulamının bir deyimi ile onu doğrudan yönlendiren tümce (T) arasında, "yüklemi olmak" ilişkisini de eylem öbeği (EÖ) ulamının bir deyimi ile onu doğrudan yönlendiren tümce arasında geçerli bir ilişki olarak anlarsak, **1** ile **2** (aynı şekilde de **1'**ve **2'**) yapıları, özne ile yüklemin dilbilgisi işlevlerini istediğimiz biçimde göstermiş olur. **1** derin yapısının dilbilgisi işlevleri tümcenin anlamını belirlemede temel bir rol üstlenirler. **2**'de gösterilen sözöbeği yapısı ise, sesçil biçimiyle yakından bağlantılıdır –özellikle, tasarımlanan sözcenin ezgi yükselti çizgisini belirler.

Bir dile ilişkin bilgi, sonsuz bir tümce dizisi için derin ve yüzey yapılar kararlaştırma, bu yapıları uygun biçimde ilişkilendirme ve eşlenen bu derin ve yüzey yapılara bir anlam yorumlamasıyla bir sesçil yorumlama getirme becerisini gerektirir. Dilbilgisinin doğasına ilişkin bu kısa özet, "bir dile ilişkin bilgi" nitelemesinin bir ilk tanımlaması olarak oldukça eksiksiz sayılabilir.

Derin ve yüzey yapılar birbiriyle nasıl bir ilişki içindedir? Verilen yalın örnekte aşağıdaki işlemleri uygulayarak derin yapıdan yüzey yapıyı elde edebiliriz:

3 **a)** En içte yer alan AÖ '**man**'e *wh-* işareti koyun
<En içte yer alan AÖ 'insan'a *ki* işareti koyun>
b) İşaretlenen AÖ'nin yerine '**who**' koyun
<İşaretlenen AÖ'nin yerine 'ki o' koyun>
c) '**who is**'i silin
<'ki o ...dir'i silin>
d) '**man**' ile '**wise**'ın sırasını değiştirin
<'insan' ile 'bilge'nin sırasını değiştirin>.

Salt **a** ve **b** işlemlerini uygulayarak, **1** temel yapısının olası gerçekleşmelerinden biri olan '**a man who is wise is honest**' <'İnsan, ki o bilgedir, dürüsttür'> tümcesinin temelindeki yapıyı elde ederiz. Onlara ek olarak bir de ('**a man wise is honest**'ın <'İnsan bilge dürüsttür'ün> elde edildiği) **c** işlemini uygular-

sak, **2** yüzey yapısının elde edileceği ikincil **d** işlemini uygulama gereği doğar; bu da daha sonra sesçil olarak yorumlanabilir.

Bu yaklaşım genel olarak uygunsa, belli bir dili bilen insan, o sonsuz, olası derin yapılar kümesini *üreten* (yani tanımlayan), o derin yapıları yüzey yapılarla eşleştirip bu soyut nesnelerin anlam yorumlamalarıyla ve sesçil yorumlamalarını belirleyen bir dilbilgisine de egemendir demektir.[6] Şu anda eldeki bilgilerimizle, yüzey yapının sesçil yorumlamayı bütünüyle belirlediğini; derin yapının ise –her ne kadar tümcenin anlamını belirlemede yüzey yapının kimi yönleri de işin içine karışabiliyorsa da– anlam yorumlamasını belirlemede bir rol oynayan dilbilgisi işlevlerini dışavurduğunu ileri sürmek doğru gibi görünüyor. Dolayısıyla, bu tür bir dilbilgisi, ses ile anlam arasıdaki sınırsız birtakım bağlantıları tanımlayacaktır. Bu olgu, bir kimsenin kendi dilindeki rasgele bir tümceyi nasıl anladığını açıklama yönünde ilk adımı oluşturmaktadır.

Bu zorlama yalın örnek bile, dilbilgilerinin genel gibi görünen kimi özelliklerini göstermeye yarar. Birkaç temel dilbilgisi işlevini dile getiren çok basit kurallarla, eğer bu kurallara –özellikle, öteki yapılar içinde [T...]T biçimindeki yapıları içinde barındırma olanağı veren– yinelemeli bir kural olma özelliği yüklersek, **1**'e çok benzeyen sınırsız bir derin yapı kümesi üretilebiliriz. Dilbilgisel dönüşümler, daha sonra, temeldeki derin yapıdan oldukça uzak olabilecek bir yüzey yapı oluşturmak üzere yinelenecektir. Derin yapı adamakıllı soyut olabilir; sesçil gerçekleşim ile her noktada çok yakın bir bağı olmayabilir. Bir dile ilişkin bilgi –terimin bu konuşmada kısaca irdelenen teknik anlamıyla "dil edinci"– bu dilbilgisi süreçlerini iyice bilmeyi gerektirir.

Büyük oranda salt bu çerçevede kalarak, çözümleme ve açıklama gerektiren kimi sorunları dile getirmeye başlayabiliriz artık. Bir önemli sorun, yüzey yapının kendi başına tümcenin anlamına ilişkin çok az ipucu vermesidir. Sözgelimi, yüzey yapıda belirtilmeyen kimi bakımlardan bir anlam belirsizliği taşıyan birçok tümce vardır: **4** tümcesini alalım:

4 I disapprove of John's drinking
<John'un içmesini uygun bulmuyorum>.

Bu tümce John'un içmesine ya da içme biçimine göndermede bulunuyor olabilir. Bu belirsizlik **5** ve **6** tümceleriyle değişik biçimlerde ortadan kaldırılabilir:

5 I disapprove John's drinking beer
<John'un birayı içmesini uygun bulmuyorum>.

6 I disapprove John's excessive drinking
<John'un aşırı biçimde içmesini uygun bulmuyorum>.

Burada birtakım dilbilgisi süreçlerinin işe karıştığı açıktır. **4**'ü aynı anda hem **5** hem de **6** biçiminde genişletemeyiz; böyle bir durumda **7**'ye varırdık.

7 *I disapprove of John's excessive drinking the beer[7]

İçselleştirilmiş dilbilgimiz **4** için iki değişik soyut yapı belirler; bunların birisi **5**'in temelindeki yapıyla, ötekisi de **6**'nın temelindeki yapıyla bağlantılıdır. Ancak bu ayrımın tasarımlandığı düzlem, derin yapı düzlemidir; derin yapıları **4**'te karşılaşılan yüzey biçimle eşleştiren dönüşümler bunu gözlerden saklamaktadır.

4, **5** ve **6** örneklerinde karşılaşılan süreçler kimi dillerde oldukça yaygındır. Sözgelimi, '**I disapprove John's cooking**' <'John'un yemek pişirmesini uygun bulmuyorum'> tümcesi yemeği karısının pişirmesi gerektiğini, ya da sözgelimi çok fazla sarımsak kullandığını sezindirebilir. Bu belirsizlik de, yine, tümce, **5** ve **6** örneklerinde belirtilen biçimde genişletilirse ortadan kaldırılabilir.

7'nin bir sapma olması açıklama gerektiriyor. Söz konusu durumda bu açıklama, özel dilbilgisi düzleminde, birbirinin yerine geçebilecek derin yapılara götüren ve her durumda **5** ve **6**

tümcelerindeki genişletmelerden yalnızca birine izin veren dilbilgisi kuralları dile getirilerek yapılabilir. Dolayısıyla, 7'nin bir sapma, 4'ün anlamca belirsiz olmasını, bu kurallar dizgesini ilgili dili bilen kimseye dile ilişkin bilgisinin bir görünümü olarak mal ederek açıklayabiliriz. Kuşkusuz bir kimsenin, nasıl olup da, daha farklı bir ses-anlam bağlantısı ve (belki 7'yi de içeren) farklı bir üretilmiş yüzey yapı kümesi belirleyen başka kuralları değil de bu kuralları içselleştirdiğini sorgulayarak, daha derin bir açıklamaya ulaşmayı deneyebilirdik. Bu daha önce açıklanan anlamda bir evrensel dilbilgisi sorunudur. 5. dipnottaki terimler kullanılacak olursa, irdeleme, özel dilbilgisi düzleminde bir betimleme yeterliği irdelemesi, evrensel dilbilgisi düzleminde ise bir açıklama yeterliği irdelemesi olacaktır.

İngilizcenin içselleştirilmiş kurallarının, şu anda burada irdelenen durum gibi bir durumda, daha başka sonuçları da olduğunu unutmayalım. Çok belirli koşullarda, yinelenen ögelerin bütünüyle ya da bir bölümüyle silinmesine izin veren ya da silinmesini gerektiren çok genel nitelikli dönüşümler de vardır. 8 yapısına uygulandıklarında bu kurallar 9'u türetirler.[8]

8 **I don't like John's cooking any more than Bill's cooking**
<John'un yemek pişirmesi Bill'in yemek pişirmesinden daha fazla hoşuma gitmiyor>.

9 **I don't like John's cooking any more than Bill's**
<John'un yemek pişirmesi Bill'inkinden daha fazla hoşuma gitmiyor>.

9 tümcesi anlamca belirsizdir. John'un yemek pişirmesi olgusunun, Bill'in yemek pişirmesi olgusundan daha fazla hoşuma gitmediğini de anlatıyor olabilir; John'un yemek pişirme biçiminin, Bill'in yemek pişirme biçiminden daha fazla hoşuma gitmediğini de.[9] Ancak tümce, John'un yemek pişirmesi olgusunun Bill'in yemek pişirme biçiminden daha fazla hoşuma gitme-

diğini, ya da buradaki 'pişirmesi olgusu' ile 'pişirme biçimi' anlatımlarının yerleri değişerek tersini anlatıyor olamaz. Yani, **'cooking**'i <'yemek pişirme'yi> silebilecek durumdaysak, **8**'in temelindeki yapıda bulunan, anlamca belirsiz '**John's cooking**' <'**John'un** yemek pişirmesi'> ile '**Bill's cooking**' <'Bill'in yemek pişirmesi'> sözöbeklerini aynı biçimde anlamamız gerekir. Bize burada gereken şeyin, **8**'den **9**'un elde edilmesini sağlayan işlem gibi silme işlemlerinin uygulanabilirliği konusunda genel bir koşul, yalnızca işlemin uygulandığı yapıyı değil, bu yapının türetilişinin tarihçesini de hesaba katan oldukça soyut bir koşul olduğunu kabul etmek olduğu akla yakın görünüyor.

Aynı ilkenin işin içinde göründüğü başka örnekler de bulunabilir. Sözgelimi, **11** ya da **12**'den türetilmesi olası olan ve bu yüzden anlamca bir belirsizlik taşıyan **10** tümcesini alalım.[10]

10 **I know a taller man than Bill.**
<Bill, daha uzun bir adam tanıyorum.>

11 **I know a taller man than Bill does.**
<Bill, senin tanıdığından daha uzun bir adam tanıyorum.>

12 **I know a taller man than Bill is.**
<Bill, senden daha uzun bir adam tanıyorum.>*

10'daki anlam belirsizliğinin tasarımlandığı yerin yüzey yapı olmadığı açıktır. **11**'de '**does**'ın <'senin tanıdığından'ın> silinmesi, **12**'de '**is**'in <'senden'in> silinmesi sonunda kalan yapının aynısını geride bırakır. Şimdi de **13**'e bakalım.

13 **I know a taller man than Bill, and so does John.**
<Bill, daha uzun bir adam tanıyorum; John da öyle.>

---

* Chomsky'nin burada anlatmaya çalıştığı nokta dikkate alınarak bu üç tümce ve aşağıda onları izleyen tümceler bire bir çevrilmedi (ç.n.)

Bu tümce de, **9** tümcesi gibi, dört yönlü değil, iki yönlü bir belirsizlik taşır. **14** ya da **15** anlamına gelebilir ama **16** ile **17** anlamlarına gelemez:[11]

14 **I know a taller man than Bill does and John knows a taller man than Bill does.**
<Bill, senin tanıdığından daha uzun bir adam tanıyorum, John da senin tanıdığından daha uzun bir adam tanıyor.>

15 **I know a taller man than Bill is and John knows a taller man than Bill is.**
<Bill, senden daha uzun bir adam tanıyorum, John da senden daha uzun bir adam tanıyor.>

16 **I know a taller man than Bill is and John knows a taller man than Bill does.**
<Bill, senden daha uzun bir adam tanıyorum, John da senin tanıdığından daha uzun bir adam tanıyor.>

17 **I know a taller man than Bill does and John knows a taller man than Bill is.**
<Bill, senin tanıdığından daha uzun bir adam tanıyorum, John da senden daha uzun bir adam tanıyor.>

Ancak, **13**'ün türetilişine daha yakından bakıldığında görülebileceği gibi, şimdi de bir sorun ortaya çıkıyor. **11**'i **10** biçimine getiren silme işlemine T_1, **12**'yi **10** biçimine getiren silme işlemine de T_2 diyelim. T_1'i **14** tümel evetlemesinin her iki bileşenine de uygularsak **18**'i elde ederiz.

18 **I know a taller man than Bill and John knows a taller man than Bill.**
<Bill, daha uzun bir adam tanıyorum, John da daha uzun bir adam tanıyor.>

T_2'nin **15** tümel evetlemesinin her iki bileşenine uygulanması da sonuç olarak **18**'i karşımıza çıkarır. Ancak **16**'da bileşenlerden birine T_1,'in, ötekine T_2'nin uygulanması, **17**'de yine aynı işlemin bu kez tersi bir sıra izlenerek uygulanması durumlarında da karşımıza **18** çıkacaktır. Dolayısıyla, **18**, T_1 ile T_2 işlemleri **14, 15, 16** ya da **17** temel biçimlerinden herhangi birine uygulanarak türetilebilir. **18**'in kendi yapısı, bunlardan hangisinin temel biçim olduğunu göstermez; T_1 ve T_2 silme işlemleriyle bu fark yok edilmiştir. Fakat şimdi de, **'I saw Bill and so did John'** <'Bill, seni gördüm; John da öyle'> tümcesini **'I saw Bill and John saw Bill'** <'Bill, seni gördüm; John da seni gördü'den> türeten T_3 işlemini düşünelim. T_3'ü **18**'e uygulayarak **13**'ü elde ederiz. Oysa **13**'ün **14** ya da **15** gibi yorumlanabileceğini, **16** ve **17** gibi yorumlanamayacağını belirtmiştik. Nitekim T_3'ün **18**'e, ancak, **18**'in söz konusu türetimlerinde **18**'in temelindeki yapı **14** ya da **15** olduğunda uygulanabildiğini görüyoruz. Ancak bu bilgi, daha önce de gözlemlemiş olduğumuz gibi, **18**'in kendisinde tasarımlanmaktadır. Öyleyse, T_3'ü **18**'e uygulayabilmek için **18**'in türetilişinin tarihçesiyle ilgili birşeyler bilmek zorundayız –**18**'in etiketlenmiş ayraçlamalarında görünmeyen bilgilerimizin olması gerekir. Aslında bilmemiz gereken şey, **18** tümel evetlemesinin iki bileşeninin aynı öğenin silindiği temel yapılardan türemediğidir.[12] Silme dönüşümlerinin uygulanabilirliğiyle ilgili genel bir koşulun işin içinde olması gerektiği bir kez daha kendini gösteriyor. Silinmiş söz dizilerinin türetim tarihçesinin, belki de bunların en temelde türedikleri derin yapının birtakım özelliklerini göz önüne alan bir ilkedir bu genel koşul.

Sorunun ne ölçüde karmaşık olduğunu anlamak için, **'John's intelligence, which is his most remarkable quality, exceeds his prudence'** <'John'un zekâsı, ki onun en önemli özelliğidir, ihtiyatlılığını aşar'> ya da **'The book, which weights five pounds, was writen by John'** <'Kitap, ki iki buçuk kilo ağırlığındadır, John tarafından yazıldı'> gibi tümceleri düşünün. Galiba, içeyerleşik eşleme tümceciğinde geçen ilgi adılı silinmiş bir

ad öbeğinin yerine geçmekte; irdelediğimiz silmenin koşulu ise, eşleme tümceciğinin temel yapısında, bu ad öbeğinin öndeki ad öbeği '**John's intelligence**'la <'John'un zekâsı'yla> ya da '**The book**'la <'kitap'la> aynı olması gerektiğini sezindirmektedir. Ancak, her iki durumda da öndeki ad öbeği ile eşleme tümceciği arasında bir fark olduğu da savunulabilir. Nitekim, ilk örnekte, ana tümcecikte John'un zekâsına, içeyerleşik tümcede zekâsının niteliğine; ikinci örnekte ise, kitaba ana tümcecikte soyut bir nesne olarak, içeyerleşik tümcede somut fiziksel bir nesne olarak göndermede bulunuyoruz; insan daha önceki örneklerden türettiğimiz ilkeyle çelişerek, bu farkların derin yapıda tasarımlanmasını bekleyebilir. Burada irdelemeyi sürdürmeyeceğim ama okur, konuyu izlerse, örnekler karmaşıklaştıkça sorunun da karmaşıklaştığını görecektir.

Yerine getirilmesi gereken koşullar açık olmakla birlikte doğru ilke gerçekte bilinmemektedir. Bu örneklerin ortaya koyduğu sorun çok tipik bir sorundur. Dikkatleri dil olgusuna çevirmek, tümcelerin ses, anlam ve sapmışlık vb. yönleriyle bağlantılı özelliklerini gözler önüne serer. Kendimizi "alışkanlıklar" "beceriler", "tepki verme eğilimleri", ya da "örnekseme yoluyla" tümcelerin kurulması konusundaki bulanık konuşmalarla sınırladığımız sürece bu olgulara hiçbir açıklama getirilemeyeceği ortadadır. **4, 9** ve **13** tümcelerini belli bir biçimde anlama "alışkanlığı"mız diye bir alışkanlığımız yoktur: Okuyucu daha önce bunlara çok benzeyen tümcelerle karşılaşmış olamaz, ama yine de bu tümceleri çok belirli bir biçimde anlar. Bu süreçlere "örnekseme" demek, giz olarak kalan bir şeye bir ad vermektir ancak. Bu tür görüngüleri açıklayabilmek için, ilgili dilde ses ile anlamı birbirine bağlayan kuralları –dili bilen kimsenin içselleştirmiş olduğu dilbilgisini– ve bu kuralların yapılanmasını ile işleyişini belirleyen genel ilkeleri ortaya çıkarmak zorundayız.

Yüzey yapının yanıltıcı olma ve yetersiz kalma özelliği, en basit örnekler ele alınırken bile kendini açıkça belli eder. Örneğin, yine zorlama ölçüsünde basit bir tümceyi, **19** tümcesini alalım:

19 John was persuaded to leave
<John uzaklaşmak [**konusunda** / için] ikna edildi>.

Bu tümcenin temelindeki derin yapı, (dilbilgisi işlevlerinin daha önce ileri sürüldüğü biçimde tasarımlandıkları varsayıldığında) **20** biçimindeki bir temel önermede özne-yüklem ilişkisinin, **21** biçimindeki bir temel önermede ise eylem-nesne ilişkisinin geçerli olduğunu göstermelidir:

20 $[_{T}[_{AÖ}\textbf{John}]_{AÖ}[_{EÖ}\textbf{leave}]_{EÖ}]_{T}$
$<[_{T}[_{AÖ}\text{John}]_{AÖ}[_{EÖ}\text{uzaklaşmak}]_{EÖ}]_{T}>$

21 $[_{T}[_{AÖ}\cdots]_{AÖ}[_{EÖ}\textbf{persuade}][_{AÖ}\textbf{John}]_{AÖ}][_{EÖ}]_{T}$
$<[_{T}[_{AÖ}\cdots]_{AÖ}[_{EÖ}\text{ikna edilmek}][_{AÖ}\text{John}]_{AÖ}][_{EÖ}]_{T}>$

Nitekim **19**'da, '**John**'un, '**leave**'in <'uzaklaşmak'ın> öznesi, '**persua**de'in <'ikna edilmek'in> nesnesi olduğu anlaşılmaktadır; bu olgular da **19**'un temelindeki derin yapıda, eğer bu derin yapı **20** ile **21**'de yazım kurallarına uygun olmayan bir biçimde gösterilen önermeleri içinde barındırıyorsa, gerektiği gibi anlatımını bulmuş olur. Daha önce kabaca özetlenen yaklaşım doğruysa, derin yapının bu tür önermelerden oluşması gerekmekle birlikte, sözcenin yüzey yapısında bunların hiç izine rastlanmaz. **19**'u üreten çeşitli dönüşümler, tümcenin anlamını belirleyen dilbilgisel ilişki ve işlevler dizgesinin izini silmiştir.

Yüzeysel olarak **19**'a benzeyen* ama anlaşılma biçimleri ve

---

Chomsky'nin hemen aşağıda vereceği örnek İngilizce tümcelerin yüzey yapısı hep aynı kaldığı halde, bu tümcelerin Türkçelerinde yüzey yapının da değiştiği unutulmamalıdır. (ç.n.)

kendilerine uygulanan biçimsel işlemler bakımından büyük ölçüde farklı olan tümcelerin değişkenliğine dikkat edilirse, bu nokta çok daha iyi anlaşılır. **19**'daki '**persuade**'in <'ikna edilmek'> yerine tek tek şunları koyduğumuzu düşünelim:[13]

22 **expected** (beklendi), **hired** (işe alındı), **tired** (yorgun düşmüş), **pleased** (hoşnuttu), **happy** (mutluydu), **lucky** (şanslıydı), **eager** (istekliydi), **certain** (emindi/kararlıydı/kesindi), **easy** (içi rahattı).

'**Persuaded**' <'ikna edildi'> yerine '**expected**' <'beklendi'> konulduğunda, tümce kabaca John'un uzaklaşmasının beklendiğini (ya da düşünüldüğünü) anlatır; ancak ilkinde John'un uzaklaşmasının ikna edildiğinden söz edildiğini söylemek olanaksızdır. '**Hired**' <'işe alındı'> ile birlikte tümce bütünüyle farklı bir anlam kazanır: John'un işe alınma amacının uzaklaşması olduğunu anlatır kabaca –bu yorum, '**leave**'i '**fix to roof**' <'çatıyı onarmak'> ile değiştirdiğimizde daha doğal bir yorum haline gelecektir: John çatıyı onarmak için işe alındı. '**Tired**' <'yorgun düşmüş'> kullandığımızda elde ettiğimiz '**John was tired to leave**' <'John uzaklaşma/k/sı konusunda yorgun düştü'> bir tümce bile değildir; '**persuaded**' <'ikna edildi'> yerine ancak '**too tired**' <'çok yorgun'> koyduğumuzda ise bir tümce elde ederiz: '**John was too tired to leave**' <'John uzaklaşamayacak kadar yorgundu'>. O da bize John'un uzaklaşmadığını sezindirir. '**Pleased**' sözcüğü daha farklıdır. Bu durumda, John'un uzaklaşmadığını sezindirerek '**John was too pleased to leave**' <'John uzaklaşmaktan oldukça hoşnuttu'> diyebiliriz; fakat daha önceki örneklerde olanaksız olduğu halde bu örnekte tümceyi '**John was too pleased to leave to suit me**' <'John bana uymak için uzaklaşmaktan son derece hoşnuttu'> biçiminde de genişletebiliriz. '**Please**' <'hoşnut olmak'> ile 'John' arasında eylem-nesne ilişkisinin geçerli olduğu söylenebilirse de, '**happy**' <'mutlu'> daha çok '**pleased**'e benzer.* '**John was lucky to leave**' <'John uzaklaşma konusunda

* **John was happy to leave**: John uzaklaşmaktan mutluydu. (ç.n.)

şanslıydı'> tümcesi daha farklı bir biçimde yorumlanır: Kabaca, John'un uzaklaştığı için şanslı olduğunu anlatır. Bu, daha önceki durumlarda olanaksız bir yorumdur; dahası '**John was a lucky man to leave (so early)**' <'John (bu kadar erken) uzaklaşma konusunda şanslıydı'> gibi tümceler kurabiliriz, fakat bu tür tümcelerde daha önceki örneklerin hiçbiri 'lucky'nin yerine geçemez. '**John was eager to leave**' <'John uzaklaşmak konusunda istekliydi'>, biçimsel olarak, '**John was eager for Bill to leave**' <'John Bill'in uzaklaşması konusunda istekliydi'> ve '**John's eagerness (for Bill) to leave**' <'John'un, Bill'in uzaklaşması konusundaki istekliliği'> gibi anlatımları çağrıştırdığı için önceki durumlardan ayrılır. '**John was certain to leave**' <'John uzaklaşma konusunda kararlıydı'>, '**It was certain that John would leave**' <'John'un uzaklaşacağı kesindi'> biçiminde açımlanabilir. Öteki örneklerden yalnızca '**expected**' <'beklendi'> bu yoruma açıktır; ancak '**expected**' <'beklendi'> başka pek çok bakımdan '**certain**'dan <'kararlıydı/kesindi/emindi'den> ayrılır –sözgelimi '**They expected John to leave**' <'John'un uzaklaşmasını bekliyorlardı'> gibi bir tümcede görünebilir. '**Easy**' <'içi rahattı'> sözü elbette bütünüyle farklıdır;* yalnız bu durumda '**leave**' <'uzaklaşmak'> ile 'John' arasında eylem-nesne ilişkisi vardır.

Kısacası, yüzey yapının çoğu zaman yanıltıcı ve bilgilendirici olmaktan uzak olduğu, dile ilişkin bilgimizin yüzey yapıda belirtilmeyen çok daha soyut nitelikte özellikler içerdiği açıktır. Ayrıca, bu zorlama ölçüsünde yapay örnekler bile, dil edincini "alışkanlıklar", "eğilimler", "nasılı bilme" ve davranış incelemesini çağrıştıran öteki kavramlarla açıklamaya çalışmanın, bu incelemeler son yıllarda haksız gerekçelerle sınırlandırılmış olduğu için, ne ölçüde umutsuz bir çaba olduğunu göstermektedir.

Ses yapısı düzeyinde bile, soyut tasarımlamaların, dil kullanımında işe karışan zihinsel işlemlerde biçimlenip kullanıldı-

---

John was easy to leave: Uzaklaşmak konusunda John'un içi rahattı. (ç.n.)

ğı konusunda kanıtlar vardır. Bu alanda dilsel tasarımlamanın doğası ve kural uygulamalarının karmaşık koşullarına ilişkin olarak kavrayıp öğrendiklerimiz, öteki alanlara oranla çok daha ayrıntılıdır. Ses yapısı üzerine son birkaç yılda yapılan çalışmalar, bana göre, özel dilbilgilerinin biçimlerinin, oldukça belirgin bir biçimde, ilgili sesçil özelliklerin, yüzey yapının sesçil tasarımlamayla bağını kurabilecek türden kuralların, bu kuralların yapılanma ve uygulanma koşullarının seçimini tayin eden sınırlı bir düzenek tarafından belirlendiği yollu görüşü destekleyen önemli kanıtlar sağlıyor. Bu, dolayısıyla, ilk konuşmada irdelenen, aşağıda bu sınırlı evrensel düzeneğin dil ediniminde nasıl işin içine karıştığı sorusunu ele alırken yeniden işleyeceğim konularla yakından ilgilidir. Ayrıca, ses yapısıyla ilgili bu soruşturmalar, soyut ses yapılarının sıkı bir biçimde yapılanmış karmaşık kural dizgeleri tarafından yönetildikleri oranda, çok ilginç, deneysel bakımdan yeterli edim modelleri geliştirme sorunuyla da bağlantılıdır. Bunlar, davranışın algılanması ve yapılanması sorunuyla ilgili bütün çağdaş yaklaşımların, deneysel görüngüleri ciddi olarak ele almaya girişen her modelde betimlenmesi gereken zihinsel süreçlere yeterli bir derinlik ve karmaşıklık tanımamak gibi bir eksiği olduğunu öne sürer. Ses yapısı sorunu ya da bunun bilişsel ruhbilim açısından taşıdığı olası önem noktasında bu konuları ayrıntılı bir biçimde geliştirmek için yerimiz yok.[14] Ancak oldukça tipik, açıklayıcı bir basit örnek, eldeki kanıtların doğası ve işaret ettikleri sonuçlar konusunda bir fikir verebilir.

Bir dilin sözdizimi kurallarının, '**a**' <'bir'> '**wise**' <'bilge'>, '**man**' <'insan'>, '**is**' <'-tür'> ve '**honest**' 'dürüst' sözlük maddelerini en küçük öğeleri olarak kabul edebileceğimiz **2** yüzey yapısı gibi, ayraca alınıp etiketlenmiş en küçük öğe zincirlerinden oluşan, sonsuz bir yüzey yapılar kümesi ürettiğini anımsayalım. Bu maddelerin her biri de bir parçacıklar zinciri olarak tasarımlanabilir; sözgelimi İngilizce '**man**', /**m**/, /**æ**/, /**n**/ parçacıklarından oluşan bir zincir olarak tasarımlanabilir. Bu parça-

cıkların her biri de bir tanımlanmış özellikler kümesi olarak görülebilir; nitekim, örneğin /n/, [+ ünsüz], [- ünlü], [+ genizsil] özelliklerinin bileşimini temsil eder. Bir sözcüğün parçacık oluşumunu –söz konusu sözcüğün içkin sesçil, anlamsal ve sözdizimsel özelliklerinin bir betimlemesi olan– sözlük maddesi verecektir. Bir dilin sözlüğü, burada bizi ilgilendirmesi gerekmeyen ek yapıları da içerebilen, böyle sözlük maddeleri kümesidir. Şimdilik bizi yalnızca sözlük maddesinin ses özellikleri ilgilendiriyor.

Bir sözcükle ilgili sözlük maddesi, dilsel kurallar tarafından belirlenmeyen bireysel özellikleri belirtmelidir. Sözgelimi, İngilizce '**man**'in sözlük maddesi, onun birinci parçacığının açık bir ön ünlü olduğunu göstermelidir; ancak, bu ünlünün gerginlik derecesini, çift ünlülüğünü, genizsilleşmesini vb. göstermesi gerekmez; çünkü bunlar, bir ölçüde İngilizcenin belirli lehçelerine özgü, bir ölçüde İngilizcenin bütün lehçelerine özgü, bir ölçüde de evrensel sesbilimi ilgilendiren, genel bir kural konusudur. '**Man**'in sözlük maddesi, benzer biçimde, onun düzensiz bir çoğulu olduğunu, sözcüğün bu biçiminde ünlünün, açık ünlüden orta ünlüye kaydığını belirtmelidir. Sözlük maddesinin parçacıkları, dilin sesbilim kurallarının onları sıklıkla değişik biçimlerde değiştirip genişlettiği anlamında soyuttur; bu nedenle, sözlük maddesi ile varolan sesçil tasarımlama arasında basit, bire bir çakışma olması gerekmez. Örnekleri tartışırken, sesçil simgeleri, herbirini belirli bir özellikler kümesinin bileşimi olarak alarak, hep kullanıldı biçimde kullanacağım. / / ayracını sözlük tasarımlamalarını, [ ] ayracını ise, özellikle sesbilim kuralları kümesinin tamamı uygulanarak türetilen sonuncul sesçil tasarımlama da içinde olmak üzere, sesbilim kurallarının uygulanması yoluyla sözlük tasarımlamalarından türetilen bütün tasarımlamaları göstermek için kullanacağım.

Önce İngilizce '**sign**'-'**signify**', '**paradigm**'-'**paradigmatic**' gibi sözcükleri alalım. İrdeleme ilerledikçe daha iyi anlaşılacak gerekçelerle, ele alacaklarımız, türemiş, ilk örneğimizi düşünerek söyleyecek olursak, temeldeki soyut sözlük tasarımlamasıy-

la en yakın bağlantısı olan türemiş biçimler olacaktır. Sonra da bu biçimlerin gövdeleri için, simgelerin kabul edilegelen sesçil yorumlamalarıyla, geçici olarak /**sign**/ ve /**pærædigm**/ sözlük tasarımlamalarını belirlediğimizi düşünelim. Nitekim temel öğe /**sign**/ da, '**-ify**'ın önünde sesçil olarak [**sign**] biçiminde gerçekleşir. Ancak, bu temel öğe yalnız başınayken, sesçil olarak [**sayn**] biçiminde gerçekleşir. Benzer bir gözlem '**para**digm' için de geçerlidir.

Yalnız başlarınayken '**sign**' ile '**paradigm**' biçimlerini, birlikte işleyen ve kendisini izleyen sözcük-sonu bir genizsil olması durumunda /**ig**/ tasarımlamasının [**ay**] sesçil tasarımlamasına dönüşmesi sonucunu doğuran belirli birtakım sesbilim kuralları belirler. İngilizcenin dikkatli bir ses çözümlemesi bu sürecin aşağıdaki adımları içeren bir dizi adıma bölünebileceğini gösterir (ikincisi ile üçüncüsü, aslında, daha ileri bir çözümlemeyi gerektiriyor).

23 **a.** artdamaksıl, sözcük-sonu damaksılın önünde sürekli artdamaksıla dönüşür.
b. ünlü + sürekli artdamaksıl, gergin ünlüye dönüşür.
c. (/**ĩ**/, /**i**/'ye karşılık gelen gergin parçacık ise) / **ĩ** /, /**ay**/'**a** dönüşür.

Bu kuralları temeldeki yalnız başına /**sign**/'a uygulayarak önce **23a** ile [**siγn**]'ı ([γ] burada sürekli artdamaksılı gösterir), arkasından **23b** ile /**sin**/'i, en sonunda **23c** ile de [**sayn**]'ı elde ederiz.

23a ile **23b** kuralları çok ilginç değildir ama **23c**, İngilizcenin sesbilgisinde oldukça temel olan çok genel bir "ünlü kayması" kuralları dizgesinin bir parçasıdır. Sözgelimi, '**divine**'-'**divinity**' biçimlerinin temelindeki gövdenin /**divĩn**/ olduğunu, onun /**ĩ**/ parçacığının '**-ity**'nin önünde [**i**] olarak zayıfladığını, tek başınayken de **23c** kuralı gereği [**ay**]'a dönüştüğünü gösteren güçlü ipuçları vardır. Bunun gibi '**reptile**' de temelin-

deki /**reptīl**/'den türer; tek başınayken **23c** gereği [**reptayl**], '**-ian**'nın önünde '**divinity**'de meydana gelen aynı ünlü kısalmayla [**reptil**] olur. Bunun gibi başka birçok örnek daha vardır.

Şimdi de '**ignite**'-'**ignition**', '**expedite**'-'**expeditious**', '**contrite**'-'**contrition**' gibi sözcükleri alalım. Nasıl '**reptile**' ile '**divine**' ünlü kayması ile /**reptīl**/ ile /**divīn**/'den türemişse, bu sözcük çiftlerinin ilk üyelerini de, sırasıyla, /**ignīt**/, /**expedīt**/, /**contrīt**/'ten türetebiliriz. Sesçil gerçekleşme için uygulanan kural, genel ünlü kayması sürecinin özel bir durumu olan **23c**'dir. Besbelli ki, sözcük çiftlerinin ikinci üyeleri **24** ve **25** gibi süreçlerle türetilir:

24 Ünlüler, '**-ion**', '**-ious**', '**-ian**', '**-ity**' ve benzerlerinin önünde gevşer.

25 Kendisini tiz bir ince ünlü izleyen /**t**/ parçacığı, [**š**] olarak gerçekleşir

Bu kuralların ilki '**divinity**' sözcüğünde /**divīn**/'den [**divin**]'i, '**reptilian**' sözcüğünde ise /**reptīl**/'den [**reptil**]'i üretir. Bunun gibi, '**ignition**'da /**ignīt**/'ten [**ignit**]'i; '**expeditious**'ta /**expdīt**/'ten [**expedit**]'i; '**contrition**'da /**contrīt**/'ten [**contrit**]'i üretir. Burada açık bir temel genelleme vardır: Bir sözcük sonu hecesinde yer almayan vurgusuz bir seslinin önündeki sesli gevşer. Bu kural, uygun bir biçimde dile getirildiğinde, ünlü kayması ve öteki birkaç kuralla birlikte, İngilizcenin sesbilgisi dizgesinin temelini oluşturur.

25 kuralı /**ignition**/, /**expedition**/ ve /**contrition**/'daki /**ti**/'ye uygulanarak, onun yerine /**š**/ koyar ve vurgusuz ünlüleri [**ə**]'ya indirgeyen kuralın uygulanmasından sonra en sonunda [**ignišən**], [**expedišəs**] ve [**kəntišən**] sesçil gerçekleşimlerine ulaşır. Kısacası, '**ignite**', '**expedite**' ve '**contrite**' sözcüklerinde [**ayt**] olarak gerçekleyen parçacıklar, '**ignition**', '**expeditious**' ve '**contrition**' sözcüklerinde [**iš**] olarak gerçekleşir.

Şimdi de sesçil olarak [**rayt**]-[**rayčəs**] olarak gerçekleşen '**right**'-'**righteous**' sözcüklerini alalım. Bu sonuncu biçim iki bakımdan, yani ünlü niteliği (**24** kuralı gereği [**ay**]'dan çok [**i**] olması beklenirdi) ve gövdenin son ünsüzü (**25** kuralı gereği [**č**]'den çok [**š**] olması beklenirdi) bakımlarından düzenli örüntüden ayrılır görünüyor. Eğer '**right**', '**expedite**' sözcüğüyle aynı süreçlere bağlı olsaydı, sesçil olarak [**rayčəs**] biçiminde değil, [**expədišəs**] gibi [**rišəs**] biçiminde gerçekleşirdi. Peki, bu çifte sapmanın açıklaması nedir?

Öncelikle **25** kuralının çok kesin olmadığını gözden kaçırmayalım; /**ti**/'nin [**š**] değil [**č**] biçiminde gerçekleştiği başka örnekler de vardır: Sözgelimi '**direction**' [**dərekšən**] olarak gerçekleştiği halde, '**question**' [**kweščən**] olarak gerçekleşir. **25** biraz daha dikkat edilerek **26** biçiminde dile getirilebilir:

26 Kendisini tiz bir ince ünlü izleyen /**t**/, bir sürekliden sonra [**č**], bunun dışında [**š**] olarak gerçekleşir.

'**Right**' biçimine dönersek, gördüğümüz şu: Eğer temelindeki tasarımlamada, kendisinden önce gelen bir sürekli olsaydı –yani, temelindeki tasarımlama, φ'nin herhangi bir sürekliyi göstermesi koşuluyla /**riφt**/ olsaydı– sondaki ünsüzü [**s**] değil, [**c**] olarak belirlemek gerekecekti. Ayrıca φ süreklisi, bu konumda sesçil olarak kendini gösteren süreklilerden de, yani '**wrist**', '**rift**' ya da '**wished**'in eğik dizilmemiş bölümlerindeki dişsil, dudaksıl ve damaksıl süreklilerden ayrı olmalıdır. Bu durumda, φ'nin, elbette İngilizcede sesçil olarak kendini göstermeyen artdamaksıl sürekli /**x**/ olduğunu kabul edebiliriz. Öyleyse temel biçim /**rixt**/ olabilir.

Şimdi '**right**'ın türeyişini düşünelim. **23b** kuralıyla /**rixt**/ tasarımlaması [**rīt**] olur. **23c** kuralıyla /**rīt**/ tasarımlaması, '**right**'ın sesçil gerçekleşimi olan [**rayt**] biçimini alır.

Şimdi de '**righteous**'ın türeyişine bakalım. '**Expeditious**' ve '**repetitious**' ile aynı eke sahip olduğunu varsayarsak, sözlüksel

olarak onu /**rixtious**/ olarak tasarımlayabiliriz (Burada '**-ous**'un uygun tasarımlamasıyla ilgilenmiyorum.). Buraya dek irdelediğimiz kuralların sıralanışının **23a, 24, 26, 23b, 23c** biçiminde olduğunu kabul edelim. Bu sıralama, serimleme kolaylığı açısından birtakım basitleştirmeler göz önüne alınırsa, İngilizcenin ilgili öteki olgularıyla da tutarlıdır. /**Rixtious**/ temel biçimine uygulamak söz konusu olduğunda, **23a** kuralı uygulanamaz, **24** kuralı ise boş bir kuraldır. **26** kuralına döndüğümüzde, onun [**rixčous**] biçimini yarattığını görüyoruz. Bu noktada **23b** kuralı uygulanır ve [**rīčous**] biçimini üretir; **23c** kuralıysa, vurgusuz ünsüzlerin daralmasıyla [**rayčəs**] biçimine dönüşen [**rayčous**] biçimini üretir. Bu nedenle, birbirlerinden bağımsız olarak işleyen **23** kuralıyla **26** kuralı gereği temeldeki /**rixt**/ tasarımlaması, sesçil olarak, tek başınayken [**rayt**], '**righteous**'ta ise [**rayč**] biçiminde, tam da olması gerektiği gibi gerçekleşecektir.

Bu olgular, temeldeki sesçil tasarımlamanın, (yazımla ve elbette tarihsel durumla uyum içinde) /**rixt**/ olması gerektiğini güçlü bir biçimde ortaya koyuyor. Başka nedenlerle dilbilgisinde bulunması gereken bir dizi kural, '**right**'-'**righteous**' başkalaşımını yaratıyor. Öyleyse bu başkalaşım hiç de olağandışı değil, tam tersine tam anlamıyla olağan bir değişimdir. Kuşkusuz temeldeki tasarımlama oldukça soyuttur; belirtkenin yüzeydeki sesçil biçimiyle bağlantısı, ancak yorumlayıcı bir dizi kural aracılığıyla kurulabilir.

Konuya değişik bir açıdan bakarak bir kimsenin İngilizce bildiğini ama her nasılsa dağarcığında '**righteous**' maddesinin olmadığını düşünelim. Bu biçimi ilk duyduğunda onu öğrenmiş olduğu dizgeyle bağdaştırması gerekir. Eğer ona [**rišəs**] türemiş biçimi sunulmuş olsaydı, kuşkusuz, temel tasarımlamanın '**expedite**' ve '**contrite**'ınkiyle tamamen aynı olduğunu düşünecekti. Ama [**rayčəs**]'ı duyduğunda bu tasarımlamanın olanaksız olduğunu bilir; her ne kadar [**š**]-[**č**] ünsüz ayrımı dil kullanımının olağan koşullarında kulaklardan kolayca kaçsa bile, [**i**]-[**ay**] ünlü ayrımı kesinlikle belli olur. İngilizcenin kurallarını biliyor

ve [i]'nin yerine [ay] ses öğesini işitiyorsa, ya bu biçimin tek aykırı örnek olduğunu, ya da sesçil tasarımlamanın, kendisini bir artdamaksıl izleyen bir [i] içerdiğini ve **26** kuralına bağlı olduğunu da bilir. Bu artdamaksıl bir sürekli,[15] yani /**x**/ olması gerekir. Ancak buradaki artdamaksılın bir sürekli olduğu göz önüne alındığında, bundan, söz konusu biçim düzenliyse (bir varsayım olarak her zaman geçerli değil), **26** kuralına göre ünsüzün [š] değil, [č] olması gerektiği sonucu çıkar. Bu nedenle, ölçüt alınan belirtke orta ünlü konusunda bilgi vermese bile, dinleyen kimsenin [**rayšəs**]'tan çok [**rayčəs**]'ı algılaması gerekir. Ayrıca, tam da gözlemiş olduğumuz gibi, almaşıkların düzenliliğini koruma baskısı, '**expedite**'-'**expedition**' ve '**ignite**'-'**ignition**' ile olan yüzeysel örneksemeyi engelleme, beklenen [i] yerine [**ay**] ortaya çıktığı sürece de [č]'yi temel /**t**/'nin sesçil gerçekleşimi olarak koruma işlevi görecektir.

Kuşkusuz, bunun, biçimin adım adım nasıl öğrenildiğiyle ilgili tam bir açıklama olduğunu söylemek istemiyorum; yalnızca biçimin yüzeysel (ve gerçekte yanlış) bir örneksemeye neden direnç gösterdiğini ve konumunu koruduğunu açıklamaya çalışıyorum. Dilbilgisinde '**righteous**'-'**expeditious**' çiftindeki [č]-[š] karşıtlığıyla ilgili algılamayı ve korumayı /**ay**/ ile /**i**/ arasında algılanan ayrımla ve belli bir kurallar dizgesinin bilgisiyle açıklayabiliriz. Açıklama temel tasarımlamaların oldukça soyut olduğu sayıltısına dayanır, sözünü ettiğimiz kanıtlar da bu sayıltının doğru olduğunu göstermektedir.

Tek bir örnek çok inandırıcı olmayabilir. Ancak ses yapısının dikkatle incelenmesi, bu türden birçok örnek bulunduğunu ve sözdizimi düzeyinde uzun bir dizi dilbilgisel dönüşümün derin yapıyla yüzey yapı arasındaki bağı kurması gibi, uzun bir dizi kuralın da soyut temel yapılarla sesçil tasarımlamalar arasındaki bağı kurduğunu gösterir. Soyut zihinsel tasarımlamaların ve bu tür yorumlayıcı işlemlerin varlığını kabul ettiğimizde, yüzeyde karmakarışık bir biçimde sıralanmış gibi görünen verilerin temelinde şaşırtıcı ölçüde bir düzen bulabilir, belli durumlarda da dilsel anlatımların neden belli biçimlerde duyulduğu-

nu, kullanıldığını ve anlaşıldığını açıklayabiliriz. Temeldeki soyut yapıların ya da bunlarla belirtkeler arasındaki bağı kuran süreçlerin içebakışla belirlenmesi beklenemez; ayrıca bu sonucu şu ya da bu biçimde şaşırtıcı bulmak için de ortada bir neden yoktur.

Yukarıda kabaca yapılan açıklama, daha önce yaptığımız ayrım dikkate alınırsa, evrensel dilbilgisi düzeyinden çok, özel dilbilgisi düzeyinde bir açıklamadır. Yani, belli bir görüngünün nedenini, etkisini çoğu zaman ayrı ayrı gösterdiğini belirttiğimiz kimi kuralların içselleştirilmiş dilbilgisinde ortaya çıktığı sayılısını temele alarak açıkladık. Kuşkusuz, veriler temelinde dilbilgisi seçimini etkiledikleri oranda, evrensel dilbilgisinin irdelemeleri de bu açıklamanın içine girer. Daha önce de belirtildiği gibi, bu etkileşim kaçınılmazdır. Ancak evrensel dilbilgisinin apaçık ilkelerinin bir açıklama örneğinin daha doğrudan ve daha açık bir biçimde işin içine girdiği durumlar da vardır. Nitekim, ses dizgelerinin incelenmesi, sesbilim kurallarını yöneten, kimi oldukça dikkate değer, birtakım çok genel yapılanma ilkelerini gözler önüne sermektedir (14. dipnotta verilen kaynaklara bkz.). Örneğin kimi sesbilim kurallarının, yüzey yapının belirlediği bir biçimde döngüsel olarak işledikleri gözlenmiştir. Yüzey yapının, **2**'de olduğu gibi, etiketlenmiş ayraçlamalara alınmış bir sözce olarak tasarımlanabildiğini anımsayalım. İngilizcede vurgu yükselti çizgilerini ve ünlü daralmasını belirleyen çok karmaşık sesbilim kuralları, yüzey yapıda, önce ayraç içine alınmış en küçük sözöbeğine, sonra ses süreçlerinin en büyük alanına ulaşıncaya (basit durumlarda, tümcenin kendisine) ulaşıncaya dek giderek daha büyük deyimlere uygulana uygulana, ayraç içine alınarak sınırları belirlenmiş sözöbeklerine uygulanır. Nitekim, 2 örneğinde, kurallar önce tek tek sözcüklere (daha doğru bir deyişle, ulamlara ayrılacak ve böylece ayraç içine alınacak tek tek sözcüklere), ardından '**a wise man**' <'bilge insan'> ile '**is honest**' <'dürüsttür'> sözöbeklerine, en sonunda da tümcenin bütününe uygulanmaktadır. Birkaç basit kural, bu kuralların döngüsel olarak uygulanışını belirleyen yüzey yapılar de-

ğiştiği için, oldukça farklı sonuçlar verir.

Döngüsel uygulama ilkesinin kimi basit etkileri 27'deki gibi biçimlerle açıklanabilir:

27 a. '**rel*a*xation**', '**em*e*ndation**', '**el*a*sticity**' '**conn*e*ctivity**',
b. '**ill*u*stration**', '**demonstration**', '**dev*a*station**', '**an*e*ctodal**'

Eğik yazılan sesliler **27b**'de [¿e] biçiminde daralır, ama **27a**'da özgün biçimlerini korurlar. Kimi durumlarda **27b**'nin daralmış ünlülerinin özgün biçimlerini öteki türemiş biçimlerden çıkarabiliriz (örneğin, '**illustrative**', '**demonstrative**'). **27**'da verilen örnekler, **27b**'de verilen örneklerden biçimbilimsel bakımdan farklıdır: İlk örnekler, tek başına görüldüklerinde ana vurgusu düz yazılan seslinin üzerinde olan '**rel*a*x**', '**em*e*nd**', '**el*a*stic**', '**conn*e*ctive**' temel biçimlerinden türemişlerdir; **27b**'de verilen örneklerde bu özellik yoktur. İngilizcede ünlü daralmasının, yani bir ünlünün yerine [ə] kullanılmasının, söz konusu ünlünün üzerinde vurgu olmamasından ileri geldiğini göstermek zor değildir. Bu nedenle **27a** ile **27b** arasındaki farkı biraz önce dile getirdiğimiz döngüsel uygulama ilkesini varsayarak açıklayabiliriz. **27a**'da verilen örneklerde, vurgu, genel kurallar gereği ilk aşamada düz yazılmış seslilerin üzerine uygulanır. Bunu izleyen aşamada vurgu kayar,[16] ancak ilk aşamada yüklenen soyut vurgu ünlüyü daralmaktan korumak için yeterlidir. **27b**'de verilen örneklerde daha önceki aşamalarda düz yazılan ünlülerin üzerine hiç soyut bir vurgu uygulanmaz, bu yüzden de ünlü daralır. Ünlünün daralmasını önleyenin *soyut* vurgu olduğuna dikkat edin. Eğik yazılan daralmış ünlü üzerindeki gerçek, sesçil vurgu çok zayıftır; olağan kullanımda bu 4. dereceden bir vurgudur. Genel olarak, bu biçimde zayıf sesçil vurgulu ünlüler daralır, ancak söz konusu örneklerde önceki aşamadaki soyut vurgu daralmayı önlemektedir. Dolayısıyla, sesçil biçimde neredeyse ortadan kalkan temel rol, sesçil biçimi belirleme görevi-

ni yerine getiren, soyut temel tasarımlamadır.

Bu durumda algılama ile söyleyişin belli bir yönünü, genel soyut bir ilke, yani kuralların döngüsel olarak uygulanması ilkesi açısından yapabiliriz (önceki iki sayfaya bakınız). Dili öğrenen kimsenin bu ilkeyi kendisine sunulan verilerden "tümevarım" yoluyla nasıl çıkarsayabildiğini tasarlamak güçtür. Gerçekte, bu ilkenin sonuçlarının çoğu algılamayla ilgilidir; olağan dil kullanımı koşullarında fiziksel belirtkenin kendisinde bir karşılığı ya hiç yoktur ya da çok az vardır; bu nedenle tümevarımın dayanmış olabileceği görüngüler, bu ilkeden henüz yararlanmayan bir kişinin deneyiminin parçası olamaz. Gerçekte, eldeki verilerden bu tür bir ilkeye gitme olanağı verecek bir tümevarım ya da çağrışım süreci hiç yoktur (meğer ki ilkeyi elde bir kabul edip, döngüsel uygulama ilkesini bir biçimde "tümevarım süreci"nin içine katmış olalım). Bu bakımdan, sesbilim kurallarının döngüsel olarak uygulanması ilkesinin, evrensel dilbilgisinin, dil deneyiminin niteliğini belirlerken ve dilin edinilmiş olan bilgisini meydana getiren bir dilbilgisi kurarken kullanılan, doğuştan bir yapılanma ilkesi olduğu sonucuna varmak haklı gibi görünüyor. Evrensel dilbilgisinin bu ilkesi, aynı zamanda, **27**'de belirtilen türden görüngülere de bir açıklama getirmektedir.

Benzer bir döngüsel uygulanma ilkesinin sözdizimsel düzeye de uygulanabileceğine ilişkin kimi kanıtlar vardır. John Ross İngilizcede adıllaştırmanın kimi yönleri açısından bunu örnekleyen ustaca bir çözümleme sunmuştur.[17] Adıllaştırmanın, daha önce **8-18** örnekleriyle bağlantılı olarak irdelediğimiz süreçlere benzeyen bir "silme" süreci içerdiğini düşünelim. Bu süreç, ilk aşamada, iki özdeş ad öbeğinden birini uygun bir adılla değiştirir. Böylece **28** temel yapısı, adıllaştırma yoluyla **29**'a dönüştürülmüş olacaktır:

28 John learned that John had won.
<John, John'un kazandığını öğrendi>.

29 John learned that he had won.
<John, kendisinin kazandığını öğrendi>.

Bu irdeleme için temel oluşturmayan özellikleri **28**'den soyutlayacak olursak, *x* ve *y* ile özdeş ad öbeklerini, bunlardan *y* ile adıllaştırılmış olanı, ayraçlar ile de tümce biçimindeki anlatımları göstererek, onu **30** biçiminde gösterebiliriz.

30 [... *x*, ...[... *y* ...]]

28'den adıllaştırma yoluyla **31**'i oluşturamayacağımızı unutmayalım:[18]

31 He learned that John had won.
<Kendisi, John'un kazandığını öğrendi.>

Başka bir deyişle, **30**'un uylaşımlarını kullanarak, **32** biçiminde tasarımlanabilecek bir adıllaştırma gerçekleştiremeyiz:

32 [... *y* ...[... *x* ...]]

Şimdi de **33**'teki tümcelere bakalım:

33 a That John won the race surprised him.
<John'un yarışı kazanması kendisini şaşırttı.>

[[... *x* ...] ... *y*]

b John's winning the race surprised him.
<John'un yarışı kazanması kendisini şaşırttı.>

[[... *x*] *y*]

c That he won the race surprised John.
<Kendisinin yarışı kazanması John'u şaşırttı.>

[[*y*] *x*]

d **His winning the race surprised John.**
<Kendisinin yarışı kazanması John'u şaşırttı.>
[[*y*] *x*]

Aynı uylaşımlar izlenerek tümceler alttaki biçimlerde tasarımlanır. Özetlersek, olanaklı tümce tipleri **30, 32, 33a** ile **b** ve **33c** ile **d**'den yalnızca **32**'nin adıllaştırmaya izin vermediğini görmekteyiz. Bütün bu söylenenler özel dilbilgisini ilgilendiren noktalardır. **33d**'nin yanında **34** tümcesinin de olanaklı olduğunu unutmamak gerekir:

34 Winning the race surprised John
<Yarışı kazanmak John'u şaşırttı.>

Buraya dek kabul ettiğimiz çerçeve dikkate alınırsa, **34**'ün '**John's winning the race surprised John**' <'John'un yarışı kazanması John'u şaşırttı'> yapısından türemiş olması gerekir. Dolayısıyla, bu durumda adıllaştırma bir tam silme olabilir.

Şimdi de **35** ve **36**'ya bakalım:

35 Our learning that John had won the race surprised him.
<John'un yarışı kazandığını öğrenmemiz kendisini şaşırttı.>

36 Learning that John had won the race surprised him.
<John'un yarışı kazandığını öğrenmek kendisini şaşırttı.>

35'te '**him**' <'kendisi'> ile John'a göndermede bulunulduğu anlaşılabilmekte, **36**'da ise anlaşılmamaktadır. Bu nedenle, **35** adıllaştırma yoluyla **37**'den türetilebilir, ama **36 38**'den türetilemez.

37 **[[Our learning [that John had won the race]] surprised John.]**
< [[John'un yarışı kazandığını] öğrenmemiz] John'u şaşırttı.] >

38 **[[John's learning [that John had won the race]] surprised John.]**
< [[John'un [John'un kazandığını] öğrenmesi], John'u şaşırttı.] >

Bu görüngü nasıl açıklanabilir? Ross'un gözlemlediği gibi, kimi dönüşümlerin döngüsel bir biçimde, önce en içteki, sonra daha büyük sözöbeklerine uygulandıklarını, başka bir anlatımla, bu dönüşümlerin sesbilim kurallarının derin yapıya uygulanması sürecine benzer bir süreçle derin yapıya uygulandıklarını da kabul edersek, özel dilbilgisi ile açıklanabilir.[19] Şimdi de bunu bir sayıltı olarak kabul edip **38**'in derin yapısına bakalım. En içte yer alan önermede 'John'la özdeş ikinci bir ad öbeği olmadığı için en iç döngüde adıllaştırma hiç uygulanmaz. İkinci döngüde **[[John's learning [that John had won the race]]** <'[John'un [John'un kazandığını] öğrenmesi]'> öbeğini dikkate almaktayız. Bu, adıllaştırma yoluyla **39**'u veren, **30** biçiminde bir yapı olarak alınabilir; adıllaştırma yoluyla **40**'ı veren, **32** biçiminde bir yapı olarak alınamaz, çünkü, daha önce belirttiğimiz gibi, özel dilbilgisi **32** durumunda adıllaştırmaya izin vermemektedir:

39 **John's learning [that he had won the race]**
<John'un [kendisinin yarışı kazandığını] öğrenmesi>

40 **his learning [that John had won the race]**
<Kendisinin [John'un yarışı kazandığını] öğrenmesi>.

Ancak, **36**'nın temelindeki biçim **40** olmak gerekir. Bu yüz-

den **35**, **37**'den türetilebilmekle birlikte, **36** adıllaştırma yoluyla **38**'den türetilemez.

Öyleyse, bu örnekte, oldukça şaşırtıcı belli bir deneysel sonucu, yani **35** ile **36**'nın '**him**' <'kendisi'> adılının göndergesel yorumu bakımından farklı oldukları sonucunu yaratmak için evrensel dilbilgisinin bir ilkesi, özel dilbilgisinin bağımsız olarak konmuş bir kuralı ile birleşmiş durumdadır. Bir kez daha görüyoruz ki, bir ölçüde **27a** ve **27b** örnekleriyle bağlantılı olarak daha önce irdelediğimiz ünlü daralması durumuna benzer bir biçimde, "alışkanlıklar"a, "eğilimler"e, "örneksemeler"e dayanan bir açıklama getirmek tamamen olanaksızdır. Söz konusu olguları açıklamak için, bunun yerine, insanın zihin yetilerini yöneten birtakım soyut, bir ölçüde evrensel ilkeleri koyut olarak almak gerek gibi görünüyor. Eğer döngüsel uygulama ilkesi, gerçekten, insanların dile ilişkin bilgilerinin biçimini belirleyen düzenleyici bir ilke ise, örneklerin ait olduğu dilde adıllaştırmayı yöneten özel kuralları öğrenmiş olan bir kimse, öğretime ya da ek bir kanıta gerek kalmadan, sezgisel olarak, **35** ile **36**'nın biraz önce sözü edilen bakımdan farklı olduklarını bilebilir.

Dilbilimde en zorlu kuramsal sorun, nedensiz ve karmakarışık bir biçimde karşımıza çıkan görüngülere açıklamalar getirmek için, özel dilbilgilerinin kurallarıyla iç içe geçmiş evrensel dilbilgisi ilkelerini ortaya çıkarma sorunudur. Günümüzde bu konuda belki en inandırıcı (aynı zamanda da, oldukça soyut ve uygulanmaları oldukça karmaşık ilkelerin işe karıştığı en önemli) örnekler, sesbilim alanındadır, ancak bunlar bu konuşmanın kapsamında sunulamayacak ölçüde karmaşıktır.[20] Genel sorunu çok yalın bir biçimde gözler önüne seren bir başka sözdizimsel örneği de İngilizcedeki *wh*-sorularının* oluşum kuralları vermektedir.[21]

Şu örnekleri alalım:

---

* İngilizcede '**what**' <ne>, '**which**' <hangi>, '**who**' <kim>, '**where**' <nerede>, '**why**' <neden / niçin> soru belirteçleriyle sorulan sorular. (ç.n.)

41 a. **Who expected Bill to meet Tom?**
<Kim Bill'in Tom'la buluşacağını ümit etti?>

b. **Who(m) did John expect to meet Tom?**
<John kimin Tom'la buluşacağını ümit etti?>

c. **Who(m) did John expect Bill to meet?**
<John Bill'in kiminle buluşacağını ümit etti?) >

d. **What (books) did you order John to ask Bill to persuade his friends to stop reading?**
<John'a, Bill'den arkadaşlarını okumayı bırakmaya ikna etmesini istemesi için neyi (hangi kitapları) tavsiye etti?>

a, b ve **c** örneklerinin gösterdiği gibi, '***John*** **expected** ***Bill*** **to meet** ***Tom***' <'*John*, *Bill*'in *Tom*'la buluşacağını ümit etti'> tümcesindeki eğik yazılı üç konumun herhangi birinde yer alan bir ad öbeği soru konusu yapılabilir. Süreç temelde şöyle **işler:***

42 a. ***wh-yerleştirimi***: Bir ad öbeğine **wh-** işareti koyun.

Türkçede 'ne', 'hangi', 'kim', 'nerede', 'neden' ve bunlardan türemiş 'neyi', 'neye' gibi soru belirteçleriyle sorulan soruların oluşum süreci elbette başkadır. Türkçe düşünüldüğünde, aşağıda **42**'de betimlenen süreç şöyle olacaktır (sb: soru belirteci):

42 a. *sb-yerleştirimi:* Bir ad öbeğine *sb-* işareti koyun.
b. *sb-korunması:* İşaretlenen ad öbeğinin tümce içindeki yerini koruyun. (Türkçede soru belirteçleri, tümce içinde, soru konusu yaptıkları ad öbeğinin bulunduğu yere konurlar.)
c. *seçil yorumlama:* İşaretlenen ad öbeğini uygun bir soru belirteciyle değiştirin.

(İngilizcede geçerli *"yardımcı fiili yerinden oynatma"* işleminin Türkçede söz konusu olamayacağı açıktır. İngilizcede tümceyi bir soru tümcesi haline getiren bu işlemken, Türkçede soru belirteci koymak, tümceyi bir soru tümcesi haline getirmek için yeterlidir.)(ç.n.)

b. *wh- evirmesi*: İşaretlenen ad öbeğini tümcenin başına getirin.

c. *yardımcı fiili yerinden oynatma*: yardımcı fiilin bir parçasını ya da koşacı tümcede ikinci sözcük haline getirin.

d. *seçil yorumlama*: İşaretlenen ad öbeğini uygun bir soru biçimiyle değiştirin.[22]

Bu işlemlerin dördü birden eksiksiz biçimde **41b** ve **41c** örneklerinde uygulanır. Sözgelimi **41b** tümcesi '**John expected someone to meet Tom**' <'John birinin Tom'la buluşacağını ümit etti'> tümcesindeki '**someone**' <'birisi'> ad öbeğine *wh-yerleştirimi* uygulanarak oluşturulur. *Wh*-evirmesi işleminin (**42b**) uygulanması, '***wh*-someone John expected to meet Tom**' tümcesini doğurur. *Yardımcı fiili yerinden oynatma* işlemi (**42c**) '**wh-someone did John expect to meet Tom**' tümcesini yaratır. Son olarak *seçil yorumlama* işlemi de (**42d**) **41b**'yi doğurur. **41d** tümcesi, bu süreçlerin, gerçekte sınırlama olmaksızın, bir tümcenin derinlerine gömülmüş bir ad öbeğini üste çıkardığını gözler önüne sermektedir.

42'de sıralanan işlemlerden yardımcı fiili yerinden oynatma dışındakilerin hepsi ilgi tümceciklerinin oluşturulmasında da uygulanır ve '**the man who(m) John expected to meet Tom**' <'John'un Tom'la buluşacağını ümit ettiği adam'> gibi sözöbeklerini yaratırlar.*

Ancak, sorularla ilgi tümceciklerinin bu biçimde oluşturulmasında kimi sınırlamalar olduğu da unutulmamalıdır. Sözgelimi **43** tümcelerini alalım:

İngilizcede '**what**', '**which**' gibi ilgi belirteçleri aracılığıyla oluşturulan ilgi tümcecikleri Türkçede ortaçlarla (örnek tümcede geçmiş zaman ortacıyla) oluşturulmaktadır. Dolayısıyla Türkçede ilgi tümcecikleri kurulurken uygulanan işlemlerin bunlar (ya da yukarıdaki notta sıralanan işlemler) olmadığı çok açıktır. (ç.n.)

43 a. For him to understand *this lecture* is difficult.
<Onun için *bu konuşmayı* anlamak zordur.>

b. It is difficult for him to understand *this lecture*.
<Onun bu konuşmayı anlaması zordur.>

c. He read the book that interested *the boy*.
<*Çocuğun* ilgisini çeken kitabı okudu.>

d. He believed the claim that John tricked *the boy*.
<John'un *çocuğu* oyuna getirdiği savına inandı.>

e. He believed the claim that John made about *the boy*.
<John'un *çocuk* hakkında ileri sürdüğü sava inandı.>

f. They intercepted John's message to *the boy*.
<John'un *çocuğa* iletisine engel oldular.>

43'te eğik yazılı ad öbeklerine, soru tümcesi ile ilgi tümcesi kurma işlemlerini uygulamaya çalıştığımızı düşünelim. **43a-43f** tümcelerinden sırasıyla şu soru tümceleriyle ilgi tümceciklerini türetmemiz gerekir:

44 aS. *What is for him to understand difficult?

aİ. *a lecture that for him to understand is difficult

bS. What is it difficult for him to understand?

<Onun için anlaması zor olan nedir?>

bİ. a lecture that it is difficult for him to understand

<Onun için anlaması zor bir ders>

cS. *Who did he read the book that is interested?

cİ. *the boy who read the book that interested

dS. *Who did he believe the claim that John tricked?

dİ. *the boy who he believed the claim that John tricked

eS. *Who did he believe the claim that John made about?

eİ. *the boy who he believed the claim that John made about

fS. *Who did they intercept John's message to?

fİ. *the boy who they intercepted John's message to

Bunlardan yalnızca **bS** ile **bİ** tümceleri kabul edilebilir tümcelerdir; dilbilgisi izin verse ne anlama geldikleri oldukça açık olabilecek **a, c, d** ve **e** tümceleri ise iyice olanaksızdır. İngilizce konuşan kimsenin bunun böyle olduğunu nasıl bildiği hiç de açık değildir. Nitekim, **43a** ile **43b** tümceleri eşanlamlıdır, ne var ki bu ikisinden yalnızca **43b** söz konusu işlemlere konu olabilir. Ayrıca bu işlemler **43d** ile **43f**'ye uygulananabilmemekle birlikte, onlara çok benzeyen **45a** ile **45b**'ye uygulanabilmekte ve bu sonuncularda çok daha kabul edilebilir sonuçlar yaratabilmektedir.

45 a. He believed that John tricked *the boy*. (Who did he believe that John tricked? –the boy who he believed that John tricked)
<John'un *çocuğu* oyuna getirdiğine inandı. (John'un kimi oyuna getirdiğine inandı? –John'un oyuna getirdiğine inandığı çocuk)>

b. They intercepted a message to *the boy*. (Who did they intercept a message to? –the boy who they intercepted a message to)
<*Çocuğa* iletiyi engellediler. (Kime iletiyi engellediler? –iletiyi engelledikleri çocuk)>

İngilizce konuşan kimse, bilinmeyen bir biçimde, **42** ilkelerini elindeki verilere dayanarak düzenler; ancak daha da şaşırtıcı olan, hangi biçimsel koşullarda bu ilkelerin uygulanabilir olduğunu bilmesidir. İngilizce konuşan her sıradan kimsenin, uygun pekiştirmelerle belirtilen şekillerde "biçimlenmiş" bir davranış içinde olduğu ciddi olarak pek ileri sürülemez. **43, 44** ve **45** tümceleri, günlük yaşamımızda karşılaştığımız bir yığın tümce kadar "bildik dışı" tümcelerdir; ancak kimse öğretmeden ya da farkında olmadan, ustası olduğumuz dilbilgisi kuralları dizgesine göre onların nasıl ele alınacaklarını sezgisel bir biçimde biliriz.

Bir kez daha anlaşılıyor ki, bu tür birçok olguya bir açıklama getiren genel bir ilke var. **43a**'da eğik yazılı ad öbeğinin, tümcenin öznesi olan başka bir ad öbeğinin, yani '**for him to understand this lecture**'ın <'onun için bu konuşmayı anlamak'ın> içinde yer aldığına dikkat ediniz. Oysa **43b**'de, bir *dışakaydırma* kuralı '**for him to understand this lecture**'ı <'onun için bu konuşmayı anlamak'ı> özne ad öbeğinin dışına çıkarmıştır; sonuçta ortaya çıkan yapıda da bu sözöbeği artık bir ad öbeği değildir. Dolayısıyla **43b**'deki eğik yazılı sözöbeği de artık bir ad öbeğinin içinde değildir. Hiçbir ad öbeğinin başka bir ad öbeği içinden çekip çıkarılamayacağı –daha genel bir deyişle, herhangi bir A ulamı söz konusu olduğunda, bir dönüşümün

[T ... [A ...] A ...] T

biçimindeki bir yapıya uygulanması durumunda, bu, A tipinin *en büyük* ad öbeğine uygulanacak biçimde yorumlanması gerektiği– koşulunu, dilbilgisel dönüşümlerin arasına kattığımızı düşünelim.[23] Öyleyse **42**'deki işlemler, öyle gerektiği için, **43a, c, d, e** ve **f** örneklerinde uygulanmayacak, **43b** örneğinde ise uygulanacaktır. **45**'e biraz sonra döneceğiz.

A-üstü-A ilkesi olarak adlandıracağımız bu türden bir ilkeyi destekleyen başka örnekler de var. **46** tümcelerine bakalım:

46 a. John kept the car in *the garage*.
<John arabayı *garaj*da tuttu.>

b. Mary saw the man walking toward *the railway station*.
<Mary adamı *tren istasyonu*na doğru yürürken gördü.>

Bunların her ikisi de anlamca belirsizdir. Sözgelimi **46a**, garajdaki arabanın John tarafından orada tutulduğunu da anlatıyor olabilir, arabanın John tarafından garajda tutulduğunu da. İlk durumda eğik yazılı ad öbeği, bir ad öbeğinin, yani '**the car in the garage**'ın <'garajdaki araba'nın> parçasıdır, ikinci durumda ise değildir. Bunun gibi **46b** de tren istasyonuna doğru yürüyen adamın Mary tarafından görüldüğünü de anlatıyor olabilir, adamın tren istasyonuna doğru yürürken Mary tarafından görüldüğünü de. (Bu tartışmanın dışında alınırsa, Mary'nin tren istasyonuna doğru yürürken adamı gördüğünü anlatıyor olması da olasıdır.) Yine ilk durumda, eğik yazılı öbek bir ad öbeğinin, yani '**the man walking toward the railway station**'ın <'tren istasyonuna doğru yürüyen adam'ın) parçasıdır, ikincisinde ise değildir. Fakat şimdi de **47**'deki iki soru tümcesini düşünelim:

47 a. What (garage) did John keep the car in?
<John arabayı neyin (hangi garajın) içinde tuttu?>

b. What did Mary see the man walking toward?
<Mary adamı neye doğru yürürken gördü?>

Bunların ikisi de tek anlamlıdır ve ancak tek bir temel tümce yorumları olabilir: Temel tümceleri, eğik yazılı ad öbeği başka bir ad öbeğinin parçası olmayan birer temel tümcedir. Bu durum **46**'dan oluşturulan ilgi tümcecikleri için de doğrudur ve bu olgular da A-üstü-A ilkesiyle açıklanabilir. Benzer birçok

örnek vardır.

Belki aynı biçimde açıklanabilecek, biraz daha zorca bir durum **48** ile **49** tümcelerinde görüyoruz:

48 John has the best proof of that theorem.
<John'un elinde o teoremin en iyi kanıtı var>

49 What theorem does John have the best proof of?
<John'un elinde hangi teoremin en iyi kanıtı var?>

En doğal yorumunda **48** tümcesi birçok insanın elinde o teoremin farklı farklı kanıtları bulunduğu, John'un elindekinin bunların en iyisi olduğu bir durumu betimler. Dolayısıyla bu yorum, '**best**'in <'en iyi'nin>, başka bir adcıl öbek olan '**that theorem**'i <'o teorem'i> içeren '**proof of that theorem**' <'o teoreminin kanıtı'> adcıl öbeğini nitelediğini ileri sürer.[24] Bu durumda A-üstü-A ilkesi, '**that theorem**' <'o teorem'> sözöbeğinin **42**'deki süreçlere bağlı olamayacağını usa getiriyor. Bu yüzden **49**, bu süreçlerle **48**'den türetilemez. Gerçekten de **49** tümcesinin **48**'den oldukça farklı bir yorumu vardır. **49** tümcesi, John'un elinde bir yığın teoremin kanıtının bulunduğu, soruyu soran kimsenin de bu kanıtlardan hangisinin en iyi olduğunu sorduğu bir duruma da uygundur. Temel yapı, nasıl bir temel yapı olursa olsun, '**best**'i <'en iyi'yi> '**proof of that theorem**' <'o teoremin kanıtı'> ile değil, '**proof**'la <'kanıt'la> birleştirecek; bunun sonucunda '**that theorem**' <'o teorem'> artık aynı tip bir sözöbeğine içine konmayacak, dolayısıyla da soru tümcesine (benzer biçimde de, ilgi tümceciğine) konu olabilecektir.

Böyle örneklerin gösterdiği gibi, biraz önce ortaya atılan genel ilkenin belli bir açıklama gücü vardır. Evrensel dilbilgisinin bir ilkesi olarak kabul edilirse, İngilizcenin belli kurallarının birtakım tümceleri üretmek söz konusu olduğunda işlediği halde, başkaları söz konusu olduğunda neden işlemediğini; ses ile anlam arasında neden ilk bakışta düzenli örneksemelere aykırı düşen ilişkiler kurduğunu açıklayabilir. Bütün bunları başka te-

rimlerle ortaya koyacak olursak, A-üstü-A ilkesinin, dile ilişkin bilginin biçimini belirleyen, doğuştan gelen şemalaştırmanın bir parçası olduğunu kabul edersek, eğitim görmediği apaçık olan ve ortaya çıkarıldığı kadarıyla söz konusu görüngülerle bağlantılı veriler amaca hizmet edecek bir biçimde kendilerine sunulmamış kimselerin sahip oldukları İngilizce bilgisinin birtakım yönlerine bir açıklama getirebiliriz.

Bekleneceği gibi, İngilizcenin verilerinin daha ileri bir çözümlemesi, bu açıklamanın oldukça basitleştirilmiş ve birtakım güçlüklerle karşı karşıya bulunduğunu ortaya çıkaracaktır. Sözgelimi **50** ile **51** tümcelerini alalım.

50 **John thought (that) Bill had read *the book*.**
<John Bill'in *kitabı* okuduğunu düşündü.>

51 **John wondered why Bill had read *the book*.**
<John Bill'in *kitabı* niye okuduğunu merak etti.>

50'deki durumda, eğik yazılı öbek, soru tümcesine ve ilgi tümceciğine konu olabilir, ama **51**'de olmaz. '**That Bill had read the book**' <'Bill'in kitabı okumuş olması'> ile '**why Bill had read the book**' <'Bill'in kitabı niye okumuş olduğu'> sözöbeklerinin ad öbeği olup olmadıkları açık değildir. Olmadıklarını düşünelim. O zaman **50** tümcesi, A-üstü-A ilkesine göre işlem görür, **51** tümcesi görmez. Bu durumda da, **51** tümcesi söz konusu olduğunda **42**'deki süreçlerin uygulama dışı kalışını açıklamak için, '**why Bill had read the book**' <'Bill'in kitabı niye okumuş olduğu'> sözöbeğini '**the book**' <'kitap'> ile aynı ulama sokabiliriz. Aslında, bu sınırlar içerisinde kalan doğal bir öneri daha vardır **51** tümcesi, ad öbeğinin çekip çıkarılacağı öbeğin, "***that***-öbeği" olmaktan çok, "***wh***-öbeği" olması açısından tipik bir tümcedir. ***Wh***-yerleştirimi işleminin (**42a**) ***wh***- öğesini yalnızca **51**'deki '**the book**'a <'kitap'a> değil, onu içeren önermeye de uyguladığını varsayalım. Bu durumda, hem '***wh*-the book**' hem de '**why Bill had read the book**' <'Bill'in kitabı niye okumuş

olduğu'> ulamına girecek; bu da benim *Aspects of the Theory of Syntax*'ın 2. Bölümünde (bkz., 6. not) irdelediğim türden bir sözdizimi özelliği olarak düşünülecektir. Bu sayıltılar dikkate alınırsa, A-üstü-A ilkesi, 50 ile 51 arasındaki farkı açıklamaya yarayacaktır.

Söz konusu sözöbeklerinin ad öbeği oldukların düşünelim. Bu durumda sorun çıkaran 51 değil, 50'dir. Buraya değin çözümlememizin doğru olduğunu varsayıyorsak, ortada bir de '**that Bill had read the book**' <'Bill'in kitabı okumuş olması'> önermesine, kendisi bir ad öbeği olmakla birlikte ondan ad öbekleri çekip çıkarılmasını sağlayan bir "geçirgenlik" özelliği veren bir kural olması gerekir. Aslında, İngilizcenin özel dilbilgisinde böyle bir kuralının olması gerektiğini usa getiren başka örnekler de vardır. Nitekim, 52, 53 ve 54 tümcelerini alalım:

52 Who would you approve of my seeing?
<Benim kimi görmemi uygun bulurdunuz?>

53 What would you approve of John's drinking?
<John'un neyi içmesini uygun bulurdunuz?>

54 *What would you approve of John's excessive drinking of?

52 ve 53 tümceleri, soru tümcesi yapma işlemlerinin, '**my seeing–**' <'–görmemi'>, '**John's drinking–**' <'John'un–içmesini'> gibi daha büyük sözöbeklerinde bulunan bir ad öbeğine uygulanması yoluyla oluşturulmuşlardır. Bu yüzden, bu daha büyük ad öbekleri, çekip çıkarma işlemlerine izin veren bir geçirgenliğe sahiptir. Ancak, 54'ün gösterdiği gibi, 55'teki eğik yazılı ad öbeği, bu işlem için gerekli geçirgenliğe sahip değildir:

55 You would approve of *John's excessive drinking of the beer*.
<John'un aşırı biçimde bira içmesini uygun bulurdunuz

Bu örnekler geçirgenliği belirleyen kuralın ne olabileceğini gösteren birçok örneğin en tipikleridir. Daha önce **56** tümcesini (**4** tümcesini) tartışmış ve onun anlamca belirsiz olduğuna dikkat çekmiştik.

56 I disapprove of John's drinking.
<John'un içmesini uygun bulmuyorum.>

Bir yoruma göre, '**John's drinking**' <'John'un içmesi'> sözöbeği, bir ad öbeğinin iç yapısına sahiptir. Bu nedenle, sıfatlar yerleştiren kural (**3d**) bir belirleyen ile bir ad arasında geçerlidir ve '**John's excessive drinking**' <'John'un aşırı biçimde içmesi'> sözöbeğini doğurur; aslında '**John's**'un –'**the**'nın, '**that**'in, '**much of that**'in vb.– yerine konabilir. Bu yoruma göre, '**John's drinking**' <'John'un içmesi'> ad öbeği, tam olarak '**John's refusal to leave**' <'John'un uzaklaşmayı kabul etmemesi'>, '**John's rejection of the offer**' <'John'un emri reddetmesi'> vb. gibi ad öbeklerinin yarattığı sonuçlara benzer sonuçlar yaratır. Öteki yoruma göre, '**John's drinking (the beer)**' <'John'un (bira) içmesi'>, bir ad öbeğinin iç yapısına sahip değildir ve hiçbiri araya sıfat yerleştirmeye ya da '**John's**'un öteki belirleyicilerle değiştirilmesine izin vermeyen '**John's having read the book**' <'John'un kitabı okumuş olması'>, '**John's refusing to leave**' <'John'un uzaklaşmayı kabul etmemesi'>, '**John's rejecting the offer**' <'John'un emri reddetmesi'> anlatımları gibi ele alınır. Aynı zamanda da ad öbeklerinin iç yapısını taşımayan birer önerme olan ad öbeklerine, biraz önce tanımladığımız anlamda, bir geçirgenlik özelliği veren bir İngilizce dilbilgisi kuralı kabul ettiğimizi düşünelim. Böyle bir durumda, **50**'deki '**that Bill had read the book**', **52**'nin temelindeki yapıda yer alan '**my seeing...**' <' görmemi'> ve **53**'ün temelindeki yapıda yer alan '**John's drinking**' <'John'un içmesi'> sözöbeklerine geçirgenlik özelliği verilmiş olacaktır; daha açık bir söyleyişle, bu örneklerdeki baskın ad öbeği, A-üstü-A ilkesi yoluyla içinden başka bir ad öbeği çekip çıkarmayı engellemeyecektir. **51** tümcesinde, ad öbeğinden başka bir ad

öbeğinin çekip çıkarılması yine de, daha önce belirtilen sınırlar içinde, ***wh-*** ulamınca engellenecektir. **54** tümcesine gelince, o, temel yapının ilgili ad öbeği '**John's excessive drinking of**' <'John'un aşırı biçimde içmesi'>, daha önce açıklandığı gibi, bir ad öbeğinin iç yapısına sahip olduğu; bu nedenle de, İngilizce dilbilgisinin, bir ad öbeğinin iç yapısını taşımayan bir önermede baskın durumda olan ad öbeğine geçirgenlik özelliği veren özel kuralının konusu olmadığı için, dikkate alınmaz.

Bu anlamda geçirgenlik özelliği veren özel dilbilgisi kuralları gereksinimini usa getiren başka birkaç durum daha vardır. **57** ve **58** tümcelerini alalım:

57 a. They intercepted John's message to *the boy*.
<John'un *çocuğ*a iletisine engel oldular.> (**43f** tümcesi)

b. He saw John's picture of *Bill*.
<*Bill*'in, John'un sahibi olduğu resmini gördü.>

c. He saw the picture of *Bill*.
<*Bill*'in resmini gördü.>

58 a. They intercepted a message to *the boy*.
<*Çocuğ*a iletiyi engellediler.> (**45b** tümcesi)

b. He saw a picture of *Bill*.
<*Bill*'in bir resmini gördü.>

c. He has a belief in *justice*.
<*Adalet*e inancı var.>

d. He has faith in Bill's *integrity*.
<Bill'in *dürüstlüğüne* güven duyar.>

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, **57**'deki eğik yazılı ad öbekleri, A-üstü-A ilkesine göre, soru tümcesi ve ilgi tümcesi yapma işlemlerinin konusu olamaz. **58** söz konusu olduğundaysa, hiç olmazsa günlük İngilizcede, soru tümcesi ve ilgi tümceciği yapmak bu konumlarda çok daha doğal görünmektedir. Bu nedenle, eğik yazılı sözöbeklerini içeren ad öbeklerine bir geçirgenlik verilmiş olmalıdır. Öyle görünüyor ki, burada konu, baskın ad öbeğinin belirsiz olmasıdır; durum böyleyse, kimi lehçeler için,

59 [AÖ **belirsiz** ... AÖ] AÖ

biçimindeki ad öbeklerine geçirgenlik veren bir kural var demektir.

Ortada yine de, A-üstü-A ilkesinin böyle genişletilip değiştirilmesiyle çözüm kabul etmez görünen birçok ciddi sorun vardır. Bu ilkeye, şimdiye değin verilen örneklerin gerçekte çok fazla desteklemediği bir anlatım biçimi verildiği gözlerden kaçmasın. A-üstü-A ilkesi genel olarak doğru olsaydı, A'nın değişik seçenekleri için, A ulamında bir sözöbeğinin A ulamında daha geniş bir sözöbeğinden çekip çıkarılamadığı durumlarla karşılaşmamız beklenebilirdi. Gerçekte şimdiye değin verilen örnekler yalnızca A = ad öbeği (ya da, zaman zaman, **51** ile ilgili irdemede olduğu gibi, A = [+ **wh**-] olan durumları) kapsamaktadır. Bu nedenle, ilkenin biraz önce işaret edilen olgularla uyumlu ikinci bir dilegetirimi, geçirgen olmamaklığı, A tipinin başka bir ulamına baskın olan bir A ulamının bir özelliği olmaktan çok, belli tür ad öbeklerinin (belki de başka yapıların) belli bir amaca hizmet eden bir özelliği olarak yükler. Yalnızca şimdiye dek sunulmuş olgular dikkate alındığında, bu ikinci ilke yerine A-üstü-A ilkesini doğru kabul etmek çok daha uygun olacaktır; çünkü A-üstü-A ilkesinin belli bir doğallığı vardır; oysa ikincisi bütünüyle belli bir amaca hizmet eden bir ilke, geçirgen olmayan yapıların bir listesidir. Ancak, A-üstü-A ilkesinin doğru olmadığını usa getiren, John Ross'un işaret ettiği (21. nottaki göndermeye bakınız), çok önemli bir olgu vardır. Ad öbeklerinin

çekip çıkarılamayacağı yapılanmalardan sıfatların da çekip çıkarılamayacağına dikkat çekmektedir. Nitekim, '**I believe that John saw–**' <'John'un –gördüğüne inanıyorum'>, '**I believe the claim that John saw–**' <'John'un –gördüğü savına inanıyorum'> ve '**I wonder whether John saw–**' <'John'un –görüp görmediğini merak ediyorum'> bağlamlarına bakalım. Bir soru tümcesi ve bir ilgi tümceciği kurarken, bunların ikincisinden ya da üçüncüsünden değil, birincisinden bir ad öbeği çekip çıkarabiliriz. Bu bizim, A-üstü-A ilkesinin değişik biçimleriyle açıklamaya çalıştığımız bir olgudur. Fakat sıfatların çekip çıkarılması söz konusu olduğunda da aynı olgu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, '**handsome though I believe that John is**' <'John'un yakışıklı olduğuna inanmakla birlikte'> yapısını kurabiliriz, ama *'**handsome though I believe the claim that John is**' *'**handsome though I wonder whether John is**' vb. yapılarını kuramayız. Biraz önce irdelediğimiz yaklaşımı bu sorunu doğal bir biçimde açıklayacak şekilde genişletebilir miyiz bilmiyorum; şu anda tamamıyla bu durumla sınırlı bir adım içermeyen hiçbir yaklaşım düşünemiyorum. Bu, belki de, A-üstü-A ilkesini kullanan yaklaşımın doğru olmadığını göstermekte ve bizi şimdilik, kendilerinden birtakım sözöbeklerini başarılı bir biçimde çekip çıkarmanın, şu ya da bu gerekçeyle olanaksız olduğu bir yapılanmalar yığınıyla baş başa bırakmaktadır.

Yanıtları neyi kanıtlayacak olursa olsun, biraz önce irdelenen sorun bileşimi, günümüzdeki araştırma alanının, bu konuşmanın başında sözü edilen anlamda sınırlarında yer alan konuların tipik ve önemli bir resmini vermektedir. Yani kimi sorunlara oldukça açık ve iyice anlaşılır düşünceler çerçevesinde hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir anlatım biçimi verilebilmekte; bunlar için birtakım eksik çözümler ileri sürülebilmekte; bu çözümlerin başarısız olduğu durumlarda da, gerekli olanın daha geliştirilmiş ve daha inceltilmiş bir yaklaşım mı, yoksa kökten farklı bir yaklaşım mı olduğu sorusuyla bir süre karşı karşıya bırakan bir dizi örnek ortaya çıkarılabilmektedir.

Buraya değin, dönüşümlerin yerine getirmesi gereken birkaç koşulu irdeledim. Yani, **8-18** örnekleriyle ortaya çıkan silme koşullarını; (**27** ile bağlantılı olarak irdelenen sesçil örnekseme de içinde olmak üzere) **28-40** örnekleriyle ilgili irdelemelerin işaret ettiği döngüsel uygulama ilkesini; bir de **44-58** örneklerinin gözler önüne serdiği görüngüler gibi görüngüleri açıklamanın temeli olarak önerilen A-üstü-A ilkesini. İlkeye eksik bir anlatım biçimi verildiği ya da ilkenin belki de yanlış kavrandığını gösteren olgular yok değilse de, her örnekte, ilkenin uygun olduğuna inanmak için birtakım nedenler de var. Bu durumu örnekleyen, başka her alanda olduğu gibi, dilbilimde de varolan sınır bir araştırma alanına özgü son bir olgu olarak, ilk kez Peter Rosenbaum tarafından irdelenen (6. nottaki göndermeye bakınız) bir sorunu alalım. **60** tümcelerini düşünelim:

60 a **John agreed to go.**
<John gitmeye razı oldu.>

b **John persuaded Bill to leave.**
<John Bill'i uzaklaşmak konusunda ikna etti.>

c **Finding Tom there caused Bill to wonder about John.**
<Tom'u orada bulmak Bill'in John'u merak etmesine neden oldu.>

Bu tümceleri yorumlarken, sırasıyla, '**go**' <'gitmek'>, '**leave**' <'uzaklaşmak'> ve '**find**' <'bulmak'> eylemleri için bir "kayıp özne" bulmaya çalışırız. **60a**'da '**go**'nun <'gitmek'in> öznesinin 'John', **60b**'de '**leave**'in <'uzaklaşmak'ın> öznesinin 'Bill', **60c**'de ise '**find**' <'bulmak'> ile '**wonder**'ın <'merak etmek'in> öznelerinin 'Bill' olduğunu anlarız. Şimdiye kadar varsayılan çerçeveye açısından, bu kayıp öznenin derin yapıda varolduğunu ve bir silme işlemiyle ortadan kaldırıldığını düşünmek (aşağıda göreceğimiz gibi, gerekli olmasa bile) doğal olacaktır. Bu ne-

denle temeldeki derin yapılar **61** gibi birşey olabilir.

61 a John agreed [John go].
<John razı oldu [John gidecek]. >

b John persuaded Bill [Bill leave].
<John Bill'i ikna etti [Bill uzaklaşacak]. >

c [Bill find Tom there] caused Bill to wonder about John.
<[Bill'in Tom'u orada buldu] Bill'in John'u merak etmesine neden oldu.>

Öte yandan, olgular, **60** tümcelerinin, sözgelimi, **62** tümcelerinden türetilemeyeceğini açıkça göstermektedir:

62 a John agreed [someone go].
<John razı oldu [birisi gidecek].>

b John persuaded Bill [John leave].
<John Bill'i ikna etti [John gidecek].>

c [John find Tom there] caused Bill to wonder about John.
<[John Bill'i orada buldu] Bill'in John'u merak etmesine neden oldu.>

Böyle durumlarda, **62**'deki gibi yapılara karar vermeyi engelleyen anlamsal bir temel bulunduğunu öne sürmek zor olabilir. Sözgelimi, biri çıkıp **62a**'nın, John'un birisinin gitmesine razı olduğunu; **62b**'nin, John'un Bill'i kendisinin (John'un) uzaklaşması konusunda ikna ettiğini; **62c**'nin ise John'un Tom'u oradan bulmasının Bill'in John'u merak etmesine neden olduğunu anlattığı yorumunda bulunabilir. **62**'nin **60**'ın olası kaynaklarından olduğu kararını engelleyen ve bizi **60**'ın daha çok **61**'e da-

yandığı yorumuna götüren bir genel bir sözdizimi ilkesi olması gerekir. Rosenbaum, burada işin içine karışan şeyin, silme işlemleri konusunda getirilen belli bir koşul olduğunu ileri sürer. Kabaca, içeyerleşik bir önermenin öznesinin, bu önermenin dışındaki en yakın ad öbeğince silindiğini; "yakınlık"ın ise 1' ya da 2' gibi bir tasarımlamadaki dalların sayısıyla ölçüldüğünü söyleyen bir "silinti ilkesi"dir bu.[25] Rosenbaum'un belirttiği gibi, farklı çok sayıda örnek, ötekiler gibi gözden geçirmekte olduğum, evrensel dilbilgisinin bir bölümünü oluşturan dönüşümler konusunda bir koşulu gerektiren bu genel sayıltıya dayanılarak açıklanabilir.

Ancak burada da birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, aşağıdaki örnekleri alalım:[26]

63 John promised Bill to leave.
<John, Bill'e uzaklaşmak konusunda söz verdi.>

64 a. John gave the impression of working on that problem.
<John o problem üzerinde çalışıyor izlenimi verdi.>

b. **John gave me the suggestion of working on that problem.**
<John bana o problem üzerinde çalışma önerisinde bulundu.>

65 a. John asked me what to wear.
<John bana ne giymek gerekeceğini sordu.>

b. **John told me what to wear.**
<John bana ne giymek gerekeceğini söyledi.>

66 John asked Bill for permission to leave.
<John, Bill'den uzaklaşmak için izin vermesini istedi.>

67 a. **John begged Bill to permit him to stay.**
<John kalma konusunda ona izin vermesi için Bill'e yalvardı.>

b. **John begged Bill to be permitted to stay.**
<John kalma konusunda izin verilmesi için John'a yalvardı.>

c. **John begged Bill to be shown the book.**
<John kitabın gösterilmesi için Bill'e yalvardı.>

68 **John made an offer to Bill (received advice from Bill, received an invitation from Bill) to stay.**
<John, kalma konusunda Bill'e bir öneride bulundu (Bill'den bir öğüt aldı, Bill'den bir çağrı aldı).>

69 **John helped Bill write the book.**
<John kitabı yazması için Bill'e yardım etti.>

Uzaklaşacak olan Bill değil, John olduğu için **63** tümcesi ilkeyi çiğnemektedir. **64a**'da 'John'un '**work**'ün <'çalışmak'ın> öznesi olduğu, ama görünüşte ona benzer olan **64b**'de öznenin '**I**' <'ben'> olduğu anlaşılmaktadır. **65a** örneğinde, '**wear**'in <'giymek'in> öznesi olarak anlaşılan 'John', **65b**'de ise '**I'dır** <'ben'dir>. **66** örneğine gelince, onda 'John'un, '**leave**'in <'uzaklaşmak'ın>; '**permission**'ın <'izin'in> derin yapısı nedeniyle 'Bill'in, '**permit**'in <izin vermek'in> öznesi olduğu anlaşılıyor. Üçünde de 'Bill' Rosenbaum'un anladığı anlamda "en yakın" ad öbeği olmasına karşın, **67a**'da içeyerleşik önermenin yüzey öznesi 'Bill', **67b** ile **67c**'de ise 'John'dur. **68**'de '**stay**'in <'kalmak'ın> öznesi olarak anlaşılan görünürde ilkeyle çelişen bir biçimde 'John'dur; Elbette bu örneklerde birçok şey, bu tümcelerin nasıl çözümleneceklerine ilişkin, henüz bir sonuca bağlanmamış soruların yanıtlarına bağlıdır. **69**'un durumu başka açılardan bulanıktır. Tümce, kitabı Bill'in yazdığını duyumsatmasa –aslında

John ile Bill'in birlikte yazdıklarını duyumsatsa– bile silinti ilkesi '**write**'ın <'yazmak'ın> öznesinin 'Bill' olduğunu usa getirebilir. Ancak bu yorumu izlemekte bir güçlük var. Nitekim, John'un kitap yazımına katıldığı sonucunu çıkarabiliriz, ancak görünüşte ona benzeyen '**John helped the cat have kittens**' <'John kedinin yavrulamasına yardım etti'> tümcesinden, sapmalı olan ve **69**'da 'John' ile '**write**' <'yazmak'> arasında bir biçimde dilbilgisel bir ilişki olması gerektiğini usa getiren '**John helped have kittens**' tümcesini türetemeyiz. Daha başka bir anlatımla, sorun, **60a**'nın benzeri olarak '**John helped write the book**' <'John kitap yazımına yardım etti'> tümcesine nasıl bir açıklama getirileceği sorunudur; çünkü **61a**'nın benzeri bir tümce onun kaynağı olarak bir işe yaramayacaktır.

Konuyu daha fazla uzatmak gereksiz. Silinti ilkesi hesaba katılması önemle salık verilecek, belki de, bir biçimde bu sorunlar yumağının doğru çözümünün içinde yer alan bir ilke olmakla birlikte, daha açıklanacak birçok olgu olduğunu görebiliyoruz. Sözü edilen öteki durumlarda olduğu gibi, dönüşümlerin uygulanabilirliğini belirleyen koşullarla bağlantılı bir yığın sorun var: Genel çözüme doğru giden yolun bir bölümünü oluşturacak görünen ilginç ve aydınlatıcı kimi önerilerde bulunulabilse bile, kesine yakın bir çözüme bugün de direnen bir yığın sorun.

Dilbilgisi işlemlerinin doğasını tartışırken, anlam yorumlaması sorunlarından sakınarak, kendimi sözdizimi ve sesbilim örnekleriyle sınırladım. Bir dilbilgisi, konuşan-dinleyen kimsenin bütün dil edincini açıklayacaksa, anlam yorumlaması kurallarını da kapsamalıdır. Ancak dilbilgisinin bu yönü derinliğine çok az bilinmektedir. Daha önce verilen kaynaklarda (6. nota bakınız), bir dilbilgisinin, sonsuz bir derin ve yüzey yapılar çifti kümesi tanımlayıp bu ikili öğeler arasındaki dönüşüm bağıntılarını dile getiren bir sözdizimi bileşeninden, yüzey yapıya sesçil bir tasarımlama getiren bir sesbilim bileşeninden ve derin yapıya anlamsal bir tasarımlama getiren bir anlam bileşeninden oluştuğu ileri sürülür. Daha önce de belirtildiği gibi (s. 53; 158-

11), yüzey yapı görünümlerinin anlam yorumlamasıyla da bağlantılı olduğunu gösteren güçlü kanıtlar olduğunu sanıyorum.[27] Durum ne olursa olsun, eksiksiz bir dilbilgisinin, hiç olmazsa bir ölçüde, sözlük maddelerinin özgül özellikleri ile söz konusu dilin biçimsel yapısına göre düzenlenmiş, oldukça karmaşık anlam yorumlaması kurallarını içermesi gerektiği konusunda küçük bir kuşku olabilir. Tek bir örnek vermek gerekirse, **70** tümcesine bakalım:

70 John has lived in Princeton.
<John Princeton'da yaşadı.>

Bu tümcenin bir bildirimde bulunmak için uygun bir biçimde kullanılmış olduğunu varsayarak, John'un bir kişi olduğu (onun köpeğinin Princeton'da yaşadığını kimse söylemeyecektir); Princeton'ın birtakım fiziksel ve toplumsal koşulları karşılayan bir yer olduğu ('Princeton'ın bir özel ad olduğunu göz önüne alındığında), John'un şimdi de yaşadığı ("**I have lived in Princeton**" <"Princeton'da yaşadım"> diyebilirim; ama artık "**Einstein has lived in Princeton**" <"Einstein Princeton'da yaşadı"> diyemem –olsa olsa "**Einstein lived in Princeton**" <"Einstein Princeton'da yaşamıştı"> diyebilirim) vb. sonucunu çıkarabiliriz. **70**'in anlam yorumlaması, bu olguları açıklayabilecek nitelikte olmalıdır.

Bu tür sorular, bir ölçüde, birtakım kavramlarla bu kavramlar arasındaki ilişkilerin çok genel bir biçimde çözümlendiği, "henüz-geliştirilecek" bir evrensel anlambilim kapsamında düşünülebilir. Klasik bir örnek vermek gerekirse, '**John is proud of what Bill did**' <'John, Bill'in yaptıklarıyla gurur duyuyor'> ile '**John has some responsibility for Bill's actions**' <'John'un, Bill'in eylemlerinde bir sorumluluğu var'> arasındaki anlam bağıntısı; tıpkı ses yapısı düzleminde, bir artdamak ünsüzünün hışırtılı olması durumunda doğal olarak keskinleşmesi olgusuna bir açıklama getirmek için evrensel sesbilgisinin bir ilkesine başvurulması gibi, evrensel gurur ile sorumluluk kavramlarına

dayanılarak gösterilmelidir (bu irdeleme için 14. nottaki kaynaklara bakınız). Bu öneri, sözgelimi **70** örneğine uygulandığında, **70**'in uygun kullanımının John'un bugün de yaşamakta olduğunu sezdirmesi nedeniyle, çekiciliğinden birşeyler yitirmektedir. Bu tür soruların yanıtını aramaya çalıştığınızda karışık konular ve karanlık sorunlar karmaşası içinde kayboluyoruz ve inandırıcı yanıtlar vermek zorlaşıyor. Bu nedenle, anlam yorumlaması kurallarının, daha önce sözü edilen sözdizimi ve sesbilim kurallarının koşullarına benzeyen koşullarını irdeleyebilecek durumda değilim.

Daha önceki düşüncelerimde, irdelenen konuların bir dilbilgisinin anlam bileşenine, ya da anlamsal kurallarla ile sözdizimi kurallarının iç içe girdiği bir alana ait olmaktan çok sözdizimi alanına ait olduğu sayıltısına dayanırken pekala yanılmış olabileceğimi unutmayın. Göründüğü kadarıyla, bu konular, bunun deneysel bir sorun olduğunu söyleyebilmemizi engelleyecek ölçüde karanlıktadır; ama bilindiklerinde deneysel bir soru sorulabileceğini görebiliriz. Sözgelimi, sözdizimindeki silinti ilkesiyle ilgili irdelemeyi alalım. Joseph Emonds (yayımlanmamış bir çalışmasında), **60** tümcelerinin, benim gibi, **61** temel yapılarına göndermede bulunarak yorumlanacağını düşünmenin uygun olmadığını ileri sürer. Daha doğrusu, benim içeyerleşik önerme diye aldığım şeyin, sözdizimi bileşeni tarafından üretilen temel biçimde hiç öznesi olmadığını ve genel bir anlam yorumlaması kuralının Rosenbaum'un silinti ilkesinin yerini aldığını savunur. Bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum, ama elbette bu bir olasılık. Dilbilgisi sorunlarıyla ilgili araştırmalar sürdürülürken, bugün açık seçik gibi görünen sınırların hiç düşünülmedik bir biçimde kayması, ya da dilbilgisi yapılanması için bulunan yeni bir temelin bugün uygun görünün çatının yerini alması beklenmeyecek şeyler değildir.

Dilbilgisi kurallarının irdelemekte olduğum koşulları karmaşıktır ve ancak bir ölçüde anlaşılabilmiştir. Ancak vurgulamak gerekir ki, dilbilgisi biçiminin en basit ve en açık seçik koşullarının kimileri, insan dilinin işlevlerini gerçekleştiren bir

dizgenin hiçbir biçimde zorunlu özellikleri değildir. Buna karşılık, onların insan dilleri için genel olarak doğru olmaları ve konuşan-dinleyen kimsenin kazanmış olduğu dil edincinde bir rol oynamaları kolayca gözardı edilemez. Sözgelimi, dilbilgisel dönüşümlerin, bir sözcük dizisine,[28] bu sözcükler sözöbekleri biçiminde yapılanmış oldukları için uygulanıyor olmaları anlamında, daima *yapı-bağımlı* olmaları gibi çok basit bir olguyu alalım. Bir sözöbekleri dizgesi olarak bir öğe dizisine bu dizinin soyut yapısından oldukça bağımsız biçimde uygulanan *yapı-bağımsız* işlemler tasarlamak kolaydır. Sözgelimi, **72**'deki bildirme tümcelerinden **71**'deki soru tümcelerini oluşturan kural (10. nota bakınız), bir ad öbeğini yardımcı eylemin ilk öğesiyle değiştiren yapı-bağımlı bir kuraldır.

71 a **Will the members of the audience who enjoyed the play stand?**
<Oyunu beğenen seyirciler ayağa kalkacak mı?>

b **Has Mary lived in Princeton?**
<Mary Princeton'da yaşadı mı?>

c **Will the subjects who will act as controls be paid?**
<Kontrol grubunu oluşturacak deneklere ödeme yapılacak mı?>

72 a **The members of the audience who enjoyed the play will stand.**
<Oyunu beğenen seyirciler ayağa kalkacak.>

b **Mary has lived in Princeton.**
<Mary Princeton'da yaşadı.>

c **The subjects who will act as controls will be paid.**
<Kontrol grubunu oluşturacak deneklere ödeme yapılacak.>

Buna karşılık, bir de, bir tümcenin ilk ve son sözcüklerini eviren, ya da bir tümcenin sözcüklerini sesçil parçacıklar bakımından uzunluklarına göre düzenleyen (aynı uzunluktaki öğelere özel bir "alfabeleştirme" uygulayan), ya da **'will'** <'-cek'> sözcüğünün en solda olanını en başa getiren işlemi düşünün. Bunlara sırasıyla İ1, İ2 ve İ3 diyelim. İ1'i **72a**'ya uyguladığımızda **73a**'yı, İ2'yi **72b**'ye uyguladığımızda **73b**'yi, İ3'ü **72c**'ye uyguladığımızda **73c**'yi elde ederiz:

73 a stand the members of the audience who enjoyed the play will.

b in has lived Mary Princeton.

c will the subjects who act as controls will be paid

$İ_1$, $İ_2$ ve $İ_3$, yapı-bağımsız işlemlerdir. Böyle daha başka sayısız işlem belirlenebilir.

İnsan dilinin, İngilizce sorularda olduğu gibi, $İ_1$, $İ_2$ ve $İ_3$ gibi yapı-bağımsız işlemler yerine salt yapı-bağımlı işlemlerden yararlanmasının önsel hiçbir gerekçesi yoktur. Yapı-bağımsız işlemlerin şu ya da bu biçimde mutlak anlamda daha "karmaşık" oldukları pek ileri sürülemeyeceği gibi, onların başkalarından daha fazla bir anlam belirsizliği yaratıkları, ya da etkili iletişime başkalarından daha fazla zarar verdikleri de gösterilemez. Ancak hiçbir insan dilinde, yapı-bağımlı dönüşümler arasında (ya da onların yerine kullanılan) yapı-bağımsız işlemler yer almaz. Dili öğrenen, **71**'i yaratan işlemin dilbilgisi için olası bir aday olduğunu; buna karşılık, $İ_1$, $İ_2$ ve $İ_3$ ya da onlara benzeyen başka işlemlerin geçici birer varsayım olarak düşünülmesine gerek olmadığı bilir.

Bunlar gibi basit ve sıradan görüngülerle aramıza uygun bir "tinsel mesafe" koyarsak, bunların, gerçekten, insan ruhbilimi açısından hiç de önemsiz olmayan sorunlar yarattığını görürüz. Yapı-bağımlı işlemlere dayanma gerekçeleri üzerinde bir-

takım kurgulamalarda bulunabiliriz,[29] ancak bilmeliyiz ki, böyle bir kurgulama, insanın, hiçbir biçimde açık olmadığı gibi gerekli de olmayan bilişsel yetileriyle ilgili sayıltılar içermek zorundadır. Üstelik, işlevi ne olursa olsun, yapı-bağımlı işlemlere dayanmanın, dili-öğrenen için, dil edincini kazanma çabalarını yönlendiren sınırlandırıcı bir temel düzenek tarafından ilk baştan kararlaştırıldığı sonucundan kaçmak da zordur. Benzer sonuçların, daha sonra eksiksiz bir biçimde nasıl dile getirilirlerse getirilsinler, daha önce irdelenen daha derin ve daha karmaşık ilkeler için de geçerli olduğu neredeyse kaçınılmaz görünüyor.

Özetlersek: Burada ana hatlarını çizdiğimiz sınırlar içerisinde, bir yandan bir evrensel dilbilgisi ilkeleri dizgesi,[30] bir yandan da bu ilkelere göre biçimlenip yorumlanan özel dilbilgileri geliştirebiliriz. Evrensel ilkelerle özel kuralların etkileşimi daha önce örneklerini verdiğimiz deneysel sonuçları yaratır; çeşitli derinlik düzeylerinde, bu ilkelerle kurallar, dil edinciyle, yani her konuşan sıradan her kimsenin dile ilişkin olarak sahip olduğu bilgiyle ve konuşan ya da dinleyenin yerine getirdiği edimde bu bilginin kullanım yollarıyla ilgili açıklamalar sağlar.

Evrensel dilbilgisi ilkeleri, insan dilinin dilbilgisinin nasıl kullanılacağını belirleyen özel koşullar yanında, bir insan dilinin uyması gerekli oldukça sınırlayıcı bir şema getirir. Bir anlatım biçimi verilen (ya da çoğu kez örtük olarak varsayılan) koşullara seçenek tasarlamak zor değildir. Bu koşullar geçmişte genellikle gözden kaçmıştır; bugün de onların hakkında çok az şey biliyoruz. İlgili görüngülerle aramıza uygun "tinsel mesafe"yi koyabilir ve onları kendimize "yabancılaştırma"yı başarırsak, onların konuşmaktan ya da tanımlamaktan kaçınamayacağımız çok ciddi sorunları gözler önüne serdiğini hemen görürüz. Burada kısaca değinilen sorunları dikkatle incelemek, olağan dil kullanımına açıklama getirmek için, konuşan-dinleyen kimsede oldukça soyut nitelikli zihinsel işlemler gerektiren ve fiziksel belirtkeden oldukça uzak tasarımlamalara uygulanan karmaşık bir kurallar dizgesi varsaymamız gerektiğini gösteri-

yor. Ayrıca, dile ilişkin bilginin niteliksiz ve sınırlı verilere dayanılarak edinildiğini, büyük ölçüde de zekâya ve bireysel deneyimlerdeki büyük çeşitliliğe bağımlı olmadığını gözlemekteyiz.

Bir bilim adamı, bir çocuğun elde edebileceği türden veriler üzerinde işlev gören ve dili bilen kimsede bulunması gerekli gibi görünen bir özel dilbilgisini "çıktı" (yani, "düzeneğin en temel durumu") olarak veren, bilinmeyen özelliklere sahip bir düzeneğin doğasını belirleme sorunuyla karşı karşıyaysa; doğal olarak, eldeki sınırlı verilere dayanarak çıktının biçimini belirleyen içkin yapılanma ilkelerini arayacaktır. Bilinmeyen özellikler düzeneği insan zihniyse, daha önyargılı ya da dogmatik bir görüşü benimsemek için ortada hiçbir neden yoktur; özellikle, herhangi bir uslamlamadan önce, bu konularla ilgili kurgulamalara egemen olan deneyci sayıltılarının özel bir ayrıcalığı olduğunu düşünmek için ortada hiçbir neden yoktur. Bilginin edinilmesiyle ilgili oldukça özgül deneyci sayıltıların neden ciddiye alınması gerektiğini kimse açıklayamamıştır. Bu sayıltılar, dil edinci gibi, insan zekâsının en özel ve en sıradan yapılanmalarını betimlemek ya da açıklamak için hiçbir yol getirememektedir. Buna karşılık, özel ve evrensel dilbilgisiyle ilgili oldukça özgül birtakım sayıltılar, dile ilişkin bilgiyi ve dil kullanımını irdelediğimizde karşılaştığımız görüngülere bir açıklama getirme konusunda kimi umutlar vermektedir. Geleceğe ilişkin bir kurgulamada bulunacak olursak, burada belirtilen çizgide sürdürülecek araştırmaların, hem deneyimin içeriğini hem de ondan çıkan bilginin doğasını belirleyen oldukça sınırlandırıcı bir düzeneği gün ışığına çıkarması, böylece dil ve zihin sorunlarıyla ilgili kimi geleneksel düşünceleri temize çıkarıp geliştirmesi olanaksız görünmüyor. Son konuşmada başka şeylerin yanında bu konuya da yeniden döneceğim.

NOTLAR

1 W. Köhler, *Dynamics in Psychology* (New York: Liverlight, 1940).

2 Bkz., V. Ehrlich, *Russian Formalism*, gözden geçirilmiş ikinci basım (New York: Humanities, 1965), s. 176-77.

3 Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (New York: Oxford University Press, 1953), 129. Bölüm.

4 A.g.e., 415. Bölüm.

5 Açıklamanın derinliğindeki bu ayrımı ortaya çıkarmak için *Current Issues in Linguistics Theory* adlı yapıtımda (New York: Humanities, 1964) "betimleme yeterliği düzeyi" teriminin dilbilgileri ile veriler arasındaki ilişkinin, "açıklama yeterliği düzeyi" teriminin ise bir evrensel dilbilgisi kuramı ile bu veriler arasındaki ilişkinin incelenmesinde kullanılabileceğini ileri sürmüştüm.

6 Bu görüşün ayrıntılı bir açıklaması için J. Katz ve P. Postal'ın *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* (Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1964) ile benim *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1965) adlı kitaplarıma bkz. Ayrıca bkz. Peter S. Rosenbaum, *The Grammar of English Predicate Complement Structures* (Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1967). Bu kitaplar yazarlarının geliştirip değiştirdikleri daha önceki çalışmalara da göndermede bulunurlar. Geçen birkaç yılda bu genel yaklaşımı daha da genişletip değiştiren ve değişik seçenekler ortaya atan epey çalışma yapılmıştır. Günümüzde bu alanda oldukça büyük bir karmaşa vardır; toz dumanın ortadan kalkıp önemli birkaç sorunun geçici olarak bile çözülebilmesi için epeyce zaman geçmesi gerekecektir. Günümüzdeki çalışmalar böyle bir taslakta ayrıntılı olarak ele alınamayacak denli geniştir. R. Jacobs ile P. S. Rosenbaum'un *Readings in English Transformational Grammar* (Waltham, Mass.: Gin and Company, 1970) vb. kitaplardan konunun kapsamı ve genel çizgileri konusunda bilgi edinilebilir.

7 Yıldız (*) işaretini alışılmış olduğu biçimde, dilbilgisi kuralından şu ya da bu bakımdan sapma gösteren bir tümceyi göstermek için kullanıyorum.

8 Bundan böyle, karışıklığa yol açmadığı sürece, derin, yüzey ve ara yapıları göstermek için ayraç kullanmayacağım. **8** ile **9** tek etiketli bir ayraç içinde düşünülebilir. Elbette, **8**'in bir derin yapı değil, dönüşümlerin daha ilkel soyut bir nesneye uygulanmasının bir sonucu olduğu unutulmamalıdır.

9 'John's cooking' <'John'un yemek pişirmesi'> yapısının barındırdığı öteki anlamlara dayanarak başka yorumlar da yapılabilir -özellikle, yapı yamyamca, 'cooking' de "yemeklik, yemek amacıyla kullanılan" biçiminde yorumlanabilir. ['John'un yemek pişirmesi', Türkçede, söylediği gibi, John'un yemek pişirmesi olgusunu da anlatıyor olabilir, John'un yemek pişirme biçimini de; ama söz konusu "yamyamca" yoruma izin vermemektedir. Ancak 'John's cooking' İngilizcede başka yorumlara da açık bir yapı olduğu için Chomsky bu noktada şöyle bir dipnot düşmektedir: (ç.n.)]

10 Bir tümcenin dönüşüm yoluyla bir başka tümceden türediğinden söz ettiğimde, kaba ve eksik birşeyler söylediğimi vurgulamalıyım. Asıl söylemem gereken şey, ilk tümceyle bağdaştırılan yapının, ikincinin temelindeki yapıdan türediğidir. Nitekim, şimdi irdelediğimiz örnekte, bir çözümlemeye göre, farklı bir dönüşüme uğrayacak olsa **11**'in yüzey yapısına evrilecek olan soyut yapıdan türeyen yüzey yapı, **10**'un yüzey yapısıdır. Tümcelerin başka tümcelerden değil, temellerinde bulunan yapılardan türediği, üretici dönüşümsel dilbilgisi konusunda onbeş yıl kadar önce yapılan ilk çalışmalardan beri açıkça dile getirilmektedir; ancak metindeki gibi çok kesin olmayan yargılar birçok okuru yanlış yönlendirmiş ve yayıncada bir yığın karışıklığa neden olmuştur. Karışıklığı artıran, belki de, Zellig Harris, Henry Hız ve diğerlerinin geliştirdiği çok farklı bir dönüşüm bağıntıları kuramının, dönüşüm işlemlerini aslında tümcelere uygulanır işlemler sayması olmuştur. Örneğin, Z. S. Harris'in "Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure" (*Language*, 33. cilt, no:3, s. 283-340) ve daha başka birçok yayına bkz.

Hem benim hem de başka birçok konuşan kimse için **12** tümcesi sapmalı bir tümcedir. Yine de, bir çözümlemeye göre **10**'un temelinde bulunan, belki de '**I know a man who is taller than Bill is**' <'Bill, senden daha uzun boylu bir adam tanıyorum'> tümcesinin düştündürdüğü bir yapıdan türeyen, ilgili bir yapı koyut olarak alınmalıdır.

11 "Bill, daha uzun bir adam tanıyorum; John da dondurmadan hoşlanır" ("**I know a taller man than Bill and John likes ice cream**") anlamına da gelmez. Öyleyse, eğer derin yapı (dilbilgisi bağıntıları söz konusu olduğu ölçüde) anlamı belirliyorsa, **14** ya da **15** gibi bir yapının doğrudan doğruya **13**'ün temelindeki yapı olması gerekir. Eski duruma gelebilirlik, silme işlemlerinin genel bir özelliğidir; ilginç deneysel sonuçları olan, hiç de önemsiz olmayan bir konudur bu. Kimi irdelememeler için, benim *Current Issues*'a (Bölüm 2.2) ve *Aspects*'e (Bölüm 4.2.2) bakılabilir. **9** ve **13** örneklerinin ortaya çıkardığı sorunları bana John Ross göstermişti. Türetmenin tarihçesinin, dönüşümlerin uygulanabilirliğini belirlemede bir rolü olabileceğinden, ilk kez, R. B. Lees'in *The Grammar of English Nominalizations*'ında (New York: Humanities, 1960, s. 76), dönüşümlerin uygulanabilirliğinin belirlenmesinde bir etmen olarak kurucu yapının özdeşliği konusunda yapılan irdeleme (bu konuda yapılan ilk irdelemedir bu) dolayısıyla söz edilir.

12 Eğer **18**'in kendisi yalnızca iki yönlü bir anlam belirsizliği taşıyorsa, aslında daha önce de bir sorun var demektir. **18**'in doğal olmayışı, bunun güvenle belirlenmesini güçleştirmektedir.

13 Bu tür yapılarla ilgili bir irdeleme için bkz.: R. B. Lees, "A Multiply Ambigious Adjectival Construction in English," *Language*, 36. cilt, 2. sayı, s. 207-21

14 Bu konuların tartışması için benim şu yazıma bkz.: "Some general proper-

ties of phonological rules" (*Language*, 47 cilt, 1. sayı, 1967). Çok daha eksiksiz ve çok daha ayrıntılı bir ses kuramı ve onun İngilizceye uygulanmasıyla ilgili daha eksiksiz ve daha ayrıntılı bir irdelemeyle birlikte birçok dilden çıkarılan örnekler ve İngilizcenin ses dizgesinin tarihçesi konusundaki bir irdeleme için bkz., N. Chomsky ve M. Halle, *The Sound Pattern of English* (New York: Harper & Row, 1968). Metindeki örnek, *The Sound Pattern of English*'in 4. bölüm, 4. bölümcesinde, daha genel bir kurallar ve ilkeler çerçevesi bağlamında, ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir. Ses yapısı incelemesine başka yaklaşımların eleştirel bir çözümlemesi yanında ilgili birçok konunun genel bir gelişimi için bkz., P. Postal, *Aspects of Phonological Theory* (New York: Harper & Row, 1968).

15 Eğer bir süreksiz olsaydı, bir ötümsüz, yani /k/ olması gerekirdi; çünkü genel kural olarak sonda ötümlü-ötümsüz kümeleri bulunmaz. Ama /k/ olamaz; çünkü bu konumda /k/ kalır (örneğin, '**direct**', '**evict**' vb.).

16 '**Connectivity**'de vurgunun kaydığı döngü üçüncü döngüdür. İkinci döngüde ilk döngüde vurgulu olan hece üzerine yeniden vurgu yüklenir, o kadar.

17 J. Ross, "On the Cyclic Nature of English Pronominalization", *To Honor Roman Jakobson* (New York: Humanities, 1967) içinde.

18 **31** elbette bir tümcedir, ancak tümcedeki '**he**' <'kendisi'> 29'da olduğu gibi John'a göndermede bulunmaz. Bunun için, 'John'un iki geçişinin ayrı göndermeleri olması isteniyorsa, adıllaştırma yoluyla **31** oluşturulmaz. Bu örneği burada irdelemenin dışında tutuyoruz. Konuyla ilgili kimi görüşler için benim *Aspects*'e bkz. (s. 144-47).

19 Dönüşüm kurallarının işlevlerini böyle yerine getirdiğinin düşünülebileceğini (eğer doğruysa, hiç azımsanmayacak bir konudur bu) *Aspects*'in 3. Bölümünde ileri sürmüştüm. Ross'un gözlemleri bu uygulama ilkesinin yalnızca olanaklı değil, zorunlu olduğunu söyler. R. Jacobs ile P. S. Rosenbaum'un yayıma hazırladıkları *Readings in English Transformational Grammar*'da (28. Bölüm), bu anlamda başka uslamlamalar da vardır. Konu çözülmüş olmaktan uzaktır. Genel olarak sözdizimi yapıları, sesbilimsel yapılardan daha az anlaşılmış durumdadır, betimlemeler çok daha basittir, bunun sonucu olarak da evrensel sözdiziminin ilkeleri evrensel sesbilimin ilkelerine göre daha az kesindir –bu ikincilerin de tam anlamıyla kesin olmadıklarını söylemek gereksiz elbette. Bu bir ölçüde, konunun özündeki karmaşıklıktan kaynaklanıyor olabilir. Bir ölçüde de, sesbilim kuramı için bir tür "deneysel denetim" sağlayan evrensel sesbilgisinin, ilke olarak, sözdizimi kuramına, kimi yönlerden benzer bir denetim sağlaması beklenen evrensel anlambilimden daha iyi temellendirilmesinin bir sonucudur. Çağdaş dilbilimde sesbilgisi (bir ölçüde de sesbilim) iyice ayrıntılarına inilerek çok da başarılı bir biçimde incelenmiştir; oysa birçok ilginç çalışma olmasına karşın anlambilim için aynı şeyler henüz söylenemez.

20 14. nottaki göndermelere bkz. Konu genel hatlarıyla, "Explanatory Models in Linguistics" başlıklı yazımda [E. Nagel, P. Suppes, A. Tarski (yay.), *Logic, Methodology and Philosophy of Science* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1962); *Current Issues in Linguistics Theory* (New York: Humanities, 1964) başlıklı çalışmamın 2. Kısmında; *Aspects of Theory of Syntax* (Cambridge, Mass.: M.I.T Press, 1965) başlıklı çalışmamın 1. Bölümünde; bütün bu çalışmalarımda gönderme yapılan başka yayınlarda irdelenmiştir.

21 Bu konu benim *Current Issues* başlıklı yapıtımda irdelenmiştir. Bu tekyazının birkaç biçimi vardır. 1962'de Uluslararası Dilbilim Kongresinde sunulan ilki, sunulduğu oturumun başlığı "Logical Basis of Linguistic Theory" başlığıyla, L. Hunt'ın yayıma hazırladığı *Proceedings of the Congress*'te (New York: Humanities, 1964); ikincisi J. Fodor ile J. J. Katz'ın yayıma hazırladıkları *Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language*'te (Englewood Cliffs:, N.J.: Prentice Hall, 1964) yayımlanmış; üçüncüsü bağımsız bir tekyazı olarak (New York: Humanities, 1965) basılmıştır. Söz konusu çalışmanın bu değişik biçimlerinde burada irdelenen örnekler farklı şekillerde ele alınır. Bu ele alışların hiçbiri yeterli olmadığı gibi, genel soruna da bir çözüm getirmemektedir. J. Ross'un M.I.T'de sunduğu yayımlanmamış doktora tezi *Constraints on Variables in Syntax*'ta konu ile ilgili yeni ve ilginç düşünceler ileri sürülmüştür. Ben burada, *Current Issues*'un üç biçiminden, geriye baktığımda bana en başarılı yaklaşımı sergiler görünen ilkinin genel çizgilerini izliyorum.

22 Aslında, yalnızca belgisiz tekil ad öbekleri soru konusu yapılabilir gibi görünüyor (yani, '**someone**' <'birisi'>, '**something**' <'birşey'> gibi ad öbekleri); bu konu 11. notta sözü edilen, silinen öbeğin eski yerine gelebilmesi özelliğiyle ilgilidir. Bununla ilgili bir tartışma için *Current Issues* başlıklı çalışmama bakınız.

23 Bu ilkeyi, bu dönüşümün T (tümce) tipinin en küçük öbeğine de uygulanması gerektiği biçiminde genişletebiliriz. Dolayısıyla,

[T John was convinced that [T Bill would leave before dark]T]T
<[T John [T Bill'in karanlık basmadan önce uzaklaşacağı]T konusunda ikna edildi]T>

tümcesi, '**John was convinced that before dark Bill would leave**' <John, karanlık basmadan önce Bill'in uzaklaşması konusunda ikna edildi> biçimine dönüştürülebilir, ama kaynağı başka olması gereken '**before dark John was convinced that Bill would leave**' <'Karanlık basmadan önce, John, Bill'in uzaklaşması gerektiği konusunda ikna edildi'> biçimine dönüştürülemez. İlk ilke gibi, bu genişletme de içinde sorunlar barındırmayan bir genişletme değildir, ama yine de onu destekleyen birtakım örnek var.

24 'Ad öbeği'-'adcıl öbek' ('**noun phrase**'-'**nominal phrase**') terimlerinin burada sezindirdiği ayrımla ilgili bir irdeleme için yerimiz uygun değil, üzerin-

de durulan nokta açısından da zaten bunun bir önemi yok. R. Jacobs ile P S. Rosenbaum'un yayıma hazırladıkları *Readings in English Transformational Grammar*'da yer alan "Remarks on Nominalization" başlıklı yazıma bakınız.

49 tümcesinin başka yorumları da vardır (örneğin karşıtsal vurgu 'John' üzerinde olduğunda); ayrıca bu tür yapılarla ilgili çözülmemiş bir yığın sorun var.

25 Henüz yayımlanmamış çalışmasında David Perlmutter, burada işe karışan şeyin, dönüşümlerle ilgili bir koşul değil, iyi biçimlenmiş derin yapılarla ilgili bir koşul olduğu konusunda güçlü bir uslamlama sunmaktadır. Bu ayrım ilerideki irdelemeler için önemli değildir, ama irdelemenin daha az yüzeysel bir düzleminde önemli olabilir.

26 **63** ve **67** örnekleri Rosenbaum tarafından irdelenmiştir; **64**'e Maurice Gross tarafından dikkat çekilmiştir; **65**'e başka bir bağlamda Zeno Vendler tarafından "Nominalizations"ta (*Transformation and Discourse Analysis Papers*, 55. sayı [Philadelphia: University of Pennsylvania, 1964], s. 67) işaret edilmiştir.

27 Bu sorunla ilgili görüşlerim için, "Surface Structure and Semantic Interpretation" (R. Jakobson, yay., *Studies in General and Oriental Linguistic* [Tokyo: TEC Corporation for Language and Educational Research, 1970] içinde) başlıklı çalışmama bakınız. Sözdizimi yapılarının anlam yorumlaması konusundaki yayınca hızla gelişmektedir. Son günlerde yapılan irdelemeler için, J. J. Katz'ın *The Philosophy of Language* (Ne York: Harper & Row, 1966) başlıklı yapıtına; U. Weinreich'ın "Explanations in Semantic Theory" (T. A. Sebeok, yay *Current Trends in Linguistics*, 3. cilt [New York: Humanities, 1966] içinde) başlıklı yazısına; J. J. Katz'ın "Recent Issues in Semantic Theory" (*Foundations of Language*, 3. cilt, 2. sayı, Mayıs 1967, s. 124-94) başlıklı yazısına ve daha başka birçok yazıya bakınız.

28 Daha doğrusu, sözcük olsun ya da olmasın, en küçük dil birimleri dizisine.

29 Bu konuyla ilgili öneriler için bkz., G. A. Miller-N. Chomsky, "Finitary Models of Language Users, Part II" (R. D. Luce-E Galanter, yay. *Handbook of Mathematical Psychology*, 2. cilt [NewYork: Wiley, 1963] içinde).

30 "Evrensel dilbilgisi"ni dilbilgileri üzerine bir koşullar dizgesi olarak düşündüğümüze dikkat ediniz. Bu herhangi bir dilin içermesi gereken kuralların iskelet bir altyapısını içerebilir, ama aynı zamanda kuralların nasıl yorumlanacağını belirleyen bu dilbilgileri ile ilkelerin karşılaması gereken koşulları da içerir. Bu anlatım biçimi, evrensel dilbilgisini her özel dilbilgisinin yalnızca bir altyapısı, her dilbilgisinin çekirdeğinde bulunan bir kurallar dizgesi olarak ele alan geleneksel görüşten bir sapmadır. Bu geleneksel görüş, son çalışmalarda da dile getirilmiştir. Bunun çok az bir değeri var gibi görünüyor bana. Eldeki bilgilere bakılırsa, dilbilgisinin biçimi ve yorumlanması konusunda, sözdiziminin derin yapısından dönüşüm bileşenine, oradan sözdizimi yapılarını anlam ve sesbilgisi açısından yorumlayan kurallara dek her düzlemde çok sıkı sınırlamalar var.

DİLBİLİMİN ZİHİN İNCELEMELERİNE KATKILARI

Gelecek

Geçmişi irdelerken dil incelemelerini ayrı ve çok değişik yöntemleriyle varsıllaştıran iki büyük gelenekten söz ettim; son konuşmamda da, felsefi dilbilgisi ile yapısal dilbilimin bir tür bireşimi biçimlenmeye başlamışken bugünün yakın çevreninde görünen konuların kimi belirtilerini vermeye çalıştım. Bir başvuru noktası olarak kullandığım büyük inceleme ve kurgulama geleneklerinin her biri zihin sorununa kendine özgü belli bir yaklaşımı içermektedir; hiç çarpıtmadan, bunların her birinin, ruhbilimin, kendi dönemine dikkate değer bir katkıda bulanan özel bir dalı olarak geliştiğini söyleyebiliriz.

Ruhbilimciliğe karşı militanca tutumu dikkate alındığında, yapısal dilbilimden böyle söz etmek biraz aykırı gelebilir. Ancak, bu militanca ruhbilimcilik karşıtlığının, çoğunlukla çağdaş ruhbilimin kendisi, özellikle, birkaç yıl öncesine değin dil kullanımı ile ediniminin incelenmesini tekeline alan dalları için de en az bu ölçüde doğru olduğunu söylersek, bu aykırılık hafifleyecektir. Ne de olsa, "zihin bilimi" çağında değil, "davranış bilimi" çağında yaşıyoruz. Söz konusu olanın terimler dizgesindeki bir yeniliğin çok ötesinde olduğunu anlatmaya çalışmıyorum, ama insan ve toplum konusundaki çağdaş düşüncenin "davranış bilimi" adlandırmasını kolayca ve hevesle kabul etmesinin anlamlı olduğunu düşünüyorum. Aklı başında hiç kimse, davranışın bu incelemede kanıtların çoğunu –'davranış'ı olabildiğince gevşek bir anlamda yorumlarsak, kanıtların tümünü– sağladığından en küçük bir kuşku bile duymamıştır. Ancak 'davranış bilimi' terimi, vurgunun, hemen fark edilebilecek ölçüde, kanıt-davranışla aydınlatılabilecek daha derin temel ilke-

ler ile soyut zihinsel yapılardan kanıtın kendisine doğru kaydığını düşündürmektedir. Doğa bilimi, neredeyse "ölçü okuma bilimi" diye adlandıracaktır. Aslında, etkinliklerini böyle adlandırmayı kabul etmeye razı olan bir kültürde doğa biliminden başka ne beklenebilir?

Davranış bilimi verilerle ve verilerin yapılanmasıyla uğraşıp durmuş, hattâ kendisini bir tür davranış denetimi teknolojisi olarak görmüştür. Dilbilim ile dil felsefesinde zihinselcilik-karşıtlığı bu yönelim değişimine uygun düşer. İlk konuşmamda belirttiğim gibi, sanırım, çağdaş yapısal dilbilimin en önemli dolaylı katkılarından biri, dil görüngüleriyle ilgili zihinselcilik-karşıtı, bütünüyle işlevci ve davranışçı bir yaklaşımın sayıltılarını açığa çıkarmaktaki başarısından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımı doğal sınırlarına değin genişleterek, zihin sorunlarına böyle yaklaşmanın yetersizliğinin oldukça inandırıcı bir biçimde sergilenmesi için bir zemin hazırlamıştır.

Daha genel bir açıdan, dil incelemelerinin uzun erimli öneminin, bu incelemelerde ruhbilimin kimi temel sorunlarına görece daha kesin ve daha açık bir anlatım biçimi vermenin ve onlarla ilgili bir yığın kanıt getirmenin olanaklı olmasında yattığını düşünüyorum. Bunun da ötesinde, dil incelemeleri, bugün için, sağladığı varsıl veri bileşimi ve temel sorunlara açık seçik bir anlatım biçimi verilmesini sağlayabilmesi bakımından eşsizdir.

Elbette, araştırmanın geleceği konusunda öndeyide bulunmak saçma olurdu; bu konuşmanın altbaşlığının çok fazla ciddiye alınmasını istemediğim de anlaşılacaktır. Yine de, dil incelemelerinin en büyük katkısının, zihinsel süreçlerin ve bunların biçimlendirip yönettiği yapıların karakteristik yanlarının kavranmasını sağlayabilmesinde yattığını düşünmek yanlış olmaz. Bu yüzden, ben burada, günümüzde ilgi odağı haline gelen sorunlara[1] ilişkin araştırmaların olası gelişme çizgileri konusunda kurgulamalar yapmak yerine, dilsel yapı incelemesini insan ruhbiliminin bir bölümü olarak geliştirmeye çalıştığımızda ortaya çıkan kimi konular üzerinde odaklaşacağım.

Dille ilgilenmenin, eskiden olduğu gibi, insan doğasının in-

celenmesinde temel olmayı sürdüreceğini beklemek oldukça doğaldır. İnsan doğası ile yeteneklerinin incelenmesine ilgi duyan herkes, –Descartesçı felsefede çok haklı olarak vurgulanmış bir olgu olan– sıradan her insanın dili edindiği, buna karşılık dilin en basit esaslarının ediniminin bile başka bir biçimde zeki olan bir insansı-maymununun yeteneklerinin çok ötesinde olduğu olgusuyla bir biçimde hesaplaşmak zorundadır.[2] Yaygın bir biçimde, hayvan iletişimi konusunda yapılan çok sayıdaki çağdaş çalışmanın bu klasik görüşü sarstığı düşünülmekte ve ortada insan dilinin hayvan iletişimi dizgelerinden "evrimleşerek" gelişmesini açıklamak gibi bir sorun bulunduğu neredeyse herkesçe baştan kabul edilmektedir. Ne var ki, hayvan iletişimi konusunda yapılan son çalışmalara dikkatle bakıldığında, onların bu sayıltılara çok az destek verdiği görülür gibi geliyor bana. Bu çalışmalar, tam tersine, insan dilinin, hayvan dünyasında dikkat çekecek ölçüde bir benzeri olmayan, eşsiz bir görüngü olarak belirdiğini çok daha açık bir biçimde ortaya koymaktan başka birşey yapmıyor. Durum buysa, insan dilinin, zihinsel yetenek bakımından daha alt düzeylerde görünen çok ilkel iletişim dizgelerinden evrimini açıklamak gibi bir sorunu ortaya atmak çok saçmadır. Konu önemli olduğu için biraz daha üzerinde durmak istiyorum.

İnsan dilinin daha ilkel dizgelerden evrimleşerek geliştiği sayıltısı, Karl Popper tarafından, onun yakınlarda yayımlanan "Clouds and Cloks" başlıklı Arthur Compton Konuşmasında ilginç bir biçimde geliştirilmiştir. Popper, istenç özgürlüğü ve Descartesçı ikicilik sorunlarının, bu "evrim"in çözümlenmesiyle nasıl çözüme kavuşturulacağını göstermeye çalışır. Beni burada ilgilendiren, onun bu çözümlemeden çıkardığı felsefi sonuçlar değil, dilin başka canlılarda ortaya çıkarılan daha basit dizgelerden evrimleşerek geliştiği biçimindeki temel sayıltı. Popper dilin evriminin birkaç aşamadan, özellikle de ses çıkarılarak gerçekleştirilen jestlerin duygusal durumların dışavurumu için kullanıldığı bir "alt aşama" ile çıkarılan sesin düşüncenin dışavurumu için kullanıldığı bir "üst aşama"dan –Popper'-

ın terimleriyle, betimleme ve eleştirel uslamlama aşamalarından– geçtiğini öne sürer. Onun dilin evrim aşamalarıyla ilgili irdelemesi bir tür sürekliliği usa getirmektedir, ancak aslında kendisi alt ve üst aşamalar arasında hiçbir bağlantı kurmadığı gibi bir aşamadan ötekine geçişi sağlayacak bir düzenek de öne sürmez. Kısacası, aşamaların tek bir evrim sürecine ait olduklarını göstermek için hiçbir uslamlamada bulunmaz. Gerçekte, ('dil' teriminin eğretilemeli kullanımı dışında) bu aşamaları neyin birbirine bağladığını anlamak da güç. "Aralıklar"ı bir köprüyle birbirine bağlanabilir aralıklar saymak için hiçbir neden yok. Bu durumda, "üst" aşamaların "alt" aşamalardan evrimleşerek geliştiği sayıltısı için, soluk almaktan yürümeye giden bir evrimsel gelişim olduğu sayıltısı için gösterilen gerekçeden daha öte bir gerekçe gösterilemez. Aşamalar arasında kayda değer bir örnekseme olmadığı gibi, onların bütünüyle farklı süreç ve ilkeler içerdikleri de anlaşılıyor.

İnşan dili ile hayvan iletişim dizgeleri arasındaki ilişkiyle ilgili daha açık bir irdeleme karşılaştırmalı ırabilimci W. H. Thorpe'un son günlerdeki bir irdelemesinde görülebilir.[3] Thorpe, insan dışındaki memelilerin insanın sesleri taklit yeteneğinden yoksun göründüklerini, bunun için de "memelilerin değil," (birçoğu önemli oranda bu yeteneğe sahip olan) kuşların, "gerçek anlamda dil geliştirebilme gücüne sahip olması gereken grup" olmasının beklenebileceğine dikkat çeker. İnsan dilinin sözcüğün tam anlamıyla "evrim" yoluyla geliştiğini öne sürmez, ama "insan dilinin karakteristik özelliklerinin hepsinin belli bir hayvanda bulunduğunu bugün için kesin olarak söyleyemesek de," hayvan iletişimi dizgelerinde onlarla karşılaşılabileceğini savunur. İnsan ile hayvan dilinin paylaştığı karakteristik özellikler, "amaçlı", "sözdizimsel" ve "önermesel" olma özellikleridir. Dil, "insanın konuşmasında hemen hemen her zaman başka birisine birşey aktarmak, bir duruma ilişkin olarak o başkasının davranışını, düşüncesini ya da genel tutumunu değiştirmek gibi belirli bir niyet söz konusu olduğu için" "amaçlı"dır. İnsan dili, "bir sözce, iç düzeni ve yapısı olan bağdaşık bir edim olduğu için"

"sözdizimsel"dir. Bilgi ilettiği için de "önermesel"dir. Hem insan dili hem hayvan iletişimi işte bu anlamda amaçlı, sözdizimsel ve önermeseldir.

Bütün bunlar doğru olabilir, ama bu pek birşey kanıtlamaz; çünkü insan dili ile hayvan iletişiminin alt alta düştüğü soyutlama düzlemine geldiğimizde neredeyse bütün öteki davranışların da altta sıralandığını görürüz. Yürümeyi düşünelim: Açıktır ki yürümek 'amaçlı'nın en genel anlamında amaçlı bir davranıştır. Yürümek aynı zamanda, aslında Karl Lashley'in uzun süre önce, davranışlarda dizisel düzen konusunda ilk konuşmada andığım bir irdelemesinde belirttiği gibi,[4] biraz önce tanımlanan anlamda "sözdizimsel"dir. Ayrıca, hiç kuşkusuz bilgilendirici de olabilir; sözgelimi, yürümemin hızı ve yoğunluğuyla, belli bir hedefe ulaşma isteğimi gösterebilirim.

Thorpe'un sunduğu hayvan iletişimi örnekleri işte tam bu anlamda "önermesel"dir. Örnek olarak Avrupa ardıç kuşunun ötüşünü verir: Ötüşte alçak perde ile yüksek perde arasındaki değişim derecesi kuşun kendi bölgesini koruma niyetini gösterir; değişim derecesi ne ölçüde büyükse, kuşun bölgesini kdruma niyeti de o ölçüde güçlüdür. Örnek ilginç, ama bana insan dili ile hayvan iletişimi arasında bir ilişki kurma girişiminin umutsuzluğunu çok açıkça gösteriyor gibi geliyor. Bilinen bütün hayvan iletişimi dizgeleri (yunuslar konusundaki bilimkurgular bir yana bırakılırsa) iki temel ilkeden birini kullanır: Her dizge ya, Japon bilim adamlarının beşparmaklılarla ilgili olarak son birkaç yıldır yaptıkları geniş araştırmalarda görüldüğü gibi, herbiri özel bir davranış dizisi ya da duygusal bir durumla bağlantılı, değişmez, sınırlı sayıda bir belirtkeden oluşur ya da herbiri belirli bir dildışı boyutla, dilsel boyutta bir noktanın seçimi onunla bağlantılı dildışı belirli bir noktayı belirleyip gösterecek biçimde bağlantılı, değişmez, sınırlı sayıda dilsel boyuttan yararlanır. Bunlardan ikincisi, Thorpe'un kuş-ötüşü örneğinde gerçekleşen ilkedir. Yüksek ile alçak perdeler arasındaki değişim derecesi, bir bölgeyi koruma niyeti gibi dildışı bir boyutla bağlantılı dilsel bir boyuttur. Kuş, bir bölgeyi koruma niyetini, dil-

sel olan perde değişimi boyutunda bağlantılı bir noktayı seçerek gösterir –burada 'seçmek' sözünü, elbette geniş anlamda kullanıyorum. Dilsel boyut soyuttur, ama ilke açıktır. İkinci türden bir iletişim dizgesi, insan dili gibi, sonsuz ölçüsünde geniş bir dizi gizil belirtkesi olan bir dizgedir. Ancak düzenek ile ilke, insan dilinin sonsuz sayıda birçok düşünceyi, niyeti, duyguyu vb. anlatmak için kullandıklarından bütünüyle farklıdır. Olası belirtke dizisine dayanarak, hayvan dizgesinde bir "eksiklik"ten söz etmek doğru olmaz; daha çok tersi söylenebilir, çünkü insan dilinin ayrık olmasına karşılık, hayvan dizgesi ilkece dilsel boyutta sürekli değişimi (böyle bir durumda "süreklilik"ten söz etmek ne ölçüde anlamlıysa) kabul eder. Bu nedenle sorun "daha çok" ya da "daha az" sorunu değil, bütünüyle farklı bir yapılanma ilkesi sorunudur. Bir insan dilinde rasgele bir bildirimde –sözgelimi "uluslarüstü ortaklıkların insan özgürlüğü için yeni tehlikeler yarattığı" yollu bir bildirimde– bulunduğumda bir dilsel boyut üzerinde, bağlantılı dildışı bir boyut üzerinde kendisine karşılık gelen bir noktayı gösteren bir nokta seçiyor olmadığım gibi, doğuştan ya da öğrenilmiş sonlu bir davranış dağarcığından bir belirtkeyi de seçiyor değilim.

Ayrıca, insanın dil kullanımının diğerlerinden farklı olarak, gerçekte ya da amaç açısından, bilgilendirici olduğunu düşünmek de yanlıştır. İnsan dili bilgilendirmek ya da yanıltmak, düşünceleri açmak ya da bir beceriyi sergilemek, ya da salt oynamak için kullanılabilir. Davranışınızı ya da düşüncelerinizi değiştirme gibi bir kaygım olmadan konuşursam, dili, bu amaçla tamamen aynı şeyleri söylediğimde kullandığımdan daha az kullanıyor olmam. İnsan dilini ve dayandığı ruhbilimsel yetenekleri anlamayı istiyorsak, nasıl ve ne amaçla kullanıldığını değil, ne olduğunu sormamız gerekir önce. İnsan dilinin ne olduğunu sorduğumuzda hayvan iletişim dizgeleriyle hiçbir çarpıcı benzerlik bulamayız. Hayvan iletişimi ile insan iletişiminin alt alta düştükleri soyutlama düzleminde davranış ya da düşünce konusunda söylenebilecek yararlı hiçbir şey yoktur. Bugüne değin incelenen hayvan iletişimi örnekleri gerçekten de insanın jest

dizgelerinin birçok özelliğini paylaşır ve bu durumda doğrudan bağlantı olasılığını araştırmak usa uygun olabilir. Ancak, görünen o ki, insan dili bütünüyle farklı ilkelere dayanır. Bu, insan diline doğal, biyolojik bir görüngü olarak yaklaşanların çoğu zaman gözardı ettikleri önemli bir noktadır; özellikle insan dilinin daha basit dizgelerden evrimleşerek gelişmesi konusunda yapılan kurgulamalar, bu nedenlerle, çok anlamsız –neredeyse atomların ilkel parçacıkların oluşturdukları bulutlardan "evrimleşerek" gelişmeleri konusunda yapılan kurgulamalar kadar saçma– görünüyor.

Anladığımız kadarıyla, insan diline sahip olmak özel bir zihinsel yapılanmayla bağlantılıdır, salt daha üst düzeyde bir zekâyla bağlantılı değildir. İnsan dilinin, hayvan dünyasının başka bir yerinde karşılaşılacak birşeyin yalnızca daha karmaşık bir örneği olduğunu görüşünün hiçbir dayanağı yok gibi görünüyor. Bir biyolog açısından bu bir sorun yaratır, çünkü eğer doğruysa gerçek bir "ortaya çıkış"ın –karmaşık yapılanmanın özel bir aşamasında nitelikçe farklı bir görüngünün belirmesinin– bir örneğidir bu. Asıl ilgilendikleri konu zihnin doğası olanlar tarafından gerçekleştirilen klasik dil incelemelerini doğuran, bütünüyle farklı terimlerle dile getirilmiş olsa bile, bu olgunun kavranmasıdır. Bana öyle geliyor ki, günümüzde, insan zekâsının temel ve ayırıcı özelliklerini ortaya çıkarmak için, insanın sahip olduğu bu eşsiz varlığın yapısını ayrıntılı bir biçimde soruşturmaktan daha iyi ya da daha umut verici başka bir yol yoktur. Öyleyse, usa yatkın bir olasılık, eğer deneysel bakımdan yeterli üretici dilbilgileri oluşturulabilir ve onların yapılarını ve yapılanmalarını yöneten evrensel ilkeler belirlenebilirse, bunun, biraz sonra ayrıntılarıyla değineceğim noktalarda insan ruhbilimine önemli bir katkı olmasıdır.

Bu konuşmalar boyunca, dilin yapısıyla ilgili kimi klasik düşüncelerden ve günümüzde onları derinleştirip genişletme çabalarından söz ettim. Açıkça görünüyor ki, dil edincini –bir dile ilişkin bilgiyi– davranışın temelinde bulunan soyut bir dizge, olasılık bakımından sınırsız sayıda bir dizi tümcenin biçimini

ve özgül anlamını belirlemek için etkileşimde bulunan kuralların oluşturduğu bir dizge olarak düşünmemiz gerekir. Böyle bir dizge –üretici bir dilbilgisi– Humboldt'un, ölümünden sonra yayımlanan *Über die Verschiendenhiet des Menschlichen Sprachbaues* başlıklı büyük yapıtında bulanık ama az çok anlaşılır bir biçimde "yapısal bakımdan düzenli, eklemlenmiş belirtkeleri bir düşünce anlatımı konumuna yükseltmekten oluşan zihin ediminin temelinde bulunan süreçlerin meydana getirdiği kalıcı ve değişmez dizge" olarak tanımladığı "dilin biçimi" tasarımına bir açıklama getirir. Böyle bir dilbilgisi, bir dili Humboldtçu bir anlamda, yani "üretim yasaları sabit ve değişmez olan, ama bu yasaların uygulanma alanları ile özel uygulanma biçimleri hiç belirlenmeden kalan, yinelemeli olarak üretilmiş bir dizge" diye tanımlar.

Böyle her dilbilgisinde, seçimleri belli bir insan dilini belirleyen, kendine özgü özel öğeler; bir de "evrensel dilbilgisi"nin inceleme konusunu oluşturan genel evrensel öğeler, başka bir deyişle bir insan dilinin biçim ve yapılanma koşulları bulunur. Önceki konuşmada irdelediğim ilkeler –sözgelimi derin ve yüzey yapıları birbirinden ayıran, onların birbirleriyle bağını kuran dönüşüm işlemleri kümesini belirleyen ilkeler– evrensel dilbilgisinin ilkeleri arasında yer alır. Bu arada, evrensel dilbilgisinin kesin ilkelerinin olmasının, matematiksel dilbilim gibi, evrensel dilbilgisinde ileri sürülen koşulları karşılayan üretici dizge kümelerini soyut bir incelemenin konusu yapan yeni bir alanın doğuşunu olanaklı kıldığını gözden kaçırmayalım. Bu soruşturma, olanaklı her insan dilinde karşılaşılabilecek yapısal özellikleri ayrıntılı olarak incelemeyi amaçlar. Bu alan henüz bebeklik çağındadır; böyle bir girişim ancak son on yılda kafalarda belirmiştir. İlk sonuçları umut vericidir ve gelecekte büyük önemi olabilecek bir araştırma doğrultusuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle, matematiksel dilbilim, bugünlerde, yalnızca bir veri kuramı olarak değil, insanın zihinsel süreçlerinin ırasını belirleyen oldukça soyut ilke ve yapıları inceleyen bir alan olarak gelişmek bakımından da toplum ve ruh bilimlerindeki matematiksel yaklaşımlar

arasında oldukça ileride görünüyor. Bu durumda söz konusu zihinsel süreçler insan bilgisinin özgül bir alanının, yani dile ilişkin bilginin yapılanmasını gerektiren süreçlerdir.

Hem özel hem evrensel üretici dilbilgisi kuramı, ruhbilim kuramında sözünü etmeye değer bulduğum kavramsal bir boşluğa işaret ediyor. "Davranış bilimi" olarak düşünülen ruhbilim, davranışla ve davranışın kazanımı ya da denetimi ile ilgili olmuştur. Onda üretici dilbilgisinin belirlediği anlamda "edinç"e karşılık gelen herhangi bir kavram yoktur. Öğrenme kuramı, kendisini, dar ve hiç kuşkusuz yetersiz olan, öğrenilen şey –yani uyaran-tepki bağlantıları dizgesi, çağrışımlar ağı, davranış kalemleri dağarcığı, alışkanlıklar sıradüzeni ya da tanımlanabilir uyaran koşullarında belirli bir biçimde tepki gösterme eğilimleri dizgesi– kavramıyla sınırlamıştır.[5] Davranış ruhbilimi eğitim ya da tedaviye uygulanabildiği ölçüde kendisini "öğrenilen şey" kavramıyla sınırlamıştır. Ancak üretici dilbilgisi bu terimlerle tanımlanamaz. Gerekli olan, davranış ve öğrenme kavramlarına ek olarak, davranışçı ruhbilim kuramının kavram sınırının ötesine uzanan bir öğrenilen şey kavramı, yani bir edinç kavramıdır. Çağdaş dilbilim ile çağdaş dil felsefesinin büyük bölümü gibi davranışçı ruhbilim de, oldukça bilinçli bir biçimde, zorunlu olarak karmaşık ve soyut bir yapıya sahip olan dizgelerin incelenmesine olanak tanımayan yöntem kısıtlamaları benimsemiştir.[6] Dil incelemesinin genel ruhbilime gelecekteki önemli katkılarından biri, dikkatleri bu kavram boşluğuna çekmek ve insan zekâsının bir alanında bir temeldeki edinç dizgesinin ayrıntılarına inerek bu boşluğun nasıl doldurulacağını göstermek olabilir.

Ruhbilimin bir görünümünün en temelde davranışların gözlenmesine dayandığı bir anlamda doğrudur. Ancak, öğrenmeyi incelemenin doğruca, davranışı denetleyen etmenleri, ya da bir "davranış dağarcığı"nın oluşma koşullarını soruşturmaya yönelmesi hiç doğru değildir. İlk yapılması gereken, bu davranış dağarcığının dikkat çekici özelliklerini, bu dağarcığın dayan-

dığı yapılanma ilkelerini belirlemektir. Öğrenmeyi incelemek, ancak bu ilk görev yerine getirildikten ve temeldeki edince ilişkin yeterince güçlü bir biçimde doğrulanmış bir kurama ulaşıldıktan –söz konusu olan dil olduğunda, gözlenen dil kullanımının temelinde yatan üretici dilbilgisine bir anlatım biçimi verildikten– sonra anlamlı olabilir. Böyle bir inceleme, canlıda bulunan veriler ile kazandığı edinç arasındaki ilişkilerle ilgilenir; edincin soyutlanması başarılı olduğu ölçüde –söz konusu olan dil olduğunda, kabul edilen dilbilgisi 2. Konuşmada belirtilen anlamda "betimsel olarak yeterli" olduğu ölçüde– öğrenme soruşturmasının anlamlı sonuçlara ulaşması beklenebilir. Herhangi bir alanda, eğer davranış dağarcığının yapılanması oldukça önemsiz ve basitse, o zaman kuram oluşturmanın kazanılan edinci tam olarak tanımlamaya çalıştığımız orta basamağını atlamanın pek bir zararı olmaz. Ancak bunun her zaman böyle olacağını düşünmek doğru olmaz, hele dil incelemesinde bu kesinlikle böyle olmaz. "Öğrenilen şey"in –incelenen canlının "son aşama"sını oluşturan temeldeki edincin– daha varsıl ve daha yeterli bir tanımlamasıyla, kapsam bakımından, çağdaş davranış ruhbiliminin kanıtladığından daha geniş bir öğrenme kuramı oluşturma görevini yerine getirmek olanaklı olacaktır. Hiç kuşkusuz, öğrenme sorunlarına böyle yaklaşmaya izin vermeyen yöntemsel eleştirileri benimsemek anlamsızdır.

İnsan edinciyle ilgili, verimli bir kuram oluşturulabilecek, üretici dilbilgisine benzer başka alanlar var mıdır? Bu önemli bir soru olmakla birlikte, bugün bu konuda söylenebilecek çok az şey var. Sözgelimi, benzer biçimde, insanın belli bir üç-boyutlu uzay kavramını, ya da örtük bir "insan eylemi kuramı"nı nasıl edindiği incelenebilir. Böyle bir inceleme, gerçekleştirilen eylemin arkasındaki örtük eylem kuramını tanımlamakla başlayacak, sonra da zaman ve eldeki veri koşullarında bu kuramın nasıl gelişeceği –başka bir deyişle, eldeki verilerin etkileşiminin, "deneyimsel süreçlerin" ve kazanılan dizgenin biçimini sınırlayıp uyarlayan doğuştan gelen bir şemalaştırmanın, sonuçta ortaya çıkan inanç dizgesini ne biçimde belirlediği– sorusuna yöne-

lecektir. Bu, şu anda, bir araştırma izlencesi taslağından başka birşey değildir.

Dil benzeri daha başka dizgelerin yapılarını incelemek için kimi girişimler olmuştur –insanın usuna akrabalık dizgeleri ve halk sınıflamaları geliyor sözgelimi. Ancak en azından şimdiye değin, bu alanlarda dille kabaca bile karşılaştırılabilecek hiçbir şey bulunamamıştır. Bildiğim kadarıyla bu konuda hiç kimse Lévi-Strauss kadar kafa yormamıştır. Sözgelimi, onun ilkel zihin yapısı ulamları konusundaki son kitabı[7] bu sorunla boğuşmak bakımından ciddi ve özenli bir girişimdir. Ne var ki, onun bulgularıyla ilgili bir incelemeden, yaban zihnin fiziksel dünyaya bir düzen yakıştırmaya çalıştığı –insanların zihin edimlerinde bulunduklarında sınıflandırmalar yaptıkları– dışında ne tür bir sonucu ulaşılabilir, bilmiyorum. Özellikle, Lévi-Strauss'un ünlü totemcilik eleştirisi bu sonuçtan başka bir sonuca indirgenemez gibi görünüyor.

Lévi-Strauss araştırmalarında oldukça bilinçli bir biçimde yapısal dilbilimi, özellikle de Trubetzkoy ile Jakobson'un yapıtlarını örnek alıyor. Sık sık ve çok haklı olarak sesbirimsel çözümlemedekilere benzer işlemlerin toplum ile kültürün altdizgelerine öylece uygulanamayacağını vurguluyor. Bunun yerine, "akrabalık dizgesindeki, siyasal ideolojideki, söylencelerdeki, törenlerdeki, sanattaki bulunabildiği her yerde"[8] yapılarla ilgileniyor ve bu yapıların biçimsel özelliklerini onların kendi terimleriyle incelemeyi amaçlıyor. Ancak yapısal dilbilim bu biçimde bir model olarak kullanıldığında birtakım sınırlamalar getirmek gerekir. Bir kere, bir sesbilim dizgesinin yapısı biçimsel bir nesne olarak pek önemli değildir; sekiz-on özellik açısından çapraz-sınıflandırılmış kırk küsur öğelik bir küme konusunda biçimsel açıdan söylenebilecek çokça şey yoktur. Trubetzkoy, Jakobson ve diğerleri tarafından geliştirildiği biçimiyle yapısalcı sesbilimin önemi, sesbirim dizgelerinin biçimsel özelliklerinde değil, mutlak, dilden bağımsız terimlerle nitelendirilebilen oldukça az sayıda özelliğin bütün sesbilim dizgelerinin yapılanmasına temel sağladığının görülmesinde yatar. Yapısalcı sesbi-

limin başarısı, çok çeşitli dillerin sesbilim kurallarının, salt bu özelliklere dayanılarak karakterize edilebilen öğe kümelerine uygulandığını; tarihsel değişimlerin bu kümeleri tek bir biçimde etkilediğini; bu özelliklerin yapılanmasının dilin kullanımında ve ediniminde temel bir görevi olduğunu göstermek olmuştur. Bu oldukça önemli bir buluştu ve çağdaş dilbilimdeki birçok çalışmaya temel oldu. Ancak özgül ve evrensel olan özellikler kümesinden ve onların iş gördüğü kural dizgelerinden soyutlanırsa geride önemli pek birşey kalmaz.

Ayrıca, sesbilim konusunda günümüzdeki çalışmalar, sesbilim dizgelerinin asıl varsıllığının, sesbirimlerin yapısal örüntüsünde değil, daha çok bu örüntüleri biçimlendiren, değişikliğe uğratan, geliştiren karmaşık kural dizgelerinde olduğunu göstermektedir.[9] Türemenin değişik aşamalarında ortaya çıkan yapısal örüntüler bir tür yan etkidir. Sesbilim kuralları dizgesi evrensel özellikleri esaslı bir biçimde kullanır[10], ancak bana öyle geliyor ki, dil yapılanmasının özgül doğasına aslında ışık tutan kural dizgelerinin özellikleridir. Sözgelimi, bu kuralların uygulanışını yöneten (önceki konuşmada irdelenen) döngüsel olarak sıralanma ilkesi ve çok daha soyut başkaları gibi çok genel koşullar var gibi görünüyor; ayrıca kuralların seçiminin özellikler arasındaki özgül ve evrensel bağıntılar tarafından nasıl belirlendiği konusunda ilginç ve daha çözülmemiş birçok sorun da var. Dahası, Lévi-Strauss'un zaman zaman üstü kapalı bir biçimde sözünü ettiği, dil yapılarının matematiksel olarak incelenmesi düşüncesi, ancak kural dizgeleri sınırsız üreteci gücüyle ele alınırsa anlamlı olur. Türetimin çeşitli aşamalarında görünen çeşitli örüntülerin soyut yapısı konusunda söyleyebilecek hiçbir şey yoktur. Bu doğruysa, yapısalcı sesbilimin, kendi başına, öteki kültürel ve toplumsal dizgelerin araştırılması için işe yarar bir model sağlaması beklenemez.

Hiç kuşku yok, kötümser olmak için henüz çok erken; ama dilsel yapı kavramını öteki bilişsel dizgelere uygulama sorunu bana, şimdilik, çok ümit verici bir durumda görünmüyor.

Dil edincinin incelemesinin genel etkilerine, daha kesin bir

deyişle, evrensel dilbilgisinin sonuçlarına geçmeden önce, dilin olası çeşitliliğine ilişkin bugünkü bilgilerimiz ışığında bu sonuçların durumundan emin olmak yerinde olur. İlk konuşmamda, William Dwight Whitney'in, "insan konuşmasının sonsuz çeşitliliği" dediği ve felsefi dilbilgisinin ruhbilimsel ayırıcılıkla ilgili savlarını zayıflattığını öne sürdüğü sınırsız çeşitlilikle ilgili sözlerinden alıntılar yapmıştım.

Felsefi dilbilgisi uzmanları, yüzeydeki görünümlerinde büyük çeşitlilik olsa da, dillerin, derin yapılarında çok az değiştiklerini ileri sürmüşlerdi. Dolayısıyla, bu görüşe göre, diller, dilbilgisi bağıntılarını, sözgelimi, büküm ya da sözcük sırasıyla yansıtmaları bakımından birbirlerinden ayrılsalar bile, dilbilgisi bağıntıları ve ulamlarla ilgili temel bir yapı vardır; insanın düşüncesinin ve zihin yapısının birtakım yanları da temelde dilden dile değişmez. Ayrıca, bunların işleyişlerine yönelik bir inceleme, derin yapıyı üreten temel yinelemeli ilkelerin belli birtakım sınırlarının olduğunun düşünüldüğünü gösterir –sözgelimi, yeni yapıların ancak yeni "önerme içeriği;" daha önceden varolan yapıların belli yerlerine, varolan yalın tümcelere karşılık gelen yeni yapılar getirilerek oluşturulabileceği yollu bir koşul vardır. Bunun gibi, yeniden sıralama, eksiltme ve başka biçimsel işlemlerle yüzey yapıları biçimlendiren dilbilgisel dönüşümlerin kendileri de daha önceki konuşmamda irdelenen birtakım değişmez genel koşulları yerine getirmelidirler. Kısacası, felsefi dilbilgisi kuramları ve bu kuramların daha sonraki gelişmiş biçimleri, dillerin, gerçekleşen yüzey yapılarında dikkate değer çeşitliliğe karşın, daha derindeki yapıları ortaya çıkarılır, temel işleyiş ve ilkeleri eşelenirse çok az değişiklik göstereceklerinin görüleceğini varsaymaktadır.

Bu sayıltının, hiç kuşkusuz kültürlerin çeşitliliği ve insanın zihinsel gelişiminin zengin olanakları konusunda kafaların çok yorulduğu Alman coşumculuğu döneminde bile sürdüğünü görmek ilginçtir. Nitekim, günümüzde dillerin çeşitliliği ve ayrı dil yapıları ile ayrı "dünya görüşleri" arasındaki ilişki konusundaki görüşleriyle çok iyi tanınan Wilhelm von Humboldt, ısrar-

la, her insan dilinin altında evrensel, insanın eşsiz zihinsel niteliklerini yansıtan bir dizge bulacağımızı öne sürüyordu. Bu nedenle, ona göre, dilin gerçekte öğrenilmediği (elbette öğretilmediği), yalnızca, uygun çevre koşulları ortaya çıktığında, temel olarak önceden belirlenmiş bir biçimde "içeriden" geliştiği yollu usçu görüşü sürdürmek olanaklıydı. Bir ilk-dilin gerçekte öğretilemeyeceğini, yalnızca, öğrenmeden daha çok olgunlaşmaya benzeyen süreçlerle kendi kendine gelişeceği yolun verilebileceğini savunur. Humboldt'un düşüncesindeki bu Platoncu öğe yaygın bir öğedir; Humboldt'a göre, özü bakımından Platoncu olan bir "öğrenme" kuramı önermek, Rousseau'nun baskıcı toplum kurumları eleştirisini mekanik açıklamanın sınırlamalarıyla ilgili tam anlamıyla Descartesçı sayıltılardan türeyen bir insan özgürlüğü kavrayışına dayandırması kadar doğaldı. Bu bakımdan, coşumcu dönemin ruhbilimi ile dilbiliminin ikisini de büyük ölçüde usçu kavrayışların bir uzantısı olarak yorumlamak genelde uygun görünüyor.[11]

Whitney'in Humboldt'a, genel olarak da felsefi dilbilgisine karşı ortaya attığı görüşler, dilbilimin genel insan ruhbilimine etkileri bakımından büyük önem taşıyor. Şurası açık: Ancak usçu görüş temelde doğruysa bu etkiler gerçekten geniş kapsamlı olabilir, dilin yapısı da hem özel hem evrensel görünümleri bakımından gerçekten "zihnin aynası" işlevini görebilir. Geniş ölçüde, çağdaş insanbilimin, deneysel çalışmalarla dillerin aslında oldukça geniş bir çeşitlilik sergileyebileceğini göstererek, usçu evrensel dilbilgisi uzmanlarının sayıltılarının yanlışlığını ortaya koyduğuna inanılır. Whitney'in dillerin çeşitliliğine ilişkin savları çağdaş dönemde birçok kez yinelenmiştir; sözgelimi Martin Joos, "dillerin hem uzanım hem doğrultu bakımından sınırsız ölçüde değişebildiği" savını çağdaş insanbilimsel dilbilimin vardığı temel sonuç olarak alırken, yerleşik görüşü dile getirmekten başka birşey yapmaz.[12]

İnsanbilimsel dilbilimin evrensel dilbilgisinin sayıltılarını çürüttüğü inancı, bana iki önemli açıdan oldukça yanlış görünüyor. İlk olarak, dillerin ancak derin düzeyde, yani dilbilgisi

bağıntılarının yansıtıldığı ve dil kullanımının yaratıcı yönünü olanaklı kılan süreçlerin bulunduğu düzeyde, birbirine benzedikleri biçimindeki çok bilinen usçu dilbilgisi görüşünü yanlış yorumlamaktadır. İkinci olarak, bu inanç, kendisini neredeyse tamamen dilsel yapının çok yüzey görümleriyle sınırlayan insanbilimsel dilbilimin bulgularını da ciddi biçimde yanlış yorumlamaktadır.

Bunu söylemek insanbilimsel dilbilimi, kendine özgü çetrefil sorunlarla –özellikle ilkel dünyanın hızla yok olan dillerinin hiç değilse bir bölümünün kaydını yapma sorunuyla– boğuşan bir alanı eleştirmek değildir. Yine de, evrensel dilbilgisinin tezlerine tutabileceği ışık dikkate alındığında başarılarındaki bu temel sınırlamayı akılda tutmak önem kazanıyor. İnsanbilim çalışmaları (genelde yapısal dilbilim çalışmaları gibi), dildeki üretici süreçlerin –yani, yapının daha derin düzeylerini belirleyen ve yepyeni tümce türleri yaratmak için dizgeli yollar yaratan süreçlerin– temeldeki özünü açığa çıkarmaya çabalamaz. Bu nedenle, insanbilim çalışmalarının, bu üretici süreçlerin dilden dile ancak çok küçük değişiklikler gösterdiği biçimindeki o bilinen sayıltıyla gerçek bir bağlantısı olamayacağı açıktır. Gerçekten de, şu anda elimizde olan kanıtlar, eğer evrensel dilbilgisinin ciddi eksikleri varsa (çağdaş bakış açısına göre elbette var), bu eksiklerin, dilsel yapının soyut doğasını kavrayamamaktan ve bir insan dilinin biçimi konusunda yeterince güçlü ve sınırlayıcı koşullar getirilememesinden ileri geldiğini akla getiriyor. Dilbilim alanında günümüzde yapılan çalışmaların karakteristik yanlarından birisi, ancak özel dillerin ayrıntılı olarak incelenmesi yoluyla ortaya çıkarılabilecek olan dil evrenselleriyle; dilin, insanbilimsel dilbilimde genellikle çok anlaşılır gerekçelerle benimsenen sınırlı çerçeveler içerisinde yapılan incelemeler yoluyla hemen ulaşılamayacak özelliklerini yöneten evrensellerle ilgilenmesidir.

Klasik ruhbilim sorunu, yani insan bilgisinin açıklamasını yapma sorunu üzerinde düşündüğümüzde, bilgi ile deney arasındaki –dil söz konusu olduğunda ise anadilini konuşan kim-

senin dil edincini dile getiren üretici dilbilgisi ile bu dilbilgisini oluşturmak için dayandığı yetersiz ve niteliksiz veriler arasındaki- korkunç farka şaşırmamak olanaksızdır. İlke olarak, öğrenme kuramının bu sorunu ele alması gerekir; ancak daha önce sözünü ettiğim kavramsal boşluk yüzünden bu sorunu bir yana bırakmaktadır. Öğrenme ve davranış kavramlarının yanında bir de edinç kavramı geliştirilmedikçe ve bu kavram bir alana uygulanmadıkça bu sorunu mantıklı bir biçimde dile getirmek bile olanaklı değildir. Doğrusu, bu kavram şimdiye kadar yalnızca insan dili incelemelerinde geliştirilmiş ve onlara uygulanmıştır. Edinç kavramıyla ilgili bir açıklama getirme yolunda hiç değilse ilk adımlar, yani özel diller için oluşturulmuş bölük pörçük üretici dilbilgileri yalnızca bu alanda vardır. İlk önerilerin temel noktalarda yanlış olduğunun ortaya çıkması pek şaşırtıcı olmayacaktır, ama dil incelemeleri ilerledikçe bu dilbilgilerinin kapsam ve derinlik bakımından genişleyeceklerini güvenle bekleyebiliriz.

Bir dil için geçici ve yaklaşık bir üretici dilbilgisi elde ettiğimiz ölçüde, ilk kez olarak, bilginin kaynağı sorununa da işe yarar bir anlatım biçimi verebiliriz. Başka bir deyişle, "Duyu verilerinden böyle bir dilbilgisi kurabilmesi için zihne nasıl bir iç yapı yakıştırmalıyız?" sorusunu sorabiliriz. "Doğuştan yapı" ile ilgili böyle bir sayıltının karşılaması gereken deneysel koşulların kimileri bir ölçüde açıktır. Nitekim, bu aslında zekâdan bağımsız, türe-özgü bir yetenek gibi görünmektedir; işin başarılı bir biçimde bitirilebilmesi için gerekli veri miktarı konusunda iyi bir tahminde de bulunabiliriz. Salt zekâ bakımından değil, dilin edinilme koşulları bakımından da büyük farklılıklar olmasına karşın, gerçekte oluşturulan dilbilgilerinin aynı dili konuşanlar arasında çok küçük değişiklikler gösterdiğini biliyoruz. Belli bir kültürün üyeleri olarak, yaradılıştan gelen yeteneklerdeki, dili edinme koşullarındaki farklılıklardan kaynaklanan dili kullanma yeteneği, sözlük bilgisi vb. bakımlarından büyük farklılıkların doğal olarak ayırtındayız; peşinen benimsediğimiz benzerlikler ile ortak bilgiye doğal olarak daha az önem veriyoruz.

Ancak gereken tinsel uzaklığı koyabilir, aynı dili konuşan farklı kimseler için düşünülmesi gereken üretici dilbilgilerini gerçekten karşılaştırabilirsek, peşinen benimsediğimiz benzerliklerin oldukça belirli, ayrılıkların ise çok az ve önemsiz olduğunu anlarız. Dahası, zamanda ve uzamda birbirinden oldukça uzakta konuşulan, hattâ ilk karşılaşmada neredeyse hiç anlaşılmayan lehçelerin geniş bir ortak kurallar ve süreçler çekirdeğini paylaştığı, uzun tarihsel dönemler boyunca değişmeden kalmış gibi görünen temel yapıların çok küçük değişiklikler gösterdiğini görürüz. Ayrıca, bildiğimiz kadarıyla birbiriyle hiçbir bağlantısı olmayan diller arasında değişiklik göstermeyen temel bir ilkeler dizgesi bulmaktayız.

Bu alandaki temel sorunlar, hiç değilse ilkece, oldukça açık, doyurucu bir biçimde çözülmesi olabildiğince zor deneysel sorunlardır. Deneyle bilgi arasındaki ayrılığa bir açıklama getirmeye yetecek denli zengin, zaman ve verilere ulaşmadaki belli sınırlamalar çerçevesinde deneysel olarak doğrulanabilir üretici dilbilgileri oluşturulmasını açıklayabilecek doğuştan bir yapı varsaymamız gerekir. Varsayılan bu doğuştan zihin yapısının, aynı zamanda, bilinen kimi dilleri dışarıda bırakacak ölçüde zengin ve sınırlayıcı da olmaması gerekir. Başka bir deyişle, doğuştan zihin yapısı olarak varsayılabilecek karmaşıklığın derecesi ve gerçek niteliği konusunda bir üst sınır ile bir alt sınır vardır. İçinde bulunulan durum, dilin edinilmesini olanaklı kılan bu doğuştan zihin yapısının gerçek doğası konusunda oldukça değişik görüşlere yer bırakacak ölçüde belirsizdir. Ancak bunun, biraz önce kabaca belirlediğim çizgide ilerlenerek çözülebilecek deneysel bir sorun olduğu konusunda kuşku yok gibi geliyor bana.

Durumla ilgili benim kendi düşünceme göre, yarın için gerçek sorun, "usa yakın" olacak ölçüde yalın ya da temel bir sayıltı bulmak değil, doğuştan yapı konusunda yeterince zengin bir sayıltı ortaya çıkarmaktır. Görebildiğim kadarıyla, "olması gerektiği ölçüde temel bir sayıltı" arayışına yön verebilecek, makul bir "usa yakınlık" kavramı, doğuştan yapılara olanak tanı-

yacak önsel bir içgörü yoktur. Tanıt ya da kanıt olmadan zihnin doğuştan yapısı bakımından öteki biyolojik dizgelerden daha basit olduğunu ileri sürmek, tıpkı zihnin yapılanmasının, mutlaka, soruşturma yapılmadan önce belirlenen ve deneysel bulgular dikkate alınmadan ortaya konan birtakım yerleşik ilkeleri izlemesi gerektiğini ileri sürmenin yalnızca bir dogmatizm olması gibi, ancak bir dogmatizm olurdu. Sanıyorum, zihin sorunlarının incelenmesi, bu sorunlara yaklaşımdaki önsellik anlayışı yüzünden kesin bir biçimde engellenmiştir. Özellikle, uzun yıllar bilginin edinilmesi konusundaki incelemelere egemen olan deneyci sayıltıların bütünüyle yersiz diye kabul edildiğini ve zihnin işleyişine ilişkin olarak düşünülebilecek birçok olasılık arasında özel hiçbir yeri olmadığını düşünüyorum.

Bu noktada, biraz önce kısaca özetlediğim görüşlerin birkaç yıl önce bir araştırma izlencesi olarak sunulmasından beri yapılan tartışmaları izlemek aydınlatıcı olacaktır –o zamandan beri bu görüşün yeniden canlandığını söylemeliyim; çünkü son yıllardaki dil edinci incelemelerinde ulaşılan tam geliştirilmemiş sonuçlara dayanılarak bugün güçlendirilen, keskinleştirilen ve daha açık hale getirilen yaklaşım, büyük ölçüde geleneksel usçu yaklaşımdır. Tanınmış iki Amerikalı felsefeci Nelson Goodman ile Hillary Putnam bu tartışmaya son birtakım katkılarda bulunmuştur– görüşüme göre, ikisi de yanlış anlamıştır, ama ortaya koydukları yanlış anlamalar öğretici de olmuştur.[13]

Goodman'ın sorunu ele alışı, ilkin tarihsel bir yanlış anlamadan, ikincileyin bilginin edinilmesi sorununun gerçek yapısını doğru olarak dile getirememesinden dolayı hatalıdır. Tarihsel yanılgı, Locke ile onun doğuştan ideleri irdelerken eleştirdiği kişi (o her kimse) arasındaki meseleyle ilgilidir. Goodman'a göre, doğuştan ideler öğretisinin "yanlış ve anlamsız" olduğunu "Locke... çok açık bir biçimde belirtmiş"tir. Ne var ki, Locke'un eleştirisinin onyedinci yüzyılın ünlü öğretisiyle pek bir bağlantısı yoktur. Locke'un ileri sürdüğü uslamlamalar, doğuştan idelerle ilgili olarak 17. yüzyılın ilk başlarında yapılan irdeleme-

lerde, sözgelimi doğuştan ideler ve ilkeler dizgesinin uygun uyaranlar ortaya çıkmadıkça işlevini göremeyeceğini en başta kabul eden Lord Herbert ile Descartes'ın irdelemelerinde, çok doyurucu bir biçimde dikkate alınıp işlenmiştir. Bu nedenle, Locke'un bu koşulu hiç dikkate almayan uslamlamalarının bir hükmü yoktur;[14] o her nedense yarım yüzyıl önce irdelenen meseleleri görmezden gelmiştir. Ayrıca, Leibniz'in de belirttiği gibi, Locke'un bir "refleksiyon" ilkesinden yararlanma konusundaki isteksizliği, bu ilkenin karakteristik yanlarını belirleme yolunda kendisinden öncekilerin atılmasını önerdikleri adımları atma konusundaki başarısızlığı bir yana bırakılırsa, onun yaklaşımını usçuların yaklaşımından ayırmayı neredeyse olanaksız kılmaktadır.

Ancak, tarihsel meseleler bir yana, bana kalırsa Goodman gerçek sorunu da yanlış saptıyor. İlk-dili öğrenmenin hiçbir gerçek sorun yaratmadığını, çünkü ilk-dili öğrenme öncesinde çocuğun çevresiyle günlük ilişkilerinde bir simge dizgesinin temel öğelerini zaten kazanmış olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle, ona göre, ilk-dili öğrenme, temel adımın önceden atılmış olması, ayrıntıların ise önceden varolan bir çerçevenin içerisinde geliştirilebilmesi bakımından, ikinci-dili öğrenmeye benzemektedir. Eğer dilbilgisinin kendine özgü özelliklerinin –sözgelimi, derin ve yüzey yapı ayrımının, dilbilgisel dönüşümlerin kendine özgü özelliklerinin, kural sıralama ilkelerinin vb.– dil-öncesinde zaten kazanılmış olan bu "simge dizgesi"nin içerisinde bir biçimde bulunduğunu göstermek olanaklı olsaydı, bu uslamlamanın bir hükmü olabilirdi. Ne var ki, böyle olduğuna inanmak için ortada en küçük bir neden bile olmadığı için, uslamlama geçerliliğini yitirmektedir. Bu, dilin hayvan iletişiminden evrimleşerek geliştiği uslamlamasıyla bağlantılı olarak daha önce irdelediğimiz benzer bir aldatmacaya dayanmaktadır. Önceki durumda, saptamış olduğumuz gibi, uslamlama, 'dil' teriminin eğretilemeli bir kullanımına dayanıyordu. Goodman'ın durumda ise uslamlama, bütünüyle, 'simge dizgesi' terimi-

nin gevşek bir kullanımına dayanmakta; bu terime kesin bir anlam vermeye çalışır çalışmaz da uslamlama geçerliliğini yitirmektedir. Bu dilöncesi simge dizgelerinin birtakım önemli özellikleri doğal dillerle paylaştıklarını göstermek olanaklı olsaydı, doğal dillerin bu özelliklerinin örnekseme yoluyla edinildiklerini öne sürebilirdik. Kuşkusuz, o zaman da, dil-öncesi simge dizgelerinin bu özellikleri nasıl geliştirdiklerini açıklama sorunuyla karşı karşıya kalırdık. Ancak, hiç kimse doğal dilin temel özelliklerinin (örneğin 2. Konuşmada irdelenenlerin) dilöncesi simge dizgelerinde ya da başkalarında da karşımıza çıktığını göstermeyi başaramadığına göre, bu son sorun da olmayacaktır.

Goodman'a göre, ikinci-dili öğrenme sorununun ilk-dili öğrenme sorunundan farklı olmasının nedeni, "elde bir dil olunca," bu dilin "neden ve nasıl sorularına yanıt vermek için kullanılabilmesi"dir. Goodman bunun ardından da, "bir başlangıç dilinin edinilmesinin, ikincil bir simge dizgesinin edinilmesi olduğunu" ve olağan ikinci-dil edinimiyle tamamen aynı düzeyde bulunduğunu ileri sürmektedir. Onun sözünü ettiği birincil simge dizgeleri, "jestlerin, duyusal ve algısal her tür oluşumun gösterge işlevi gördüğü ilkel, dilöncesi simge dizgeleri"dir. Ancak, bu dilöncesi simge dizgelerinin, bir ilk-dilin ikinci-dilin öğrenilmesinde kullanılabildiği biçimde, "neden ve nasıl sorularına yanıt vermek için kullanılması"nın olanaklı olmadığı açıktır. Bu nedenle, Goodman'ın uslamlaması, kendi gerekçeleri dikkate alındığında bile, tutalı değildir.

Goodman, "irdelediği savın, elimizde kabul edilmiş 'kötü' bir dil örneği olsa bile, deneysel olarak sınanamayacağını," ve "bu sava 'kötü' dillerin tek bir genel özelliğinden söz etme ölçüsünde bile bir anlatım biçimi verilememiş olduğunu" öne sürmektedir. Onun "deneysel olarak sınama"dan anladığı, "doğar doğmaz bir bebeği alıp bizim dil-bağımlı kültürümüzün etkilerinden uzak tutmak ve ona 'kötü' yapma dillerden birini aşılamak"tır. "Deneysel olarak sınama"dan bu anlaşıldığında, Goodman'ın vardığı sonuçlardan ilki doğrudur. Elbette bu, gerçekleş-

tirilebilir bir deney değildir. Ancak böyle bir sınamanın yapılmasının olanaksızlığının bizi umutsuzluğa düşürmesi gerektiği gibi bir sonuca ulaşmak için de ortada hiçbir neden yoktur. Dilbilgilerinin özellikleri hakkında kanıtlar elde etmenin ve böyle dilbilgilerinin genel özellikleriyle ilgili sonuçları deneysel olarak sınamanın başka birçok yolu vardır –örneğin, 2. Konuşmada ve bu konuşmada sözü edilen göndermelerde irdelenenler böyledir. Böyle herhangi bir sonuç, dolaysızca, doğru ya da yanlış bir biçimde, "kötü" dillerin birtakım özelliklerini belirler. Goodman'ın sözünü ettiği özelliklere bir anlatım biçimi vermeye çalışan düzinelerce yazı ve kitap bulunduğundan, onun "'kötü' dillerin tek bir genel özelliği" olmadığı biçimindeki ikinci savı, çok şaşırtıcıdır. İnsan bu çabaların hatalı ve tartışmalı olduklarını göstermeye çalışabilir, ama sözü edilen özelliklerin bulunmadığını ciddi ciddi ileri süremez pek. Evrensel dilbilgisinin bir ilkesine bir anlatım biçimi vermesi, 2. Konuşmadaki irdeleme doğrultusunda, bir insan dilinde karşı-örnekler bulgulanarak yanlışlanabilecek, güçlü bir deneysel sav ortaya atmaktadır. Öteki alanlarda olduğu gibi dilbilimde de, insan, yabana atılmayacak varsayımlarla ilgili kanıtlara ancak bunun gibi dolaylı yollarla ulaşmayı bekleyebilir. Goodman'ın sözünü ettiği türden dolaysız deneysel sınamalar pek olanaklı değildir; bir talihsizlik olarak görülebilir ama ne yazık ki çoğu araştırmanın paylaştığı bir özelliktir bu.

Goodman bir noktada, yerinde olarak, "birtakım dikkate değer olgular için ayrı hiçbir açıklamam olmamakla birlikte bu tek başına, önerilebilecek her kuramın kabul edilmesini emretmez; çünkü kuram kötünün iyisi olabilir. Bir olguyu açıklayamamak, beni, özü bakımından itici ve anlaşılmaz bir kuramı kabul etmeye mahkum edemez" diyerek düşüncesini açıklamaktadır. Peki, şimdi de Goodman'ın "özü bakımından itici ve anlaşılmaz" gördüğü doğuştan ideler kuramına bakalım. Kuramın onun terimleriyle, çok açık bir biçimde, "kavranılmaz" olmadığına dikkatinizi çekerim. Nitekim, kendisi de bu yazısında, ergin zihnin ideler içerdiği görüşünü kabul etmeye hazır

görünüyor; o zaman, bu idelerin kimilerinin, kendi deyişiyle "zihinde ilk donanım olarak ekili" olmalarının "kavranılmaz" olmadığı açıktır. Öğretinin, Locke'un karikatürleştirdiği biçiminden çok usçu felsefenin geliştirdiği asıl biçimine dönersek, kuram, çok daha açık bir biçimde, kavranabilir bir kuram haline gelir. Uyarımların, zihin için, doğuştan gelen birtakım yorumlayıcı ilkeleri, "anlama gücü"nün kendisinden, yani doğrudan doğruya dış nesnelerden çok düşünme yetisinden gelen birtakım kavramları, uygulama olanağı yarattığı görüşünde kavranılmayacak hiçbir şey yoktur. Descartes'tan bir örnek alalım (*Reply to Objections*, V):

> Bebekliğimizde, ilk kez, bir kağıt üzerine çizilmiş bir üçgen gördüğümüzde, bu bize, geometricilerin düşündüğü biçimde bir üçgenin, nasıl kavranması gerektiğini gösteremez; çünkü Merkür yontusu kaba bir ağaç kütlesinde nasıl içerilirse, asıl üçgen de bu şekilde içerilir. Fakat, bizde zaten bir asıl üçgen idesi bulunduğu ve bu ide zihnimiz tarafından kağıt üzerine çizili üçgenin karmaşık şeklinden daha kolay kavranabildiği için, o bileşik şekli gördüğümüzde, onun kendisini değil, hakiki üçgeni kavrarız.[15]

Üçgen idesi bu anlamda doğuştandır. Kuşkusuz, kavram da kavranabilir bir niteliktedir; sözgelimi (başka nedenlerle Descartes'ı tatmin etmezdi ama) bir bilgisayarı bu doğrultuda uyaranlara tepki gösterecek biçimde programlamak güç olmazdı. Aynı şekilde, üretici bir dilbilgisinin biçimine kesin sınırlar getiren bir kalıplaştırmaya giden; saptanan biçime giren dilbilgileriyle ilgili bir değerlendirme işlemi yapan; sağlanan verilerin saptanmış olan biçime giren bir dilbilgisiyle uyumlu olup olmadığını belirleyecek bir tekniğe sahip; (ayırıcı özellikler gibi) varlıklarla, kurallarla, ilkelerle vb. ilgili değişmez bir altyapısı olan –kısacası, son yıllarda önerilen türden bir evrensel dilbilgisine dayanarak bir bilgisayarı programlamak ilkece hiç güç değildir. Daha önce sözünü ettiğim nedenlerle, bu önerilerin klasik usçu öğretinin daha gelişmiş bir biçimi, öğretinin dil ve zihinle ilgili kimi temel düşüncelerinin ayrıntılandırılması olarak görülebileceğine inanıyorum. Deneyci öğretiyi benimseyen

ve onu her türlü soru ve itirazın dışında tutan biri için böyle bir kuram, kuşkusuz, "itici" olacaktır. Bana, meselenin can damarı bu gibi görünüyor.

Putnam'ın yazısı (13. nota bkz.), söz konusu noktalarla daha doğrudan ilişkili, ama dilbilgilerinin edinilmesinin doğası konusundaki birtakım yanlış sayıltıları nedeniyle onunkiler de bana bir sonuca varmayan uslamlamalar geliyor. Putnam, sesbilgisi düzeyinde, bir dilin "kısa bir sesbirim dizelgesi"ne sahip olmasını, evrensel dilbilgisinde ileri sürülen tek özelik olarak kabul eder. O, bunun, diller arasında ayrıntılı bir dizi açıklayıcı varsayım gerektiren bir özellik olmadığını öne sürer. Sonuç doğru, ama sayıltısı oldukça yanlış. Gerçekte, birkaç kez işaret ettiğim gibi, evrensel özelliklerin kendine özgü bir biçimde seçimi, sesbilim kurallarının biçimi ve yapılanması, uygulama kuralları vb. konularında çok güçlü deneysel varsayımlar ortaya atılmıştır. Eğer ortaya atılan bu varsayımlar doğruysa, ya da doğruya yakınsa, o zaman ses yapısı düzeyinde "diller arasındaki benzerlikler" gerçekten dikkat çekicidir, Putnam'ın düşündüğü gibi de, bunlar salt bellek sığasıyla ilgili sayıltılarla açıklanamaz.

Putnam, ses yapısı düzeyinin üzerinde, önemli dil özelliklerinin, yalnızca, özel adların bulunması, dilbilgisinin bir sözöbeği yapısı bileşeni içermesi, sözöbeği yapısı bileşeninin ürettiği tümceleri "kısaltan" kurallar bulunması olduğunu düşünür. Sözöbeği yapısı bileşeninin doğasının özel adların varoluşu tarafından belirlendiğini; bir sözöbeği yapısı bileşeninin varoluşunun, işlem sürecinin karmaşıklığının bütün doğal ölçütlerinin –masanın boyutlarının, bilgisayımın uzunluğunun, bilgisayım için gereken zaman ve yerin– sonuca götürmesi ile açıklandığını; sözöbeği yapısı dizgelerinin "hemen hemen her bilgisayım dizgesi için," bu arada "doğal yoldan evrimleşmiş 'bilgisayım dizgeleri' için de, 'en basit' işlem süreçlerini" sağladığını; aslında dillerin kısaltma kuralları içermesinde şaşılacak hiçbir şey olmadığını öne sürer.

Bu üç sonucun herbirinin arkasında yanlış bir sayıltı bu-

lunmaktadır. Bir sözöbeği yapısı dizgesinin özel adlar içermesinden yola çıkılarak öteki ulamlarla ilgili hemen hemen hiçbir sonuca varılamaz. Aslında, doğal dillerin temel sözöbeği yapılarının genel özellikleri konusunda bugün birçok tartışma vardır; bu tartışmalar da özel adların varoluşuyla zerre kadar çözülmüş değildir.

İkinci noktaya gelince, bütün karmaşıklık ölçüleriyle bilgisayım hızının "olanaklı en basit işlem süreci" olarak sözöbeği yapısı kurallarına götürdüğü de hiç doğru değildir. Konuyla dolaylı olarak bile ilgili olmayan yalnızca eldeki kurallar, bağlamdan-bağımsız öbek yapıları dilbilgilerinin (sözlük maddelerini ve karşıladıkları dağılım koşullarını dışarıda bıraktığımızda, derin yapılar üreten kurallar için usa uygun bir modeldir), özdevinirler kuramı çerçevesinde tanımlanmamış yığıt saklama özdevinirleri olarak yorumlanabileceğini göstermektedir, ancak bu sonuncular da "işlem süreçlerinin basitliği" vb. açısından bakıldığında, "doğal" bir kavram olmaktan çok uzaktır. Aslında, bir ölçüde ona benzeyen ama biçimsel olarak onunla bağlantılı olmayan gerçek-zamanlı tanımlanmış özdevim kavramı, bilgisayımın yer ve zamanı koşulları açısından çok daha "doğal"dır.[16]

Ancak bu konuyu sürdürmenin bir anlamı yok, çünkü tehlikede olan sözöbeği yapısı dilbilgilerinin değil, derin yapılar üretmede rol oynayan bir sözöbeği yapısı bileşeni olan dönüşümsel dilbilgilerinin "basitliği"dir. Böyle dizgelerin, bu bakış açısıyla ciddiyetle soruşturulmuş olan özdevinirlere –sözgelimi, sınırlı durum özdevinirleri, çizgisel sınırlamalı özdevinirler gibi özdevinirlere– bir üstünlüğü olabileceğini dolaylı bir biçimde bile düşündüren, "bilgisayım kolaylığı" ya da "işlem sürecinin basitliği" gibi herhangi bir matematik kavramı yoktur. "Yapı-bağımlı işlem" temel kavramı, asla, tam bir matematik kavramı olarak düşünülmemiştir. Bu karışıklığın nedeni, dilbilgisel dönüşümlerin doğası konusunda Putnam'ın bir yanlış anlamasıdır. Onlar tümceleri "kısaltan" kurallar değildir; temeldeki derin yapılardan, önceki konuşmada ve orada anılan gön-

dermelerde[17] açıklandığı biçimlerde yüzey yapılar oluşturan işlemlerdir. Bu nedenle, dönüşümsel dilbilgilerinin "olanaklı en basit" dilbilgileri olduğunu göstermek için, "en uygun" bilgisayım dizgesinin bir dizi simgeyi girdi olarak alıp, bu simge dizisinin yüzey yapısını, temelindeki derin yapıyı ve bunlarla bağlantılı dönüşüm işlemlerini belirlediğini ortaya koymak gerekir. Böyle birşey gösterilebilmiş değildir; aslında bu sorun bir kez bile ortaya atılmış değildir.

Putnam, diller arasında anlamlı benzerlikler ortaya çıkarılabilseydi bile, bunun, ortak bir kaynakları olmak gibi, doğuştan gelen evrensel bir dilbilgisi varsayımından daha basit bir açıklaması olabileceğini öne sürmektedir. Ancak bu düşünce, üzerinde durulan sorunla ilgili ciddi bir yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Çocuk bir dilin dilbilgisini kendisine sunulan verilerden çıkarmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, buradaki deneysel sorun, çocuğun özgül bir dilbilgisi oluşturduğu olgusunu açıklayacak kadar varsıl, buna karşılık dilin bilinen çeşitliliğinin yanlışlamayacağı kadar varsıl olmayan bir başlangıç yapısıyla ilgili bir varsayım bulma sorunudur. Ortak kaynakla ilgili sorular, bu deneysel sorunla ancak bir açıdan bağlantılıdır: Eğer varolan diller, "olanaklı diller"in "yeterli örneği" değilse, bir yanılgıya düşerek çok dar bir evrensel dilbilgisi tasarımı ortaya atmaya yönelebiliriz. Ancak, daha önce de sözünü ettiğim gibi, bugün yüz yüze bulunduğumuz deneysel sorun, hiç kimsenin, çocuğun dili olağan bir biçimde kullanma yeteneğini açıklamaya çalışırken, görünüşe göre ona yüklemek zorunda kaldığımız dilbilgisinin çocuk tarafından edinilişini açıklayacak varsıllıkta bir başlangıç varsayımı tasarlayamamış olmasıdır. Ortak kaynak sayıltısı, bunun nasıl başarıldığını açıklamaya hiçbir biçimde katkıda bulunmuyor. Kısacası, dil her öğrenildiğinde "yeniden keşfedilir;" öğrenme kuramının çözmesi gereken deneysel sorun, dilbilgisinin bu keşfinin nasıl gerçekleşebildiğidir.

Putnam gerçekten de bu sorunla yüz yüze geliyor ve bu başarıya bir açıklama getirebilecek, "çok amaçlı genel öğrenme

stratejileri" olabileceğini öne sürüyor. "Dil yetisi"nin özelliklerinin dile özgü mü olduğu, yoksa çok daha genel zihin yetilerinin (ya da öğrenme stratejilerinin) yalnızca özel bir durumu mu olduğu, elbette deneysel bir sorundur. Bu, bu konuşmada daha önce bir sonuca varılmadan ve biraz farklı bir bağlamda irdelenmiş olan bir sorundur. Putnam, doğuştan olanın yalnızca genel "öğrenme stratejileri" olduğunu sorgusuz kabul ediyor, ama bu deneysel sayıltıya hiçbir neden göstermiyor. Daha önce de ileri sürmüş olduğum gibi, bu tür temellendirilmemiş sayıltılara dayanmaksızın bu soruna dogmatik olmayan bir yaklaşımda bulunulabilir -yani, dil gibi, kendine özgü insan edinci alanları incelenip arkasından bu edincin gelişimini açıklayacak bir varsayım tasarlanmaya çalışılabilir. Böyle bir inceleme sonunda edincin değişik alanlardaki gelişimini açıklamak için aynı "öğrenme stratejileri"nin yeterli olduğunu bulursak, Putnam'ın sayıltısının doğru olduğuna inanmak için bir gerekçemiz var demektir. Olduğu kabul edilen doğuştan yapıların durumdan duruma değiştiğini görürsek, bundan çıkarılabilecek usa uygun tek sonuç, bir zihin modelinin, benzersiz ya da bir ölçüde benzersiz özellikleri olan birbirinden ayrı "yetiler"i içermesi gerektiği olabilir. Bugün elimizde olan verilerin ışığında nasıl şu ya da bu sonuç üzerinde kararlı bir biçimde ısrar edilebildiğini anlayamıyorum. Ancak bir nokta çok açık: Putnam'ın, en sonunda vardığı "'Doğuştanlık'ı yardıma çağırmak, öğrenme sorununu çözmez; yalnızca erteler" sonucu için hiçbir dayanağı yoktur. Doğuştan gelen bir evrensel dilbilgisi tasarımlamasını yardıma çağırmak, eğer dil ediniminin temelinin bu olduğu doğruysa (pekala bu olabilir), öğrenme sorununu gerçekten de çözer. Buna karşılık, eğer dilbilgisel bilginin elde edilişini açıklayan genel öğrenim stratejileri varsa, o zaman da doğuştan gelen evrensel bir dilbilgisinin olduğunu kabul etmek, öğrenme sorununu "ertelemez," bu soruna yanlış bir çözüm getirir. Mesele, inceleme durumlarıyla ilgili bir yöntem meselesi değil, deneysel nitelikli bir doğruluk ve yanlışlık meselesidir.[18]

Özetlemek gerekirse, bana kalırsa, Goodman ile Putnam,

doğuştan gelen zihinsel yapı konusunda (geçici ve elbette deneysel varsayımlara uygun olarak) geliştirilmiş önerilere ciddi bir karşı uslamlama getirmedikleri gibi, bilginin elde edilmesi sorununa, deneysel içerikli, usa uygun bir karşı yaklaşım da önermiyorlar.

Bugün kabul edilebilir görünen sonuçların kabaca doğru olduğunu varsayarsak, üretici bir dilbilgisini, birtakım değişmez sıralama ve uygulama ilkelerine göre yapılanmış, genel yapılanma ilkelerinin yanı sıra bütün dillerde ortak olan değişmez bir altyapıyı içeren, birkaç farklı türde yüzlerce kuraldan oluşan bir dizge diye düşünmek akla uygun olur. Böyle bir dizgenin, ayrıntılı görsel dışkabuk yapısından daha fazla hiçbir önsel "doğallığı" yoktur. Tümevarım süreçlerine ya da "bulgusal yöntemler"e anlatım biçimi verme sorunu üzerinde ciddi ciddi kafa yormuş hiç kimsenin, üreteci dilbilgisi gibi bir yaygınlığı olan yöntemlerle kurulabileceği umuduna bel bağlaması pek beklenemez.

Bildiğim kadarıyla, dilin edinimi sorunuyla ilgili tek somut öneri, kabaca belirttiğim usçu kavrayıştan gelmiştir. Yinelemek gerekirse: Zihne doğuştan bir özellik olarak, "evrensel dilbilgisi" dediğimiz genel dil kuramını yüklendiğimizi düşünelim. Bu kuram, önceki derste irdelediğim türde başka birçok ilkeyi kuşatır ve herhangi bir dil için belli bir iskelet yapı sağlayan kurallar altdizgesi ile daha ayrıntılandırılmış dilbilgisinin karşılaması gereken, biçimsel ve temel nitelikli, çeşitli koşulları belirler. O halde evrensel dilbilgisi, herhangi bir özel dilbilgisinin uyması gereken bir şema sağlar. Ayrıca, bu şemayı, bu şemaya uyan olanaklı ancak birkaç dilbilgisini dili öğrenenin gerçekte elinde olan yetersiz ve çarpık verilerle tutarlı olacak biçimde sınırlandırdığımızı düşünelim. Bu durumda, o kişinin görevi, olanaklı dilbilgileri arasında, elindeki verilerin bütünüyle reddetmediği birini arayıp bulmaktır. Bu koşullar altında, dili öğrenen kimsenin karşı karşıya bulunduğu şey, çarpık verilere dayanarak oldukça soyut ve girift yapılı bir kuram yaratmak gibi olanaksız bir görev değil, bu verilerin, oldukça sınırlanmış bir küme gü-

cül dilden birine mi yoksa ötekine mi girdiğini belirlemek gibi çok daha üstesinden gelinebilecek bir görevdir.

Öyleyse ruhbilimcinin görevi birkaç altgöreve ayrılmaktadır. Birincisi, gücül diller öbeğinin karakteristik yanlarını gösteren –insan dilinin "özünü" tanımlayan– doğuştan şemayı ortaya çıkarmaktır. Bu altgörev, insan ruhbiliminin dilbilim diye bilinen dalına düşer ve geleneksel evrensel dilbilgisinin, çağdaş dil kuramının, geleneksel evrensel dilbilgisinin bir sorunudur. İkinci altgörev, uyarımın asıl karakteristik yanlarını, doğuştan gelen bilişsel işleyişi harekete geçiren canlı-çevre etkileşimini ayrıntılı bir biçimde incelemektir. Bu, şimdilerde birkaç ruhbilimci tarafından üstlenilen bir çalışmadır ve burada Berkeley'de özellikle üzerinde durulan bir konudur. Daha şimdiden ilginç ve umut verici sonuçlar yaratmıştır. Bu çalışmanın, en sonunda eksiksiz bir üretici dilbilgisine götüren bir dizi olgunlaşma evresini ortaya çıkarması beklenebilir.[19]

Bir üçüncü görev, bir dilin üretici dilbilgisiyle ilgili, duyu verileriyle "tutarlı" olma varsayımının ne demek olduğunu belirleme görevidir. Bir çocuğun, kendisine sunulan bütün dilsel verileri açıklayan ve bu verileri sonsuz bir gücül ses-anlam bağıntıları dizisine "izdüşüren" bir üretici dilbilgisi bulgulaması gerektiğini düşünmenin aşırı ölçüde bir basitleştirme olduğunu unutmayalım. Bu görevi başarmanın yanında ruhbilimcinin bir de, duyu verilerini, temeldeki dilbilgisinin karakteristik yanlarıyla ilgili doğrudan kanıt getiren sözceler ve seçtiği varsayım gereği bozuk-yapılı, sapmalı, parçalı vb. diye reddedilmesi gereken sözceler olarak ayrıştırması gerekir. Kuşkusuz, bu ayrıştırma görevini herkes yerine getirebilir –hepimiz, belli sınırlar içerisinde, hangi tümcelerin düzgün yapılı ve düz anlamıyla yorumlanması, hangi tümcelerin olanaklı birçok boyutta eğretilemeli, parçalı ve sapmalı olarak yorumlanması gerektiğini biliriz. Bunun, dilin edinilişini açıklama problemini ne ölçüde karmaşıklaştırdığının anlaşıldığından kuşkuluyum. Biçimsel açıdan söylemek gerekirse, dili öğrenen, karşı karşıya kaldığı dille ilgili

öyle bir varsayım seçmelidir ki, seçtiği varsayımın dayandığı verilerin önemli bir bölümü yine bu varsayım tarafından reddedilmelidir. Bunun, yine, ancak kabul edilebilir varsayımlar dizisinin oldukça sınırlı olması –doğuştan evrensel dilbilgisi şemasının adamakıllı sınırlayıcı olması– durumunda olanaklı olduğunu düşünmek akla yakın geliyor. Öyleyse üçüncü altgörev, "onaylama" sorunu diye kabul edebileceğimiz şeyi –bu bağlamda, gücül bir dilbilgisi ile bu dilbilgisini söz konusu dilin gerçek kuramı olarak onaylayacak veri kümesi arasında nasıl bir bağıntının olması gerektiği sorununu– incelemektir.

Dile ilişkin bilginin edinilmesi sorununu, ruhbilimsel bağlamda olmaktan çok bilgikuramı bağlamında bize tanıdık gelen terimlere dayanarak betimledim, ama bunun oldukça yerinde olduğunu düşünüyorum. Biçimsel açıdan söylemek gerekirse, bir "sağduyu bilgisi"nin –sözgelimi bir dile ilişkin bilginin– edinilmesi oldukça soyut bir kuramın kurulmasından farklı değildir. Konunun gelecekteki gelişimini düşündüğümde, sözünü ettiğim nedenlerle, öğrenme kuramının, doğuştan belirlenmiş olası varsayımlar kümesini oluştura oluştura, zihni bu kümeden varsayımları uygulamaya koymaya sürükleyen etkileşim koşullarını saptaya saptaya, böyle bir varsayımın onaylandığı –belki de verilerin çoğunun şu ya da bu gerekçeyle ilgisiz diye reddedildiği– koşulları belirleye belirleye ilerlemesi, bana olasılık dışı görünmüyor.

Durumun böyle betimlenmesi, herşeye rağmen Edward Tolman'ın adının ruhbilim binasına verildiği Berkeley'de ruhbilimin tarihine yabancı olmayanlara şaşırtıcı gelmeyecektir; ancak irdelemekte olduğum varsayımların, öğrenme konusundaki klasik tartışmalarda göz önüne alınan herşeyden, karmaşıklık ve giriftlik bakımından nitelikçe farklı olduğunu vurgulamak istiyorum. Buraya dek birkaç kez vurguladığım gibi, insanın içselleştirdiği ve kendi olağan, yaratıcı dil kullanımının temelini oluşturan dilbilgisi kuramı ile şimdiye değin ayrıştırılıp betimlenen bilişsel dizgeler arasında işe yarar çok az benzerlik vardır; aynı şekilde, zihne doğuştan bir karakteristik yan olarak

vermemiz gerektiğine inandığım evrensel dilbilgisi şeması ile bilinen bütün öteki zihin yapılanmaları arasında da işe yarar çok az benzerlik vardır. Benzerliğin olmamasının, dilsel yapının mutlak eşsizliğinden çok, zihinsel işlevlerin öteki yönleri konusundaki bilgisizliğimizin bir kanıtı olması çok büyük bir olasılık; ama şu anda bunun doğru olduğunu düşünmemizi haklı gösterecek nesnel bir nedenden yoksunuz.

Dile ilişkin bilginin edinilişini betimleme biçimim, Charles Senderse Peirce'in elli yılı aşkın bir süre önce yaptığı çok ilginç ve oldukça gözardı edilen bir konuşmasını akla getiriyor; Peirce bu konuşmasında genel olarak bilginin edinilişi konusunda çok benzer kavramlar geliştirmiştir.[20] O, insan zekâsının sınırlarının, insanın sınırsız yetkinliği konusundaki coşumcu sayıltılarda düşünüldüğünden (ya da, ayrıca, kendisinin iyi bilinen felsefe incelemelerindeki bilimsel ilerlemenin akışıyla ilgili "pragmacı" kavrayışlarında varsayıldığından) çok daha dar olduğunu ileri sürer. Kabul edilebilir varsayımlarla ilgili doğuştan sınırlamaların başarılı bir kuram oluşturmak için önkoşul olduğunu ve varsayımları sağlayan "kestirim içgüdüsü"nün yalnızca "düzeltme işlemi" için tümevarımsal süreçlerden yararlandığını savunur. Peirce bu konuşmasında, ilk dönem biliminin tarihinin, birtakım sorunlarla yüz yüze gelinir gelinmez, oldukça yetersiz verilere dayanılarak doğru kurama yaklaşık birşeyin oldukça kolay ve hızlı bir biçimde bulgulandığını gösterdiğini iddia eder; "üstün zekâlı insanların doğa yasalarıyla ilgili doğru tahminlerde bulunmadan önce yürütmek zorunda oldukların tahminlerin ne kadar az sayıda olduğuna" dikkat çeker; sonra da "Ne oldu da insanı bir noktada o doğru kurama götürdü?" diye sorar. "Bunun rastlantıyla olduğunu söyleyemezsiniz; çünkü insanın düşünen hayvan olduğu yirmi otuz bin yıl boyunca, rastlantıların bir noktada herhangi bir insanın zihninde beliriveren o tek doğru kuram karşında çok ezici bir üstünlüğü vardır. "Daha güçlü nedenlerle, rastlantıların, her dilin dört yaşındaki bir çocuğun zihninde bir noktada beliriverdiği yollu doğru kuram karşısında ise çok daha ezici bir üstünlüğü vardır. Peirce'in söz-

lerini sürdürürsek: "İnsanın zihni, doğası gereği, belli tür doğru kuramları imgelemeye uyarlanmıştır. Eğer insana gereksinmelerine karşılık verecek biçimde uyarlanmış zihin gibi bir armağan verilmemiş olsaydı, herhangi bir bilgiyi edinmesi olanaksız olurdu." Bunun gibi, içinde bulunduğumuz durumda da, bir dile ilişkin bilgi –bir dilbilgisi– ancak, dilbilgisinin biçimi konusunda keskin sınırlamaları olan "önceden ayarlanmış" bir düzen tarafından edinilebilir gibi görünüyor. Doğuştan gelen bu sınırlamalar, dilin edinilmesinin, sözcüğe Kant'ın verdiği anlamda, bir önkoşuludur ve dil öğrenmenin seyriyle sonucunu belirlemede en önemli etmenin de bu olduğu anlaşılıyor. Çocuk başlangıçta hangi dili öğreneceğini bilmez, ancak bu dilin dilbilgisinin tasarlanabilecek birçok dili dışarıda bırakan, önceden belirlenmiş bir biçimi olması gerektiğini bilmek zorundadır. Olanaklı bir varsayımı seçtikten sonra, düzeltme işlemi için, seçimini onaylayan ya da onaylamayan tümevarımsal kanıtlar kullanabilir. Ancak varsayım yeterince onaylandıktan sonra çocuk bu varsayımın tanımladığı dili bilir; böylece bilgisi kendi deneyiminin oldukça ötesine geçer ve onu, aslında, deneyim verilerinin çoğunu eksikli ve sapmalı diye nitelemeye yöneltir.

Peirce, tümevarım sürecini, dilin edinilişinin çok önemsiz bir bölümü olarak görür; kendi deyişiyle, "tümevarımın bu işte özgün bir yanı yoktur, yalnızca ileri sürülmüş bir öneriyi sınamaya yarar." Peirce'in ana hatlarını çizdiği usçu görüşe göre bilginin nasıl edinildiğini anlamak için, onun "dışaçekim" dediği şeyin içyüzünü kavramamız, "dışaçekim" için bir kural koyan ve böylece kabul olunabilir varsayımlara bir sınır getiren" şeyi ortaya çıkarmamız gerekir. Peirce dışaçekim ilkelerini araştırmanın bizi insan zekâsının içgüdüsel yapısını veren doğuştan ideleri incelemeye götürdüğünü savunur. Ancak Peirce Descartesçı anlamda ikici değildir hiç; o (bana göre, pek inandırıcı olmayan bir biçimde), dışaçekimsel sınırlamaları olan insan zekâsı ile hayvan içgüdüleri arasında anlamlı bir benzeşme olduğunu ileri sürer. Bu nedenle, insanın birtakım doğru kuramları

bulguladığını, çünkü onun "içgüdülerinin başlangıçtan itibaren" belli birtakım konularda "doğru düşünme eğilimleri içermesi gerektiğini" savunur ve devam eder: "yumurtadan çıkan her küçük civcivin, birşeyi seçip yeme konusunda en iyisini keşfedene kadar olanaklı bütün kuramları tek tek araştırdığını düşünmeyiz. Tam tersine, civcivin bununla ilgili doğuştan bir idesi olduğunu; deyiş yerindeyse, bu konuda düşünebildiğini, ama başka birşey düşünme yetisi olmadığına inanırız. Eğer zavallı civcivlerin bile olumlu bir doğruyu bulma konusunda doğuştan bir eğilimleri olduğunu düşünüyorsak, bu armağanın neden yalnız insandan esirgendiğini düşünelim?"

Hiç kimse, kabul edilebilir varsayımları sınırlayan ya da belli bir düzen içerisinde sunan bu ilkeleri belirlemek amacıyla Peirce'in meydan okumasını sahip çıkmamıştır. Bugün bile bu geleceğe kalan bir görev gibi görünmektedir. Deneyci ruhbilim öğretisi kanıtlanırsa üstlenilmemesine gerek olmayan bir görevdir bu; dolayısıyla, dil incelemelerinde bir ölçüde yapıldığı gibi bu öğretiyi de usçu çözümlemeden geçirmek büyük önem taşımaktadır. Yinelemek isterim, Hull'un öğrenme kuramının ilk aşamaları ile öteki birkaç çağdaş gelişmenin olduğu gibi yapısal dilbilimin de en büyük erdemi, birtakım deneyci sayıltılara kesin biçimini vermesi olmuştur.[21] Bu adımın atıldığı noktada, olduğu kabul edilen işleyişlerin yetersizliği açıkça ortaya çıktı; biz de, hiç değilse dil söz konusu olduğunda, böyle bir yöntemin –sözgelimi, derin yapının özellikleri ile biçimsel dilbilgisinin soyut işlemlerini vermesinin ilkece olanaksız olması yüzünden– neden ancak başarısızlığa mahkum olduğunu görmeye başlayabiliriz. Geleceğe ilişkin bir kurgulamada bulunacak olursak, öyle sanıyorum ki, sınıflamacı dilbilim, davranışçı öğrenme kuramı, algılama modelleri,[22] bulgusal yöntemler, "yapay zekâ"nın ilk ateşli taraftarlarının "genel sorun çözücüler"i gibi özgül gelişmeler, daha kesin bir biçime sokulmaya çalışıldıklarında deneysel gerekçelerle, belirsiz bırakıldıklarında boşluklar gerekçesiyle arka arkaya bir kenara atıldıkça, genel deneyci çerçevenin dogmatik niteliği ve bu genel çerçevenin insan ile hayvan zekâsı

karşısındaki yetersizliğinin daha da açığa çıkması olasılık dışı değildir. Bu öngörüyü doğru kabul ettiğimizdeyse, Peirceçi bir dışaçekim mantığı geliştirmek amacıyla insan zekâsının sınırları ve yetenekleriyle ilgili genel bir incelemeye girişmek olanaklı hale gelecektir.

Çağdaş ruhbilimde böyle girişimler yok değildir. Üretici dilbilgisi, bu dilbilgisinin evrensel altyapısı ve yönetici ilkeleriyle ilgili olarak yapılan çağdaş incelemeler böyle bir girişimin sonucudur. İnsan dilinin biyolojik temelleriyle ilişkili, Eric Lenneberg'in önemli katkılarda bulunduğu[23] araştırmalar da konuyla yakından bağlantılıdır. "Kalıtsal epistemoloji"ye ilgi duyan Piaget'nin ve başkalarının çok önemli çalışmalarında da buna koşut bir gelişme görmek ilk bakışta insana olanaklı görünüyor ama bunun doğru olduğundan emin değilim. Sözgelimi, Piaget'nin irdelediği aşamaların birinden ötekine, yani daha üst aşamaya geçişte neyi temele aldığı benim için açık değil. Ayrıca, Mehler ile Bever'in son çalışmalarında[24] ileri sürdükleri gibi, saklama konusunda haklı olarak çok kimsenin dikkatini çeken sonuçların, Piaget ile çalışma arkadaşlarının irdeledikleri anlamda zekânın birbirini izleyen gelişim aşamalarını değil, ondan daha farklı şeyleri gösterme olasılığı da var. Eğer Mehler ile Bever'in ilk sonuçları doğruysa, bundan saklamanın uygun biçimde anlaşıldığı "son aşama"nın gelişimin çok daha başlarındaki bir evrede gerçekleşmiş olduğu sonucu çıkacaktır. Çocuk bundan sonra büyük ölçüde yeterli olan, ama saklama deneyiminin koşulları altında başarılı olamayan, bulgusal bir yöntem geliştirir. Daha da sonra, bu yöntemi başarılı bir biçimde düzeltir ve bir kez daha saklama deneyimiyle ilgili doğru yargılara varır. Eğer bu çözümleme doğruysa, gözlemekte olduğumuz şey, Piaget anlamında zekânın birbirini izleyen gelişim aşamaları değil, bulgusal yöntemleri, yavaş yavaş, her zaman varolan genel kavramlarla uyumlu hale getirme sürecidir. Bunlar ilginç seçeneklerdir; her iki durumda da sonuçlar gözden geçirmekte olduğumuz konulara göre önemli değişiklikler gösterebilir.

Son otuz yılda karşılaştırmalı ırabilimde ortaya çıkan gelişmeler ile günümüzde deneysel ve fizyolojik ruhbilim alanında yapılan birtakım çalışmalar, sanırım, konumuzla çok daha yakından bağlantılıdır. Birçok örnek verilebilir: Sözgelimi, ikinci kümeyi dikkate aldığımızda, Bower'in algısal değişmezler için doğuştan gelen bir temel öneren çalışmaları; Wisconsin beşparmaklı deneyliğinde kısa kuyruklu makak maymunlarında doğuştan gelen karmaşık salıverme düzenekleri konusunda yapılan araştırmalar; Hubel, Barlow ve başkalarının, memelilerin korteks merkezlerinde oldukça özel çözümleme düzenekleri konusundaki çalışmaları; altsınıf canlılarla ilgili çok sayıda benzer araştırma (sözgelimi, Lettvin ile arkadaşlarının kurbağaların görme yetileriyle ilgili güzel çalışması). Bu tür araştırmalarda, çizgi, açı, devinim algıları ve fizik dünyanın öteki karmaşık özelliklerinin, sinir sisteminin doğuştan gelen yapılanmasına dayandığını gösteren önemli kanıtlar vardır.

Hiç değilse kimi durumlarda, bu yerleşik yapılar, yaşamın ilk evrelerinin birinde uygun uyarım olmayınca yozlaşır; ancak doğuştan gelen düzeneklerin işlevini yerine getirmesi için böyle deneyimler zorunlu olsa bile, onun deneyimin yapılanmasında *nasıl* bir işlev gördüğünü belirlemede önemli bir etkisi olduğuna inanmak için de ortada bir neden yoktur. Ayrıca, bugüne dek bulgulanmış olanların, doğuştan gelen yapıların karmaşıklık sınırlarına ulaşabildiğini ileri sürmek için de ortada bir neden görünmüyor. Sinirsel düzenekleri ortaya çıkarmada kullanılan temel yöntemlerin yalnızca birkaç yıllık bir geçmişi var; geniş ölçüde uygulanmaya başlandıklarında özgüllük ve karmaşıklık sırasının ortaya çıkacağı konusunda bir öndeyide bulunmak da olanaksız. Bugün için, en karmaşık canlılar, *Umwelt* ve canlının yaşam biçimiyle bağdaşık, oldukça özgül duyu ve algı yapılanmasına sahipmiş gibi görünüyorlar. Altsınıf canlılar için doğru olanların insan için de doğru olduğundan kuşku duymamız için çok az neden var. Özellikle dil söz konusu olduğunda, zihnin doğuştan gelen özellikleri ile dilsel yapının özellikleri arasında yakın bir bağ çıkmasını beklemek doğaldır; çünkü, unu-

tulmaması gerekir ki, dilin, zihinsel tasarımlamasından ayrı varoluşu yoktur. Kullanım koşullarından gelen özelliklerinin yanında her ne özelliği varsa hepsinin, onu yaratmış olan ve birbirini izleyen her kuşakla birlikte onu yeniden yaratan canlının doğuştan gelen zihinsel süreçlerinin ona verdiği özellikler olması gerekir. Yinelemek gerekirse, dil, bu nedenle, zihinsel süreçlerin yapılanışını ortaya çıkaracak en açıklayıcı sonda gibi görünüyor.

Karşılaştırmalı ırabilime gelecek olursak, insanları bu alanı yaratmaya götüren ilk güdülerden birisi, "önsellerin, insanın altındaki canlılarda bulunan doğuştan gelen başlangıç varsayımlarının soruşturulması" yoluyla insan düşüncesinin önsel biçimlerine ışık tutulabileceği umuduydu. Niyetin bu ilk dilegetirimini, Konrad Lorenz'in eski ve az bilinen bir yazısından[25] aktarıyorum. Lorenz, bir kuşak önce Peirce'in dile getirdiklerine çok benzeyen görüşler dile getirmektedir. Şöyle söyler:

> İnsanın altındaki canlıların doğuştan gelen tepki biçimlerini bilen bir insan, hemen, önsel olanın, türlerin karakteristik özelliği haline gelmiş olan merkezi sinir sistemlerinin, belli biçimlerde düşünme konusunda kalıtımsal eğilimler yaratan kalıtımsal ayrımlaşımlarından ortaya çıktığını varsayımında bulunabilir. ... Hiç kuşkusuz Hume önsel olan herşeyi duyuların deneyime kattıklarından çıkarmak istediğinde, onu yalnızca bir önceki deneyimden yapılan bir soyutlama olarak açıklayan Wundt ya da Helmholtz kadar hatalıydı. Önsel olanın gerçek dünyayla olan uyarlılığı, balığın yüzgecinin suyun özelliklerine olan uyarlılığından daha fazla "deneyim"den kaynaklanmış değildir. Nasıl yüzgecin biçimi, balık yavrusunun suyla karşılaşmasından önce önsel olarak verilmiş ve nasıl onun suyla karşılaşmasını olanaklı kılan bu biçimse, bizim algılama ve ulamlama biçimlerimizin, deneyim yoluyla gerçek dış dünyayla karşılaşmamızla ilişkisinde durumu budur. Hayvanlar söz konusu olduğunda, onlar için olanaklı olan deneyimlerin biçimlerine özgü sınırlamalarla karşılaşırız. İnanıyoruz ki, hayvanların bu önselleri ile biz insanın önseli arasındaki çok yakın işlevsel, belki de kalıtsal nitelikli ilişkiyi gösterebiliriz. Hume'un tersine, tıpkı Kant gibi, insan düşüncesinin, bütün deneyimlerden bağımsız, doğuştan gelen biçimlerinin "saf" bir biliminin olanaklı olduğuna inanıyoruz.

Bildiğim kadarıyla, olanaklı kuram öbeğini sınırlayan kurulların araştırılması sorununu vurgulayan ilk ve tek kişi Peirce'tir. Elbette, onun dışaçekim kavramında, Lorenz'in biyolojik önsel kavramındaki gibi, güçlü bir Kant etkisi vardır ve bütün bunlar, "insan düşüncesi"ne "kiriş ve bağlantıları" sağlayan; Leibniz'in sözünü ettiği, "her zaman bilincinde olmadığımız sınırsız büyüklükteki bilginin temelinde bulunan" biçimlerle, sınırlarla, ilkelerle ilgilenen usçu ruhbilimden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bu gelişmeleri, insan zekâsının temel yanını ortaya çıkarma girişimi olarak aynı kaynaktan gelen felsefi dilbilgisinin yeniden doğuşuyla ilişkilendirmek oldukça doğaldır.

Son irdelemede ırabilimden kaynaklanan modellerle gözlemlerin sık sık insan zekâsının incelenmesinde başvurulan yeni yaklaşımlara biyolojik destek, ya da hiç değilse buna benzer birşey sağladığından söz edilmişti. Lorenz'in bu yorumlarını, büyük ölçüde, bu göndermenin, karşılaştırmalı ruhbiliminin bu alanını kuran insanların hiç değilse bir bölümünün bakışını çarpıtmadığını göstermek için yineliyorum.

Robert Ardrey ile Joseph Alsop tarafından bulunup bir kıyamet peygamberi olarak sunulduğu için Lorenz'den söz ederken bir iki uyarıda bulunmak gerekiyor. Bana öyle geliyor ki, Lorenz'in insanın saldırganlığı konusundaki görüşleri, onu meydana çıkaranların kimileri tarafından neredeyse saçmalık ölçüsünde genişletilmiştir. İnsanın ruhsal yapılanmasında, toplumsal ve kültürel alanda birtakım özel koşullar oluştuğunda saldırganlığa yol açan, doğuştan gelen eğilimler olduğu kuşkusuz doğrudur. Ancak, bu eğilimlerin, bizi her zaman herkesin herkese karşı yürüttüğü Hobbes türü bir savaşın eşiğinde tutacak ölçüde egemen olduklarını düşünmek için –yeri gelmişken, yanlış anlamadıysam, hiç değilse Lorenz'in de tamamen ayırdında olduğu gibi– ortada çok az neden vardır. Yarışmayı yücelten bir toplumda, talihi daha az olanlara yönelttiği saldırıların acımasızlığıyla kendini belli eden bir uygarlıkta, insanın "yapısında olan saldırganlık" öğretisinin üste çıkması kuşkuculuğu ister istemez haklı

gösteriyor. İnsanın doğasına ilişkin bu tuhaf görüşe duyulan hayranlığın olanlara ve mantığa ne ölçüde bağlanabileceğini, Clive ile Portekizli kâşiflerin yollarına çıkan aşağı ırklara asıl vahşiliğin anlamını öğrettikleri günlerden beri genel kültürel düzeyin gösterdiği sınırlı ilerlemeyi yansıtmak dışında, ne yaptığını sormak haklı görünüyor.

Yine de, söylediklerimin, insan içgüdüsüyle ilgili bir kuramı canlandırmak yönündeki tamamen farklı öteki girişimlerle karıştırılmasını istemem. Irabilimde bana önemli görünen, bilginin nasıl edinileceğini ve bu bilginin karakteristik yanlarını belirleyen doğuştan özellikleri ortaya çıkarmaya çalışmasıdır. Bu konuya geldiğimizde, dikkate almamız gereken başka bir soru daha var: İnsan zihni, bizim ona yüklemek zorunda kaldığımız doğuştan yapıyı edinme noktasına nasıl ulaştı? Lorenz, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, bunun yalnızca bir doğal seçilim sorunu olduğu kanısındadır. Peirce, "doğanın, insan zihnini, büyüdüklerinde babaları Doğa'ya benzeyecek idelerle döllediğini" öne sürerek daha farklı bir kurgulamada bulunur. İnsan, "doğru olan birtakım inançlarla donatılmıştır," çünkü "bütün doğada hüküm süren birtakım tekdüzelikler vardır, akılyürüten zihnin kendisi de bu evrenin bir ürünüdür. Bunun için, aynı yasalar, mantıksal zorunluluk gereği, onun varlığını da içine alır." Burada, Peirce'in uslamlamasının hiçbir hükmü olmadığı, onun bu uslamlamasının yerine koymak istemiş olabileceği eski yerleşik uyuma pek bir üstünlüğü olmadığı açıkça görülmektedir. Zihnin doğanın bir ürünü olması, onun bu yasaları anlayacak ya da "dışaçekim" yoluyla bu yasalara varacak bir biçimde donatıldığı anlamına gelmez. Doğa yasasının bir ürünü olan bir araç tasarlamak (örneğin bir bilgisayarı programlamak) hiç de güç olmayacaktır; ancak bu, eldeki veriler dikkate alındığında, bu verileri "açıklayacak" saçma bir öznel kurama ulaşacaktır.

Aslında, insan zihnini bugün içinde bulunduğu karmaşıklık düzeyine ve doğuştan gelen yapılanma biçimine ulaştıran süreçler, tıpkı başka herhangi bir canlının fiziksel ya da zihinsel

yapılanmasına ilişkin benzer sorular gibi, tam bir gizdir. Bu gelişmeyi "doğal seçilim" olarak görmek, bu kesinlemenin hiçbir temeli olmadığını, bu görüngünün doğacı bir açıklaması olduğundan başka bir anlama gelmediğini kavradığımız sürece, oldukça güvenli görünüyor. Evrimsel gelişmeyi açıklama sorunu, kimi bakımlardan, daha çok, başarılı bir dışaçekim açıklamasına benziyor. Olanaklı başarılı başkalaşımı ve karmaşık canlıların doğasını belirleyen yasalar, varsayımların seçimini belirleyen yasalar kadar bilinmezdir.[26] Karmaşık biyolojik dizgelerin yapısını ve yapılanışını belirleyen yasalar konusunda hiçbir bilgi olmadan, insan zihninin günümüzdeki durumuna ulaşma "olasılığı"nın ne olduğunu sormak, belli bir fizik kuramının akıl edilme "olasılığı"nı soruşturmak kadar anlamsızdır. Belirttiğimiz gibi, elimizde ne tür bilgilere erişilebileceğine –söz konusu olan dilse, gücül dilbilgileri konusundaki sınırlamalara– ilişkin birtakım işaretler olmadığı sürece öğrenme yasaları üzerine kurgulamalarda bulunmak da boşunadır.

Zihnin evrimini incelerken, insanlara özgü başka birtakım fiziksel koşulları yerine getiren bir canlı için, sözgelimi, üreticidönüşümsel dilbilgisine fiziksel olarak olanak sağlayan ne kadar seçenek bulunduğunu kestirememeyiz. Anlaşıldığı kadarıyla, hiç yoktur ya da çok az vardır; bu durumda dilin evriminden söz etmek yersizdir. Ancak, böyle kurgulamaların anlamsızlığının, zihin sorununun izlenmesi akla uygun olabilecek yönleriyle şu ya da bu biçimde bir bağlantısı yoktur. Bana öyle geliyor ki, sorunun bu yönleri, bugün için, dil söz konusu olduğunda dil edincinin doğasının, kullanımının, bir de kazanılışının incelenmesi olarak açıklanabilir.

Üzerinde durmamız gereken son bir konu daha var. Zihinle ilgili terimler dizgesini, davranış görüngüsü ile dil edinimini açıklamak için bulunduğu kabul edilen soyut düzeneklerin fiziksel gerçekleşimlerinin ne olabileceği sorunu konusunda hiçbir önyargı taşımadan, oldukça serbest bir biçimde kullanıyorum. Descartes'ın anladığı anlamda devinim halindeki madde-

ve dayanarak dile getirilemeyecek görüngülerle uğraştığımızda, Descartes gibi, bir ikinci tözün varlığını kabul etmek zorunda değiliz. Bununla bağlantılı olarak psiko-fiziksel koşutluk sorununa girmenin de bir anlamı yok. Günümüzde kavrandığı biçiminde, insan zihninin işleyişi ile evriminin fiziksel açıklama çerçevesine mi yerleştirileceği; yoksa başvurulması gereken, belki de, ancak şimdilerde fiziksel olarak araştırılabilenlerin ötesinde daha üst yapılanma düzeylerinde ortaya çıkan, bugün bilmediğimiz yeni ilkelerin mi bulunduğu sorusu ilginç bir sorudur. Ancak, şundan da kesin olarak emin olabiliriz: Eğer bir açıklamaları varsa, konumuzla bağlantısı olmayan bir nedenle söz konusu görüngülerin fiziksel açıklamaları da olacaktır; yani "fiziksel açıklama" kavramı, hiç kuşkunuz olmasın, önceki kuşakların sağduyularını rahatsız edebilecek yerçekimi ve elektromanyetik güç, kütlesiz parçacıklar gibi bir yığın varlık ve süreci içinde barındıracak ölçüde nasıl genişletildiyse, bu alanda ortaya çıkarılan varlık ve süreçleri içine alacak biçimde de genişletilecektir. Fakat, bu meselenin günümüzde araştırmalara açık konuların incelenmesini geciktirmemesi gerektiği açıktır; bugün şu anki kavrayışımızın çok ötesindeki konularda kurgulamalarda bulunmak boşunadır.

Dil incelemesinin, eskiden beri düşünüldüğü gibi, insanın zihin süreçlerini incelemek için pekâlâ çok olumlu bir bakış açısı getirebileceğini belirtmeye çalıştım. Dil kullanımının yaratıcı yanı, dikkatle ve olgular göz önünde bulundurularak soruşturulduğunda, günümüzün alışkanlık ve genelleme kavramlarının, davranış ve bilginin belirleyicileri olarak oldukça yetersiz olduğunu göstermektedir. Dilsel yapının soyutluğu bu sonucu güçlendirmekte, ayrıca hem algılamada hem de öğrenmede, zihnin, edinilmiş bilginin karakteristik yanlarını belirlemede etken bir rol oynadığını göstermektedir. Dil evrensellerinin deneysel olarak incelenmesi, insan dillerinin olası çeşitliliği konusunda adamakıllı sınırlandırıcı ve sanırım oldukça usa uygun varsayımların, bilginin edinilişiyle ilgili, içkin zihinsel etkinliğe gereken ağırlığı veren bir kuram geliştirme çabalarına katkıda bulunan

varsayımlara bir anlatım biçimi verilmesini sağlamıştır. O nedenle, bana göre, dil incelemesinin genel ruhbilim içerisinde merkezi bir yeri olmalıdır.

Kuşkusuz, bugün etkin bir biçimde yürütülen çalışmalarda dil ve zihinle ilgili klasik sorunların sonuncul çözümünü, hattâ böyle bir çözümün birtakım ipuçlarını bile bulamıyoruz. Yine de, bu sorunlar yeni biçimlerde sorulabilir ve onlara yeni bir açıdan bakılabilir. Bana öyle geliyor ki, yıllardan beri ilk kez, zihnin algılamaya katkısı ile bilgi ediniminin doğuştan gelen temelinin incelenmesi konusunda esaslı bir ilerlemenin sağlanması için ortada gerçek bir fırsat var. Yine de, birçok bakımdan, klasik soruların gerçek yanıtı için ilk adımı henüz atmış değiliz. Sözgelimi, dil kullanımının yaratıcı yanına ilişkin temel sorunlar, eskiden olduğu gibi günümüzde de erişemediğimiz sorunlar olarak duruyor. Dilsel yapının tam olarak incelenebilmesi için çok önemli olduğu kuşku götürmeyen evrensel anlambilim incelemeleri Ortaçağdan bu yana hemen hiç gelişmemiştir. İlerlemenin çok yavaş olduğu ya da hiç olmadığı başka birçok alandan daha söz edilebilir. Dil düzeneklerinin, dil kullanımının yaratıcı yönünü olanaklı kılan ve sözcelerin sesçil biçimi ile anlam içeriğini belirleyen biçimsel ilkelerin incelenmesinde gerçek bir ilerleme sağlanmıştır. Henüz eksik olsa bile bu düzenekler konusunda öğrendiklerimiz, bana, insan ruhbiliminin incelenmesinde önemli sonuçlar yaratacak gibi görünüyor. Bugün gerçekleştirilebilecek görünen araştırmaları yürüterek, dikkatimizi bugün incelenmesi olanaklı birtakım sorunlar üzerinde toplayarak, algılarımızın doğasını ve edinebildiğimiz bilginin karakteristik yanlarını bir ölçüde belirleyen karmaşık ve soyut işlemleri –büyük ölçüde bilincimizin ve denetimimizin dışında, insan için eşsiz olması olası görüngülerle ilgili oldukça özel yorumlama yollarını– ayrıntılı bir biçimde açıklayabiliriz.

NOTLAR

1 Bu türden birkaç sorun sayılabilir. Örneğin, sesçil özelliklerin özgül içeriğinin, sesbilim kurallarının işleyişini nasıl belirlediği, evrensel nitelikli biçimsel koşulların dilbilgilerinin seçimini sınırlamadaki rolü ve bu tür dilbilgilerinin deneysel olarak yorumlanması, sözdizimi ve anlam yapılarının ilişkileri, evrensel anlambilimin doğası, üretici dilbilgilerini kapsayan edim modelleri vb.

2 Günümüz araştırmacılarının dil-benzeri saydıkları davranışlar bakımından insansımaymunların eğitilmesi çabaları, bu yeteneksizliği doğrulamaktadır; ama bu başarısızlıkların uyarımsız koşullanma tekniklerinden kaynaklanıyor olması, dolayısıyla da hayvanların gerçek yetenekleri hakkında çok az şey gösteriyor olması da olası. Örneğin, C. B. Ferster'in, "Arithmetic Behavior in Chimpanzees" başlıklı raporuna bakınız (*Scientific American*, Mayıs 1964, 98-106). Ferster şempanzelere 001, ..., 111 ikili sayılarla birden yediye kadar nesne kümeleriyle eşleştirmeyi öğretmeye çalışmıştır. Bu çok önemsiz işte bile yüzde 95 başarı sağlamak için denemenin yüzbinlerce kez yinelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Elbette bu aşamada bile insansımaymunlar ikili aritmetik ilkesini öğrenememiştir; sözgelimi, dört basamaklı ikili sayıları doğru olarak eşleştirememektedirler; büyük bir olasılıkla, deneyde, ikili yazım ilkesi tarafından belirlenen birleştirme yerine ikili sayıları kümelerle rasgele bir biçimde birleştirmeleri söz konusu olsaydı da başarısız olacaklardı. Ferster bu önemli noktayı gözden kaçırır, bu yüzden de simgesel davranışın esaslarını öğrettiği sonucuna varır. Bu karışıklık, "davranışı denetleyen bir simgesel uyaranlar kümesi" biçimindeki dil tanımı ve dilin "etkinliği"nin sözcelerin "konuşan ile dinleyende hemen hemen aynı edimleri denetlemesi" olgusundan kaynakladığı biçimindeki garip inancıyla daha da katmerleşiyor.

3 W. H. Thorpe, Animal Vocalization and Communication," F. L. Darley, yay., *Brain Mechanisms Underlying Speech and Language* (New York: Grune and Stratton, 1967) s.2-10 ve 19 ile 84-85 sayfalarındaki irdelemeler.

4 K. S. Lashley, "The Problem of Serial Order in Behaviour," L. A. Jeffres, yay., *Cerebral Mechanisms in Behavior* (NewYork: Wiley, 1951), s. 112-136.

5 Bu sınırlama, örneğin W. M. Wiest'in "Recent Criticism in Behavior and Learning" başlıklı yazısında (*Psychological Bulletin*, 67. cilt, 3. sayı, s. 214-25) şu tümcelerde açığa çıkmaktadır. "Bir çocuğun dilbilgisi kurallarını öğrendiğinin deneysel olarak gösterilmesi, onun 'dilbilgisi kurallarının dile getirilmesi' denen sözlü edimi sergilemesi olabilir. Bu edimin genellikle özel bir eğitim olmadan gerçekleştirilemediği ortaöğretimde dilbilgisi öğretmenliği yapan birçok kişi tarafından doğrulanmıştır. Bir kimse dilbilgisi kurallarını doğrudan doğruya öğrenmeden de pekâlâ dilbilgisine uygun konuşabilir." Wiest'in, çocuğun, bir başka anlamda da dilbilgisi kurallarını öğrenmiş

olduğunu söyleyebileceğimizi kavrayamamış olması irdelemekte olduğumuz kavramsal boşluğun kanıtıdır. *Ne* öğrenildiği sorusunu sormayı ve *nasıl* öğrenildiğini sormadan önce bu ilk soruyu aydınlatmayı reddettiği için "dilbilgisi"ini yalnızca "konuşmanın anlaşılmasında ve gerçekleştirilmesinde davranışsal düzenlilikler" olarak algılayabilmektedir –konuşmanın anlaşılması ile gerçekleştirilmesinin (bırakın içinde) hiçbir noktasında "davranışsal düzenlilik" diye birşey söz konusu olmadığı için, bu biçimiyle, boş bir belirlemedir bu. Kimse bir bölüm araştırmacının "*sözel davranışın gözlenen biçimlerinin* edinilmesi ile sürdürülmesi"ni (a.g.e.) inceleme arzusuna karışamaz. Ancak bu araştırmacıların, yaptıkları incelemenin dil incelemesiyle bağını göstermeleri gerekir. Şimdiye kadar, bu savın kanıtlanabileceğine ilişkin herhangi bir işaret görmüş değilim.

6 Quine ile Wittgenstein'ın çalışmalarının bu bakış açısından bir irdelemesi için "Some Empirical Assumptions in Modern Philosophy of Language" başlıklı yazıma bakınız (S. Morgenbesser, P. Suppes, M. White, yay., *Essays in Honor of Ernest Nagel* [New York: St. Martin's, 1969]).

7 C. Lévi-Strauss, *The Savage Mind* (Chicago: University of Chicago Press, 1967).

8 C. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology* (New York: Basic Books, 1963), s. 85.

9 Bir önceki konuşmadaki irdelemeye ve orada anılan göndermelere bakınız.

10 Evrensel özelliklerle ilgili araştırmanın kendisi de bir sonuca ulaşmış değildir. Son tartışmalar için bkz., N. Chomsky ve M. Halle, *The Sound Patterns of English* (New York: Harper and Row 1968), 7. Bölüm.

11 Bu konuyla ilgili birtakım irdelemeler için benim *Cartesian Linguistics* (New York: Harper and Row,1966) başlıklı kitabıma bakınız.

12 M. Joos, yay., *Readings in Linguistics*, 4. basım (Chicago: University of Chicago Press, 1966), s. 228. Bu "Boas geleneği" olarak açıklanmıştır. Joos, Amerikan dilbiliminin "yerli bir dilin, bir dilin nasıl olması gerektiğiyle ilgili önceden varolan bir tasarı bulunmaksızın betimlenebileceğine karar verildiğinde kesin yönünü bulduğunu" ileri sürer (s. 1). Bu elbette tam anlamıyla doğru olamaz –çözümleme işlemlerinin kendileri dilin olanaklı çeşitliliğiyle ilgili bir varsayımı dile getirir. Ancak, yine de, Joos'un sözlerinde büyük bir doğruluk payı vardır.

13 N. Goodman, "The Epistemological Argument" ve H. Putnam, "The Innateness Hypothesis and Explanatory Models in Linguistics." Bunlar, benim bir çalışmamla birlikte, Aralık 1966'da, American Philosophical Association ile Boston Collequum for the Philosophy of Science'ın "Innate Ideas" Sempozyumunda sunuldular. Bu üç yazı, *Synthése*'de [17. cilt, 1. sayı (1967), s. 2-28] ve R. S. Cohen ile W. M. Wartofsky'nin yayıma hazırladıkları *Boston Studies in the Philosophy of Science*'ın 3. cildinde (New York: Humanities, 1968, s. 81-107) yayımlandı. Daha başkalarıyla birlikte, Putnam ile Goodman'ın bu makaleleriyle ilgili daha ayrıntılı bir irdeleme, Nisan 1968'de New York Üniversitesinde gerçekleştirilen "Linguistics and Philosophy"

Sempozyumunda sunduğum bildiride bulunabilir (S. Hook, yay., *Philosophy and Language*. New York: New York University Press, 1969). Söz konusu makaleye bu kitapta da yer verilmiştir.

14 Bu, çokça dile getirilmiş bir gözlemdir. Örneğin A. C. Fraser'in, 1894'te yayıma hazırladığı (1959'da Dover tarafından yeniden basılan) Locke'un *Essay Concerning Human Understanding*'indeki yorumuna, 1. Bölümün 1. ve 2. notlarına (Dover basımında 38. sayfaya) bakınız. Fraser'in belirttiği gibi, Descartes'ın konumu "Locke'un uslamlamasının hiç ulaşamadığı bir konumdur... Locke [doğuştan ide varsayımının, bu varsayımın] tanınmış savunucularından hiçbiri tarafından onaylanmayan en kaba biçimine saldırır." Goodman, eğer istiyorsa, "doğuştan ide" terimini, öğretinin yanlış Locke yorumuna uygun bir biçimde kullanabilir; bunda serbesttir. Ama başkaları usçu öğretiyi aslında sunulduğu biçiminde ele alıp geliştirdiğinde, onları "sofistlik"le suçlamaya hakkı yoktur.

15 E. S. Haldane ve G. R. T. Ross, yay., *Descartes' Philosophical works*, 1911 (Dover tarafından 1955'te yeniden basıldı). Bu alıntı ve öncesindeki görüşler, benim Aralık 1966'daki "Innate Ideas" Sempozyumunda sunduğum bildiride bulunabilir (13. nota bkz.).

16 Bu konularda ilgili birtakım irdelemeler için benim "Formal Properties of Grammars" başlıklı çalışmama bakınız: R. D. Luce, R. Bush ve E. Galanter, yay., *Handbook of Mathematical Psychology*, 2. cilt (New York: Wiley, 1963). Özdevinirler kuramının çerçevesiyle ilgili daha geniş bir irdeleme için bkz. R. J. Nelson, *Introduction to Automata* (New York: Wiley, 1968). Bağlamdan bağımsız dilbilgilerinin özellikleri S. Ginsburg'un *The Mathematical Theory of Context-Free Language* başlıklı kitabında (New York: McGraw-Hill, 1966) ayrıntılı bir biçimde verilmektedir. Bilgisayım hızı, işlem süreçlerinin basitliği vb. konularında yapılmış birkaç çalışma vardır, ama bunların hiçbirinin burada irdelenen konuyla ilgisi yoktur.

17 Daha fazla bilgi için 2. Konuşmadaki 10. nota bakınız.

18 Putnam'ın "genel öğrenim stratejileri"yle ilgili kendi irdelemesi sırasında küçümser bir biçimde "'varsayım kümeleri' ve 'ağırlaştırma işlevleri'yle ilgili bulanık konuşmalar"dan söz ettiğini görmek insanı şaşırtıyor. Bugün için 'genel öğrenim stratejileri' betimlenebilir herhangi bir içeriği olmayan bir deyimdir yalnızca. Buna karşılık, Putnam'ın sözünü ettiği varsayım öbekleri ile ağırlaştırma işlevlerinin özelliklerini ele alan ciddi bir yayınca vardır. Bu bakımdan, top şimdi ters tarafta görünüyor.

19 Bu tür ayrıntılı bir araştırmanın, düzenek olarak evrensel dilbilgisi kavrayışının ancak bir ilk değerlendirme olarak geçerli olduğunu göstermesi; aslında, daha varsıl dilbilgilerinin bulunduğunu kabule götüren daha genel nitelikli doğuştan bir düzeneğin, sonraki kanıtların nasıl yorumlanacağını belirleyen geçici "dilbilgileri"nin biçimlendirilmesine izin verdiğini vb. göstermesi olasılık dışı değildir. Ben buraya dek, dilin kazanılışını, onun anlık

bir süreç olduğu yollu, yanlış olduğu apaçık bir sayıltıya dayanarak irdeledim. Sürecin nasıl zamana yayıldığını dikkate aldığımızda, ortaya çıkan birçok soru olur. Sesbilim sorunlarıyla bağlantılı birtakım irdelemeler için, benim, H. Levin'in yayıma hazırladığı *Basic Studies on Reading* içerisindeki "Phonology and Reading" başlıklı çalışmama bakınız. Ayrıca, ilk değerlendirmede bile, "şemaya uyan olanaklı çok az dilbilgisinin" dili öğrenen insanın elinde hazır olduğunu düşünmenin gereksiz olduğunu unutmayalım. Verilerle tutarlı olan olanaklı dilbilgilerinin değerlendirme sürecine göre "dağıtılacağını" düşünmek yeterlidir.

20 C. S. Peirce, "The Logic of Abduction," V. Thomas, yay., *Peirce's Essays in the Philosophy of Science* (New York: Liberal Arts Press, 1957).

21 Buna karşılık, B. F. Skinner'ın dil edinimiyle ilgili olarak *Verbal Behavior*'da (New York: Appleton-Century-Crofts, 1957) sunduğu açıklama, eğretilemeli ya da düz anlamıyla yorumlanmasına bağlı olarak ya içerikten yoksun ya da açıkça yanlış gibi görünüyor bana (Bu kitapla ilgili eleştirim için bkz., *Language*, 35. cilt, 1. sayı, 1959, s. 26-58). Bir kuramın güçlü biçimi çürütüldüğünde onu daha zayıf bir biçimiyle değiştirmek çok yerinde olur. Ancak sık sık bu bir boşluk yaratır. Hull'un kuramının çöküşünden sonra Skinner'ın "pekiştirme" kavramının gözde bir kavram haline gelmesi bana böyle bir durumu anımsatıyor. (Skinner'ın kavramlarının, belirli bir deneysel durumda iyi tanımlanabileceğini ve ilginç sonuçlara götüreceğini unutmayalım –burada söz konusu edilen, çok geniş bir durumda Skinner anlamında "extrapolasyona" gitmektir.)

Başka bir örnek de, K. Salzinger'in, S. Salzinger ile birlikte yayıma hazırladıkları *Research in Verbal Behavior and Some Neurophysiological Implications*'ta yer alan "The Problem of Response Class in Verbal Behavior" başlıklı yazısında ortaya çıkmaktadır (New York: Academic Press, 1967, s. 35-54). Salzinger, Goeorge Miller'in, dilsel üretkenliği –yani, konuşan kimsenin, daha önce hiç işitmediği bir sözcük dizisinin iyi kurulmuş bir tümce olup olmadığını ve ne anlama geldiğini belirleme yeteneğini– açıklayamadığı için öğrenme kuramını eleştirmekte haksız olduğunu öne sürer. O, bu eksiğin, "yanıt öbeği" kavramından yararlanılarak ortadan kaldırılabileceği görüşündedir. Doğru, her yanıtın pekiştirilmiş olması olanaklı değildir, fakat, bir Skinner deneyindeki "bar-press" kümesi gibi, kabul edilebilir tümceler öbeği bir yanıt öbeği oluşturur. Ne yazık ki, bu öbek üyeliğini tanımlayan koşullar belirlenmedikçe bu boş lafları öteye geçemez. Koşul, "belirli bir dilbilgisince üretilme" kavramını içerirse, yine başladığımız noktaya dönmüş oluruz.

Salzinger, dilbilgisel dizileri dilbilgisel olmayanlardan ayırt edecek deneysel bir sınama yolu geliştirme çabalarını da yanlış yorumlamaktadır. O, bu tür sınamaların böyle bir ayrımı doğrulamadığını belirtir, bu nedenle de, göründüğü kadarıyla, söz konusu ayrımın var olmadığı sonucuna varır.

Açıktır ki, ayrımı doğrulamamaları, sınamaların etkisiz olduğu dışında başka birşey göstermez. Belli bir sınıflamayı ortaya çıkaramayacak sayısız sınama deneyi uydurulabilir. Elbette, burada soru konusu yapılan sınıflamanın kendisi değildir. Nitekim, Salzinger de, tasarlanabilecek bir sınama deneyinden tamamen ayrı olarak, bu notu oluşturan tümcelerin, her tümcenin sağdan sola doğru sözcük sözcük okunmasıyla oluşan sözcük dizilerinden oluşmadığı gibi önemli bir özelliği paylaştıklarını kabul ederdi.

22 Böyle dizgeler ve bu dizgelerin sınırlamalarıyla ilgili bir irdeleme için bkz.: M. Minsky ve S. Papert, *Perceptions and Pattern Recognition*, Artificial Intelligence Memo no. 140, MAC-M-358, Project MAC, Cambridge, Mass., September, 1967.

23 Bkz.: E. H. Lenneberg, *Biological Foundations of Language* (NewYork: Wiley, 1967). Lenneberg'in kitabındaki yazım "The Formal Nature of Language," elinizdeki kitabın beşinci yazısıdır.

24 Bkz.: J. Mehler ve T. G. Bever, 'Cognitive Capacities of Young Children', *Science*, 58. cilt, sayı 3797, Ekim 1967, s. 141-42

25 K. Lorenz, "Kants Lehre vom apriorischen in Lichte gegenwattiger Biologie", *Blatter für Deutsche Philosophie*, 15. cilt, 1941, s. 94-125. Bu yazıya dikkatimi çektiği için, Massachusets, Badford'daki MITRE Corparition'dan Donald Walker'a teşekkür ederim.

26 Sayımsal gerekçelere dayanılarak –bilinen başkalaşım oranı, kromozomların ve parçalarının düşünülebilen değişimlerine ilişkin inanılmaz rakamlarla karşılaştırılarak– bu tür yasaların var olması ve gerçekleşebilecek olasılıkları geniş ölçüde sınırlandırması gerektiği öne sürülmüştür. Eden, Schützenberger ve Gavadan'ın *Mathematical Challanges to the Neo-Darwinian Interpretation of Evolution* içerisinde yer alan makalelerine bakınız (Wistar Symposusium Monograph No. 5, 1967).

DOĞAL DİLLERDE BİÇİM VE ANLAM

İnsan dilini incelediğimizde, kimilerinin "insanın özü" diyebileceği şeye, zihnin, bugüne kadar bildiğimiz kadarıyla, yalnızca insana özgü olan ve insanın bireysel ya da toplumsal varoluşunun belirleyici yanlarından ayrılamayan ayırıcı niteliklerine yaklaşıyoruz. Bu çalışmanın çekiciliği de yarattığı düş kırıklığı da buradan geliyor. Bu düş kırıklığı, bu kadar gelişmeye karşın, insan diliyle ilgili temel sorunu ele almaktan daha önce olduğu gibi uzak olmamızdan kaynaklanıyor. Bu soruna gelince, ben onu şöyle alıyorum: Bir dilde ustalaştığında, insan, daha deneyimleri açısından yeni olan, dilsel deneyimini oluşturan anlatımları dış görünüm açısından birazcık olsun anımsatmadığı gibi hiçbir biçimde benzemeyen sonsuz sayıda anlatımı anlayabilmekte; bu anlatımların yeni olmalarına, görünürde de bir uyaran desteği olmamasına karşın, uygun durumlarda, büyük bir kolaylıkla ya da zorlukla, böyle anlatımlar üretebilmekte; bugün de gizemini koruyan bu yeteneği paylaşan başkaları tarafından anlaşılabilmektedir. Dilin olağan kullanımı, bu anlamda, yaratıcı bir etkinliktir. Olağan dil kullanımının bu yaratıcı yanı, insan dilini, bilinen hayvan iletişim dizgelerinden ayıran temel bir etmendir.

Yeni ama uygun dilsel anlatımların yaratılmasının dil kullanımının olağan biçimi olduğunu akılda tutmak önem taşımaktadır. Eğer bir birey kendisini, büyük ölçüde, belirli bir dilsel örüntü kümesiyle, alışkanlık kaynaklı bir tepki kümesiyle, ya da çağdaş dilbilimdeki anlamıyla "örneksemeler"le sınırlandırırsa, onu zihinsel bakımdan özürlü, hayvandan daha alt düzeyde bir insan olarak alırız. Böyle birisi, olağan söylemi anlayamaması ya

da söylem içerisinde olağan bir biçimde yer alamamasıyla (olağan söylem biçimi yeniliklere açık, dış uyaranların denetiminden bağımsız, yeni ve sürekli değişen durumlara uygun olan söylem biçimidir), olağan insanlardan ayrı tutulacaktır.

İnsan konuşmasının bu nitelikleriyle ayırt edildiği anlayışı yeni değildir, ama her keresinde yeniden anımsanması gereken bir anlayıştır. Dil, düşünce ve davranış düzeneklerine ilişkin kavrayışımızdaki her yeni gelişmeyle birlikte, insanın göründüğü kadarıyla eşsiz olan zihin özelliklerini kavramamızı sağlayacak anahtarı bulduğumuz yollu bir eğilim doğuyor. Bu gelişmeler, gerçek gelişmelerdir; ama dürüst bir değerlendirme, sanırım, bunların böyle bir anahtarı sağlamaktan uzak olduklarını gösterecektir. Olağan bir insan zekâsının, dili düşünce ve duygunun özgürce anlatımının bir aracı olarak kullanmasını neyin olanaklı kıldığını, ya da, buna ek olarak, zekânın, insanın gerçek varoluşunun eşsiz ve olağandışı değil karakteristik olan yaratıcı etkinliklerinde, zihnin hangi niteliklerinin işe karıştığını kavrayabilmiş değiliz; bütün bildiklerimize rağmen kavrayabilecek bir duruma gelmeyebiliriz de.

Sanıyorum bu, yalnızca araştırmaları bu konular üzerinde yoğunlaşan dilbilimci ve ruhbilimciler için değil, daha da çok, kendi çalışmalarında ve irdelemelerinde dil ile düşünce konusundaki araştırmalardan yararlı birşeyler öğrenmek isteyenler için de vurgulanması gereken bir durumdur. Anlamayla ilgili sınırlamaların üniversitelerde, hattâ daha da önemlisi okullarda işi öğretmek olanlar için açık olması oldukça önemlidir. En son bilimsel ilerlemeler ışığında yeni eğitim teknolojilerinden yararlanılması, yeni müfredat programları ile öğretim yöntemlerinin tasarlanması konusunda güçlü baskılar var. Kendi içinde bakıldığında buna karşı çıkmak olanaksız. Ancak, çok gerçek bir tehlikeye karşı tetikte olmak gerekir: Yeni bilgi ve teknikler, eğitimin başka gerekçelere ve başka terimlere dayandırılan hedeflerinin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktan çok, öğrenilen şeyin doğasını ve öğretilme yolunu tanımlayacaktır. Somut olarak

söyleyeyim: Dil öğretiminde, aritmetik öğretiminde ve başka alanlarda beceri gerektiren davranışların hızlı ve etkili bir biçimde kazandırılması için teknik, hattâ teknoloji emrimizdedir. Bunun sonucu olarak, müfredat programını yeni teknolojinin tanımladığı terimlerle yeniden oluşturmak konusunda gerçek bir istek vardır. "Davranışın denetlenmesi", becerilerin geliştirilmesi gibi kavramları kullanarak bir gerekçe uydurmak çok güç değildir. Ayrıca, birtakım nesnel testler yaratıp bunlarda hedeflenen birtakım amaçlara ulaşmada böyle yöntemlerin etkinliğini göstermek de güç değildir. Ne var ki, bu tür başarılar, önemli bir eğitim hedefine ulaşıldığını kanıtlamaz. Öğrencide beceri gerektiren bir davranış geliştirme konusunda yoğunlaşmanın önemli olduğunu göstermez. Az da olsa insan zekâsı hakkında bildiklerimiz, hiç değilse, akıllara oldukça farklı birşey getirebilir: Bu yöntemler, soruşturan zihne sunulan malzemelerin kapsamını daraltıp karmaşıklığını azaltarak, davranışları değişmez birtakım kalıplara sokarak, yaratıcı etkinliğin olağan gelişimine zarar verip bu gelişimi çarpıtabilir. Bu konu üzerinde durmak istemiyorum. Eminim, herkes kendi deneyimlerinden birtakım örnekler bulup çıkarabilir. Bilgideki gerçek ilerlemelerden yararlanmaya çalışmak çok yerindedir ve belli inceleme alanlarında en temelde beklenen şeyle ilgili düşünceler kadar gerçekleştirilebilirlik kaygısının da araştırmaları yönlendirmesi kaçınılmaz olduğu gibi oldukça yerindedir de. Gerçekleştirilebilirlik ve beklentilerle ilgili kaygıların değişik yollara saptırması, kaçınılmaz olmasa bile, oldukça olasıdır. Bir bilim dalının başarılarını bir başkasının sorunlarına uygulamak isteyenler açısından, yalnız başarılan şeyin tam olarak ne olduğunu değil, ayrıca başarılan şeyin sınırlarını da apaçık bir biçimde ortaya çıkarmak önem taşır.

Biraz önce olağan dil kullanımının yaratıcı yönünün yeni bir bulgu olmadığını söyledim. Bu, Descartes'ın zihin kuramının, onun mekanik açıklamanın sınırlarına ilişkin çalışmasının en önemli dayanaklarından birini oluşturur. Bu son nokta da, Aydınlama Döneminin otoriter düzen karşıtı toplum ve siyaset

felsefelerinin oluşmasında çok önemli bir öğedir. Aslında, olağan dil kullanımının yaratıcı yanı üzerinde yükselen bir sanatsal yaratıcılık kuramı bulma yönünde birtakım çabalar bile olmuştur. Örneğin Schlegel, şiirin sanatlar arasında benzersiz bir konumu olduğunu; 'şiirsel' teriminin, sözgelimi duyusal bir öğeye eğretilemeli bir biçimde göndermede bulunmak için kullanılabilen 'müzikal' teriminden farklı olarak her sanatsal çabada yer alan yaratıcı imgelem öğesine göndermede bulunmak için kullanılmasının bunu açık açık gösterdiğini öne sürer. Bu bakışımsızlığı açıklamak için, her sanatsal anlatım biçiminin belli bir araçtan yararlandığı; şiirin aracının –dilin– doğanın bir ürünü olmaktan çok insan zihninin bir anlatımı olarak kapsamca sınırı olmadığı ve yeni bir yaratıcı edime temel olacak her yaratmaya izin veren yinelemeli bir ilke temelinde yapılandığı için benzersiz olduğunu öne sürer. Araç olarak dili kullanan sanat biçimlerinin sanatlar arasında merkezi bir konumda olması bu yüzdendir.

Dilin, kendisinde içkin olan yaratıcı yanıyla benzersiz bir insan özelliği olduğu inancına karşı çıkanlar yok değildir, elbette. Descartesçı felsefenin yorumcularından Antoine Le Grand, "Hindistan, Hindiçini ve Doğu Hint Adalarını içine alan bölgede kimi insanların, ülkelerinde çok sayıda bulunan İnsansımaymunlarla Habeş Maymunlarının anlama yeteneğine sahip olduklarını, konuşabildiklerini, ama işe koşulup çalıştırılacaklarından korktukları için bu yeteneklerini kullanmadıklarını" düşündüklerinden söz eder. İnsanın dil yeteneğinin öteki beşparmaklılarda da bulunduğunu destekleyen daha ciddi bir uslamlama varsa, ben bilmiyorum. Aslında, bana öyle geliyor ki, eldeki bütün kanıtlar, dili edinme ve kullanma yeteneğinin türe özgü bir insan yeteneği olduğunu, insan dilinin doğasını belirleyen ve kökleri insan zihninin kendine özgü yapısında bulunan çok derin ve sınırlayıcı ilkeler olduğunu destekler niteliktedir. Elbette, bu varsayımla bağlantılı uslamlamalar tartışmasız ya da sonuca götürücü değildir, ancak yine de bana öyle geliyor ki, bilgimizin bugünkü aşamasında bile kanıtlar görmezlikten gelinebilir türden değildir.

İnsanı dile ilişkin bir inceleme yapmaya yöneltebilecek çok sayıda şey var. Kişisel olarak benim merakımı uyandıran, en başta, dil incelemesinden, insan zihninin içkin özelliklerine ışık tutacak birşeyler öğrenme olasılığı. Bugün, dilin olağan yaratıcı kullanımının kendisi hakkında, özellikle açıklayıcı birşeyler söyleyebilecek durumda değiliz. Ama, dilin bu yaratıcı kullanımını, dilin özgür düşünce ile anlatımın bir aracı olarak kullanılışını olanaklı kılan düzenekleri yavaş yavaş anlar duruma geliyoruz sanırım. Yine kişisel olarak söyleyecek olursam, benim için dilbilim alanındaki çağdaş çalışmaların en ilginç yanı, dil yapılanmasının, zihnin özelliklerinin evrensel yansımaları olduğu öne sürülen ilkelere açık seçik bir anlatım verme çabaları ile özel diller hakkındaki birtakım olguların bu sayıltıya dayanarak açıklanabileceğini gösterme çabaları. Böyle bakıldığında, dilbilim, insan ruhbiliminin bir bölümünden, insanın zihinsel yeteneklerinin doğasını ve bu yeteneklerin işletilme biçimini belirlemeye çalışan bir bölümünden başka birşey değildir. Birçok ruhbilimci alanlarının bu terimlerle tanımlanmasına karşı çıkabilir, ancak bana göre bu tepki, tanımlamanın kendisindeki bir eksiklikten çok, onların ruhbilim kavrayışlarındaki ciddi bir yetersizliği göstermektedir. Ne olursa olsun, bu terimler bana, çağdaş dilbilimin hedeflerini saptamak, başarıları ile başarısızlıklarını irdelemek için uygun terimler gibi geliyor.

İnsan dilinin yapılanmasına ilişkin olarak iyice kesin yargılar ortaya atıp onları deneysel olarak sınamak sanırım şimdi olanaklı. Üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramı, farklı ve kimi zaman birbirinin tersi yönlerde gelişirken böyle yargılar ortaya atılmış; geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde de, insan dilinin temelinde bulunan süreçler ve yapılarla ilgili bu dilegetirişleri arındırıp yeniden biçimlendirmeye girişen, oldukça verimli ve yeni ufuklar açıcı kimi çalışmalar olmuştur.

Dilbilgisi kuramı şu soruyla ilgilenir: Bir kimsenin, kendi diline ilişkin bilgisinin, onun dilden olağan ve yaratıcı bir biçimde yararlanmasını olanaklı kılan bilginin doğası nedir? Bir

dili bilen kimse, sonsuz bir olası tümceler kümesi için kesin bir biçimde ses ve anlamlar belirleyen bir kurallar dizgesini öğrenmiş demektir. Bu nedenle her dil (bir ölçüde), sınırsız bir alanda geçerli belli bir sayıdaki ses ile anlam eşleşmesinden oluşur. Elbette, dili bilen kimse, bu kuralları bildiğinin ya da onları kullandığının hiçbir biçimde bilincinde değildir; dilin kurallarına ilişkin bu bilginin bilincinde olunabildiğini düşünmek için de bir neden yoktur. Kişi, içebakış yoluyla, öğrendiği dilin kurallarının belirlediği ses-anlam bağıntısı konusunda türlü türlü kanıtlar toplayabilir; onun içebakış yoluyla, ses-anlam bağıntısını belirleyen temel kural ile ilkeleri bulgulayacak biçimde yüzeydeki veri düzeyinin çok ötesine ulaşabileceğini düşünmek için bir neden yoktur. Bu kural ve ilkelerin bulgulanması, tam tersine, tipik bir bilim sorunudur. Çeşitli dillerdeki ses-anlam çakışması, dilsel anlatımların biçimi ve yorumlanmaları konusunda elimizde bir veri birikimi var. Bu verileri açıklayacak, her dil için geçerli bir dizge belirlemeye çalışıyoruz. Daha derinlemesine söylersek, bu tür kural dizgelerinin oluşumunu yöneten, her insan dili için geçerli ilkeleri saptamaya çalışıyoruz.

Belli bir dil için ses-anlam bağıntısını belirleyen kural dizgesine, o dilin "dilbilgisi" –ya da daha teknik bir terimle, "üretici dilbilgisi"– denebilir. Bir dilbilgisinin, belli bir yapı kümesi "ürettiğini" söylemek, onun bu kümeyi kesin bir biçimde belirlediğini söylemekten başka birşey değildir. Bir dilin dilbilgisinin, bu anlamda, sonsuz bir "yapısal betimleme" kümesi ürettiğini, her yapısal betimlemenin belirli bir sesi, belirli bir anlamı ve ses ile anlam arasındaki bağıntıya aracılık eden birtakım biçimsel özellikler ile görünümleri belirleyen soyut bir nesne olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin İngilizcenin dilbilgisi, bu konuşmayı yaparken söylediğim tümceler için yapısal betimlemeler üretir; ya da açıklayıcı olması bakımından daha basit bir örnek verecek olursak, İngilizcenin dilbilgisi,

1 **John is certain that Bill will leave**
<John, Bill'in uzaklaşacağından emin>

2 John is certain to leave
<John uzaklaşacağından emin>*

tümceleri için birer yapısal betimleme üretecektir. Hepimiz, bu tümceler için yapısal betimlemeler tayin eden bir dilbilgisi dizgesini öğrenmiş ve içsel olarak tasarımlamış durumdayız; söz konusu tümceleri üretirken ya da başkalarınca üretildiklerinde anlarken bu bilgiyi hiç ayırdında olmadan, hattâ ayırdında olma olasılığını bile düşünmeden kullanırız. Yapısal betimlemeler, tümcelerin sesçil bir tasarımlamasını ve anlamlarıyla ilgili bir belirlemeyi içerir. Söz konusu olan yukarıda verilen **1** ve **2** tümceleri olduğunda, yapısal betimlemelerin kabaca şu bilgileri vermesi gerekir: **1** tümcesi söz konusu olduğunda belli bir ruhsal durumun (yani, Bill'in uzaklaşacağından emin olmanın) John'a yüklendiğini, **2** tümcesi söz konusu olduğunda ise belirli bir mantıksal özelliğin (yani, emin olma özelliğinin) John'un gideceği önermesine yüklendiğini belirtmelidir. Dilbilgisinin ürettiği yapısal betimlemeler, bu iki tümcenin biçimlerindeki yüzeysel benzerliğe karşın anlamca çok farklı olduğunu söylemelidir: Biri, ruhsal bir durumu John'a, ötekisi ise mantıksal bir özelliği soyut bir önermeye yüklemektedir. İkinci tümce, farklı bir biçimde açımlanabilir:

3 That John will leave is certain.
<John'un uzaklaşacağı kesin.>

İlki için böyle bir açımlama söz konusu değildir. **3** açımlamasında **2**'nin "mantıksal biçimi"nin daha dolaysız bir biçimde

---

Tümcenin İngilizcesinde, John'un uzaklaşacağından emin olduğu kişinin kendisi olduğu çok açıktır. Ancak tümcenin Türkçesi, İngilizcesinde söz konusu olmayan ikinci bir anlam daha taşımaktadır: John onun (Bill'in ya da Bill dışında üçüncü bir kişinin) uzaklaşacağından emin. Tümce 'John ayrılmakta kararlı' biçiminde de çevrilebilir. Bu durumda yukarıdaki çift anlamlılık ortaya çıkmayacaktır, ama bu kez de **1** ile **2** tümceleri arasındaki yüzey yapı benzerlikleri ortadan kalkacaktır: (1) John emin, (2) John ... kararlı. (ç.n.)

dile getirildiği söylenebilir. **2** ile **3**'teki dilbilgisi bağıntıları, yüzey biçimdeki farklılığa karşın birbirine çok benzemektedir; **1** ile **2**'deki dilbilgisi bağıntıları ise, yüzey biçimdeki benzerliğe karşın birbirinden çok farklıdır. Bunun gibi olgular, İngilizcenin dilbilgisi yapısına –daha genel bir anlatımla, insan dilinin genel özelliklerine– ilişkin bir araştırmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Dilin özelliklerine ilişkin irdelemeyi biraz daha ileri götürmek için, dilsel bir anlatımı oluşturan sözöbeklerinin ve bu sözöbeklerinin girdikleri ulamların bir tasarımlamasını anlatmak için "yüzey yapı" terimini kullanmak istiyorum. **1** tümcesinde yüzey yapının sözöbekleri şunlar: '**that Bill will leave**' <'Bill'in uzaklaşacağı'> biçimindeki tam önerme, 'Bill' ve 'John' biçimlerindeki ad öbekleri, '**will leave**' <'uzaklaşacak'> ve '**is certain that Bill will leave**' <'Bill'in uzaklaşacağından emin'> biçimlerindeki eylem öbekleri, vb. **2** tümcesinde ise yüzey yapı, '**to leave**' <'uzaklaşacağından'> ve '**is certain to leave**' <'uzaklaşacağından emin'> biçimlerindeki eylem öbeklerini içermektedir; ancak '**John will leave**' <'John uzaklaşacak'> biçiminde bir önerme, '**John is certain to leave**'in <'John uzaklaşacağından emin'-in> anlamının bir bölümünü oluşturuyor ve onun açımlaması '**that John will leave is certain**'in <'John'un uzaklaşacağı kesin'in> yüzey yapısında bulunuyor olmakla birlikte, **2**'nin yüzey yapısında yer almamaktadır. Bu bakımdan, yüzey yapının bir tümcenin anlamını belirleyen yapı ve bağıntıları eksiksiz bir biçimde yansıtması zorunlu değildir. **2** tümcesi '**John is certain to leave**' <'John uzaklaşacağından emin'> söz konusu olduğunda, yüzey yapı, '**John will leave**' <'John uzaklaşacak'> önermesinin tümcenin anlamının bir bölümünü dile getirdiğini yansıtamamaktadır –oysa verdiğim öteki iki örnekte yüzey yapı anlam açısından önemli bağıntıları çok daha açık bir biçimde yansıtabilecek durumdadır.

İrdelemeyi sürdürerek, bir tümcenin anlam yorumlamasında çok daha temel bir rol oynayan sözöbeklerine ait bir tasarımlamayı anlatmak üzere başka bir teknik terim olarak "derin ya-

pı" terimini kullanmak istiyorum. **1** ile **3** gibi tümcelerde derin yapı yüzey yapıdan çok farklı olmayabilir. **2** gibi tümcelerde ise derin yapı yüzey yapıdan çok farklı olacaktır; çünkü, yüzey yapıda hiçbir şey görünmese de, derin yapı, '**John will leave**' <'John uzaklaşacak'> gibi bir önermeyi ve bu önermeye uygulanan '**is certain**' <'emin'> yüklemini içerecektir. En basit örnekler bir yana bırakılırsa, genel olarak, tümcelerin derin yapıları yüzey yapılarından çok farklı olur.

İngilizcenin dilbilgisi, her tümce için bir derin yapı üretecek ve bu derin yapının bir yüzey yapıya nasıl bağlandığını gösteren kuralları içerecektir. Derin ve yüzey yapı arasındaki bağıntıyı dile getiren kurallara "dilbilgisel dönüşümler" denir. "Üretici-dönüşümsel dilbilgisi" terimini kullanmamın nedeni budur. İngilizcenin dilbilgisi, derin yapıları, yüzey yapıları ve bunların arasındaki bağıntıyı tanımlayan kurallara ek olarak, bu "sözdizimsel nesneler"i (yani eşleşmiş derin ve yüzey yapıları) bir yandan sesçil tasarımlamalara bir yandan da anlam tasarımlamalarına bağlayan kuralları da içerir. İngilizcenin bilgisini edinmiş bir kimse, biraz önce verilen örnekleri ve daha bir yığın başkasını anladığında ya da ürettiğinde, bu kuralları içselleştirmiş ve onlardan yararlanıyor demektir.

İngilizce tümcelerin ilginç özelliklerinin, doğrudan doğruya, onlar için saptanan derin yapılara dayanılarak açıklanabildiği gözlemi bu yaklaşımın doğruluğunun kanıtıdır. Bu açıdan **1** ('**John is certain that Bill will leave**' <'John Bill'in uzaklaşacağından emin'>) ile **2** ('**John is certain to leave**' <'John uzaklaşacağından emin'>) tümcelerine yeniden bakalım. Birincisinde derin yapı ile yüzey yapının hemen hemen aynı, ikincisinde ise çok farklı olduğunu anımsayalım. Ayrıca, birincisi söz konusu olduğunda tümceye karşılık gelen ad değerinde bir anlatım, yani '**John's certainty that Bill will leave (suprised me)**' <'John'un Bill'in uzaklaşacağından emin olması (beni şaşırttı')> bulunmasına karşılık, ikincisi söz konusu olduğunda ad değerinde böyle bir ad anlatımın bulunmadığını da gözden kaçırmamak gerekir. '**John's certainty to leave suprised me**' diyemeyiz. Ad değerin-

deki bu ikinci anlatım anlaşılabilir bir anlatımdır, ama İngilizce açısından düzgün bir anlatım değildir. İngilizce konuşan birinin bunun nedenini bilmesi gerekmez, ama durumu hemen fark edebilir. Bu, İngilizcenin çok genel bir özelliğiyle ilgili bir durumdur: Ad değerinde anlatımlar, yüzey biçimleri derin yapılarından çok uzak tümcelere değil, yalnızca yüzey biçimleri derin yapılarına çok yakın olan tümcelere karşılık olarak vardırlar. Nitekim, yüzey biçimi derin yapısına çok yakın olan '**John is certain that Bill will leave**' <'John Bill'in uzaklaşacağından emin'>, '**John's certainty that Bill will leave**' <'John'un Bill'in uzaklaşacağından emin olması'> biçimindeki ad değerinde anlatımın karşılığıdır; oysa derin yapısı yüzey yapısından çok uzak olan '**John is certain to leave**' <'John uzaklaşacağından emin'> tümcesine karşılık gelen '**John's certainty to leave**' gibi herhangi bir anlatım yoktur.

"Yakınlık" ve "uzaklık" kavramlarının sınırları daha kesin bir biçimde belirlenebilir. Onları belirginleştirdiğimizde, adlaştırmanın belli birtakım durumlarda olmasına karşılık başkalarında olmamasıyla (oysa bu başka durumlarda da adıllaştırma olsaydı, bu çoğu zaman oldukça anlaşılabilir bir şey olurdu) ilgili bir açıklama getirebiliriz. Bu açıklama, derin yapı kavramına dayanır. Aslında, adlaştırmaların derin yapıyı yansıtmaları gerektiğini belirtir. Bu görüngüyü ortaya koyan birçok örnek vardır. Bizim için asıl önemli olan, söz konusu görüngünün, çoğu durumda oldukça soyut derin yapıların bulunduğu ve bu yapıların tümceler üretip yorumlarken kullandığımız dilbilgisi süreçlerinde temel bir rol oynadığı görüşünü destekleyen kanıtlar sağlamasıdır. Dolayısıyla, bu tür olgular, üretici-dönüşümsel dilbilgisinde olduğu kabul edilen derin yapıların gerçek zihinsel yapılar olduğu varsayımını destekler. Bu derin yapılar, onları yüzey yapıya bağlayan dönüşüm kuralları ve derin yapıyla yüzey yapıyı ses ve anlam tasarımlarına bağlayan kurallarla birlikte, bir dili öğrenmiş olan kimsenin hakim olduğu kurallardır. Bunlar kişinin öğrenmiş olduğu dile ilişkin bilgisini oluşturur; kişi konuştuğunda ve anladığında kullanıma girerler.

Şimdiye değin verdiğim örnekler, anlamın belirlenmesinde derin yapının rolünü ortaya koyan, çok basit durumlarda bile derin yapının yüzey yapıdan uzak olabileceğini gösteren örnekler. Bir tümcenin sesçil biçiminin, tümcenin yüzey yapısı tarafından, burada irdelemeye girişmeyeceğim ilginç ve karmaşık ilkelerce belirlediğini gösteren bir yığın kanıt da vardır. Bu kanıtlardan, yüzey yapının sesçil biçimi belirlediği, derin yapıda tasarımlanan dilbilgisi bağıntılarının anlamı belirleyen bağıntılar olduğu sonucuna varmak hiç de yanlış olmaz. Ayrıca, daha önce de belirtildi, adlaştırma süreci gibi, ancak soyut derin yapılara dayanılarak dile getirilebilecek dilbilgisi süreçleri de vardır.

Ancak, anlam yorumlamasının belirlenmesinde yüzey yapının da bir rol oynuyor olması durumu karmaşıklaştırmaktadır.[1] Sorunla ilgili incelemeler, günümüzdeki çalışmalar arasında en fazla tartışma yaratan ve bana göre oldukça verimli olabilecek inceleme alanlarından biridir. Bir örnek olarak, İngilizcede şimdide bitmişlik görünüşünün –sözgelimi, '**John has lived in Princeton**' <'John Princeton'da oturmakta'>* gibi tümcelerin– kimi özelliklerini alalım. Bu görünüşün ilginç ve çok az dikkat çekilen bir özelliği, böyle durumlarda, geride öznenin hayatta olduğu yollu bir sayıltının bulunmasıdır. Nitekim, benim '**I have lived in Princeton**' <'Princeton'da oturmaktayım'> demem uygun olur, ama Einstein'ın ölmüş olduğu bile bile '**Einstein has lived in Princeton**' <'Einstein Princeton'da oturmakta'> demem uygun olmazdı. Daha çok, '**Einstein lived in Princeton**' <'Einstein Princeton'da otururdu'> diyebilirim. (Her zaman olduğu gibi, birtakım sorunlar var, ama bu bir ilk yaklaşım olarak doğru.) Fakat bir de şimdide bitmişlik görünüşünün etken ve edilgen biçimlerine bakalım. John'un ölmüş, Bill'in ha-

---

Chomsky'nin burada verdiği örnek tümceler, gerideki sayıltılar dikkate alınarak Türkçeleştirilmiştir. Aslında '**have lived**' Türkçeye 'oturdu' biçiminde çevrilebilir, ancak bu durumda 'oturdu'nun geçmişle bağlantılı bir şimdiyi gösterdiği unutulmamalıdır. (ç.n.)

yatta olduğunu biliyorsam, **'Bill has often been visited by John'** <'Bill sık sık John tarafından ziyaret edilmekteydi'> diyebilirim ama **'John has often visited Bill'** <'John sık sık Bill'i ziyaret etmekte'> diyemem; **'John often visited Bill'** <'John sık sık Bill'i ziyaret etti'> demem daha doğru olur. **'I have been taught physics by Einstein'** <'Bana fizik Einstein tarafından öğretildi'> diyebilirim ama **'Einstein has taught me physics'** <'Einstein bana fizik öğretmekte'> diyemem; daha çok **'Einstein taught me physics'** <'Einstein bana fizik öğretti'> diyebilirim. Genel olarak, etken ve edilgen tümceler eşanlamlı olur; derin yapıları da aynıdır. Ancak bu durumlarda, etkin ve edilgen biçimler dışa vurdukları sayıltılar, daha açık söylemek gerekirse, yüzey yapının öznesinin gösterdiği kişinin hayatta olduğu sayıltısı bakımından ayrılırlar. Bu nedenle, yüzey yapı, bir tümcenin kullanımının arkasında yatan sayıltıların belirlenmesiyle bağlantılı olduğundan, tümcenin anlamına katkıda bulunur.

Konunun biraz daha ileri götürürsek, öznenin bileşik bir özne olması halinde durumun değiştiğini gözden kaçırmamak gerekir. Hillary'nin hayatta, Marco Polo'nun ölmüş olduğu düşünülürse, **'Hillary has climbed Mt. Everest'** <'Hillary Everest Dağına tırmanmakta'> demek uygundur ama **'Marco Polo has climbed Mt. Everest'** <'Marco Polo Everest Dağına tırmanmakta'> demek değildir; aynı şekilde, daha çok **'Marco Polo climbed Mt. Everest'** <'Marco Polo Everest Dağına tırmandı'> demek gerekir. (Yine, birtakım ayrıntılarla sorunları gözardı ediyorum.) Fakat bir de **'Marco Polo and Hillary (among others) have climbed Mt. Everest'** <'Marco Polo ile Hillary (ve başkaları) Everest Dağına tırmandılar'> tümcesini alalım. Tıpkı **'Mt. Everest has been climbed by Marco Polo'** <'Everest Dağına Marco Polo tarafından tırmanıldı'> biçimindeki edilgin tümcenin gerisinde olmadığı gibi bu tümcenin gerisinde de Marco Polo'nun hayatta olduğu yollu bir sayıltı yoktur.

Ayrıca hemen yukarıda verdiğim örneklerdeki gibi, olağan ezgiden karşıtsal ya da anlatımsal vurgular içeren bir ezgi çizgisine kayıldığında durumun epeyce değiştiğini de unutma-

yalım. Bu tür bir ezginin sayıltı konusundaki etkisi oldukça karmaşıktır. Küçük bir örnekle durumu açıklayayım: '**The Yankees played the Red Sox in Boston**' <'Yankeeler Red Sox'la Boston'da maç yaptı'> tümcesini alalım. Olağan ezgiyle söylendiğinde, ana vurgu ve en üst perde noktası 'Boston' sözcüğüdür ve tümce, '**Where did the Yankees played the Red Sox?**' <'Yankeeler Red Sox'la nerede maç yaptı?'> ('**in Boston**' <'Boston'da'>); '**What did the Yankees do?**' <'Yankeeler ne yaptı?'> ('**they played Red Sox in Boston**' <'Red Sox'la Boston'da maç yaptılar'>); '**What happened?**' <'Ne oldu?'> (**the Yankees played Red Sox in Boston**' <'Yankeeler Red Sox'la Boston'da maç yaptı'>) gibi soruların yanıtı olabilir. Fakat bir de karşıtsal vurgunun '**Red Sox**' üzerinde olduğunu düşünelim: '**The Yankees played RED SOX in Boston**' <'Yankeeler Boston'da RED SOX'la maç yaptı'>. Bu durumda tümce ancak '**Who did the Yankees play in Boston?**' <'Yankeeler Boston'da kiminle maç yaptı?'> sorusunun yanıtı olabilir. Tümcenin gerisinde Yankeelerin Boston'da birileriyle maç yaptığı sayıltısı olduğunu; eğer ortada böyle bir karşılaşma olmasaydı '**The Yankees played RED SOX in Boston**' <'Yankeeler Boston'da RED SOX'la maç yaptı'> demenin yalnız yanlış değil, uygunsuz da olacağını gözden kaçırmamak gerekir. Buna karşılık, ortada böyle bir karşılaşma olmasaydı, olağan ezgiyle '**The Yankees played Red Sox in Boston**' <'Yankeeler Red Sox'la Boston'da maç yaptı'> demek yanlış olurdu ama uygunsuz olmazdı. Dolayısıyla karşıtsal vurgu, olağan ezgide olmayan bir sayıltıyı taşır; ancak olağan ezgi de başka bir sayıltıyı taşır. Nitekim, '**Who played the Red Sox in Boston?**' <'Kim Red Sox'la Boston'da maç yaptı?'> sorusuna (olağan ezgiyle) '**The Yankees played the Red Sox in Boston**' <'Yankeeler Red Sox'la Boston'da maç yaptı'> diyerek yanıt vermek uygunsuz olurdu. Karşıtsal vurgunun bu özelliğinin aynısını ayrık tümce denen kuruluşlar da gösterir. Nitekim '**It was the YANKEES who played the Red Sox in Boston**' <'Boston'da Red Sox'la maç yapan, YANKEELERdi'> tümcesinin ana vurgusu '**Yaankees**' <'Yankee-

ler'> üzerindedir ve gerisinde Boston'da birilerinin Red Sox'la maç yaptığı sayıltısı bulunmaktadır. Böyle bir karşılaşma hiç olmasaydı tümce yalnız yanlış değil, uygunsuz da olurdu. Karşıtsal vurgunun anlamla ilgili rolüne dikkat çekilirken genellikle bu görüngüler gözden kaçırılmıştır.

Yüzey yapının anlamı belirlemede oynadığı rolü biraz daha örneklendirmek gerekiyorsa, '**John is tall for a pigmy**' <'John bir pigme için uzun boylu'> gibi tümceleri alalım. Bu tümcenin gerisinde John'un bir pigme olduğu ve pigmelerin kısa boylu oldukları sayıltıları bulunmaktadır. Bunun için, Watusilere ilişkin bilgimizi dikkate aldığımızda '**John is tall for a Watusi**' <'John bir Watusi için uzun boylu'> demek aykırı düşerdi. Buna karşılık, tümceye '**even**' <'bile'> sözcüğünü eklediğimizde neler olduğuna bakalım. Sözcüğü '**John**'dan hemen önce <'**John**'dan hemen sonra> kullandığımızda '**Even John is tall for a pigmy**' <'John bile bir pigme için uzun boylu'> tümcesini elde ederiz. John'un bir pigme olduğu, pigmelerin ise kısa boylu oldukları sayıltıları bu tümcenin gerisinde de vardır. Bir de '**John is tall even for a pigmy**' <'John bir pigme için bile uzun boylu'> tümcesini alalım. Bu tümcenin gerisinde pigmelerin uzun boylu oldukları sayıltısı yatmaktadır; dolayısıyla olup bitenlere ilişkin bilgimiz dikkate alındığında, tümce, sözgelimi tamamen yerinde olan '**John is tall even for a Watusi**' <'John bir Watusi için bile uzun boylu'> tümcesiyle karşılaştırıldığında, garip bir tümcedir. İşin özü şudur: '**Even**' <'bile'> sözcüğünün '**John is tall for a pigmy**' <'John bir pigme için uzun boylu'> tümcesi içindeki konumu, pigmelerin ortalama boylarıyla ilgili sayıltıyı belirlemektedir.

Ancak, '**even**' <'bile'> sözcüğünün yerleştirilmesi bir yüzey yapı sorunudur. Bunu, '**even**' <'bile'> sözcüğünün derin yapı düzeyinde herhangi bir tasarımı olmayan sözcük öbekleriyle birlikte görülebilmesinden anlıyoruz. Sözgelimi, '**John isn't certain to leave at 10; in fact, he isn't even certain to leave at all**' <'John 10'da uzaklaşacağından emin değil; aslında uzaklaşacağından bile hiç emin değil'> tümcesini alalım. Burada, '**even**'

<'bile'> sözcüğü, daha önce derin yapı düzeyinde görünmediğini belirttiğimiz **'certain to leave'** <'uzaklaşacağından emin'> deyimiyle birlikte bulunmaktadır. Bu nedenle, bu durumda da yüzey yapı özellikleri, bir tümcenin gerisindeki sayıltıların belirlenmesinde bir rol oynamaktadır.

Yüzey yapının anlamın belirlenmesinde oynadığı rol, adıllaştırma görüngüsüyle de örneklendirilebilir.[8] Nitekim, **'Each of the men hates his brothers'** <'Adamların her biri erkek kardeşinden nefret eder'> dediğimde, **'his'** sözcüğünün göndermede bulunduğu kimse <erkek kardeşinden söz edilen kimse> söz konusu adamlardan biri olabilir; fakat **'The men each hate his brothers'** <'Her adam onun erkek kardeşinden nefret eder'> dediğimde, **'his'** <'onun'> sözcüğünün, tümcede başka bir biçimde göndermede bulunulmayan üçüncü bir kişiye göndermede bulunuyor olması gerekir. Oysa **'each of the men'** <'adamların her biri'> ile **'the men each'** <'her adam'> anlatımlarının aynı derin yapıdan türediklerine ilişkin güçlü kanıtlar vardır. Aynı biçimde, vurgunun yerleştirilme yerinin, adıl göndermesini belirlemede önemli bir rol oynadığı da belirtilmiştir. **'John washed the car; I was afraid someone ELSE would do it'** <'John arabayı yıkadı; BAŞKA biri yapacak diye korktum'> sözcesini alalım. Tümce, John'un arabayı yıkayacağını umduğumu, yıkadığı için de mutlu olduğumu sezindirmektedir. Fakat bir de **'John washed the car; I was AFRAID someone else would do it'** <'John arabayı yıkadı; başka biri yapacak diye KORKTUM'> tümcesine bakalım: Vurgu **'afraid'**in <'korktum'un> üzerine yerleştirilince, tümce, John'un arabayı yıkamayacağını düşündüğümü sezindirmektedir. **'Someone else'**in <'başka biri'nin> göndermesi iki durumda farklıdır. Yüzey yapının adıl göndermesini belirlerken oynadığı role gösteren başka birçok örnek vardır.

İşleri biraz daha karmaşıklaştırmak gerekirse, adıl göndermesini belirlenmesinde derin yapı da rol oynar. Nitekim, **'John appeared to Bill to like him'** <'John Bill'e kendisini beğenmiş göründü'> tümcesini alalım. Burada **'him'** <'kendisini'> adılı,

John'a göndermede bulunuyor olamaz, ama Bill'e göndermede bulunuyor olabilir. Bunu, '**John appealed to Bill to like him**' <'John kendisini beğenmesi için Bill'den yardım istedi'> tümcesiyle karşılaştıralım. Burada ise, adıl Bill'e göndermede bulunuyor olamaz, ama John'a göndermede bulunuyor olabilir. Bu nedenle, '**him**' <'kendisini'> adılının John'a göndermede bulunuyor olması durumunda, '**John appealed to Mary to like him**' <'John kendisini beğenmesi için Mary'den yardım istedi'> diyebiliriz, ama '**John appeared to Mary to like him**' <'John Mary'ye kendisini beğeniyor göründü'> diyemeyiz;* buna karşılık, '**her**' <'kendisini'> adılının Mary'ye göndermede bulunuyor olması durumunda, '**John appeared to Mary to like her**' <'John Mary'ye kendisini beğeniyor göründü'> diyebiliriz, ama '**John appealed to Mary to like her**' <'John kendisini beğenmesi için Mary'den yardım istedi'> diyemeyiz.** Bunun gibi, '**John appealed to Bill to like himself**' <'John kendi kendini beğenmesi için Bill'den yardım istedi'> tümcesinde dönüşlü adıl Bill'e göndermede bulunur; buna karşılık '**John appeared to Bill to like himself**' <'John Bill'e kendi kendini beğeniyor göründü'> tümcesinde ise John'a göndermede bulunur. Bu tümceler yüzey yapı bakımından neredeyse aynıdır; adıl göndermesini belirleyen, derin yapıdaki farklarıdır.

Bu nedenle, adıl göndermesi hem derin yapıya hem yüzey yapıya bağlıdır. İngilizce bilen bir kimse, adıl göndermesini belirlerken derin ve yüzey yapıların özelliklerinden yararlanan kuralların oluşturduğu bir dizgeye hakim demektir. Bir kez daha söylemek gerekirse, bu kurallar içe bakış yoluyla ortaya çıkarılamaz. Aslında, kimi özellikleri ortada olmakla birlikte, bu kurallar hâlâ bilinmemektedir.

Özetlersek: Bir dilin üretici dilbilgisi, sınırsız bir yapısal betimlemeler kümesi saptar; bu yapısal betimlemelerin her biri bir derin yapıyı, bir yüzey yapıyı, bir sesçil tasarımlamayı, bir an-

---

* Çünkü İngilizcede '**him**' adılı yalnız erkekler için kullanılır (ç.n.)

** Çünkü İngilizcede '**her**' adılı yalnız kadınlar için kullanılır. (ç.n.)

lamsal tasarımlamayı ve başka biçimsel yapıları içerir. Derin yapıyla yüzey yapıyı birbirine bağlayan –ve "dilbilgisel dönüşümler" denen– kurallar biraz ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve oldukça iyi anlaşılmıştır. Yüzey yapı ile sesçil tasarımlamayı birbirine bağlayan kurallar da epeyce anlaşılmış durumdadır (elbette, bu konudaki tartışmaların bitmiş olduğunu söylemek istemiyorum; daha bu noktaya gelinmiş değildir). Anlamın belirlenmesinde hem derin yapının hem de yüzey yapının işin içinde olduğu anlaşılmaktadır. Derin yapı, anlamın belirlenmesinde işin içinde olan yükleme, niteleme gibi dilbilgisi bağıntılarını sağlar. Buna karşılık, odaklama ve sayıltı, öznelik ve yüklemlik, mantıksal öğelerin kapsamı ve adıl göndermesi konularının, hiç değilse bir ölçüde, yüzey yapı tarafından belirlendiği anlaşılıyor. Sözdizimi yapılarını anlam tasarımlamalarına bağlayan kurallar ise hiç de iyi anlaşılmış değildir. Aslında, "anlam tasarımlaması" ya da "anlamsal tasarımlama" kavramının kendisi oldukça tartışmalı bir kavramdır. Dilbilgisinin anlamın belirlenmesine katkıları ile "edimbilimsel öğeler" denen, olgu, inanç ve sözce bağlamı sorunlarının katkıları arasında keskin bir ayrım yapılıp yapılamayacağı da hiç açık değildir. "Sesçil tasarımlama" kavramına ilişkin olarak da çok benzer sorunların ortaya çıkabileceği belirtilmeye değer. Bu sonuncusu her ne kadar dil kuramının en yerleşik ve en az tartışmalı kavramıysa da, biz yine de, bunun yerinde bir soyutlama olup olmadığı; dil kullanımının daha derinlemesine anlaşılmasının, algısal tasarımlamalarla fiziksel biçimlerin belirlenmesinde dilbilgisi yapısının ötesine bulunan etmenlerin işe karışmasının kaçınılmaz olduğunu ve bu etmenlerin, çarpıtılmaksızın, yüzey yapıyı bir sesçil biçim olarak yorumlayan biçimsel kurallardan ayrılamayacağını gözler önüne serip seremeyeceği sorusunu ortaya atabiliriz.

Dil incelemesi, şimdiye değin belirli bir soyutlamaya temelinde ilerledi: Başka bir anlatımla, dilin kullanım koşullarından birtakım soyutlamalar yapılıp biçimsel yapılar ve onları birbirine bağlayan biçimsel işlemler göz önünde tutuldu. Bu biçimsel

yapılar arasında sözdizimininkiler, yani derin ve yüzey yapılar olduğu gibi, iyi tanımlanmış birtakım işlemlerle sözdizimi yapılarına bağlanan birtakım biçimsel nesneler diye kabul ettiğimiz sesçil tasarımlama ile anlamsal tasarımlama da yer almaktadır. Bu soyutlama süreci, hiçbir biçimde, us dışı bir süreç olarak alınamaz; ancak bir bakış açısını, zihnin doğasıyla ilgili, önsel olarak apaçık olmayan bir varsayımı yansıttığının da anlaşılması gerekir. Bu varsayım, bir dilin kullanım biçimiyle ilgili sorunlardan birtakım soyutlamalarda bulunma işinde, (çoğu zaman "dil edinci" denen) "dile ilişkin bilgi"nin incelenmesiyle başlanabileceği yollu bir başlangıç varsayımını yansıtmaktadır. Bu başlangıç varsayımı, uygulandığında gösterdiği başarıyla doğrulanmıştır. Bu varsayıma dayanılarak, dil düzenekleri ve diyebilirim ki, zihnin doğası konusunda çok şey öğrenildi. Ancak, bizi dile böyle yaklaşmaya zorlayanın, hiç değilse bir ölçüde, dil kullanımını incelemeye çalışırken kavramlarımızın bizi düş kırıklığına uğratması olduğunu da unutmamak gerekir. İlginç olmakla birlikte, bugün elimizdeki kuramsal araçlarla ayrıntılı bir incelemeye uygun olmayan birtakım beylik fikirlere, ya da gözlemlere mahkumuz. Buna karşılık, biçimsel yapıların ve bunların birbirleriyle bağlantılarının incelenmesine, bir deneyim ve anlayış zenginliği getirebiliriz. Belki de bu noktada üstesinden gelmemiz gereken sorun, önemlilik ile olabilirlik arasındaki, bu çalışmada daha önce sözünü ettiğim çatışma. Durumun bu olduğuna inanmıyorum, ama olabilir de. Dilin biçimsel düzeneklerinin incelenmesi işinde soyutlamanın yapılması gereken şey olduğundan oldukça eminim; güven duygum, bu soyutlamaya dayanarak çok güzel birçok sonuca ulaşmış olmamızdan kaynaklanıyor. Yine de ihtiyatlı olmak yerinde olur. Belki de dil incelemelerinde bundan sonraki en büyük ilerleme, "edimbilim"in çöp kutusuna atılmış çeşitli sorunları dikkate alma olanağı yaratacak kuramsal araçların yaratılması olacaktır; böylece anlaşılır bir biçimde nasıl dile getirebileceğimizi bildiğimiz soruların yanıtlarını aramaya geçebiliriz artık.

Belirtmiş olduğum gibi, dil edinci soyutlamasının yerinde olduğunu düşünüyorum. Daha ileri gidilerek, çağdaş ruhbilimin insan zekâsıyla ilgili sorunlarla başa çıkamamasının, hiç değilse bir ölçüde, zihnin soyut yapılarıyla düzeneklerinin incelenmesi konusunda gösterdiği isteksizliğin bir sonucu olduğu söylenebilir. Dil yapısına ilişkin olarak özetlediğim yaklaşımın oldukça geleneksel bir yanı olduğunu unutmamak gerekir. Bu yaklaşımın onyedinci ve onsekizinci yüzyılın evrensel dilbilgisi filozoflarının çok önemli yapıtlarının özünde bulunan ve usçu ve coşumcu dil-zihin felsefesinde çeşitli biçimlerde geliştirilen bir bakış açısını belirginleştirdiğini söylemek, sanırım, bir çarpıtma olmaz. Bu yaklaşım, daha yeni ve bana göre bütünüyle yanlış bir kavrayıştan, geleneksel deneyci kurgulamalardan geliştirilmiş, dile ilişkin bilginin bir alışkanlıklar dizgesi olarak, ya da uyaran-tepki bağlantılarına, "örnekseme" ve "genelleme" ilkelerine ve yirminci yüzyıl dilbilimiyle ruhbiliminde ortaya atılan öteki kavramlara dayanılarak açıklanabileceğini ileri süren kavrayıştan değişik bakımlardan ayrılır. Bütün bu yaklaşımların oldukça yetersiz olmasının, soyut dil edinci incelemelerine girişme konusundaki isteksizliklerinden kaynaklandığına inanıyorum. Fizik bilimleri de kendilerine benzer yöntem sınırlamaları getirmiş olsaydı, bugün hâlâ Babil gökbilimi döneminde olurduk.

Elinizdeki çalışmada yeniden ortaya çıkan geleneksel kavramlardan biri de "evrensel dilbilgisi" kavramıdır. Bu konuda bir iki söz söyleyerek bitirmek istiyorum. Derinde-yerleşik biçimsel koşulları bütün dillerin dilbilgilerinin yerine getirdiğini gösteren iki tür kanıt vardır. İlk tür kanıtı veren, geniş bir dizi dille ilgili incelemelerdir. Çok değişik türden diller için üretici dilbilgileri oluşturmaya giriştiklerinde, araştırmacılar, bu tür üretici dizgelerin biçim ve yapılanışları konusunda çok benzer sayıltıları kabul etmek zorunda kalmışlardır hep. Ancak evrensel dilbilgisi yönünde daha inandırıcı olan kanıtı sağlayan tek bir dille ilgili incelemelerdir. Tek bir dile ilişkin olarak yapılan yoğun incelemelerin evrensel dilbilgisiyle ilgili kanıtlar getirmesi ilk ba-

kışta aykırı gelebilir, ama konu üzerinde biraz düşünmek, bunun çok doğal bir sonuç olduğunu gösterir.

Bunu görmek için, dilin edinilmesini olanaklı kılan zihinsel yetenekleri belirleme sorununu alalım. Dilbilgisi –dil edinci– incelemeleri dil kullanımından yapılmış bir soyutlamayı içeriyorsa, dilbilgisinin edinilişini olanaklı kılan zihin yetileriyle ilgili bir inceleme de daha üst, ikinci dereceden bir soyutlamayı içerecektir. Bunda bir yanlış görmüyorum. Özellikleri bilinmeyen ve ilk dilini öğrenen çocuğun elinde bulunan türden verileri "girdi" olarak kabul eden, "çıktı" olarak da o dilin üretici dilbilgisini veren bir düzeneğin içkin karakteristik özelliklerini belirleme sorununa bir anlatım biçimi verebiliriz. Bu durumda "çıktı", kendisine hakim olmak dili bilmek demek olan, içsel olarak tasarımlanan dilbilgisidir. Dogmaları ya da önyargıları bir yana bırakıp dil-edinme düzeneğinin içkin yapısını incelemeyi girişirsek, geçici bile olsalar, bana hem önemli hem de ussal olarak iyi temellendirilmiş gelen birtakım sonuçlara varırız. Bu düzeneğe, dilbilgisinin, zamanın ve eldeki verilerin deneysel olarak saptanmış sınırlamaları çerçevesinde kurulabilmesine olanak yaratan bir yapı yüklememiz; ayrıca, aynı dili konuşan, deneyimleri ve eğitimleri farklı kimselerin, iletişim kurarken sergiledikleri rahatlıktan ve yeni tümceleri yorumlarken gösterdikleri uyumdan da anlayabileceğimiz gibi, herşeye rağmen birbirine önemli ölçüde yakın dilbilgileri edindikleri biçimindeki deneysel koşula da aykırı düşmememiz gerekir. Çocuğun elindeki verilerin oldukça sınırlı olduğu besbellidir. Hemen anlayabileceği ve uygun bir biçimde üretebileceği tümce dizisiyle karşılaştırıldığında yaşamı boyunca geçireceği saniyelerin sayısı komik ölçüde azdır. Edinilmiş dilbilgilerinin karakteristik özellikleriyle eldeki verilerin sınırlamaları konusunda biraz bilgi edindiğimizde, hazırdaki verilerden doğru olduğu varsayılan dilbilgileri oluşturan dil-edinme düzeneğinin iç yapısına ilişkin oldukça usa uygun olan adamakıllı güçlü varsayımlara bir anlatım biçimi verebiliriz. Bu sorunu ayrıntılı olarak incelediğimizde, bu düzeneğe olası bir dilbilgisinin biçimi konusunda oldukça kap-

samlı sınırlamalar getiren bir dizge yüklemek zorunda olduğumuzu kabul edeceğimize inanıyorum; yoksa, zaman ve verilerin elde edilmesi konusunda sözü edilen koşullarda, çocuğun, deneysel olarak yeterli görünen dilbilgilerini oluşturma noktasına nasıl geldiğini açıklamak olanaksız olur. Fakat, çocukların şu dili değil bu dili öğrenme konusunda kalıtsal bir yatkınlıkları olmadığını da kabul edersek, o zaman dil-edinme düzeneğine ilişkin olarak ulaştığımız sonuçlar, evrensel dilbilgisiyle ilgili sonuçlar olup çıkar. Bu sonuçlar, öteki dillerin dilbilgilerinin oluşmasına bir açıklama getirmediği gösterilerek yanlışlanabilir, örneğin. Eğer bu sonuçlar öteki dillerle ilgili olguları açıklamaya yardımcı olursa ayrıca doğrulanmış olur. Bu uslamlama çizgisi bana geneli bakımından oldukça usa uygun görünüyor. Ayrıntılarına inildiğinde tek bir dille ilgili incelemeler bile bizi evrensel dilbilgisiyle ilgili güçlü deneysel varsayımlara götürür.

Dilin incelenmesiyle ilgili, onun kuramsal insan ruhbiliminin bir dalı olarak kabul eden bir yaklaşımı irdeledim. Söz konusu yaklaşımın amacı, bir insanın bir dili öğrenip kullanmasını olanaklı kılan zihin yetilerini sergileyip açıklamaktır. Bildiğimiz kadarıyla bu yetiler insana özgüdür ve başka canlılarda önemli bir benzeri yoktur. Eğer bu araştırmanın sonuçları doğruya yakın bir noktadaysa, insanların, çok zayıf ve oldukça niteliksiz veriler temelinde özgül bir dil biçimi belirleyen çok varsıl ve belirgin zihinsel özniteliklerle donatılmış olması gerekir. Dahası, insanlar, kendine özgü kurallara bağlı ama geçmiş deneyimlerle ya da bugünün duygulanımlarıyla ancak uzaktan ve soyut olarak bağlantılı yeni düşünceleri dile getirmeye izin veren, zihinsel olarak tasarımlanmış dili oldukça yaratıcı bir biçimde kullanıyorlar. Bu doğruysa, uyarım koşulları, pekiştirme izlenceleri, alışkanlık yapıları oluşturumu, davranış örüntüleri gibi kavramlara dayanarak yapılan davranış "denetimi" incelemelerinden beklenebilecek hiçbir şey yoktur. Kuşkusuz, bu tür denetimin ya da bu tür örüntülerin gösterilebileceği sınırlı ortamlar tasarlanabilir; fakat bu tür yöntemlerle, insanların gizilgüçlerinin

kapsamı konusunda, onları bir tutukevinde ya da bir orduda –ya da birçok derslikte– gözleyerek öğrenebileceklerimizden daha fazlasını öğrenebileceğimizi düşünmek için ortada hiçbir neden yok. İnsan zihnin temel özellikleri böyle araştırmalarda gözden kaçacaktır. "Meslekçe yakışık almayan" son bir yorumda bulunmam hoş görülebilirse, ben bu sonuçtan çok memnunum. Elbette , bu tür denetimin, ya da bu tür örüntülerin gösterilebileceği sınırlı bir ortam oluşturulabilir, ama bu tür yöntemlerle insanların gizilgüçlerinin kapsamı konusunda, onları tutukevinde, orduda ya da bir çok derslikte gözlemekten daha çok birşey öğrenilebileceğini düşünmek için bir neden yoktur. İnsan zihninin temel özellikleri bu tür araştırmaların hep dışında kalacaktır. Çok profesyonel bir yorumda bulunmam hoş görülebilirse, ben bu sonuca ulaşmaktan çok memnunum.

NOTLAR

1 Bu konuyu "Deep Structure and Semantic Interpretation" başlıklı yazımda ayrıntılı bir biçimde irdeledim. Bkz.: R. Jakobson ve S. Kawamoto, yay., *Studies in General and Oriental Linguistics*, Shiro Hattori'ye Armağan (Tokyo: TEC Corporation for Language and Educational Research, 1970).

2 Aşağıdaki örnekleri R. Doughtery, Adrian Akmajian ve Ray Jackendoff'a borçluyum. Göndermeler için benim, Jakobson ile Kawamoto'nun yayıma hazırladıkları *Studies in General and Oriental Linguistics* içindeki yazıma bakınız.

DİLİN BİÇİMSEL YAPISI

DİLİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Kuşaklar boyu süren verimli bilimsel çalışmalara karşın bu bildiride üzerinde yoğunlaşılacak sorulara ancak geçici yanıtlar verilebilir. Derinlemesine betimlemeleri elimizde olan çok az dil var; dilin de ancak belirli yanları, genel nitelikte sonuçlara destek sağlamaya yetecek özen ve başarıyla incelenmiştir. Yine de, insan dillerini, belli sınırlar içerisinde, buyrultusal simgesel yönlendirme, iletişim ve kendini-ifade dizgelerinden ayıran birtakım özelliklerle koşulları ana hatlarıyla belirlemek olanaklı.

EDİNÇ VE EDİM

En kaba betimlemesiyle, bir dilin ses ile anlamı belli bir biçimde birleştirdiğini söyleyebiliriz. Bir dile hakim olmak demek, ilke olarak, söyleneni anlayabilecek, bir belirtkeyi amaçlanmış bir anlam yorumlamasıyla üretebilecek durumda olmak demektir. Ancak dil hakimiyetine ilişkin bu kaba tanımlama, hiç açık olmaması bir yana, ciddi ölçüde belirsizdir de. Tümcelerin dil kurallarının belirlediği içkin bir anlamı olduğu, dile hakim olan bir kimsenin tümcenin hem sesçil biçimini hem de içkin anlam içeriğini belirleyen kurallar dizgesini bir yolla içselleştirmiş –özgül bir *dil edinci* diye anacağımız birşey geliştirmiş– olduğu oldukça açıktır. Ancak, gözlenen gerçek dil kullanımının –gerçekleşen *edim*in– salt, dil kuralları dizgesi tarafından kurulan içkin ses-anlam bağlantılarını yansıtmadığı da bir o kadar açıktır.

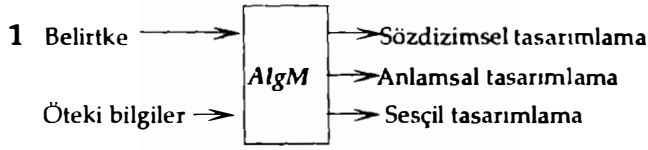
Edim, daha başka birçok etmeni de gerektirir. Karşımızda söylenen şeyi, yalnızca, sözcenin ses ve anlam özelliklerini belirleyen dilsel ilkelere bakarak yorumlamayız. Konuşan kimse ve durumla ilgili dildışı inançlar da konuşmanın üretilme, ayırt edilme ve anlaşılma yollarının belirlenmesinde temel bir rol oynamaktadır. Dil edimi, ayrıca, doğrusunu söylemek gerekirse dilin görünümleri olmayan, bilişsel yapının ilkeleri (örneğin, belleğin getirdiği sınırlamalar) tarafından da yönetilir.

Bunun için, bir dili incelerken, gerçekleşen edimi belirlemek için temeldeki edinçle etkileşimde bulunan çeşitli etmenleri birbirinden ayırmamız gerekir; teknik bir terim olarak "edinç" ülküsel bir konuşan-dinleyenin, seslerle anlamları, her bakımdan, konuştuğu dilin kurallarına uygun bir biçimde birleştirebilme yeteneğini anlatır. Ülküselleştirilmiş edincin bir modeli olarak, bir dilin dilbilgisi,[1] ses ile anlam –sesçil tasarımlama ile anlamsal tasarımlama– arasında belli bir bağ kurar. *Dl* gibi bir dilin dilbilgisinin, *b*'nin bir belirtkenin[2] sesçil tasarımlamasını *Y*'nin ise söz konusu dilin kurallarına dayanılarak bu belirtkeye yüklenen anlam yorumlamasını gösterdiğini kabul edersek, (*b*, *Y*) gibi bir ikililer kümesi ürettiğini söyleyebiliriz. Bu dilbilgisini ortaya çıkarmak, belli bir dille ilgili olarak yürütülen dil soruşturmasının baş amacıdır.

Dilsel yapı konusundaki genel kuram, böyle bir dilbilgisinin yerine getirmesi gereken koşulların ortaya çıkarılmasıyla ilgilenir. Bu genel kuram, üç tür koşulu ortaya çıkarmaya çalışacaktır: Kabul edilebilir sesçil tasarımlamalar kümesinin, kabul edilebilir anlamsal tasarımlamalar kümesinin, bir de eşleştirilmiş sesçil ve anlamsal tasarımlamalar üreten kurallar dizgesinin koşullarını. İnsan dilleri, bu üç bakımdan da, oldukça sıkı sınırlandırıcı koşullara tabidir. Ses ile anlamı birtakım belirli biçimlerde birleştirdikleri halde bu koşulları yerine getirmeyen, dolayısıyla da olanaklı insan dilleri olarak nitelenemeyecek dizgeler oluşturmak güç değildir. İnsan dilleri oldukça özel dizgelerdir. Ses ile anlamı birbirine bağlayan her dizgenin bu türden

bir dizge olacağı gibi önsel bir zorunluluk yoktur. Bu yazının ileridekı bölümlerinde, yeri geldikçe, insan diline özgü özellikler olarak görünen oldukça kısıtlayıcı kimi koşulları dile getireceğiz.

Bir dilbilgisi, *b*'nin sesçil bir tasarımlaması, *Y*'nin ise ona eşlik eden bir anlam yorumlamasını gösterdiğini kabul edersek, (*b*, *Y*) gibi belli bir ikililer kümesi üretir. Bunun gibi, bir edim modelinin de, ses ile anlamı özel bir biçimde birbirine bağladığını düşünebiliriz. *AlgM* gibi bir algılama modelini, sözgelimi, **1**'de olduğu gibi, bir belirtkeyi (başka birçok şeyin yanında) girdi olarak kabul edip ona "çıktı" olarak birçok dilbilgisel tasarımlamalar yükleyen bir düzenek olarak düşünebiliriz.

Ruhbilimin temel sorunlarından biri bu tür bir *AlgM* dizgesinin karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Hiç kuşku yok, bir belirtkeyi anlarken dinleyen kimse kendi diline ilişkin bilgileriyle bağlantısını kurar. Başka bir deyişle, *AlgM* modeli, bir dilin dilbilgisi *Dlb* ile bütünleşir. Tümcelerin nasıl anlaşıldığı konusundaki inceleme –konuşmanın algılanmasıyla ilgili genel sorun– bir algılama modelinin bu temel özelliğinden yararlanmadıkça, elbette, dar sınırlar içinde kalmak zorundadır. Ancak algılama modeli *AlgM* ile kaynaştığı edinç modeli *Dlb*'nin işlev ve özelliklerini birbirinden açıkça ayırmak gerekir. Hem *AlgM* hem *Dlb* ses ile anlamı birbirine bağlar; ancak *AlgM*, dilbilgisi *Dlb*'nin belirlediği içkin ses-anlam birleşiminin ötesinde birçok bilgiden yararlanır; dilbilgisinin konusuna girmeyen bellek, zaman, algı stratejileri yapılanması gibi sınırlamalar çerçevesinde iş görür. Buna karşılık, dilbilgisi *Dlb*'yi ses ile anlamı birbirine bağlamak için belli bir sıraya göre uygulanan işlemlerle kurallar

dizgesi olarak tanımlayabilsek de, bunu, *AlgM* gibi bir edim modelinin birbirini izleyen işlemlerinin bir betimlemesi olarak almaya hakkımız yoktur –aslında bu oldukça saçma olurdu. Algılama modelleriyle ilgili olarak söylemiş olduklarımız üretim modelleri için de aynı ölçüde geçerlidir. Belirtkelerin, anlamsal tasarımlamalarıyla birlikte sesçil tasarımlamalarını üreten dilbilgisi kuralları tümcelerin üretilişi için bir model yaratmaz, ama yine de böyle bir modelin dilbilgisi kurallarıyla bütünleşmesi gerekir. Bu basit ayrımlar göz ardı edilirse büyük bir kargaşanın çıkması kaçınılmazdır.

Bu bildiride, dikkatimizi edinç ve onu tanımlayan dilbilgileri üzerinde toplayacağız; tümcelerin anlam yorumlamalarıyla sesçil yorumlamalarından söz ettiğimizde, sadece, temeldeki bu dizge tarafından belirlenen ülküselleştirilmiş tasarımlamaları anlatmak istiyoruz. Edim, dil edinci incelemesi için veriler sağlar. Biraz önce betimlenen anlamda edinç, edimi belirlemek için etkileşimde bulunan birçok etmenden birisidir. Genel olarak, karmaşık bir canlının davranışını incelerken, dil edinci dizgesi gibi, herbirinin kendine özgü içkin bir yapısı olan özünde bağımsız temel dizgeleri, ayrıca dikkate almak üzere, başka şeylerden ayırmanın gerekli olduğunu düşünebiliriz.

BİR EDİNÇ İNCELEMESİNİN İLK BASAMAKLARI

Temeldeki edincin incelenmesine dönecek olursak, önce bir insan dilinin oldukça açık birkaç özelliğine dikkat çekerek başlayalım. Her şeyden önce, dilbilgisinin ürettiği sesçil ve anlamsal tasarımlama çiftleri kümesinin sonsuz olacağı çok açıktır. Belli bir tümceyi dilin anlamlı en uzun tümcesi olarak saptaması olgusal olarak ya da ilkece olanaklı olan hiçbir insan dili yoktur. Bir dilin dilbilgisi, herbirinin kendine özgü içkin bir anlam yorumlaması olan rasgele karmaşıklıkta tümceler kurmayı olanaklı kılan düzenekler içerir. Bunun salt mantıksal bir ayrıntı olmadığını görmek gerekir. Olağan dil kullanımı, özü bakımın-

dan, bu sınırsızlığa, dilin rasgele karmaşıklıkta tümceler üreten düzenekler içerdiği olgusuna dayanır. Tümcelerin yinelenmesi çok ender olan bir durumdur; bir dilin dilbilgisine uymak koşuluyla, yenilik, olağan gündelik edimde esastır. Kişilerin "söz dağarcığı" –uygun bağlamlarda "alışkanlık"la ürettikleri bir yığın sözcesi– olduğu düşüncesi, gözlenen dil kullanımına bütünüyle aykırı bir söylencedir. Konuşanların ellerinde, sözcükler ya da anlambirimler ekledikleri bir yığın "kalıp"ları olduğu görüşünün de bir değeri yoktur. Bu tür görüşler selamlaşmalar, birkaç kalıp söz vb. için doğru olabilir, ama okuyucunun kendisinin de önyargısız bir gözlemin sonunda[3] kabul edeceği gibi, olağan dil kullanımıyla ilgili birtakım yanlış yorumlardır.

Bir dil kullanıcısının dilbilgisini ortaya çıkarmak için, onun tümceleri yorumlamasıyla ilgili, bu tümcelere yüklediği anlamsal, dilbilgisel ve sesçil yapı üzerinde etkili olan bilgileri toplamakla işe başlamamız gerek. Sözgelimi, İngilizce söz konusuysa, şu olguları ortaya çıkarmak gerekirdi. **2**'deki tümce iskeletleriyle '**persuaded**' <'ikna etti'>, '**expected**' <'umdu/umuldu'> ve '**happened**' <'oldu'> sözcüklerini alalım:

2 a. John ... Bill that he should leave
<John Bill'i uzaklaşmasının iyi olacağı konusunda ....>

b. John ... Bill to leave
<John Bill'i/in uzaklaşmaya/yı .>

c. John ... to leave
<John'un/John uzaklaşacağı/uzaklaşacak .>

d. It is ... that Bill will leave
<Bill'in uzaklaşacağı .>

'**persuaded**' <'ikna etti'> sözcüğü **a** ile **b**'ye eklenebilir, ama **c** ile d'ye eklenemez; '**expected**' <'umdu/umuldu'> b, **c** ve **d**'ye

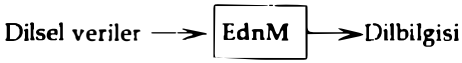
eklenebilir, ama **a**'ya eklenemez; '**happened**' <'oldu'> ise yalnızca **c**'ye eklenebilir. '**Persuaded**' <'ikna etti'> **a**'ya eklendiğinde, yorumu '**he**'nin göndermede bulunduğu kimseye <uzaklaşacak kimsenin kim olduğuna> bağlı anlamca belirsiz bir tümce elde ederiz; bir yoruma göre, tümce '**persuaded**' <'ikna etti'> eklenmiş **b**'nin yaklaşık bir açımlaması olur. '**Expected**' <'umdu/umuldu'> **b** ile **c**'de karşımıza çıktığında, özne-eylem bağıntısı **b**'de '**Bill**' ile '**leave**' <'uzaklaşmak'>, **c**'de ise '**John**' ile '**leave**' <'uzaklaşmak'> arasında geçerli bir bağıntıdır. '**John happened to leave**' <'John uzaklaşacak oldu'> tümcesi, aşağı yukarı '**It happened that John left**' <'Şuna bakın ki John uzaklaştı'> tümcesinin taşıdığı anlamı taşır; oysa '**John expected to leave**' <'John uzaklaşacağı beklendi'> tümcesi uzaktan bile olsa '**It expected that John left**' <'John'un uzaklaştığını umdu'> tümcesinin açımlaması değildir. Bu tür olgular birçok biçimde anlatılabilir, doğruluklarından emin olmak için de şu ya da bu yöntemi kullanabiliriz. Bunlar, İngilizce konuşan bir kimsenin edinciyle ilgili olgulardır. Onun içselleştirmiş olduğu dilbilgisini ortaya çıkarmak için temel olarak kullanılabilirler.

Bu tür gözlemlerin durumunu biraz daha dikkatli bir biçimde gözden geçirelim. Bu gözlemler, gerçekte, **1** gibi bir algılama modelinin çıktısıyla doğrudan ilişkilidir; dinleyen kimse tarafından belirtkelere yüklenen yapılarla bağlantılıdır. **1**'in çıktısıyla ilgili tanımlamamız böyle bir kanıta dayanan bir kurgulamadır. Bu nedenle *AlgM* algılama modelinin kendisi, ikinci dereceden bir kurgumadır. Soyutlamayı daha ileri götürdüğümüzde, **1**'in temel bileşenlerinden birini oluşturan dilbilgisini üçüncü dereceden bir kurgulama olarak inceleyebiliriz. Bu nedenle bir önceki paragrafta andığımız kanıtın dilbilgisiyle ancak dolaylı bir bağlantısı vardır. Başka bir deyişle, her soyutlamanın meşruluğunu baştan kabul etmemiz gerekir. Bu gibi durumlarda soyutlamanın meşruluğuyla ilgili en küçük bir kuşku bile yok görünüyor, ayrıca anılan kanıtlardan da çok büyük sayıda bulunabilir. Yinelemek gerekirse, karmaşık bir canlı ciddi bir biçimde incelenecekse, yukarıda sözünü ettiğimiz türden

ülküselleştirmelerin kaçınılmaz olduğunu belirtmeliyiz.

Bu soyutlama işlemi bir adım daha ileri götürülebilir. Dilsel verileri, bu verilerin ait olduğu dilin dilbilgisini ortaya çıkarmak için kullanan *EdnM* (edinim modeli) gibi bir dil edinimi modeli düşünelim.

3

Bu *EdnM* düzeneğinin iç yapısı, onun için geçerli çözümleme yöntemleri, olası herhangi bir dilbilgisine yüklediği ilk sınırlamalar, onun bir dilbilgisini seçme yolunu belirleyecektir. Dilsel veriler ile dilbilgilerinin eşleştirilmesiyle ilgili bilgi bize verilerse, *EdnM* düzeneğinin doğasını belirlemeye girişebiliriz. Kullanılmış olan terimler bunlar olmasa bile, dilbilimciler bu sorunla hep ilgilenmişlerdir. Nitekim çağdaş yapısal dilbilim, tek tek dillerden bağımsız, genel nitelikli çözümleme yöntemleri geliştirmeye çalışırken, şimdilerde büyük ölçüde unutulan daha eski bir gelenek de her dilbilgisinde bulunması gereken, evrensel bir sınırlamalar dizgesi geliştirmeye çalışmıştır. Bunların her ikisini de, *EdnM* düzeneğinin iç yapısıyla, dil edinimini olanaklı kılan doğuştancı "insan dili" kavrayışıyla ilgili girişimler olarak nitelendirebiliriz.[4]

EVRENSEL DİLBİLGİSİ

Artık temeldeki edinçle ilgili incelemeye dönüp ses-anlam eşleşmesinin nasıl yapılabileceği konulu genel soruna ele alabiliriz. Bu evrensel dilbilgisi soruşturmasına bir başlangıç olarak, seslerle anlamların nasıl tasarımlandıklarını sorgulamak zorundayız. İnsan dilleriyle genel bakımdan ilgilendiğimize göre, böyle tasarımlama dizgelerinin tek tek dillerden bağımsız olması gerekir. Başka bir deyişle, bir insan dili için, sırasıyla, olası belirtkeler kümesi ile olası anlamsal tasarımlamalar kümesinin sı-

nırlarını çizen evrensel bir sesbilgisi ile evrensel bir anlambilim geliştirmeliyiz. Bir dilden belli bir belirtkeler eşleşmesi olarak söz edip bu eşleşmeyi yaratan kuralları soruşturmak bundan sonra olanaklı olacaktır. Bu bakımdan dilin genel özelliklerine ilişkin görüşlerimiz üç başlık altında toplanacak: Evrensel sesbilgisi, evrensel anlambilim ve bunları kuşatan evrensel dilbilgisi dizgesi. İlk iki konu, ülküselleştirilmiş biçimle anlam içeriğinin tasarımlamalarını içerir; evrensel dilbilgisi kuramı ise, doğal dillerde bir tümcenin biçimi ile anlam içeriğini belirleyen düzenekleri ele alır.

Son paragrafta belirtilen anlamda bir evrensel sesbilgisi ile bir evrensel anlambilim geliştirmenin önemi, çağdaş dilbilimin gelişmesinden çok önce açıkça kabul edilmişti. Sözgelimi Piskopos Wilkins, *Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* (1668) başlıklı çalışmasında evrensel bir sesçil alfabe ile, sırasıyla, bir dilin belirtkelerinin ve anlam yorumlamalarının kendisine dayanılarak tasarımlandığı bir kavramlar dizini geliştirmeye çalışmıştır. Sesçil alfabe, eklemlenme noktası ve biçimleri çerçevesinde geliştirilen sesçil özellikler dizgesine dayanır. Her sesçil simge böyle özelliklerden oluşan bir küme; günümüzün terimleriyle söylersek bir *ayırıcı özellikler* kümesi olarak çözümlenebilir. Ayrıca, üstü örtük bir biçimde, fiziksel belirtkenin, dilden-bağımsız ilkeler tarafından, sesçil simgeler yoluyla tasarımlanmasına bakılarak belirlendiği varsayılır. Anlam yorumlaması birimleri olarak ileri sürülen kavramlar da, belli türden değişmez özellikler (anlamsal özellikler) halinde, sözgelimi canlı-cansız, göreli-kesin, kılıcı-araç vb. biçiminde çözümlenebilir. Bir tümcenin anlam yorumlamasının da, dilden-bağımsız evrensel ilkeler tarafından, sözcenin içerdiği kavramlara ve bunların aralarındaki dilbilgisi bağıntısının biçimine (örneğin özne-yüklem ilişkisine) bakılarak belirlendiği üstü örtük bir biçimde varsayılır.[5] Wilkins'inki gibi öncü çalışmalardaki yanlışlar ortada olsa bile, genel yaklaşım sağlıklıdır. Evrensel sesbilgisi kuramı araştırmaları, yukarıda belirtilen çizgilerde yoğun bir biçimde büyük bir başarıyla sürdürülmüştür; buna karşılık

onun koşutu olan evrensel anlambilim kuramı üzerine çok az inceleme yapılmıştır.

EVRENSEL DİLBİLGİSİ: EVRENSEL SESBİLGİSİ

Evrensel sesbilgisi kuramı evrensel sesçil alfabe ile bir yasa dizgesi oluşturmaya çabalar. Bu alfabe, belirli bir dilin belirtkelerinin türetildiği olası belirtkeler kümesini tanımlar. Kuram doğruysa, bir dilin her belirtkesi, sesçil alfabenin simgelerinin oluşturduğu bir dizi olarak tasarımlanabilir. Diyelim, iki fizik olayı, aynı dizi olarak tasarımlandı. O zaman bunların bir dilde birbirinin yinelemesi olması gerekir.[6] Öte yandan, iki fizik olayı, bir dili konuşanlar tarafından birbirinin yinelemesi olarak görülürken, bir başka dili konuşanlar tarafından birbirinin yinelemesi olarak görülmeyebilir. Böyle bir durumda evrensel alfabenin onları birbirinden ayıracak araçlar sağlaması gerekir. Evrensel alfabe çerçevesinde tasarımlama, belirtkenin nasıl üretilebileceğini belirlemek için gerekli olan her bilgiyi vermeli, aynı zamanda da arıtık bir algısal tasarımlamaya karşılık gelmelidir. Ancak, bir kez daha vurgulamalıyız: Gerçekleşen edim ülküsel sesçil tasarımlamanın ötesinde başka etmenleri de içerir.

Evrensel sesçil alfabenin simgeleri, evrensel sesbilgisi kuramının "ilkel öğeleri" değildir. Bu ilkel öğeler, daha çok, *ayırıcı* (*sesçil*) *özellikler* denen ötümlüleşme, önleşme-artlaşma, vurgu gibi özellikleri kapsar.[7] Bu özelliklerin herbiri, iki ya da daha fazla değerin kendisine dayanılarak ayırt edilebildiği bir ölçek olarak düşünülebilir (Kaç değerin ayırt edilmesi gerektiği sorusu yanıtı olmayan bir sorudur, ancak göründüğü kadarıyla, her özellik için bu sayı oldukça küçüktür.). Sesçil alfabenin bir simgesi, doğrusu, herbiri kendine özgü bir değer taşıyan bir özellikler kümesi olarak görülmelidir. Dolayısıyla bir belirtke, bu kümelerden oluşan bir dizi olarak tasarımlanır.

Böyle bir sesbilgisi kuramında, dilin üç açık özelliği yansıtılır. İlki, ayrıklığıdır –ancak uzunluğu belli sonlu sayıda belirtke-

ler bir başkasının yinelemesi olmayabilir. İkinci özellik, dilin sınırsızlığıdır –bir belirtke, bir dilin anlam bakımından yorumlanmış sonsuz sayıda birçok belirtke içermesini sağlayabilecek biçimde, herhangi bir uzunlukta olabilir. Bu tür bir sesbilgisi kuramı, bu biçimsel özelliklere ek olarak, bir belirtkenin, evrensel alfabenin iki simgesiyle tasarımlanan iki parçasının kimi bakımlardan benzer, kimi bakımlardan farklı olabileceği olgusunun yanı sıra, bu aynılık ve farklılık boyutlarının sayısı ile bu boyutlar üzerinde önemli olması olası noktaların sayısının belli olduğu olgusunu da yansıtır. Nitekim, '**pin**' ile '**bin**'in başındaki[8] parçalar* ötümlüleşme ve soluklama bakımından birbirlerinden ayrılırlar ama söyleyiş yeri bakımından aralarında (önemlice) bir fark yoktur; '**cocoa**'daki iki ünsüz ne söyleyiş yeri ne de ötümlüleşme bakımından birbirinden ayrılır, buna karşılık soluklama bakımından aralarında hiçbir fark yoktur; vb.

Evrensel sesbilgisi kuramının bulunduğunu kabul ettiği ayırıcı özellikler, birkaç anlamda mutlak, başka birkaç anlamda görelidir. Dilden dile değişmedikleri anlamında mutlaktır. Seçil tasarımlama fiziksel bir belirtkenin belirlenimi açısından yeterli bilgi verecekse, özellik değerleriyle ilgili nitelemelerin de mutlak olması gerekir. Öte yandan, yineleme-yinelenmeme kavramları açısından bakıldığında, ayırıcı özellikler görelidir. Sözgelimi, önleşme-artlaşma özelliği açısından 1, 2, 3 diye gösterilen üç mutlak değer göz önüne alındığında, Dl_1 dilinde, önleşme-artlaşma özelliğinin yalnızca 1 ile 2 değerleri bakımından birbirinden ayrılan iki sözce, birbirlerinin yinelemesi olmayan sözceler olarak ayırt edilirlerken, yalnızca 2 ile 3 değerleri bakımından birbirinden farklı olan iki sözcenin birbirlerinin yinelemesi olan sözceler olarak ayırt edildiklerini görebiliriz; oysa Dl_2 dilinde durum bunun tam tersi olabilir. Her dil, bir başkasının yinelemesi olmayanları ayırt etmek için önleşme-artlaşma özelliğini kullanabilir; ancak bir dilde "önleşme" olan mutlak değer 2, bir başka dilde "artlaşma" olabilir.

Yani, sesbirimler. (ç.n.)

Evrensel sesbilgisi kuramı, bir ayırıcı özellikler dizgesine ek olarak, belli bir dilde izin verilen dizilerle izin verilen olanaklı seçimleri yöneten birtakım yasalara da bir anlatım biçimi vermeye çabalar. Sözgelimi, Jakobson hiçbir dilin, yineleme olmayanları ayırt etmek için ne dudaksıllaşma ne de damaksıllaşma özelliğini kullandığını gözlemlemiş ve kendisine dayanarak bu iki özelliği daha soyut tek bir özelliğin değişkeleri sayabileceğimiz daha genel bir anlatım biçimi önermiştir. Bu tür genellemeler –özellikle akla yatan uslamlamalarla desteklenebildiklerinde– evrensel sesbilgisinin yasaları olarak ileri sürülebilir.

EVRENSEL DİLBİLGİSİ: EVRENSEL ANLAMBİLİM

Evrensel sesbilgisi iyice gelişmiş bir alandır, ama aynı şey evrensel anlambilim için söylenemez. Bu alanda da anlamsal özellikler ve bu özelliklerin aralarındaki ilişkilerle olabilecek türlerini belirleyen yasalardan oluşan bir dizge oluşturabilme umudu vardır. Aslında, böyle özelliklerle böyle yasaların belirlenmesi sorunu, geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde yine ciddi bir araştırma konusu olmuş[9] ve olumlu sonuçlar yaratacak bir gelişme yönünde bir umut belirmiştir. Kavramlarla ilgili, canlılaştırma, eylem vb. gibi özelliklere dayanan bir çözümlemenin pek yeterli olmayacağı, birtakım özelliklerin çok daha soyut olması gerektiği hemen görülebilir. Sözgelimi, İngilizcede '**a good knife**'ın <'iyi bir bıçak'ın> "iyi kesen bir bıçak" anlamına geldiği bilinen birşeydir. Bu nedenle '**knife**' <'bıçak'> kavramının, (yalnız fiziksel özelliklerle değil) bir ölçüde özel işlevlerle ilgili özellikler ve '**good**' <'iyi'>, '**terrible**' <'kötü'> gibi niteleyicilerle belirlenen soyut bir "değerlendirme özelliği"[10] çerçevesinde belirlenmesi gerekir. '**This is a good knife**' <'Bu iyi bir bıçak'> ile '**This knife cuts well**' <'Bu bıçak iyi kesiyor'> arasındaki anlam bağıntısı ancak böyle bir çözümlemeyle kurulabilir. Buna karşılık '**This is a good knife for digging**' <'Bu kazmak için iyi bir bıçak'> ile '**This knife cuts well**' <'Bu bıçak iyi kesiyor'>

arasındaki bağlantısızlık, bir tümcenin anlam yorumlamasının hiç açık olmayan dilbilgisi bağıntıları tarafından belirlendiğini göstermektedir.

Evrensel sesbilgisinde olduğu gibi, insan dilinde tasarımlanabilecek kavramlar ve bunlar arasında var olabilecek içkin bağıntılardan oluşan olası dizgelerle ilgili genel ilkeler oluşturma umudu vardır. Böyle ilkelerin bulunmasıyla, evrensel anlambilim ayrı bir çalışma alanı haline gelebilir.

EVRENSEL DİLBİLGİSİ EVRENSEL SÖZDİZİMİ

Elimizde doyurucu bir evrensel sesbilgisi kuramı ile evrensel anlambilim kuramının olduğunu kabul edelim. O zaman dili, özel türden bir ses-anlam çifti olan tümcelerin oluşturduğu bir küme olarak tanımlayabilir, insan dillerini tanımlayan kural dizgelerini inceleme işini sürdürebilirdik. Ne var ki, aslında yalnız evrensel sesbilgisi kuramı bu girişimi destekleyecek ölçüde sağlam kurulmuş bir kuramdır. Bu nedenle, dilsel yapı incelemesine biraz dolaylı bir yoldan yaklaşmak zorundayız.

Unutmayalım ki, "anlamsal tasarımlama" kavramının kendisi açık olmaktan uzak olsa bile, biz yine de bu kavrama ilişkin bir açıklamanın yerine getirmesi gereken sayısız deneysel koşul bulabiliriz. Sözgelimi,

4 **What disturbed John was being disregarded by everyone**
<John'u rahatsız eden şey hiç kimse tarafından dikkate alınmıyor olmaktı / alınmıyordu>

tümcesini alalım. Her şeyden önce, bu anlatımın iki ayrı biçimde yorumlanabilecek bir anlatım olduğu açıktır. Bu yorumlamalardan birine göre, anlatım, John'un hiçkimse tarafından dikkate alınmamaktan rahatsız olduğunu; ikincisine göreyse, John'u rahatsız eden şeyleri hiç kimsenin dikkate almadığını anlatır.

Bu yorumlamalardan ilki söz konusu olduğunda, '**disregard**' <'dikkate almamak'> ile '**John**' arasında belli bir dilbilgisi bağıntısı, yani bu öğeler arasında '**Everyone disregard John**' <'Hiçkimse John'u dikkate almıyor'> anlatımında olan bağıntı ("eylem-nesne" bağıntısı) geçerlidir. İkincisi söz konusu olduğundaysa '**disregard**' <'dikkate almamak'> ile '**John**' arasında ne bu ne de başka önemli bir dilbilgisi bağıntısı vardır. Öte yandan, '**was**' ile '**being**' arasına '**our**' eklediğimizde [John'un, bizim hiçkimse tarafından dikkate alınmamamızdan rahatsız olduğunu anlatır hale gelen] tümce belirsiz olmaktan çıkar ve '**disregard**' <'dikkate almamak'> ile '**John**' arasında hiçbir dilbilgisi bağıntısı kalmaz; ama bu kez de özne-nesne bağıntısı, '**disregard**'<'dikkate almamak'> ile '**we**' (yani '**our**' <'bizim'> öğesinin altında yatan öğe ['biz']) arasında geçerli bir bağıntı haline gelir.

Bu tür örnekler sonsuza değin çoğaltılabilir. Bunlar bize, "anlam yorumlaması" kavramının yerine getirmesi gereken yeterlik koşullarını vermekte (Örneğin, açımlama ve sezdirim bağıntıları ile belirsizlik özelliğinin doğru biçimde yansıtılması gerekir) ve dilsel anlatımların anlam yorumlamalarının, anlatımların dilbilgisel bir bağıntı içinde olan bölümlerine bakılarak belirlenmesinin kimi yollarını açık bir biçimde göstermektedir.

Bu düşünceler, dilsel yapıyla ilgili inceleme için daha sınırlı, ama oldukça önemli dolaysız bir hedef belirlememizi sağlar. Yine bir dili bir tümceler kümesi olarak kabul ederek, her soyut "tümce"nin, sesçil bir tasarımlamanın anlam yorumlamasıyla ilgili bilgiler içeren bir tür soyut yapıyla (buna *derin yapı* diyelim) özel bir eşleşmesi olduğunu düşünelim. Bu durumda, belli bir dilde, bu eşleşmeyi belirleyen kurallar dizgesini ve bu kuralların genel nitelikli karakteristik özelliklerini inceleyebiliriz. Bu girişim, temeldeki bu yapılar, anlam yorumlamasının deneysel koşullarını yerine getirmenin bir yolunu gerçekten verdiği ölçüde, önem kazanacaktır. Anlam kuramı, geliştikçe, derin yapıları zenginleştirecek ve anlam yorumlamalarını onlarla birleştirecek araçlar getirecektir. Evrensel sesbilgisini, evrensel an-

lambilim ile sözdizimini içine alan eksiksiz bir dilbilgisi kuramının deneysel önemi, bir ölçüde, bu kuramın sağladığı düzenek ve ilkelerin düzenli kullanımının, anlam yorumlamasının koşullarını yerine getirebilme derecesine göre değişecektir.

Bütün bu görüşleri özetlersek, dilsel yapıyla ilgili inceleme için şöyle bir çerçeve çizilebiliriz. Bir dilin *dilbilgisi*, belli bir sesanlam eşleşmesini belirleyen kurallar dizgedir. Bir *sözdizimi bileşeni*, bir *anlam bileşeni*, bir *sesbilim bileşeni* vardır. Sözdizimi bileşeni, D'nin bir *derin yapı*, Y'nin ise bir *yüzey yapı* olduğunu kabul edersek, (D, Y) gibi belirli bir (sonsuz) soyut nesneler öbeğini tanımlar. Derin yapı anlam yorumlamasını ilgilendiren bütün bilgileri; yüzey yapı ise sesçil yorumlamayı ilgilendiren bütün bilgileri kapsar. Anlam bileşeni ile sesbilim bileşeni bütünüyle yorumsaldır. Birincisi, derin yapılar için anlam yorumlamaları; ikincisi, yüzey yapılar için sesçil yorumlamalar belirler. Bu nedenle bir bütün olarak dilbilgisi, anlam yorumlaması ile sesçil yorumlamayı, sözdizimi bileşeninin derin ve yüzey yapı çiftini tanımlayan kurallarının aracılığıyla, birbirine bağlar. Bu üç bileşenle ilgili inceleme, elbette, oldukça bütünleşik olacaktır; her bileşen, ötekilerin kendisine yüklediği koşullar açık olduğu ölçüde soruşturulabilir.

Bu dile getirilenler, konuyla ilgili ilk kaba sözler olarak düşünülmelidir. Eksiksiz bir dilbilgisi yapısı kuramı –sözgelimi, aşağıda ana hatlarını verdiğimiz dönüşümsel dilbilgisi kuramının eksiksiz biçimini– geliştirdiğimizde, "derin yapı" ile "yüzey yapı" terimlerinin teknik anlamını vereceğiz. Derin ile yüzey yapıların anlam yorumlaması ile sesçil yorumlamaya nasıl bir katkısı olduğu ve onları nasıl belirlediği yollu deneysel (kavramsal değil) sorunu, bundan sonra, "derin yapı" ile "yüzey yapı" terimlerinin bu teknik anlamları çerçevesinde ortaya atabiliriz. Şu anda elimizde olan bilgiler, bana öyle geliyor ki, aşağıda ana hatları belirlenen kuramda derin ve yüzey yapı kavramlarına verilen teknik anlamda, yüzey yapının sesçil yorumlamayı bütünüyle, derin yapının ise anlam yorumlamasının oldukça önemli kimi yanlarını bütünüyle belirlediğini göstermektedir. Ancak

"anlam yorumlaması" teriminin taşıdığı belirsizlik, daha kesin bir yargıda bulunmayı olanaksız kılıyor. Aslında, "anlam yorumlaması" teriminin usa uygun bir açıklaması, yüzey yapının da anlam yorumlamasına sınırlı ama önemli katkıları olduğu sonucuna götürebilirdi, ama bu konuda daha fazla birşey söylemek istemiyorum.

Evrensel dilbilgisi, bütün insan dillerinin dilbilgilerinin yerine getirmesi gereken koşulları konu edinen bir inceleme alanı olarak tanımlanabilir. Daha önce belirtilen anlamda evrensel anlambilim ile evrensel sesbilgisi, bu durumda, evrensel dilbilgisinin bir parçası olacaktır. Böyle tanımlandığında evrensel dilbilgisi, dilsel yapı kuramından başka birşey değildir. Bu, geleneksel kullanımla da uyumlu görünüyor. Ancak, son zamanlara dek, evrensel dilbilgisinin yalnızca belli yanları incelenmiştir. Özellikle sözdizimi, sesbilim ve anlambilim kurallarının yerine getirmesi gereken koşullara anlatım biçimi verme sorunu, birçok geleneksel çalışmada bu sorunun incelenmesi yönünde ufuk açıcı önemli adımlar atılmış olmakla birlikte,[11] geleneksel dilbilimde açıkça ortaya konmuş değildir.

Belli bir dilde sesçil biçim ile anlam içeriğinin içkin ortaklığını açık bir biçimde belirlemeye çalışan, daha önce tanımlanan türden bir dilbilgisine, hedefleri farklı olan betimlemelerden (sözgelimi eğitsel dilbilgilerinden) ayırmak için, *üretici dilbilgisi*[12] denebilir. Tümcelerin nasıl kurulduklarını ya da yorumlandıklarını belirleme hedefine ulaşmaktan çok uzak olsalar da, ciddi geleneksel dilbilgileri, hiç değilse niyetleri bakımından, üretici dilbilgileridir. İyi bir geleneksel dilbilgisi, kuraldışılıkları eksiksiz bir biçimde ortaya koyar, ama düzenli yapıları açıklamak için (çekim kalıpları gibi birkaç küçük örnek dışında) yalnızca birtakım ipuçları ve örnekler verir. Örtük bir biçimde, zeki okurun, sunulan örneklerle görüşlerden yola çıkarak düzenli yapıları belirlemek için dil sezgisini –evrensel dilbilgisine ilişkin gizli, bilinçdışı bilgiyi– kullanacağı kabul edilir. Dilbilgisinin kendisi, dilin derindeki düzenliliklerini yansıtmaz. Dolayısıyla, özel ya da evrensel, dilsel yapı incelemesi açısından, böyle dilbilgileri-

nin sınırlı bir değeri varıdır. Dil yapısı incelemesi düzenliliklerle genel ilkeleri ciddi biçimde ele alacak bir noktaya getirilmek isteniyorsa, bu dilbilgilerinin eksiksiz birer üretici dilbilgisi haline getirilmesi gerekir. Ancak, "üretici dilbilgisi" kavramının kendisinin de öyle çok büyük bir yenilik olmadığını bilmek gerekir. Her dilin "sınırlı araçlardan sınırsız bir biçimde yararlandığı" (Wilhelm von Humboldt) çoktandır anlaşılmış durumdadır. Üretici dilbilgisi alanında yapılan çağdaş çalışmalar da, bu sınırlı araçların tek tek dillerde nasıl sınırsız bir biçimde kullanıldıklarını açıklamaya, genel açıdan "insan dili"ni tanımlayan daha derin özellikleri (yani, evrensel dilbilgisini oluşturan özellikleri) bulup ortaya çıkarmaya çalışmak dışında birşey yapmamaktadır.

Buraya dek yalnızca kavramları aydınlığa kavuşturup hedefleri belirlemekle ilgilendik. Artık evrensel dilbilgisinin varsayımlarına anlatım biçimi verme sorununa gelebiliriz.

SESBİLİM BİLEŞENİNİN YAPISI

D'nin bir derin yapı, *Y*'nin ise bir yüzey yapı olduğunu kabul edersek, bir üretici dilbilgisi, sonsuz bir (*D*, *Y*) çiftleri kümesi tanımlar (üretir); bu dilbilgisinin yorumlayıcı bileşenleri ise *D* için bir anlam yorumlaması belirlerken *Y* için bir sesçil yorumlama belirler.

Önce, yüzey yapılar için sesçil yorumlamalar belirleme sorununa alalım. Evrensel sesbilgisiyle ilgili daha önceki irdelememizde olduğu gibi, sesçil bir tasarımlamanın evrensel alfabenin simgelerinden oluşan bir dizi olduğunu, bu simgelerin herbirinin de birtakım özel değerleri içinde barındıran ayırıcı özelliklere ayrıldığını kabul ediyoruz. Aynı görüşü biraz değiştirerek söylemek gerekirse, sesçil bir tasarımlamanın bir matris olduğunu; bu matrisin satırının evrensel dizgenin özelliklerine, sütununun ise birbirini izleyen parçalara (sesçil alfabenin simgelerine) karşılık geldiğini; her girdinin de söz konusu özellikle

ilgisinde bir parçanın değerini belirleyen bir tamsayı olduğunu düşünebiliriz. Bu durumda, sorunumuz, yüzey yapının hangi bilgileri içermesi gerektiğini, dilbilgisinin sesbilim bileşeninin kurallarının betimlediğimiz gibi bir sesçil matris belirlemek için bu bilgileri nasıl kullandığını saptamaktır.

Kolaylık olması bakımından, aşağıda 5'te yinelediğimiz 4 örneğini bir kez daha alalım:

5 What # disturb-ed # John # was # be-ing # dis-regard-ed # by # every-one
<John-u # rahat-sız # ed-en # şey # hiç-kimse # taraf-ından # dikkat-e # al-ın-ma-mak-tı>

5'i kabaca,13 örnekte verilen yerlerde # ve – simgeleriyle tasarımlanan *kavşak noktaları* olan bir **'what,' 'disturb,' 'ed,' 'John,' 'was,' 'be,' 'ing,' 'dis,' 'regard,' 'ed,' 'by,' 'every,' 'one'** *oluşturucuları* dizisi olarak düşünebiliriz. Söz konusu kavşak noktaları, oluşturucuların birleşme biçimlerini saptarlar; sesbilim bileşeninin yorumlayıcı kurallarının gerektirdiği bilgiyi verirler. Bir kavşak notası, aslında, bir özellikler kümesi olarak, başka bir deyişle satırları kavşak noktaları dizgesinin birtakım özelliklerine, her girdisi ise + ve – diye tasarımlanabilecek iki değerden birine karşılık gelen tek-sütunluk bir matris olarak çözümlenebilir. Bu nedenle 5 tümcesi, + ve – girdileri olan tekil bir matris olarak görülebilir.[14]

Ulamsal özellikler, aslında düzensizlikleri gösteren *harfçik* özelliklerinin yanı sıra, sesçil dizgenin evrensel özelliklerini de içerir. Bu nedenle, **[wat]** sesçil tasarımlamasının geçerli olduğu lehçede **'what'**a karşılık gelen matris, ilki dudaksıl yarıünlü, ikincisi kalın art düz ünlü, üçüncüsü ise ötümsüz dişsil kapantılı ünsüz olarak belirlenen üç parçayı içerecektir (Bu belirlemeler, bütünüyle, evrensel sesçil dizgenin verdiği özelliklerin + ve – değerlerine dayanılarak yapılmıştır.). Sesbilim bileşeninin kuralları, bu durumda, + ve – değerlerine dayanan bu belirlemeleri, tamsayılara dayanan daha ayrıntılı bir belirlemeye çevirecek

ve bu belirlemede (dil yüksekliği, soluklama derecesi gibi) sesçil özelliklerle ilgisinde her parçanın değeri, benimsenen evrensel dilbilgisi kuramının gerekli gördüğü kesinlik derecesi ile incelenen dilin olanak tanıdığı değişim sınırına göre belirtilecektir. Bu örnekte, belirlenen değerler, **5** tümcesindeki '**what**'ın temel matrisinde verilen + ve – değerlerini biraz daha inceltecektir, o kadar.

Ancak verilen örnek, alışılmadık ölçüde basit bir örnek. Genel olarak, sesbilim bileşeninin kuralları temeldeki + ve – biçimindeki bölümlemeyle ilgili daha ince bir belirleme vermez yalnızca, değerlerde önemli değişiklikler de yapar, zaman zaman da yeni parçalar ekler, parçaları silip yeniden yapılandırabilir. Sözgelimi, '**by**' oluşturucusu, iki sütunlu bir temel bir matrisle tasarımlanacak, bu sütunlardan ikincisi ince bir ön ünlü olarak belirlenecektir (özellik değerlerine dayanarak verilen bir belirleme). Ancak bunun karşılığı olan sesçil matris üç sütundan oluşacak; bu sütunların ikincisi kalın bir art ünlü, üçüncüsü ise damaksıl bir yarı ünlü olarak belirlenecektir (Bu belirleme, sesçil bir matristeki tamsayı değerli girdilere dayanan bir belirlemedir.).[15]

Öyleyse, **5**'in yüzey yapısı, her girdide iki değerden birinin göründüğü bir matris olarak tasarımlanmaktadır. Yalnızca iki değerin görünebiliyor olması, bu temeldeki matrisin gerçekten tam anlamıyla sınıflandırıcı bir işlevi olduğunu gösterir. Her tümce bütün öteki tümcelerden ayrılacak, sesbilim bileşeninin kurallarının da konuma uygun özel sesçil değerleri nasıl saptadığını belirleyecek biçimde sınıflandırılır. Dolayısıyla, evrensel sesbilgisi dizgesinin ayırıcı özelliklerinin, yüzey yapının bir parçasını oluşturan temel matris içerisinde *sınıflandırıcı bir işlevi*; söz konusun tümcenin sesçil tasarımlamasını oluşturan matris içerisinde ise, *sesçil bir işlevi* olduğunu görüyoruz. Yalnızca birinci işlevde ayırıcı özellikler baştan sona ikilidir, yalnızca ikinci işlevde doğrudan fiziksel olarak yorumlanırlar.

Biraz önce betimlenen sınıflandırıcı temel matris, yorumlayıcı sesbilim kurallarının gerektirdiği bütün bilgilerin hepsini

vermez. Bunun dışında, söz konusu tümcenin değişik büyüklükteki sözöbeklerine nasıl ayrıldığını, bu sözöbeklerinin ne tür olduklarını bilmek de gerekir. **5** tümcesi söz konusu olduğunda, sesbilimsel yorumlama, sözgelimi, '**disturb**' <'rahatsız etmek'> ile '**disregard**'ın <'dikkate alınmamak'ın> eylem olduklarının; '**what disturbed John**'un <'John'u rahatsız eden şey'in> bir ad öbeği, '**John was being**'in <'John eden şey'in> bir sözöbeği bile olmadığının vb. bilinmesini gerektirir. İlgili bilgiler, tümce etiketlenmiş ayraçlamalarla uygun bir biçimde ayraçlanarak verilebilir.[16] [A -]A ayraç çifti arasında yer alan birim, *A* ulamında bir sözöbeği olarak anılacaktır. Sözgelimi **5**'teki '**what # disturb–ed # John**' <'John–u # rahat–sız # ed–en # şey'> dizisi, bir ad öbeği olduğunu göstermek amacıyla, [AÖ...]AÖ ayracına; '**disturb**' <'rahatsız ed'> oluşturucusu, bir eylem olduğunu göstermek amacıyla, [E...]E ayracına; tümcenin kendisi, tümce olduğunu göstermek amacıyla [T...]T ayracına alınacaktır. '**John was being**' <'John eden şey'> dizisi ise, bir söz-öbeği bile olmadığından herhangi bir ayraca alınmayacaktır. Çok basit bir örnek vermek gerekirse, '**John saw Bill**' <'John Bill'i gördü'> tümcesi bir yüzey yapı olarak şöyle tasarımlanabilir (Burada yazıyla tasarımlanan her öğe birer sınıflandırıcı matris sayılmalıdır.):

6 $[_{T}[_{AÖ}[_{A}\text{John}]_{A}]]_{AÖ}[_{EÖ}[_{E}\text{saw}]_{E}\ [_{AÖ}[_{A}\text{Bill}]_{A}[_{AÖ}][_{EÖ}]]_{T}$

$<[_{T}[_{AÖ}[_{A}\text{John}]_{A}]\ _{AÖ}[_{EÖ}[_{AÖ}\text{Bill'i}]\ _{AÖ}[_{E}\text{gördü}]_{E}[_{EÖ}]]_{T}>$

Bu tasarımlama, '**John**' ile '**Bill**'in ad (*A*), '**saw**'un <'gördü'nün> bir eylem (*E*); '**John**' ile '**Bill**'in ayrıca birer ad öbeği (*AÖ*); '**saw Bill**'in <'Bill'i gördü'nün> bir eylem öbeği (*EÖ*); '**John saw Bill**'in <'John Bill'i gördü'nün> ise bir tümce oluğunu belirtir. Anlaşılan, bir tümcenin, dilbilgisinin sesbilim bileşeniyle yorumlanması, her zaman, yukarıda betimlenen biçimde tasarımlanabilecek bir bilgiyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, bir tümcenin yüzey yapısının, oluşturucular ile kavşak noktalarını içe-

ren sınıflandırıcı bir matrisin doğru bir biçimde etiketlenip ayraç içine alınması olduğunu kabul edebiliriz.

Dilbilgisinin sesbilim bileşeni, bir yüzey yapıyı sesçil bir tasarımlamaya çevirir. Böylece, "yüzey yapı" ile "sesçil tasarımlama" kavramlarını kabaca belirlemiş olduk. Geriye, sesbilim bileşeninin kuralları ve bunların yapılanma biçimlerini betimlemek kaldı.

Şimdi elimizde olan kanıtlar, bizi, sesbilim bileşeninin kurallarının çizgisel bir düzende K_1, K_n biçiminde dizildikleri ve kural dizisinin yüzey yapıya aşağıdaki gibi döngüsel bir biçimde uygulandığını sonucuna götürmektedir. İlk uygulama halkasında, K_1, K_n kuralları, bu sırayla, derin yapının iç ayraçları olmayan en büyük kesintisiz parçasına uygulanır. Bu kuralların sonuncusu da uygulandıktan sonra, en içteki ayraçlar silinir ve ikinci uygulama halkası başlatılır. Bu halkada da, kurallar yine verilen sırayla, derin yapının iç ayraçları olmayan en büyük kesintisiz parçasına uygulanır. Sonra en içteki ayraçlar silinir ve uygulamanın üçüncü halkası başlatılır. Bu, süreç sesbilimsel işlemlerin uygulandığı en büyük bölüme (basit durumlarda, tümcenin kendisine) ulaşılıncaya değin sürdürülür. Kuraların kimilerinin uygulama alanları sözcükler ile sınırlıdır –uygulama alanları sözcüklerin kendileri olduğunda uygulanırlar ancak. Öteki kurallar uygulamanın her aşamasında yinelenebilirler. Döngüsel uygulama ilkesinin önemli ölçüde sezgisel bir nitelik taşıdığını unutmamak gerekir. Aslında, geniş birimlerin biçimini onları oluşturan parçaların (ülküsel) biçimlerinden yola çıkılarak belirleyen değişmez bir kurallar dizgesi olduğunu ileri sürer.

Döngüsel uygulama ilkesini İngilizcede vurgu yerinin belirlenmesini yöneten kurallarla örneklendirilebiliriz. Anlaşıldığı kadarıyla, İngilizcenin sesçil tasarımlamalarının vurgu ayırıcı özelliği çerçevesinde beş ya da altı farklı değere izin vermesi gerekli olmakla birlikte, yüzey yapıda bütün parçalar vurgu bakımından belirtisiz olabilirler –başka bir deyişle, vurgunun (çok uç durumlar dışında) İngilizcede bir ayırıcı özellik olarak ulam-

sal hiçbir işlevi yoktur. Seçil tasarımlamanın karmaşık vurgu yükselti çizgileri **7** ile **8**'de verilenlere benzer kurallar tarafından yönetilir.[17]

7 Birincil vurguyu, adlarda, birincil vurgulu iki ünlüden en soldakinin üzerine yerleştirin.

8 *Ü* gibi bir ünlünün belli bir alanda vurgu doruğu olduğunu kabul edelim. Eğer bu alanda vurgusu *Ü*'den daha güçlü olan başka hiçbir ünlü yoksa, birincil vurguyu en sağdaki vurgu doruğunun üzerine yerleştirin.

7 kuralı iki birincil vurgusu olan adlara; **8** kuralı ise başka her türden birime uygulanır. Bu kurallar, yukarıda betimlenen döngüsel biçimde **7-8** sırasıyla uygulanır. Uylaşım gereği, birincil vurgu herhangi bir yere uygulandığında, bütün öteki vurgular bir derece zayıflar. Eğer bir alanda vurgulu herhangi bir ünlü yoksa, **8** kuralının birincil vurguyu en sağdaki ünlünün üzerine uygulayacağını unutmayalım.

Bu kuralları örneklendirmek için ilkin **6** yüzey yapısını ele alalım. Genel döngüsel uygulama ilkesi uyarınca, **7** ve **8** kurallarını ilkin en içteki [A **John**]A, [E **saw**]E ve [A **Bill**]A birimlerine uygulanır. **7** kuralının uygulanabilirliği yoktur; **8** kuralı, birincil vurgu her seferinde tek ünlünün üzerine yerleştirilerek uygulanır. Sonra en içteki ayraçlar silinir. Bunu izleyen halkada [AÖ **John**^{1}]AÖ ile [AÖ **Bill**^{1}]AÖ birimleri ele alınır ve **8** kuralı gereği birincil vurgu yine var olan tek ünlünün üzerine yerleştirilir. Sonra en içteki ayraçlar silinir ve kuralların uygulama alanı olarak [EÖ **saw**^{1} **Bill**^{1}]EÖ birimini elde ederiz. Bu birim ad olmadığı için **7** kuralının sürecin bu halkasında da bir uygulanabilirliği yoktur; **8** kuralı '**Bill**'in ünlüsünün üzerine birincil vurguyu yerleştirir ve '**saw**'un üzerindeki vurguyu zayıflatarak ikincil vurgu durumu getirir. En içteki ayraçlar silinir ve uygulama alanı olarak [T **John**^{1} **saw**^{2} **Bill**^{1}]T birimini kalır. **7** kuralının sürecin bu halkasında da uygulanabilirliği yoktur; **8** kuralı ise birincil

vurguyu '**Bill**'in üzerine yerleştirir ve öteki vurguları zayıflatarak vurgu yükselti çizgisinin ülküsel bir tasarımlaması olan [T **John**[2] **saw**[3] **Bill**[1]]T sonucunu yaratır.

Şimdi de biraz daha karmaşık olan '**John's blackboard eraser**' <'John'un karatahta silgisi'> örneğini alalım. Döngünün ilk halkasında **7** ile **8** kuralları ayraca alınmış en iç birimler olan '**John**,' '**black**,' '**board**,' '**erase**' birimlerine uygulanır; **7** kuralının uygulanabilirliği yoktur, **8** kuralı ise birincil vurguyu her birimde en sağdaki ünlünün üzerine (ilk üçünde var olan tek ünlünün üzerine) yerleştirir. İkinci halka '**John's**' ve '**eraser**' birimlerini içerir ve boştur.[18] Sonraki halka için uygulama alanı [A **black**[1] **board**[1]]A birimidir. Ad olduğu için bu birim **7** kuralına bağlıdır; bu kural birincil vurguyu '**black**'ın üzerine yerleştirir, '**board**'un üzerindeki vurguyu ise zayıflatarak ikincil durumuna getirir. En içteki ayraçlar silinir; bundan sonraki aşamada uygulama alanı [A **black**[1] **board**[2] **eraser**[1]]A birimidir artık. **7** kuralı yeniden uygulanır ve öteki vurguları bir derece zayıflatarak birincil vurguyu '**black**'in üzerine yerleştirir. En son halkada kuralların uygulama alanı [AÖ **John's**[1] **black**[1] **board**[3] **eraser**[2]]AÖ birimidir. Bu birim tam bir ad öbeği olduğu için **7** kuralının uygulanabilirliği yoktur. **8** kuralı bütün öteki vurguları zayıflatarak birincil vurguyu en sağdaki birincil vurgulu ünlünün üzerine yerleştirip [AÖ **John's**[2] **black**[1]**board**[4] **eraser**[3]] AÖ sonucunu yaratır. Bu yolla, birbirinden bağımsız olarak uygulama alanına çıkıp genel döngüsellik ilkesine göre uygulanan çok basit kurallarla, karmaşık bir sesçil tasarımlama belirlenmiş olur.

Bu, tipik bir örnektir ve birkaç önemli noktayı gözler önüne serer. İngilizcenin dilbilgisinde, '**blackboard**' <'karatahta'> adı söz konusu olduğunda vurgu yükselti çizgisindeki düşüşü açıklayabilmek için **7** kuralı; "kara olan tahta" anlamındaki '**black board**' <'kara tahta'> ad öbeği söz konusu olduğunda vurgu yükselti çizgisindeki yükselişi açıklayabilmek için ise **8** kuralı bulunmalıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse, döngüsellik ilkesi, İngilizcenin dilbilgisinin bir parçası değildir; İngiliz-

cenin ya da başka dillerin özel kurallarının, ne türden olurlarsa olsunlar, uygulanışlarını belirleyen evrensel dilbilgisinin bir ilkesidir. Örnek verdiğimiz durumda, genel döngüsel uygulama ilkesi, karmaşık bir vurgu yükselti çizgisini, dile getirilen biçimde belirlemektedir. Donanımında döngüsellik ilkesi ile **7** ve **8** kuralları olan bir kimse, '**John's blackboard eraser**' anlatımı ile daha önce hiç duymadığı sayısız anlatımın doğru vurgu yükselti çizgisini bilecektir.[19] Bu genel bir özelliğiyle ilgili basit bir örnektir; *birtakım evrensel ilkeler, bütünüyle yeni dilsel anlatımların biçimini (ve anlamını) belirleyebilmek için, özel kurallarla bağlaşık olmalıdır.*

Bu örnek, biraz daha ince ve daha geniş kapsamlı bir varsayıma da destek sağlamaktadır. İngilizcedeki vurgu yükselti çizgileri gibi görüngülerin algısal bir gerçeklik oldukları konusunda en küçük bir kuşku bile yoktur; eğitim görmüş gözlemciler, anadillerinde yeni sözceler kaydederken, sözgelimi büyük bir görüş birliği içinde olacaklardır. Ancak, bu yükselti çizgilerinin *fiziksel* bir gerçekliği tasarımladıklarını düşünmek için de ortada en küçük bir neden yoktur. Vurgu yükselti çizgilerinin, fiziksel belirtkede algılanana benzer ayrıntılarla tasarımlanmaması da pekâlâ olanaklıdır. Bunda hiçbir aykırılık yoktur. Fiziksel belirtkede yalnızca iki vurgu düzeyi ayırt edilmişse, ('**blackboard**' ile '**black board**' arasındaki karşıtlık dikkate alındığında) İngilizce öğrenen kimsenin elinde **7** ile **8** kuralarını oluşturmak için yeterli kanıt olacaktır. Döngüsellik ilkesini de bildiğini kabul edersek, '**John's blackboard eraser**' biriminin vurgu yükselti çizgisini, bu belirtkenin fiziksel bir özelliği olmasa bile, algılayabilecek durumda olacaktır. Elimizde, bunun İngilizcede vurgunun nasıl algılandığının doğru bir betimlemesi olduğunu düşünmek için güçlü kanıtlar vardır.

Bu betimlemede anlaşılmayacak hiçbir şey olmadığı görmek gerekir. Vurgunun hiç tasarımlanmadığı bir sözce (sözgelimi, uylaşımsal yazım diliyle oluşturulmuş bir tümce) için bile çok doruklu bir vurgu yükselti çizgisi çizmek için İngilizce sözdizimi kuralları olan **7** ve **8** kuralları ile dönüştürücü döngü

ilkesini kullanan bir özdevinir tasarlamak ilkece hiç güç değildir. Özdevinir, sözcenin yüzey yapısını belirlemek için sözdizimi kurallarını kullanacak, sonra da çok doruklu vurgu yükselti çizgisini belirlemek için döngü ilkesiyle uyumlu bir biçimde 7 ve 8 kurallarını uygulayacaktır. Böyle bir özdeviniri, bir konuşma algılaması modeli (bkz., 1) olarak alırsak, dinleyenin, dilin hangi tümcesinin üretildiğini belirleyip ona bir derin ve yüzey yapı saptamak için fiziksel belirtkenin birtakım seçilmiş özelliklerini kullandığını söyleyebiliriz. Daha sonra dikkatini vererek, dilbilgisinin sesbilim bileşeni tarafından saptanan vurgu yükselti çizgisini, kendisine sunulan belirtkenin fiziksel özelliğiyle çakışsın ya da çakışmasın, "duy"abilecek bir duruma gelecektir. Konuşma algılamasıyla ilgili olarak getirilen böyle bir açıklama, serbest bir biçimde söyleyecek olursak, bir sözcenin sözdizimsel yorumlamasının, onun sesçil tasarımlamasının ayrıntılı bir biçimde "duyulması"nın bir önkoşulu olabileceğini varsayar; algılanan sesçil biçimin, belirtkenin bire-bir doğru tasarımlaması olduğu sayıltısıyla birlikte, konuşma algılamasının, arkasından sırasıyla eksiksiz bir sözdizimi yapısı çözümlemesi ile anlam yorumlamasının geleceği, eksiksiz bir sesçil biçim çözümlemesini gerektirdiği sayıltısını ise reddeder. Ortada, reddedilen bu sayıltıların doğru olduğunu düşündürecek birşey olmadığı gibi, bu sayıltıları reddeden yukarıda kabaca özetlediğimiz görüşte akıl sır ermez noktalar bulunduğunu düşündürecek birşey olmadığını da hep aklımızın bir kenarında bulundurmamızı gerekir. Aslında biraz önce özetlediğimiz bu görüş oldukça akla yatkın bir görüştür; çünkü sözcelerin bugün gözlenemeyen kimi özelliklerinin, ülküsel koşullarda bile deneysel olarak kanıtlanabilmenin ötesinde bir kesinlikle belirlenebileceği savının desteği olmadan da varlığını koruyabilmekte; yeni sözcelerin[20] vurgu yükselti çizgilerinin algılanışına, 7 ve 8 kuralları ile genel döngüsel uygulama ilkesinin algı dizgelerinde de geçerli olduğu gibi çok basit bir sayıltıya dayanarak bir açıklama getirebilmektedir.

Çeşitli algılama modellerinin göreli erdemleri konusunda

daha söylenebilecek bir yığın şey var. Fakat bu konuyu sürdürmek yerine, **7** ve **8** kuralları ile döngüsel uygulama ilkesinin algılama dizgesinde de geçerli olduğu ve açıklamış olduğumuz biçimde kullanıldıkları sayıltısı üzerinde biraz duralım. **7** ile **8** kurallarının basit yükselen ve alçalan vurgu yükselti çizgisi örneklerinden (sözgelimi, '**black board**'un '**blackboard**' ile karşılaştırılmasından) öğrenilebileceği çok açıktır. Ama usumuza şu soru geliyor: Bir kimse döngüsel uygulama ilkesini nasıl öğrenir? Bu soruyla yüzleşmeden önce, mantıksal olarak ondan önce gelen başka bir soru konusunda bir karara varmak gerekiyor. Neden bu ilkenin öğrenildiğini kabul ediyoruz? İlkenin kullanıldığına ilişkin ortada çok sayıda kanıt var, ama bundan onun öğrenilmiş olduğu sonucu çıkmaz. Aslında böyle bir ilkenin bütün konuşanlar tarafından birörnek biçimde nasıl öğrenilebildiğini imgelemek güç olduğu gibi, fiziksel belirtkede, bu ilkeyi doğrulayacak yeterli kanıt bulunduğu da hiç belli değildir. Bunun için, usun en çok kabul edebileceği sonuç, ilkenin aslında hiç öğrenilmediği; yalnızca, dili öğrenen kimsenin dil edinme işine getirdiği kavramsal donanımın bir parçası olduğudur. Evrensel dilbilgisinin öteki ilkeleriyle ilgili olarak da benzer bir uslamlamada bulunulabilir.

Böyle bir sonuçta da şaşırtıcı bir yan olmadığına dikkatinizi çekerim. Evrensel dilbilgisinin ilkelerini içinde barındıran ve serimlediğinin olanaklı dillerden hangisi olduğunu belirlemek için bunları kullanan bir özdevinir tasarlamakta, ilkece, hiçbir güçlük olmazdı. Önsel olarak bakıldığında, ortada, bu ilkelerin kendilerinin öğrenildiğini düşünmek için, bir kimsenin görsel uyaranları çizgi, açı, yükselti çizgisi, uzaklık çerçevesinde yorumlamayı öğrendiğini, ya da, buna ek olarak, iki kolu olduğunu öğrendiğini düşünmek için olandan daha fazla neden yoktur. Bu tamamen deneysel olgu sorunudur; evrensel dilbilgisinin kimi ilkelerinin öğrenildiği, ya da doğuştan oldukları, ya da (bir biçimde) ikisinin de doğru olduğu sayıltısını desteklemek için kullanılabilecek, dildışı genel bir bilgi, şimdilik, bulunmuyor. Dilsel kanıtlar kimi ilkelerin öğrenildiğini düşündürüyor gibiyse

de, bu sonucu aykırı ya da şaşırtıcı bulmak için ortada hiçbir neden yoktur.

Evrensel dilbilgisi ilkelerinin ayrıntılarına dönecek olursak: Bir dilbilgisinin sesbilim bileşeninin, bir yüzey yapı için sesçil bir yorumlama saptamak üzere, biraz önce betimlendiği gibi döngüsel olarak uygulanan bir dizi kuraldan oluştuğu anlaşılıyor. Sesçil tasarımlama, sesçil özellik belirlenimlerinin bir matrisidir; yüzey yapı ise ulamsal bakımdan ayırıcı olan özellikler işaretlenerek tasarımlanan oluşturucuların uygun biçimde adlandırılıp ayraçlanmasıdır. Elimizdeki kanıtlar, bu sayıltıları desteklemektedir; bu sayıltılar sesçil olgunun birçok tuhaf özelliğiyle ilgili olarak getirilen birçok açıklamanın temelini oluşturmaktadır.

Bir dilbilgisinin sesbilim bileşeninin tam bu özelliklere sahip olması için önsel bir gereklilik yoktur. Evrensel dilbilgisine ilişkin bu sayıltılar, olası insan dilleri kümesini, çok özel bir imgelenebilen "diller" altkümesiyle sınırlandırır. Elimizdeki kanıtlar, bu sayıltıların **3** *EdnM* dil edinme düzeneğiyle ilgili olduğunu; başka bir deyişle, çocuğun, dili öğrenme sorununa getirdiği şemalaştırmanın bir parçasını oluşturduklarını düşündürmektedir. Bu şemalaştırmanın oldukça ayrıntılı ve adamakıllı sınırlandırıcı olması gereği insana apaçık geliyor. Ayrıntılı ve sınırlandırıcı olmasaydı, deneysel olarak bilinebilecek zaman, erişim ve değişkenlik sınırları içinde, dilin edinilişi akıl ermez bir sır olup çıkardı. Yukarıdaki irdelemede dile getirilen görüşler, doğuştan gelen bu düzeneklerin doğasını belirleme sorunuyla doğrudan ilgilidir, bu nedenle de, oldukça özenli bir incelemeyi ve dikkati hak ediyorlar.

ANLAM BİLEŞENİNİN YAPISI

Şimdi de üretici dilbilgisinin ikinci yorumlayıcı bileşenini, bir derin yapıyı ilgili tümcenin içkin anlamını yansıtan anlam tasarımlamaya çeviren kurallar dizgesini ele alalım. Anlam

yorumlamasının birçok yanı karanlıkta kalmakla birlikte, derin yapılar ve bunların yorumlanmasıyla ilgili kuramı doğrudan doğruya araştırmaya girişmek yine de bütünüyle olanaklıdır; ayrıca anlam bileşeninin birtakım özellikleri de oldukça açık görünmektedir. Özellikle, daha önce değindiğimiz gibi, anlam yorumlaması için gerekli birçok deneysel koşula açık birer anlatım biçimi verilebilmektedir. Sözgelimi, **4** tümcesi için en az iki anlamsal tasarımlama saptanması gerektiğini ve bunlardan birinin aşağıdaki **9** ile **10** tümcelerinin ikisi için de saptanan yorumlamayla esasında aynı olması gerektiğini biliyoruz.

9 **Being disregarded by everyone disturbed John**
<Hiçkimse tarafından dikkate alınmamak John'u rahatsız etti>.

10 **The fact that everyone disregarded John disturbed him**
<Hiç kimsenin John'u dikkate almaması onu rahatsız etti>.[21]

Ayrıca, sesçil yorumlamada olduğu gibi, bir tümcenin anlamsal tasarımlamasının da parçalarının tasarımlanmasına bağlı olduğu açıktır. Sözgelimi, **10** tümcesinde, anlam yorumlamasının, bir ölçüde, '**everyone disregarded John**'un <'hiç kimsenin John'u dikkate almaması'nın> anlam yorumlamasına bağlı olduğu besbellidir; **10** tümcesinde bu sonuncu yerine '**life seemed to pass John by**' <'yaşamın John'u görmezden gelmesi'> kullanılmış olsaydı, bütün yorumu belli bir biçimde değişirdi. Bu kadarı çok açık görünüyor ve sesbilimdeki döngüsel uygulama ilkesine benzer bir ilkenin anlam bileşeni için de geçerli olduğunu düşündürüyor.

Soruna biraz daha dikkatli bir bakış, "kurucu parça" kavramı açısından, anlam yorumlamasının, sesbilimsel yorumlamadan çok daha soyut olması gerektiğini gösterir. Nitekim, '**everyone disregarded John**'a <'hiç kimsenin John'u dikkate almaması'na> ilişkin yorumlama, yalnız **10** değil **4** ile **9** tümcelerinin

de temelini oluşturmaktadır. Ancak **10** tümcesinden farklı olarak, **4** tümcesi de **9** tümcesi de '**everyone disregarded John**'u <'hiç kimsenin John'u dikkate almaması'nı> bir kurucu parça olarak içermemektedir. Başka bir deyişle, **9** ile **10** tümcelerinin temelindeki derin yapıların ikisinin de, yüzey yapı ve sesçil biçimdeki büyük farklılığa karşın, **4** tümcesinin temelindeki iki derin yapıdan biriyle özdeş (ya da iki derin yapıdan birine çok benzer) olması gerekir. Bundan, genelde derin yapının yüzey yapıya çok yakın olmasını bekleyemeyeceğimiz sonucu çıkar.

6 gibi bir tümce ('**John saw Bill**' <'John Bill'i gördü'>) söz konusu olduğunda, derin ve yüzey yapı arasında çok az fark vardır. Böyle durumlarda anlam yorumlaması eğer sesçil yorumlamaya iyice koşutsa, bel ıtkeden çok uzak olmaz. Nitekim, '**saw** Bill'in <'Bill'i gördü'nün> yorumlaması, '**saw**' <'gördü'>[22] ile '**Bill**'inkilerden, **6**'nın yorumlaması ise '**John**' ile '**saw Bill'in** <'Bill'i gördü'nün> yorumlamalarından yola çıkılarak belirlenebilir. Böyle bir yorumlamayı gerçekleştirebilmek için, yalnızca **6**'nın nasıl kurucu parçalarına ayrılıp ayraçlanacağını değil, ayrıca tasarımlanan dilbilgisi bağıntılarını da bilmemiz, başka bir deyişle '**Bill**'in '**saw**'un <'gördü'nün> dolaysız tümleci olduğunu, '**John saw Bill**'de <'John Bill'i gördü'de> '**John**' ile '**saw Bill**' <'Bill'i gördü'> arasında bir özne-yüklem bağıntısı olduğunu bilmemiz gerekir. Bunun gibi, biraz daha karmaşık olan '**John saw Bill leave**' <'John Bill'in uzaklaştığını gördü'> örneğinde, hem '**John**' ile '**saw Bill leave**' <'Bill'in uzaklaştığını gördü'> hem de '**Bill**' ile '**leave**' <'uzaklaşmak'> arasında özne-yüklem bağıntısı olduğunu bilmek zorundayız.

Hiç değilse **6** gibi yalın durumlarda, elimizde zaten, tam da anlam yorumlaması için gerekli olan türden dilbilgisi bağıntılarını tasarımlayan bir düzeneğin bulunduğunu unutmayalım. *Öznesi-olma* bağıntısını bir ad öbeği ile o adın dolaysız kurucusu[23] olduğu bir tümce arasında; *yüklemi-olma* bağıntısını ise bir eylem öbeği ile o eylem öbeğinin dolaysız kurucusu olduğu bir tümce arasında geçerli bağıntı olarak tanımladığımızı düşünelim. Bu durumda özne-yüklem bağıntısı, bir tümcenin öznesi

ile o tümcenin yüklemi arasında geçerli bir bağıntı olarak tanımlayabiliriz. Nitekim, bu çerçeveden bakıldığında, '**John saw Bill (leave)**' <'John Bill'i(n uzaklaştığını) gördü'> tümcesinin öznesi '**John**', yüklemi '**saw Bill (leave)**'dir <'Bill'i(n uzaklaştığını) gördü'> ve bu ikisi arasında bir özne-yüklem bağıntısı vardır. Aynı şekilde, (eylem öbeğindeki eylem ile ad öbeğinin dolaysız kurucular olmaları açısından) dolaysız-tümleç bağıntısına ve başkalarına oldukça yeterli ve doyurucu tanımlamalar getirebiliriz. Artık yine **6**'ya dönersek, bu gözlem, etiketlenmiş ayraçlamanın (tıpkı yüzey yapı görevini gördüğü gibi) derin yapı görevi gördüğünü gösterir; ayrıca, tam da, kuruculuk ve dilbilgisi bağıntıları konusunda, anlam yorumlaması için gerekli olan bilgiyi de vermektedir.

'**John saw Bill leave**' <'John Bill'in uzaklaştığını gördü'> tümcesinde, '**John**' ile '**saw Bill leave**' <'Bill'in uzaklaştığını gördü'> arasında olduğu gibi '**Bill**' ile '**leave**' <'uzaklaşmak'> arasında da özne-yüklem bağıntısı olduğunu belirtmiştik. Eğer **6** ya da ona çok benzeyen bir tümce (örneğin, 22. nota bkz.) daha önce tanımlanan biçimiyle dilbilgisi bağıntılarının geçerli olduğu bir derin yapı olarak alınmak zorundaysa, '**John saw Bill leave**' <'John Bill'in uzaklaştığını gördü'> tümcesinin derin yapısının da (birçok ayrıntıyı görmezden gelirsek) **11** gibi birşey olması gerekir.

11 [T[AÖ ^{John}]AÖ[EÖ[E ^{saw}]E[T[AÖ^{Bill}]AÖ[EÖ[E ^{leave}]E]EÖ]T]EÖ]T <[T[AÖ^{John}]AÖ[EÖ[T[AÖ[$^{Bill'in}$]AÖ[EÖ^{uzaklaştığını}]EÖ]T[E^{gördü}]E]EÖ] T>

11 etiketlenmiş ayraçlaması, '**John**' ile '**saw Bill leave**' <'Bill'in uzaklaştığını gördü'> ve '**Bill**' ile '**leave**' <'uzaklaşmak'> arasındaki özne-yüklem bağıntısını gerektiği gibi yansıtmaktadır.

Daha karmaşık bir örneğe geçersek, **9** ile **10** tümcelerinin (bir yorumlamaya göre **4** tümcesinin de) herbirinin derin yapısında **12** gibi birşey içermesi gerekir.

12 [T[AÖ^{everyone}]AÖ[EÖ[E^{disregard}]E[AÖ^{John}]AÖ]EÖ]T
<[T[AÖ$^{hiç\ kimsenin}$]AÖ[EÖ[AÖ$^{John'u}$]AÖ]EÖ$^{dikkate\ almamasi}$]EÖ]EÖ]T>

Bu gereklilik yerine getirilirse, hiç kuşkusuz, **4**'ün (= '**What disturbed John was being disregarded by everyone**' <'John'u rahatsız eden şey hiçkimse tarafından dikkate alınmamaktı / alınmıyor>) anlamını belirleyenin, **9**'un (= '**Being disregarded by everyone disturbed John**' <'Hiçkimse tarafından dikkate alınmamak John'u rahatsız etti'>) bir yorumuna göre, bir ölçüde, **4** ile **9**'un yüzey yapısında hiçbir biçimde belirtilmemekle birlikte '**disregard**' <'dikkate almamak'> ile '**John**' arasında dolaysız tümleç, '**everyone**' <'hiçkimse'> ile '**disregard John**' <'John'u dikkate almamak'> arasındaysa özne-yüklem bağıntısının olmasını açıklayabilecek bir durumda oluruz.

Bunun gibi birçok örnek, bizi, anlam bileşeninin işleyişine ilişkin şöyle bir anlayışa götürmektedir. Eksiksiz bir üretici dilbilgisinin bu yorumlayıcı bileşeni bir derin yapıya uygulanır ve onun için evrensel anlambilimin hâlâ oldukça bulanık kavramları çerçevesinde anlatım biçimi verilmiş bir anlamsal tasarımlama saptar. Derin yapı "anlam-taşıyıcı" en küçük öğelerin etiketlenmiş bir ayraçlamasıdır. Derin yapının *X* gibi bir sözöbeğinin anlam yorumlamasını *X*'in dolaysız kurucularının anlam yorumlamaları ile *X*'in ve parçalarının bu kümelenmesinde tasarımlanan dilbilgisi bağıntılarından yola çıkarak belirleyen yorumlayıcı kurallar, döngüsel bir biçimde uygulanır

Dilbilgisinin iki yorumlayıcı bileşeni, hiç değilse yüzeysel olarak, işleyiş biçimleri bakımından birbirine çok benzer ve özünde aynı türden olan nesnelere (etiketlenmiş ayraçlamalara) uygulanır. Ancak, bir tümcenin derin yapısı, birçok durumda, yüzey yapısından oldukça farklı olacaktır.

Unutmayalım, evrensel dilbilgisi çerçevesinde, "ad öbeği," "eylem öbeği," "tümce" ve "eylem" kavramlarının karakteristik yanları dilden-bağımsız olmak biçiminde belirlenebiliyorsa, yukarıda tanımlanan dilbilgisi bağıntılarının (ve aynı biçimde tanımlanabilecek başkalarının) da belirlenebilecek karakteristik

yanları var demektir. Bunun olanaklı olabileceği ve karakteristik yanlar arama yaklaşımının genel çizgilerinin belli olduğu görülüyor (bkz., s. 228). Bu durumda, bir dilbilgisinin anlam bileşeninin, İngilizcenin sesbilim bileşeninin 7 ve 8 kuralları gibi özel kurallar içerip içermediğini, ya da, bunun yerine, anlam yorumlaması ilkelerinin aslında evrensel dilbilgisine ait ilkeler olup olmadığı sorusunu ortaya atabiliriz. Ancak biz anlam bileşeniyle ilgili bu ve başka soruları bir yana bırakacak ve bundan sonra dilbilgisinin yorumlayıcı olmayan –onun "sözdizimi bileşeni" dediğimiz– bileşeninin irdelemesine geçeceğiz. Unutmayalım, söz konusu olan sesbilim bileşeni olduğunda olduğu gibi, özel dilbilgisinden çok evrensel dilbilgisine yüklenebildiği ölçüde, yorumlama ilkelerinin öğrenildiğini ya da öğrenilmelerinin ilkece olanaklı olduğunu düşünmek için pek bir neden yoktur.

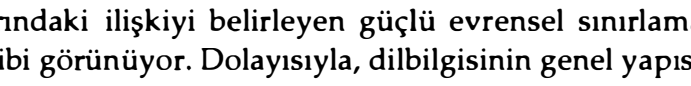
SÖZDİZİMİ BİLEŞENİNİN YAPISI

Bir dilbilgisinin sözdizimi bileşeninin, *D*'nin bir derin yapıyı, *Y*'ninse onunla bağlantılı yüzey yapıyı gösterdiğini kabul edersek, (*D*, *Y*) çiftleri üretmesi gerekir (bkz., 12. not). *Y* yüzey yapısı, bir oluşturucular ve kavşak noktaları dizisinin etiketlenmiş bir ayraçlamasıdır. D derin yapısı, kendisini oluşturan öğeler ve öğe öbekleri arasındaki belli bir dilbilgisi işlevleri ve dilbilgisi bağıntıları ağını belirleyen, etiketlenmiş bir ayraçlamadır. Kuşkusuz, sözdizimi bileşeninde sınırlı sayıda kural (ya da kural kalıbı) bulunmalı, ama bunlar, ilgili dilin yorumlanmış (yani, sesçil ve anlamsal olarak yorumlanmış) her tümcesine bir tane olmak üzere, sonsuz sayıda (*D*, *Y*) derin ve yüzey yapı çifti üretebilecek bir biçimde yapılanmış olmalıdır.[24] Temelde, böyle bir dizge çeşitli biçimlerde yapılanmış olabilir. Sözgelimi, derin ve yüzey yapılar üreten bağımsız kurallar ile derin ve yüzey yapıları birbirine bağlayan birtakım bağdaşma koşullarından, ya da yüzey yapılar üreten kurallar ile bu yüzey yapıları bağlantılı oldukları derin yapıyla eşleştiren kurallardan, yüzey yapılar

üreten kurallardan, ya da derin yapılar üreten kurallar ile bu derin yapıları yüzey yapılarla eşleştiren kurallardan oluşabilir.[25] Bu seçenekler arasında bir seçim, bir karar meselesi değil, bir olgu meselesidir. Kendimize, bu seçeneklerden hangisinin, çeşitli dilsel görüngülerle ilgili en güçlü genellemeleri ve en kapsamlı açıklamayı olanaklı kıldığını sormalıyız. Evrensel dilbilgisinin başka görünümleriyle birlikte bir dizi deneysel sorunu da ele almaktayız. Çok önemli kanıtlar elde etmek güç olabilir, ama bundan, temelde bu konuda hiçbir doğru ve yanlışın bulunmadığı sonucunu çıkaramayız.

İleri sürülebilecek birçok seçenekten biri, eldeki dilsel kanıtların, sürekli olarak, sözdizimi bileşeninin derin yapıyı üreten kurallar ile onları ilgili yüzey yapılarla çakıştıran kurallardan oluştuğunu gösterir gibi göründüğüdür. Bu iki kural dizgesine, sırasıyla, sözdiziminin taban bileşeni ile dönüşüm bileşeni diyelim. Taban dizge ayrıca iki altbölüme ayrılır: ulamsal dizge ve sözlük. Sözdiziminin bu üç altbölümünün herbirinin yerine getireceği kendine özgü ayrı bir işlevi vardır. Bunların yapısını ve aralarındaki ilişkiyi belirleyen güçlü evrensel sınırlamalar varmış gibi görünüyor. Dolayısıyla, dilbilgisinin genel yapısı 13 çizitinde gösterildiği gibi olabilir.

13

A çakışımı anlam bileşeni tarafından, **Dş** çakışımı dönüşüm bileşeni tarafından, **S** çakışımı ise sesbilim bileşeni tarafından gerçekleştirilir. Ulamsal dizge ile sözlük, taban dizgenin (**Tb** işlemiyle) derin yapılar üretişini belirler.

Sözlük, bir sözlük maddeleri kümesidir; her sözlük maddesi de, değişik bir küme özellik olarak düşünülebilir. Daha önce kısaca sözünü etmiş olduğumuz sesbilimsel özelliklerle anlamsal özellikler de bunlar arasındadır. Sesbilimsel özelliklerin konumları bakımından (yani birinci, ikinci vb. diye) dizinlendikle-

ri düşünülebilir; bundan başka, herbiri, evrensel ayırıcı özelliklerle (burada, ulamsal işlevleri açısından alınmışlardır), ya da düzensizlik söz konusu olduğunda, harfçik özelliğiyle (bkz., s. 189) ilgili bir belirlemedir. Dolayısıyla konum bakımından dizinlenmiş sesbilimsel özellikler, daha önce betimlendiği biçimde + ya da – değerler olarak verilen girdileri olan bir ayırıcı özellikler matrisini meydana getirmektedir. Anlamsal özellikler bir "sözlük tanımı" oluşturur. Daha önce belirtildiği gibi, bunların hiç değilse kimilerinin oldukça soyut olması gerekir; ayrıca aralarında, zaman zaman "alan yapısı" denen, çeşitli içkin bağlantılar da olabilir. Sözlük maddesi, ayrıca, söz konusu maddenin görünebileceği konumları belirleyen sözdizimi özelliklerini ve onları içeren yapılara, bu yapılar yüzey yapılara çevrilirken uygulanabilecek kuralları da içinde barındırır. Sözlük maddesi, genel olarak, söz konusu madde ile ilgili, genel kuralla açıklanamayan bütün bilgileri içerir.

Sözlük, sözlük maddelerinin yanında, bir sözlük maddesinin genel düzenlilikler çerçevesindeki özellik içeriğini sınırlayan artıkbilgi kurallarını da içinde barındıracaktır. Sözgelimi, ünlülerin ötümlü olduklarından ya da insanların canlı olduklarından bir sözlük maddesinde özel olarak söz edilmesi gerekli değildir. Sözcüklerle ilgili artıkbilginin çoğunu sağlayan, dilin artıkbilgi kurallarından çok, genel uylaşımlardır (yani evrensel dilbilgisi kurallarıdır).

Sözlük, tek tek sözlük maddelerine ilişkin, özgül ya da artık, bütün özelliklerle ilgilidir. Tabanın ulamsal bileşeni, derin yapının bütün öteki görünümlerini belirler. Ulamsal bileşenin, *basit* ya da *bağlamdan-bağımsız sözöbeği-yapısı dilbilgisi* denen şey olduğu anlaşılıyor. Bunun tam nasıl bir dizge olduğu, basit bir örnekten kolayca anlaşılabilir. Elimizde 14 kuralı gibi bir dizi *kural* olduğunu düşünelim:

14 T → AÖ EÖ
EÖ → E AÖ
AÖ → A
A → Δ
E → Δ*

Bu kurallarla, şöyle bir yol izleyerek **15** türetimini yapabiliriz. Türetmenin ilk basamağı olarak T simgesini yazalım. **14**'ün ilk kuralını, T yerine AÖ EÖ konabileceğini, bunun da bizi **15**'in ikinci basamağına götüreceği biçiminde yorumluyoruz. **14**'ün ikinci kuralını da benzer biçimde yorumlayarak EÖ yerine E AÖ koyup **15** türetiminin üçüncü basamağını ede ederiz. **15**'in dördüncü basamağını, **14**'ün 'AÖ → A' kuralını, aynı biçimde yorumlayıp, üçüncü basamakta geçen her iki AÖ'ye de uygulayarak elde ediyoruz. Son olarak da, 'A → Δ' ve 'E → Δ' kurallarını uygulayarak **15**'in son iki basamağını elde ediyoruz.

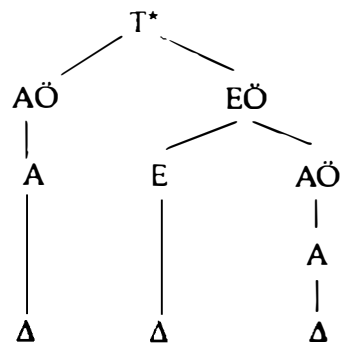
15 T
AÖ EÖ
AÖ E AÖ
A E A
Δ E Δ
Δ Δ Δ**

Elbette, **15** türetiminin özünü **16** dizim ağacıyla tasarımlayabiliriz:

T: tümce, A. ad, AÖ: ad öbeği, E: eylem, EÖ: eylem öbeği. Türkçe düşünüldüğünde kural şöyle olmalı:
T → AÖ EÖ, EÖ → AÖ E, AÖ → A, A → Δ, E → Δ. (ç.n.)

** Türkçe düşünüldüğünde 15 şöyle olmalı:
AÖ EÖ, AÖ AÖ E, A A E, Δ Δ E, Δ Δ Δ. (ç.n.)

16

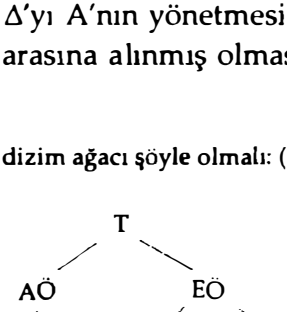

16 ağacında, her simge, **15** oluşturulurken yerine konduğu simgeleri yönetir. Aslında **14** kurallarını, **16** gibi bir dizim ağacının kurulma yolunun betimlemesi olarak da düşünebiliriz. **16**'nın,

17 [T[AÖ[A$^{\Delta}$]A]AÖ [EÖ[E$^{\Delta}$]E[AÖ[A$^{\Delta}$]A]AÖ]EÖ]T
<[T[AÖ[A$^{\Delta}$]A]AÖ [EÖ[A$^{\Delta}$]A[EÖ[E$^{\Delta}$]E]EÖ]EÖ]T>

etiketlenmiş ayraçlamasının farklı bir yazımından başka birşey olmadığı açıktır. **16**'da bir öğeye bir B simgesinin yönettiği (sözgelimi, 'E AÖ' öğesini 'EÖ' yönetir), **17**'de bu öğe [B ile]B etiketlenmiş ayraçlamalarının arasına alınarak gösterilir. Eğer elimizde, '**John**' ile '**Bill**'in, Δ'yı A'nın yönetmesi durumunda (yani [A ile]A ayraçlarının arasına alınmış olması durumunda) Δ

Türkçe düşünüldüğünde 16 dizim ağacı şöyle olmalı: (ç.n.)

simgesinin yerine konabileceğini; '**saw**'un <'gördü'nün> ise, Δ'yı nin yönetmesi durumunda Δ simgesinin yerine konabileceğini söyleyen bir sözlük varsa, o zaman **15** türetimini **6** olarak verdiğimiz bağlantılı yapıyla birlikte '**John saw Bill**' <'John Bill'i gördü'> tümcesini türetecek biçimde uzatabiliriz. Aslında **6**, Δ'nın yerine ilk geçtiği yerde '**John**,' ikinci geçtiği yerde '**saw**' <ikinci geçtiği yerde 'Bill'i'>,' üçüncü geçtiği yerde '**Bill**' <üçüncü geçtiği yerde 'gördü'> konularak **17**'den türetilebilir.

14 kurallarının gerçekte, tanımları 200 ile 201. sayfalarda verilen dilbilgisi bağıntılarını tanımladıklarını unutmayalım. Nitekim **14**'ün ilk kuralı özne-yüklem bağıntısını, ikincisi ise eylem-nesne bağıntısını tanımlamaktadır. Bunun gibi, anlam bakımından önemli öteki dilbilgisi işlevleri ile bağıntıları da, belirtilen biçimde yorumlanmaları koşuluyla, **14** biçimindeki kurallarla tanımlanabilir.

Bu kavramlara daha biçimsel ve daha kapsayıcı bir anlatım biçimi vermek gerekirse şunu söyleyebiliriz: *B*'nin T (tümce), AÖ (ad öbeği), A (ad) gibi bir ulam simgesi; *Y*'ninse yine ulam simgeleri ya da *sonuncul* (yani hiçbir temel kuralda okun sol tarafında görülmeyen) simgeler olabilecek bir ya da daha fazla simgeden oluşan bir dizi olması koşuluyla, tabanın ulamsal bileşeni, $B \rightarrow Z$ biçimindeki kuralların oluşturduğu bir dizgesidir. Böyle bir dizgeyi göz önüne alırsak türetimler yapabiliriz. Burada bir türetim şu koşulları yerine getiren bir dizi basamak olacaktır: İlk basamak, yalnızca (tümceyi temsil eden) *T* simgesidir; son basamak salt sonuncul simgeleri içerir; eğer *X* ile *Y*'nin birbirini izleyen iki basamak, $B \rightarrow Z$'nin de kurallardan biri olduğunu kabul edersek, *X*, ...*B*..., *Y* ise ...*Z*... biçiminde olmalıdır. Bir türetim, sonuncul dizisi için açıkça bir etiketlenmiş ayraçlama belirler. Bunun için, *X*'in *Y*'den $B \rightarrow Z$ kuralıyla türetilmiş olması koşuluyla, birbirini izleyen *X*=...*B*... ile *Y*=...*Z*... basamaklarını düşünürsek, *Z*'den türetilen dizinin (eğer sonunculsa, *Z*'nin kendisinin) [B]B ayracına alındığını söyleyeceğiz. Aynı biçimde, etiketlenmiş ayraçlamayı da, (bu örnekte) *B* ile

etiketlenmiş bir düğümün Z'nin ardışık simgeleriyle etiketlenmiş ardışık düğümleri yönetmesini, bir dizim ağacıyla tasarımlayabiliriz.

Ulamsal bileşenin sonuncul simgelerinden birinin Δ yertutucu simgesi olduğunu kabul ediyoruz. Sonuncul olmayan simgeler arasında, *sözlüksel ulamları* temsil eden birkaç simge, özellikle ('ad' için) A, ('eylem' için) E, ('sıfat' için) SF simgeleri bulunmaktadır. Bir B sözlüksel ulamı, ancak ve ancak Z'nin Δ olması durumunda, bir $B \rightarrow Z$ kuralının sol yanında bulunabilir. Sözlük maddeleri, türetimlerde, daha sonra farklı kurallara göre Δ'nın yerine konur ve işlem ulamsal bileşenin sağladığı türetimlere dek uzatılır. Sözlükten alınan bir maddenin bulunabileceği konumu gösteren Δ'dan başka '**be**,' <'-dır'> '**of**' <'-nın'> gibi dilbilgisi öğeleri de ulamsal bileşenin sonuncul simgeleridir. Ulamsal kuralların getirdiği sonuncul simgelerin kimilerinin içkin bir anlam içeriği olacaktır.

Taban kurallarının (yani, ulamsal bileşenin sözöbeği-yapısı kuralları ile bir önceki paragrafta sözü edilen sözcük yerleştirme kurallarının) ürettiği bir etiketlemiş ayraçlamaya, *taban sözöbeği-belirleyicisi* denilecektir. Daha genel bir deyişle, "sözöbeği-belirleyicisi" terimini burada etiketlenmiş ayraçlamalarla uygun bir biçimde ayraçlanan bir öğe dizisini anlatmak için kullanacağız.[26] Dönüşüm bileşeninin kuralları sözöbeği-belirleyicilerini belirli biçimlerde değişikliğe uğratır. Bu kurallar, K_1, K_m gibi bir dizilişle sıralanırlar. Bu kural dizisi, bir taban sözöbeği-belirleyicisine döngüsel bir biçimde uygulanır. Önce T'nin yönettiği ve başka hiçbir T oluşumu içermeyen kümelenmeye (yani, [T]T kümelenmesine) uygulanır. Dönüşüm kuralları bu özellikteki bütün kümelenmelere uygulandıktan sonra, T'nin yönettiği ve ancak bir adım önce kuralların uygulanmış olduğu T yönetimli kümelenmeleri içeren kümelenmeye uygulanır. Bu işlem, kurallar, taban sözöbeği-belirleyicisinde en baştaki T'nin yönettiği bütün sözöbeği-belirleyicisine uygulanıncaya değin sürer. Bu noktada, elimizdeki artık bir yüzey yapıdır. Dönüşümlerle ilgili sıralama koşulları gevşek olabilir–baş-

ka bir deyişle, $\{K_1, \quad K_m\}$ kümesiyle ilgili birtakım sıralama koşulları vardır, ama bu koşulları çiğnememek koşuluyla bir dizi dönüşüm de döngüsel uygulamanın belli bir aşamasında uygulanabilir. Ancak burada bu konuya girmeyeceğim.

Sözdizimi bileşeninin özellikleri (doğal olarak çok basitleştirilmiş olması gereken) bir örnekle her yönüyle ortaya konabilir. İngilizcenin bir altbölümü olarak **18** sözlüğü ile **19** ulamsal bileşenini alalım.

18 *Sözlük*: **it** <o>, **fact** <olgu>, **John, Bill, boy** <çocuk>,
future <gelecek> (Ad)
dream <düş görmek>, **see** <görmek>,
persuade <ikna etmek>, **annoy** <tedirgin etmek> (Eylem)
sad <üzgün> (Sıfat)
will <-cek> (Kip)
the (Belirleyici)

19 T → (SR) AÖ YRD EÖ
EÖ → **be** SF
EÖ → E (AÖ) (**of** AÖ)
AÖ → (BLR) A (**that** T)
YRD → **geçmiş**
YRD → K
A, E, SF, BLR, K → Δ*

19'da ayraçlar kuralda bulunsa da bulunmasa da olabilecek bir öğeyi göstermek için kullanılmaktadır. Bu nedenle **19**'un ilk basamağı, biri T'nin yerine 'SR AÖ YRD EÖ' yazılabileceğini, öteki T'nin yerine 'AÖ YRD EÖ' yazılabileceğini söyleyen iki kuralın bir kısaltmasıdır. **19**'un üçüncü basamağı da, benzer biçimde, gerçekte dört kuralın bir kısaltmasıdır, vb. **19**'un son basamağı ise soldaki ulamsal simgeler yerine yertutucu sonuncul simge Δ'yı koyan beş kuralı temsil etmektedir.

---

* SR: soru, YRD: yardımcı eylem, SF: sıfat BLR: belirleyici, K: kiplik. (ç.n.)

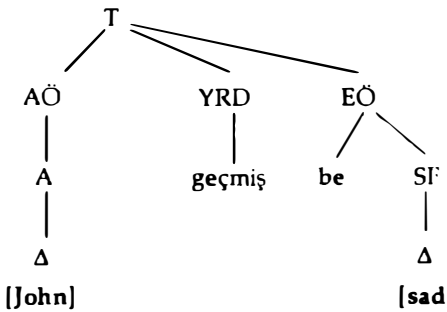
Bu ulamsal bileşen aşağıdaki gibi türetimleri sağlar:

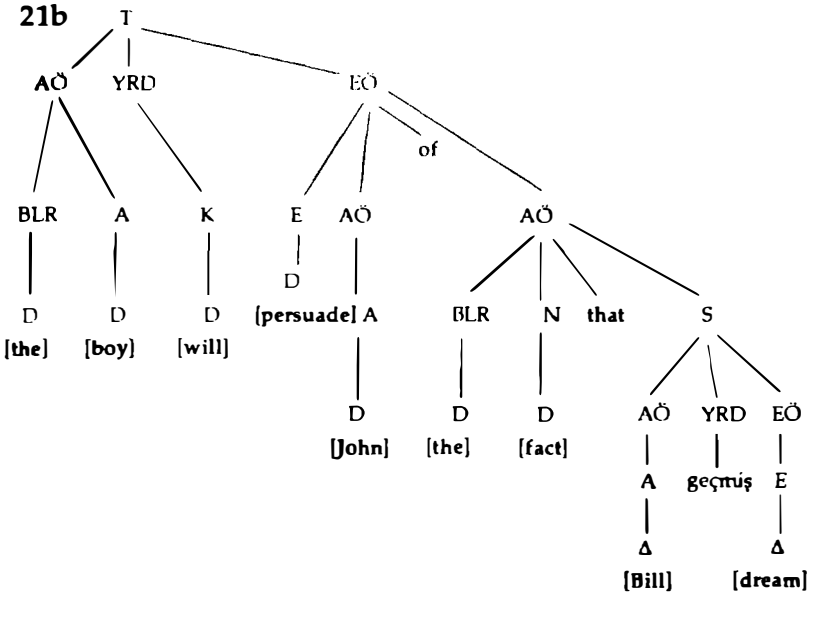
20a T
AÖ YRD EÖ
AÖ YRD **be** SF
A YRD **be** SF
A geçmiş **be** SF
Δ geçmiş **be** Δ

20b T
AÖ YRD EÖ
AÖ YRD AÖ **of** AÖ
BLR A YRD E A **of** BLR A **that** T
BLR A K E A **of** BLR A **that** T
Δ Δ Δ Δ Δ **of** Δ Δ **that** T
Δ Δ Δ Δ Δ **of** Δ Δ **that** AÖ EÖ
Δ Δ Δ Δ Δ **of** Δ Δ **that** AÖ YRD E
Δ Δ Δ Δ Δ **of** Δ Δ **that** A YRD E
Δ Δ Δ Δ Δ **of** Δ Δ **that** A geçmiş E
Δ Δ Δ Δ Δ **of** Δ Δ **that** Δ geçmiş Δ

Bu türetimler biraz önce betimlenen biçimde yapılır. Bunlar, açık olması için eşdeğeri ağaç tasarımlamasını vereceğimiz etiketlenmiş ayraçlamalar gerektirirler:

21a

Şimdi de **20a** ve **20b** taban türetimlerini tamamlamak için sözlüğü kullanıyoruz. Sözlükteki her maddenin, bir türetimde yerine konabileceği Δ'nın geçişlerini belirleyen sözdizimi özelliklerini içinde barındırır. Sözgelimi **18**'deki beş sırada yer alan maddeler, **21** ağaç tasarımlamasında, sırasıyla, A, E, SF, K ve BLR ulamsal simgeleriyle yönettiği Δ'nın geçtiği yerlere konabilir.

Ancak sınırlamalar bunlardan daha sıkıdır. Bu nedenle **18**'de (2. satır) yer alan eylemlerden yalnızca '**persuade**' E'nin yönettiği Δ'nın geçtiği yere konabilir, o da E'nin EÖ'deki bu geçişini 'AÖ **of** AÖ' izlerse. '**... persuade John of the fact**' <' John'u olgu konusunda ikna etti'> diyebiliriz, ama ' **dream (see, annoy) John of the fact**' ' John'u olgu konusunda düş gördü (gördü, tedirgin etti)'> diyemeyiz. Bunun gibi, **18**'deki (ilk satır) adlardan yalnızca '**fact**' <'olgu'>, 'BLR–**that** T' (yani, '**the fact that John left**' <' John'un uzaklaştığı olgusu>) bağlamında; yalnızca '**it**' <'o'>, '–**that** T' yapısında yer alan bir AÖ'de;[27] yalnızca '**fact**' <'olgu'>, '**boy**' <'çocuk'> ve '**future**' <'gelecek'>, 'BLR–'

(yani '**the fact**,' '**the boy**' ve '**the future**') yapısında yer alan bir AÖ'de vb. geçebilir. Ayrıntılar bir yana, böyle sınırlamaların genel özelliği çok bellidir. Dolayısıyla, sözlük maddelerinin uygun sözcük özelliklerini içerdiğini kabul edersek, **20**'deki taban türetimlerini, **21**'deki ayraç içine alınmış sözcükleri ekleyerek, **22**'deki sonuncul dizileri verecek biçimde uzatabiliriz.

22 a John geçmiş **be sad**
<John üzgün geçmiş olmak>

b the boy will persuade John of the fact that Bill geçmiş **dream**
<çocuk John'u, Bill'in geçmiş düş görmek olgusu konusunda ikna edecek>

Türetimlerdeki öteki türetimlerle de **23** gibi sonuncul diziler oluşturabiliriz.

23 SR the boy will dream of the future
<SR çocuk geleceğe ilişkin düş görecek>

it that John geçmiş **see Bill** geçmiş **annoy the boy**
<John'un Bill'i geçmiş görmek olması çocuğu geçmiş tedirgin etmek>

John will be sad
<John üzgün olacak>

John geçmiş **see the future**
<John geleceği geçmiş görmek>

Bu yolla, ulamsal bileşenin kurallarını kullanıp ardından yertutucu simge D'nın her geçişini, uygun sözdizimi özelliklerine sahip sözlük maddeleriyle değiştirerek, eksiksiz taban türe-

timleri oluşturabiliriz. Bunun sonucunda elde ettiklerimiz, **21**'deki gibi, Δ geçişleri uygun sözlük maddeleriyle değiştirilmiş etiketlenmiş ayraçlamalardır. Bunlar, taban sözöbeği-belirleyicileridir.

Sözlük maddelerini taban sözöbeği-belirleyicisine taşıyan kurallar, yapıca, ulamsal bileşen kurallarından bütünüyle farklı olduğunu unutmamak gerekir. **20**'yi oluşturmak için kullandığımız **19** kuralları, çok basit kurallardır. Her kural, ...*B*... dizisindeki belli bir *B* simgesinin, *B'nin bağlamından ve türetimdeki yerinden bağımsız olarak*, belli bir Z dizisi olarak yeniden yazılabilmesine olanak sağlar. Ancak Δ'nın bulunduğu yere sözlük maddeleri yerleştirirken, bu Δ'nın geçtiği sözöbeği-belirleyicisinin belirgin görünümlerine dikkat etmemiz gerekir. Sözgelimi, Δ'nın bir geçişi, sözöbeği-belirleyicisinde onu E değil, A yönetiyorsa '**John**' ile değiştirilebilir. Bu bakımdan, sözcük yerleştirme kuralları ulamsal bileşenin kurallarından farklı olarak, ulamsal simge dizileri ile sonuncul simge dizilerine değil, **21** gibi sözöbeği-belirleyicilerine uygulanır. Sözöbeği-belirleyicisine uygulanan ve onda özel birtakım değişiklikler yaratan kurallara, günümüz terimbilgisinde (*dilbilgisel*) *dönüşümler* denmektedir. Bu bakımda sözcük yerleştirme kuralları dönüşüm kurallarıdır, oysa ulamsal bileşenin kuralları yalnızca yeniden yazım kurallarıdır.

22a ile **22b** örneklerine dönelim. Önce, taban sözöbeği-belirleyicisi **21a** olan **22a**'yı alalım.[28] Hemen, **21**'in '**John was sad**' <'John üzgündü'> tümcesinin derin yapısında gereken bütün bilgiyi içerdiğini görüyoruz. Tıpkı 'geçmiş **see**'nin <'geçmiş görmek'in> '**saw**'u <'gördü'yü>, 'geçmiş **persuade**'in <'geçmiş ikna etmek'in> '**persuaded**'i <'ikna etti'yi> tasarımladı gibi, 'geçmiş **be**' <'geçmiş olmak'> dizisinin de, yalnızca '**was**' <'idi'> oluşturucusunun bir tasarımlaması olduğu açıktır. 'Geçmiş **be**'yi '**was**' oluşturucusuna çeviren kuralla, '**John was sad**' <'John üzgündü'> tümcesinin yüzey yapısını elde ederiz. Dilbilgisi işlevleriyle dilbilgisi bağıntılarını daha önce betimlediğimiz gibi (bkz.: s. 200-1) tanımlıyorsak, **21** ayrıca, '**John**' ile 'geç-

miş **be**' arasında bir özne-yüklem bağıntısı olduğunu söylemekte; anlam-taşıyıcı '**John**,' 'geçmiş' ve '**be**' maddeleriyle ilgili anlamsal bilgiler içermektedir. 'Geçmiş'in kendisinin, evrensel sonuncul bir alfabenin belli bir anlam yorumlaması olan bir simgesi olduğunu; aslında, '**John**' ile '**sad**' sözlük maddelerinin anlamsal özelliklerinin, bu maddelerin sesbilimsel özellikleri gibi, yukarıda irdelenen türden evrensel bir tasarımlama dizgesinden seçildiklerini kabul edebiliriz. Kısacası, **21a** anlam yorumlaması için gerekli bütün bilgileri içermektedir; biz de, bu nedenle, onu '**John was sad**' <'John üzgündü'> tümcesinin temelinde yatan derin yapı olarak alabiliriz.

Bu örnek için doğru olan, oldukça genel bir doğrudur. Başka bir deyişle, ulamsal bileşenin ürettiği taban sözöbeği-belirleyicisi ile sözlük, anlam yorumlamasını belirleyen derin yapılardır. Bu basit örnekte derin yapıyı bir yüzey yapıya çevirmek için yalnızca bir kural, yani 'geçmiş **be**'yi <'geçmiş olmak'ı> '**was**' <'idi'> oluşturucusuna çeviren kural gerekmektedir. Bu kural, gerçekten, 'geçmiş E' biçimindeki her diziye uygulanan bir kuralın özel bir örneği olduğundan, ulamsal bileşende karşımıza çıkan ilkel bir kural olmaktan çok, (yukarıdaki terimbilgisiyle söylemek gerekirse) çok basit bir dönüşüm kuralıdır. Bu gözlem genellenebilir. Derin yapıları yüzey yapılara çeviren kurallar dönüşüm kurallarıdır.

Şimdi de, **20a** türetimi yerine ona çok benzeyen **24** türetimini yaptığımızı düşünelim (bağlantılı sözöbeği-belirleyicisini de katarak):

24 SR AÖ YRD EÖ
SR AÖ YRD **be** SF
SR A YRD **be** SF
SR A K **be** SF
SR D D **be** D
SR **John will be sad** <SR John üzgün olacak>

SR simgesini, evrensel sonuncul alfabenin belli bir anlam

yorumlaması olan, yani ilgili tümcenin bir soru olduğunu belirten bir simgesi olarak düşünüyoruz. Sözdiziminin dönüşüm bileşeninin, SR AÖ YRD... biçimindeki sözöbeği-belirleyicilerini, buna karşılık olan YRD AÖ... biçimindeki sözöbeği-belirleyicilerine çeviren (yani, dönüşümün SR yerine YRD koyup sözöbeği-belirleyicisinin geri kalan bölümünü olduğu bırakan) kurallar içerdiğini kabul edelim. **24**'e karşılık gelen sözöbeği-belirleyicisine uygulandığında, bu kural bizi '**Will John be sad**?' <'John üzgün olacak mı?'> tümcesinin etiketlenmiş ayraçlamasına; başka bir deyişle, bizi bu tümcenin yüzey yapısına götürür.

24 yerine, YRD'yi 'geçmiş' olarak yeniden yazma kuralını kullandığımızı düşünelim. **24** söz konusu olduğunda soru dönüşümü bizi nasıl '**Will John be sad**?' <'John üzgün olacak mı?'> tümcesine götürdüyse, bu durumda da bir sonraki paragrafın soru dönüşümü bizi sonuncul dizisi 'geçmiş **John be sad**' <'geçmiş John üzgün olmak'> olan bir sözöbeği-belirleyicisine götürür. Hiç kuşku yok, soru dönüşümünde, yalnız 'geçmiş'i değil, onunla birlikte '**be**'yi de 'geçmiş **be**' biçiminde başa getirecek, böylece de bizim sonunda '**Was John sad**?' <'John üzgün müydü'> tümcesini türetmemizi sağlayacak bir değişiklik yapmamız gerekmektedir. Aslında, kurallara uygun anlatım biçimleri verilirse, bu düzeltme basittir.

24'te K'yi de seçsek, 'geçmiş'i de seçsek, üretilen taban sözöbeği-belirleyicisi yine bir derin yapı niteliği kazanır. **24**'te '**John**' ile '**will** (geçmiş) **be sad**' <'üzgün geçmiş olmak mı'> arasında geçerli olan dilbilgisi bağıntısı, deneysel yeterlik açısından daha önce ortaya atılan tanımlar dikkate alındığında, bütünüyle **20a**'dakinin aynısıdır. Kuşkusuz, yüzey biçimleri bu dilbilgisi bağıntılarını doğrudan doğruya yansıtmaz; daha önce de gördüğümüz gibi, önemli dilbilgisi bağıntıları ender olarak yüzey yapıda yansıtılır.

Şimdi de, daha karmaşık olan **20b-21b-22b** örneklerine dönelim. Bir kez daha söylemek gerekirse, **22b**'nin taban sözöbeği-belirleyicisi olan **21b**, 'geçmiş **dream**'i <'geçmiş düş gör-

mek'i> '**dreamt**' <'düş gördü'> biçimine sokan bir dönüşüm kuralıyla **22b**'den türetilen '**The boy will persuade John of the fact that Bill dreamt**' <'Çocuk John'u, Bill'in düş gördüğü olgusu konusunda ikna edecek'>tümcesinin anlam yorumlaması için gerekli bütün bilgiyi yansıtmaktadır. Bu nedenle, **21a**'nın '**John was sad**' <'John üzgündü'> için, **24**'ün karşılığı olan sözöbeği-belirleyicisinin '**Will John be sad?**' <'John üzgün olacak mı?'> için bir derin yapı görevi gördüğü gibi, **21b** de söz konusu tümcenin arkasında yatan derin yapı görevi görmektedir.

20b'nin üçüncü satırındaki AÖ'yü yeniden yazarken 'BLR A **that** T' değil de 'A **that** T' yazdığımızı düşünelim (**19**'un dördüncü satırına bakınız). A'nın bu geçişinde bulunduğu noktaya, **18**'deki sözlük maddelerinden yalnızca '**it**' yerleştirilebilir. Dolayısıyla, geri kalan dilbilgisi bağıntıları ile sözlük içeriği değişmeden kalsaydı, **22b** yerine,

25 **The boy will persuade John of it that** Bill geçmiş **dream**
<Çocuk John'u Bill'in geçmiş düş görmek olduğu konusunda ikna edecek>

tümcesini elde ederdik. Şimdi de, sözdiziminin dönüşüm bileşeninde şu yollu kurallar bulunduğunu düşünelim.

26 **a** '**that** T'nin önünde '**it**' silinir
b '**that** T'nin önünde '**of**' silinir

26a ile **26b**'yi, sırasıyla, 'geçmiş **dream**'i <'geçmiş düş görmek'i> '**dreamt**'e <'düş gördü'ye> çeviren kuralla birlikte **25**'e uygularsak '**The boy will persuade John that Bill dreamt**' <'Çocuk John'u Bill'in düş gördüğü konusunda ikna edecek'> yüzey yapısını türetiriz. **25**'e karşılık gelen taban sözöbeği-belirleyicisi bu tümcenin altındaki derin yapı görevi görür.

26a kuralının çok daha genel olduğunu unutmayalım. Nite-

kim, **18** ile **19** kurallarının izin verdiği gibi, '**it that Bill** geçmiş **dream**' <'Bill'in geçmiş düş görmek olması'> ad öbeğini 'geçmiş **annoy John**'un <'John'u geçmiş tedirgin etmek'in> öznesi olarak seçtiğimizi düşünelim. Bu bizi

27 **it that Bill** geçmiş **dream** geçmiş **annoy John**
<Bill'in geçmiş düş görmek olması John'u geçmiş tedirgin etmek>

sonucuna götürür. **26a** kuralını (ve eylemlere geçmiş zaman biçimi verme kurallarını) uygularsak, '**That Bill dreamt annoyed John**' <'Bill'in düş görmesi John'u tedirgin etti'> tümcesini elde ederiz. Ya da bunun yerine, **28** yollu dönüşüm kuralını uygulayabilirdik:

28 '**it that** T X' biçimindeki bir sözöbeği-belirleyicisine, ona karşılık gelmek üzere, '**it** X **that** T' kalıbında yeni bir sözöbeği-belirleyicisi biçimi verilir.

28'i **27**'ye uygulayarak '**It annoyed John that Bill dreamt**' '<Bill'in düş görmesi John'u tedirgin etti'> tümcesini türetiriz. Bu örnekte **26a**'nın bir uygulanabilirliği yoktur. Dolayısıyla **27**, biri **28** öteki **26a** tarafından belirlenen iki yüzey yapının temelini oluşturmaktadır; aynı derin yapıya sahip oldukları için de bu ikisi eşanlamlıdır. **25** söz konusu olduğunda ise **28**'in bir uygulanabilirliği yoktur; bu nedenle de elimizde ona karşılık olmak üzere tek bir yüzey yapı vardır.

Ek dönüşüm kuralları yoluyla **25** örneğini biraz daha geliştirebiliriz. **25**'in içeyerleşik tümcesinde '**Bill**' yerine bir kez daha '**John**'u seçtiğimizi düşünelim. İngilizcede ve başka dillerde, yinelenen sözlük maddelerinin silinmesine olanak yaratan çok genel bir dönüşüm kuralı vardır. Bu kuralı bilinen öteki önemsiz kurallarla birlikte uygularsak, olması gerektiği gibi, '**John**'un '**dream**'**in** <'düş görmek'in> öznesi olduğunu yansıtan bir altsözöbeği-belirleyicisi içeren bir derin yapıdan,

29 The boy will persuade John to dream
<Çocuk John'u düş görme konusunda ikna edecek>

tümcesini türetiriz. Aslında, derin sözöbeği-belirleyicisi, bu durumda, biraz farklı olabilir; ama bu kaba serimlemede hangi bakımlardan farklı olabileceği bizi çokça ilgilendirmiyor.

Şimdi de, AÖ YRD E AÖ biçimindeki bir sözöbeği-belirleyicisini, bilinen yolla, onun karşılığı olan edilgen biçime çeviren bir dönüşüm eklediğimizi düşünelim.[29] **21b**'ye çok benzeyen sözöbeği-belirleyicilerine uygulandığında, bu kural bize, '**John will be persuaded that Bill dreamt (by the boy)**' <'John (çocuk tarafından> Bill'in düş gördüğü konusunda ikna edilecek'> [**25**'ten] ve '**John will be persuaded to dream (by the boy)**' <'John (çocuk tarafından) düş görme konusunda ikna edilecek'> (**29**'dan) tümceleri için yüzey yapılar verir. Her birinde anlam yorumlaması temelde yatan derin sözöbeği-belirleyicisinin yorumlaması olacaktır. Kimi durumlarda önemli dilbilgisi bağıntıları yüzey yapıda bütünüyle belirsiz kalır. Nitekim, '**John will be persuaded to dream**' <'John düş görme konusunda ikna edilecek'> tümcesinde '**John**'un gerçekte '**dream**'in <'düş görmek'in> öznesi olduğu, daha önce de dikkat çektiğimiz gibi temeldeki derin yapı bunu doğrudan yansıtsa da, yüzey yapıda belirtilmez.

Bu örneklerde, bir dizi dönüşümün, nasıl parçaları arasındaki önemli bağıntıları doğrudan doğruya tasarımlamayan oldukça karmaşık tümceler yarattığını görebiliriz. Aslında, yalnızca yapay denecek ölçüde yalın tümcelerde derin yapı ile yüzey yapı birbiriyle çakışır. Gündelik yaşamın olağan tümcelerinde bağıntı çok daha karmaşıktır; temeldeki derin yapıyı yüzey yapıya çevirmek için uzun dönüşüm dizileri uygulamak gerekir.

Kullandığımız örnekler yapay ve zorlama. Son derece doğal örneklerle bundan daha kolay olmayan bir dilbilgisi ortaya konabilir. Sözgelimi, **27**'den **26** ya da **28** yoluyla elde edilen tümcelerin yerine, '**That you should believe this is not surpris-**

ing' <'Buna inanmanız şaşırtıcı değil'>, '**It is not surprising that you should believe this**' <'Şaşırtıcı değil buna inanmanız'> gibi daha kabul edilebilir tümceler kullanabilirdik. Kullanmış olduğumuz örneklerin zorlama oluşu, aslında, basit ama çoğu zaman gözardı ettiğimiz bir noktayı gözler önüne sermektedir: Bir tümcenin içkin anlamını ve onda geçerli olan öteki dilbilgisi bağıntılarını kullanım koşulları, dilsel bağlam, parçaların sıklığı vb. değil, kurallar belirler.[30] Dolayısıyla, son birkaç paragrafta verilen örnekler konuşan bir kimsenin deneyimini edindiği (ya da, bunun yanında bir de İngilizcenin tarihinde üretilmiş olan) tümceler arasında asla bulunmayabilir ama bu durum onların İngilizce tümce olarak konumlarını, ülküsel sesçil yorumlamalarıyla anlam yorumlamalarını etkilemez.

Dönüşümler dizisi bir sözöbeği-belirleyicisinde köklü değişimler yaratabildiğine göre, çok farklı iki derin yapıdan sonuç olarak tek bir yapının[31] çıkması –başka bir deyişle kimi tümcelerin (örneğin **4** tümcesinin) anlamca belirsiz olması– bizi şaşırtmamalıdır. Anlamca belirsiz tümceler, yüzey yapının, daha derindeki bağıntıların tasarımlanması açısından yetersizliğini açıkça gösteren özel örneklerdir.[32]

Daha genel bir biçimde söyleyecek olursak: Hiç zorlanmadan, gerçekte yüzey yapıları aynı, fakat dilbilgisi bağıntıları bütünüyle farklı tümce çiftleri bulabiliriz. Böyle tek bir örnek vermek gerekirse, işte **30** tümceleri:

30 a **I persuaded the doctor to examine John**
<Doktoru John'u muayene etme konusunda ikna ettim>

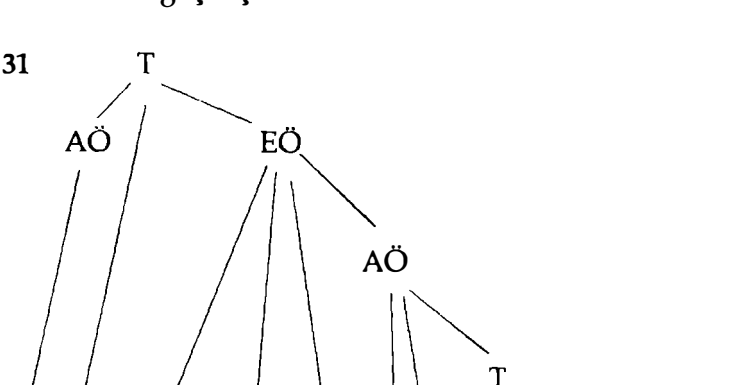
b **I expected the doctor to examine John**
<Doktorun John'u muayene edeceğini umdum>

Yüzey yapılar gerçekte aynıdır.* **30a** biçimsel bakımdan **29** ile aynı yapıdadır. Kabaca **31** biçimindeki bir derin yapıdan türer:

* Tümceler Türkçeleştirildiklerinde yüzey yapıların farklılaştığı unutulmamalıdır. (ç.n.)

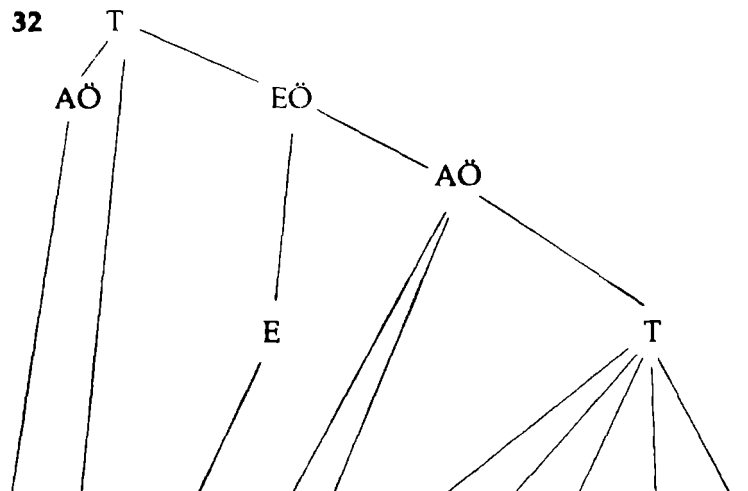
I geçmiş **persuade the doctor of it that the doctor** YRD **examine John**
<Doktoru, John'u YRD/gelecek muayene etmek olduğu konusunda geçmiş ikna etmek>

31

Bu derin yapı gerçekte 21b ile aynıdır ve 29 ile ilgili olarak sözünü ettiğimiz dönüşüm süreciyle ondan **30a**'yı türetiriz. Ancak, **30b** söz konusu olduğunda, **30a**'dan farklı olarak, ortada **'I expected the doctor of the fact that he examined John'** <'Doktorun John'u muayene ettiği olgusunu umdum>, **' of the necessity (for him) to examine John'** <'(Onun) John'u muayene etmesi gereğini ...> gibi herhangi bir bağlantılı yapı yoktur. Bu nedenle, **30b**'yi **31** benzeri bir yapıdan türemiş olarak çözümlemek için ortada hiçbir haklı gerekçe yoktur. **30b**'nin altında yatan derin yapı, daha çok, (yine ayrıntıları bir yana bırakırsak) **32** gibi birşey olacaktır:

I geçmiş **expect it that the doctor** YRD **examine John**
<Doktorun John'u YRD/gelecek muayene etmek olduğunu geçmiş **ummak**>

30a ve **30b**'yle ilgili bu çözümlemeyi destekleyen daha başka birçok olgu var. Sözgelimi, '**I saw the book**' <'Kitabı gördüm'> tümcesinin temeldeki 'AÖ-E-AÖ' yapısından '**What I saw was the book**' <'Gördüğüm şey kitaptı'> tümcesini türeten kuralın aynısıyla, **32** gibi bir yapıdan '**What I expected was that the doctor (will, should** vb.) **examine John**' <'Umduğum şey, doktorun John'u muayene etmesi (edeceği) idi> yapısını elde edebiliriz. Ancak, **30a**'ya karşılık gelen '**What I persuaded was that the doctor should examine John**' <'İkna ettiğim şey doktorun John'u muayene etmesi idi'> yapısını türetemeyiz; çünkü **31** temel yapısı bu dönüşümün gerektirdiği 'AÖ-E-AÖ' biçiminde değildir. **26a**'yı **32**'ye uygularsak '**I expected that the doctor (will, should** vb.) **examine John**' <'Doktorun John'u muayene etmesini (edeceği) umdum'> yapısını elde ederiz. Buna karşılık, sonuç olarak **29**'u veren aynı kuralı, içeyerleşik tümcede '**that**' yerine '**to**' kullanarak (bu durumda içeyerleşik tümce YRD ulamına girecek birşey içermeyecektir) uygularsak, **30b**'yi elde ederiz.

Ayrıntılar bir yana bırakacak olursak, **30a**'nın **31**'den, **30b**'-

nin ise **32**'den, elde edildiğini, ama yüzey yapıdaki yakın benzerliğe karşın **30a** ile **30b**'nin temelindeki derin yapıların çok farklı olduğunu görüyoruz. Derin yapıda böyle bir farklılığın olması gerektiği hiç de açık değildir.[33] Ancak, **30a** ile **30b**'de, **'the doctor to examine John'** <'doktorun John'u muayene etmesi> yerine edilgen biçimi olan '**John to be examined by the doctor**'u <'John'un doktor tarafından muayene edileceği'ni> koyup bunun yarattığı etkiye bakarsak, durum açığa çıkar. Böylece **33** ve **34** tümceleri inceleme alanımıza girecektir:

33 a **I persuaded the doctor to examine John**
<Doktoru John'u meyane etmeye ikna ettim> [= **30a**]
b **I persuaded John to be examined by the doctor**
<John'u doktor tarafından muayene edilmeye ikna ettim>

34 a **I expected the doctor to examine John**
<Doktorun John'u muayene edeceğini umdum>
[= **30b**]
b **I expected John to be examined by the doctor**
<John'un doktor tarafından muayene edileceğini umdum>

34 tümce çifti arasındaki anlam bağıntısı, **33** tümceleri arasındaki bağıntıdan bütünüyle farklıdır. Bunu, bağıntıyı doğruluk değeri bakımından karşılaştırdığımızda görebiliriz. Nitekim, **34a** ile **34b**'nin doğruluk değeri zorunlu olarak aynıdır; eğer doktorun John'u muayene edeceğini umduysam, John'un doktor tarafından muayene edileceğini de umarım; bunun tersi de doğrudur. Oysa **33a** ile **33b** arasında doğruluk değeri bakımından zorunlu hiçbir ilişki yoktur. Doktoru John'u muayene etmeye ikna etmişsem, bundan John'u doktor tarafından muayene edilmeye ikna ettiğim sonucu çıkmaz. Bu tersi için de böyledir.

Gerçekten, içeyerleşik tümcedeki etken ve edilgen değişi-

mi. **30b** söz konusu olduğunda anlamı açık bir biçimde korur, ama **30a**'da bu olmaz. Bu tümcelerin temelindeki derin yapılar bunu hemen açıklayabilir. **32**'de etken edilgenle değiştirildiğinde, tıpkı **32**'den **30b**'nin türetildiği biçimde, **34b**'yi türetiveririz. Oysa **33b**'yi türetmek için, **31**'deki içeyerleşik tümceyi edilgenleştirmekle kalmayıp bir de '**persuade**' <'ikna etmek'> eyleminin nesnesi olarak '**the doctor**' <'doktor'> yerine '**John**'u seçmemiz gerekir; yoksa **29** türetiminde yerine getirilen yinelenen ad öbeklerinin silinmesi koşulları yerine getirilmemiş olur. Bütün bunlardan dolayı, **33b**'nin temelindeki derin yapı, **33a**'nın temelindekinden oldukça farklıdır. Yalnızca içeyerleşik tümce edilgenleştirilmez, '**the doctor**' nesnesinin de **31**'de '**John**' ile değiştirilmesi gerekir. Sonuç olarak dilbilgisi bağıntıları oldukça farklıdır; anlam yorumlaması da buna bağlı olarak değişir. Her iki durumda da, edilgenleştirmenin anlamı (burada bizi ilgilendiren anlamında "anlam"ı) etkilemediği doğrudur. '**The doctor to examine John**' <'Doktoru John'u muayene etmeye'> yerine '**John to be examined by the doctor**' <'John'u doktor tarafından muayene edilmeye'> konulduğunda ortaya çıkan anlam değişikliği dilbilgisi bağıntılarının değişmesindendir: Temeldeki yapıda eylem öbeğinin dolaysız nesnesi, artık, '**the doctor**' değil '**John**'dur. **34a** söz konusu olduğundaysa, ortada, buna benzer hiçbir değişiklik yoktur; bu nedenle de içeyerleşik tümce edilgenleştirildiğinde anlam olduğu gibi kalır.

30a ve **30b** örnekleri, bir kez daha, yüzey yapının anlam açısından önemli dilbilgisi bağıntılarını tasarımlamadaki yetersizliğini (çok büyük bir bölümünün de bu bağıntılarla ilintisizliğini) gözler önüne sermektedir. Sesçil yorumlama için gerekli bilgileri aktaran etiketlenmiş ayraçlama, anlam yorumlaması için gerekli bilgileri sağlayan etiketlenmiş ayraçlamadan genelde çok farklıdır. **30a** ve **30b** örnekleri, ayrıca, insanın "dil sezgisini" bilinç düzeyine çıkarmanın ne kadar güç olduğunu göstermektedir. Görmüş olduğumuz gibi, İngilizce dilbilgisi, bir edinç belirlemesi olarak, betimleme yeterliği bakımından **30a** ve **30b** tümceleri için ayrı derin yapılar belirlemek zorundadır. İngiliz-

ce konuşan herhangi birinin **30a** ve **30b** örneklerinde içe-yerleşik tümceyi edilgeniyle değiştirmenin yarattığı etkiyi anlayabilecek durumda olmasının gösterdiği gibi, her bir konuşanın içselleştirdiği dilbilgisi bu derin yapıları birbirinden ayırmakta duraksamaz. Ancak konuşan kimsenin içselleştirmiş olduğu dilbilgisi edinciyle ilgili bu durum, anadilini konuşan kimsenin bile dikkatinden kaçabilir (bkz., 33. not).

Belki bu gibi örnekler, bir dilin sözdizimi yapısı konusunda bir fikir vermeye yeter. Sözdizimi bileşeniyle ilgili gözlemlerimizi özetlersek, vardığımız sonuç, bu bileşenin bir taban bileşeni ile bir dönüşüm bileşeninden oluştuğu. Taban derin yapıları üretir, dönüşüm kuralları ise onları yüzey yapılara çevirir. Tabanın ulamsal bileşeni dilin önemli dilbilgisi bağıntılarını tanımlar, temeldeki sözöbekleri için ülküsel bir düzen saptar ve değişik yollarla hangi dönüşümlerin uygulanacağını belirler.[34] Sözlük, tek tek sözlük maddelerinin özgül özelliklerini saptar. Tabanın bu iki bileşeni, birlikte, terim için kullanmakta olduğumuz anlamda ve daha önce sözünü ettiğimiz sınırlar içerisinde, anlam yorumlamasıyla ilgili bilgileri sağlıyor görünmektedir. Dönüşüm kuralları sözöbeği-belirleyicilerini yeni sözöbeği-belirleyicilerine çevirir ve çeşitli yeni yapılanmalara yol açar. Yaratılabilecek değişiklikler aslında oldukça sınırlıdır; ancak burada bu konuya girmeyeceğiz. Ancak, sıra ile uygulandıklarında, dönüşümler taban sözöbeği-belirleyicisinin yapılanmasını kökten değiştirebilir. Bu bakımdan, dönüşümler, kaynaklandıkları ve anlam içeriğini yansıttıkları taban yapılarıyla doğrudan hiçbir ilişkisi olmayan ya da çok az ilişkisi olan çok çeşitli yüzey yapılar ortaya çıkarırlar.

Derin yapı ile yüzey yapının çakışmasının tek basamaklı değil, tersine, birbirini izleyen bir dizi dönüşüm olarak çözümlenebilir bir işlem olması gözden kaçırılmaması gereken bir olgudur. Derin yapı ile yüzey yapının çakışmasına katkısı olan dönüşümler, uygulandıkları derin yapıya bağlı olarak çok değişik biçimlere bir araya gelebilirler. Bu dönüşümler sıra ile uygulandıklarından, her dönüşümün kendisinden sonrakinin uygulana-

bileceği bir yapı ortaya çıkarması gerekir. Dönüşümler sözöbeği-belirleyicilerine uyguladığı ve onları yeni sözöbeği-belirleyicilerine çevirdiği için, bu koşul bizim anlatım biçimimizde de geçerlidir. Ancak, sesçil biçimi belirleyen yüzey yapıların, aslında, sözöbeği-belirleyicileri (yani, oluşturucuların etiketlenmiş ayraçlaması) olduğu konusunda sağlam deneysel kanıtlar vardır. Bundan, dönüşümlerin ilk uygulandıkları derin yapıların kendilerinin, bizim anlatım biçiminde olduğu gibi, sözöbeği-belirleyicileri olduğu sonucu çıkar.

İlkece, dilbilgisi bağıntıları ağının tasarımlanması için birçok yol vardır. Taban kurallarının ürettiği sözöbeği-belirleyicileri yönteminin seçilmesinin önemli nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz, dönüşümlerin sırayla uygulanması gereği; dolayısıyla da kendi ürettikleri türden nesnelere, yani yüzey yapıyla aynı biçimsel özelliklere sahip sözöbeği-belirleyicilerine uygulanmasi zorunluluğudur.[35]

SONUÇ GÖZLEMLERİ

Yukarıda sunulan dilbilgisi kuramı biraz yorum gerektiriyor. Daha önce, bir dilin dilbilgisinin, deneysel yeterlik adına, sınırlı araçların sınırsız kullanımına olanak sağlaması gerektiğine işaret ettik ve bu yinelemeli özelliği, sınırsız bir derin yapı-yüzey yapı çifti üreten sözdizimi bileşenine de yükledik. Daha sonra da dilbilgisinin bu yinelemeli özelliğinin alanını biraz daha daraltıp, onun tabanın ulamsal bileşeninin bir özelliği olarak değerlendirdik. Birtakım taban kuralları, sözgelimi 19'un dördüncü kuralında olduğu gibi, türetimlerin başında yer alan T başlangıç simgesini kendi içinde bir kez daha karşımıza çıkarır. Belki de, birbirleriyle uyumlu yapılar oluştururken gereken ve bizim burada irdelediklerimizin ötesinde çeşitli sorunlar doğuran kurallar dışında dilbilgisindeki tek yinelemeli düzenek, bu yolla derin yapıların içinde karşımıza çıkarılan "önerme içeriği"dir

İnsan dillerinin neden bu tür bir plânı olması gerektiğini –özellikle de, derin yapıları yüzey yapıya çevirmek için betimlenen türden dilbilgisel dönüşümleri kullanması gerektiğini– sormak oldukça yerindedir. Derin yapılardan neden daha dolaysız bir biçimde yararlanmıyorlar?[36] Akla hemen iki neden geliyor. Daha önce saptamış olduğumuz gibi, sözcük yerleştirme koşulları aslında sözöbeği-yapısıyla değil, dönüşümlerle ilgilidir (bkz., s. 214). Daha genel olarak da, bir dili dikkatle incelediğimizde, sözöbeği-yapılarıyla ilgili olmayan (özdeş sözlük maddelerinin silinmesinde işe karışan kısıtlamalar gibi –bkz., s. 217-8 ve 223-4) birçok kısıtlamaya rastlayabiliriz. Dolayısıyla, dönüşümler yalnızca bir derin yapıyı bir yüzey yapıya çevirmezler, olası birtakım derin yapılara iyi kurulmamış oldukları gerekçesiyle geçit vermeyerek bir "süzgeç" görevi de görürler.[37] Bundan başka, dilsel iletişimin dikkate alması gereken deneysel kısıtlamalarda dilbilgisel dönüşümlerin kullanılmasına bir açıklama getirmeye çalışmak da doğal bir eğilim olacaktır. Sözgelimi, sesin yeniden ele geçirilemez oluşu, konuşmaya, salt yazmak (örneğin 36. notta söz edilen yapma dizgeler) için tasarlanmış bir dil dizgesinde aranmaması gereken koşullar yükler. Yazılı bir dizge, algılama sorununu çok büyük bir değişikliğe uğratan bir "dış bellek" sağlar. Sözlü iletişim için tasarlanmış bir dizgenin, şöyle ya da böyle, yüklü bellekle uyumlu olmasını bekleriz. Gerçekte, dilbilgisel dönüşümler, bir yığın dilbilgisi yapısını, iyi tanımlanmış sözöbeği-belirleyicilerine indirger. Bunun bir sonucu, oldukça sınırlı bir kısa-erimli belleğin yarattığı konuşma algılaması sorununu kolaylaştırmak olabilir.[38] Bu gözlem, ilerideki araştırmalar için umut verici yönlendirmeler içermektedir, ancak bugün anlaşılanlar temelinde iç rahatlığıyla söylenebilecek çok az şey vardır.

Biraz açıklanması gerektiren bir nokta daha var. Başta, eğer ikisi de başarılı bir biçimde incelenmek isteniyorsa, edim ile edincin kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerektiğini belirttik. Buraya dek bir edinç modeli irdeledik. Bunu aynı zamanda bir edim modeli olarak almak, ilgi çekici gelebilir ama oldukça saçma

olur. Bu nedenle, bir tümce üretmek için bir konuşanın, bir taban türetimi oluşturmak için gerekli ardışık adımları başlangıçtaki T simgesinden başlamak üzere tek tek attığını –ilk adımın ardından sözlük maddelerini yerleştirip bir yüzey yapı kurmak için dilbilgisel dönüşümleri uyguladığını, en sonunda da sesbilim kurallarını kendisine verilen sırayla, daha önce irdelediğimiz döngü ilkesine göre uyguladığını– ileri sürebilirdik. Ancak, böyle bir sayıltıyı haklı gösterecek en küçük bir neden bile yoktur. Aslında, böyle bir görüş, konuşanın sözlük maddelerini seçmeden (hangi konuda konuşacağına karar vermeden) önce tümce yapısının genel özelliklerini seçtiğini sezindirdiği için, yalnız dayanaksız değil, insanın dilsel üretimin altında yer alan süreçlere ilişkin belli belirsiz sezgilerine de bütünüyle aykırıdır. Bir edim (üretim ya da algılama) kuramı, temel bir bölüm olarak edinç kuramını da –bir dilin üretici dilbilgisini de– içine almak zorundadır. Ancak, üzerinde yükseldikleri belirli edinç sayıltılarıyla uyumlu bir biçimde çok çeşitli edim modelleri oluşturulabilir. Bu konuda söylenebilecek daha çok şey var ama bu çalışmanın sınırlarını aşıyor.

Bu irdelemede kabaca belirtilen sınırlar içerisinde, bir dilbilgisinin çeşitli bileşenleri ile altbileşenlerinin özelliklerini saptarsak, herhangi bir insan dilinin sahip olabileceği yapıyla ilgili oldukça sınırlayıcı bir varsayım dile getirmiş oluruz. Birkaç kez söylediğimiz gibi, bir dilin bu tür bir yapısı olması gerektiğini ileri sürmek için, önsel olarak, hiçbir zorunluluk yok. Ayrıca, dilbilgilerine, yukarıda kabaca belirtilenlerin ötesinde çok ağır koşullar getirmek de pekâlâ mümkün. Sözgelimi, (aslında geleneğin de kabul ettiği gibi) taban yapıları dilden dile çok az değişiyor olabilir; olası taban yapıları alanını yeterince sınırlayarak, ulamsal bileşenin kurallarında "sonuncul olmayan simge" işlevi gören ulamların oldukça genel tanımlarına ulaşmak mümkün olabilir. Daha önce de saptandığı gibi, bu, dilbilgisi bağıntılarının dilden-bağımsız bir biçimde tanımlanması sağlayacak; derinlerde yerleşik, evrensel nitelikli anlam yorumlaması ilkelerinin varolması olasılığını artıracaktır.

Bu olasılıklardan söz ederken, çağdaş araştırmaların geleneksel evrensel dilbilgisinin ilkelerini kökten çürütmekle kalmadığı, bunun da ötesinde, bu tür ilkeleri araştırmanın en başından bir yanlış anlama olduğu yollu yaygın görüşe de dikkat çekmemiz gerek. Ancak, böyle yargılar, bana kalırsa, geleneksel evrensel dilbilginin ciddi bir biçimde yanlış anlaşılmasından ve çağdaş araştırmaların sonuçlarının hatalı yorumlanmasından ileri gelmektedir. Geleneksel evrensel dilbilgisi, o zaman eldeki bilgilere dayanarak, derin yapıların dilden dile çok az değiştiğini göstermeye çalışmıştır. Yüzey yapıların oldukça çeşitli olabileceğinden asla kuşku duyulmamıştır. Ayrıca, sözdizimi, anlambilim ve sesbilgisi ulamlarının da evrensel bir nitelik taşıdıkları, çeşit bakımından ise çok sınırlı oldukları kabul edilmiştir. Gerçekte, "insanbilimsel dilbilim" derin yapıların tekbiçimliliği varsayımıyla ilgili çok az kanıt sağlamıştır; ulamların evrenselliğine gelince, geleneksel olanlara çok benzeyen sonuçlar aslında betimlemeli çalışmalarda da genel bir kabul görmüştür.[39]

Çağdaş dilbilim ile insanbilimsel dilbilim, gerek kuramda gerekse uygulamada ancak kenarından köşesinden derin yapıyla ilgilenmiştir. Yüzey yapılardaki geniş çeşitlilik, geleneksel evrensel dilbilgisinde de beklendiği gibi, betimlemeli çalışmalarda kendini göstermiştir. Yine de, geleneksel evrensel dilbilgisinin temel yanılgısının, insan dili için ileri sürdüğü evrensel koşullar konusunda yeterince sınırlandırıcı olmadığı (deneysel olgulara açıklama getirirken daha ağır kısıtlamalar düşünülmesi gerektiği) sonucunu destekleyen güçlü kanıtlar ortaya konabilir.

İngilizcenin yapısıyla ilgili, daha önce verilen açıklayıcı örneklerle bağlantılı irdelemelerimiz, zorunlu olarak, oldukça yapay ve çok basit olgularla sınırlı olmuştur. Ancak değindiğimiz noktalarla ilgili bir irdeleme bile, dile ilişkin oldukça ayrıntılı bir bilgiyi ve usa uygun sağlam bir üretici dilbilgisini gerektirir. Buna karşılık, ancak örneklenen türden sorunlar ciddiyetle araştırılırsa, evrensel dilbilgisi kuramına bir katkıda bulunulabilir. Bu koşullar altında, dile getirilen inandırıcı bir evrensel dilbilgi-

si varsayımının arkasında, bugün bile, dünya dillerinin çok azıyla ilgili oldukça sınırlı sayıdaki incelemelerden elde edilen kanıtların bulunuyor olması; dolayısıyla bu varsayımların oldukça geçici olmasının gerekmesi çok şaşırtıcı değildir. Yine de kanıtların yetersizliği çok abartılmamalıdır. Tek bir dilin bile evrensel dilbilgisi konusunda güçlü kanıtlar sunabildiği, hiç kuşkusuz, doğrudur –bunda da bir çatışkı yoktur. Dil edinimi sorunu bir kez daha dikkate alınırsa bu kendiliğinden ortaya çıkar. Çocuk kendi diline ilişkin bir üretici dilbilgisini, oldukça sınırlı kanıta[40] dayanarak edinmek zorundadır. Onun bu başarısına bir açıklama getirebilmek için, yeterince varsıl bir iç yapının –dil edinimine çocuğun katkısını oluşturan, yeterince sınırlı bir evrensel dilbilgisi kuramının— varlığını kabul etmek zorundayız.

Sözgelimi, daha önce, İngilizcede vurgu yükselti çizgilerinin algılanmasına bir açıklama getirebilmek için dili kullanan kimsenin döngüsel uygulama ilkesinden yararlanıyor olduğunu kabul etmemiz gerektiği ileri sürülmüştü. Ayrıca bu ilke için elinde yeterli kanıt olamayacağını da belirtmiştik. Sonuç olarak, bu ilkenin, onun elindeki sınırlı ve parça bölük kanıtları yorumlamak için kullandığı doğuştan gelen düzeneğin basit bir parçası olduğunu kabul etmek usa uygun düşüyor. Başka bir deyişle, ilke evrensel dilbilgisinin bir parçasıdır. Bunun gibi, hangi "tümevarım ilkeleri"nin çocuğu şaşmaz bir biçimde, sözünü etmiş olduğumuz türden olgulara bir açıklama getirebilmemiz için gerekli olduğu görülen derin yapı ve dilbilgisi yapılanmasıyla ilgili sayıltılara götürdüğünü bulmak da zordur. Böyle ilkelerle ilgili, özellikle gerekçeleri sağlam bir araştırma da yoktur. İngilizcenin bu özelliklerinin, gerçekte, evrensel dilbilgisi olguları olduğunu kabul etmek usa uygun görünüyor. Çocuk bu özelliklere ulaşabilirse, diledinimi işi olanaklı hale gelir. Çocuk açısından sorun, sınırlı verilerden üretici dönüşümsel bir dilbilgisine ulaşmak gibi başarılması olanaksız görünen bir tümevarım becerisi değil, daha çok, olanaklı dillerden hangisiyle karşı karşıya olduğunu bulgulamaktır. Uslamlamayı bu biçimde kurdu-

ğumuzda, tek bir dille ilgili bir incelemeden bile yola çıksak, evrensel dilbilgisiyle ilgili sonuçlar çıkarabiliriz.

Çocuğa veriler sunulmaktadır; o da oldukça sınırlı bu bir öbek varsayımı (dilbilgilerini) inceleyerek kendi verileriyle uyum içinde olanları belirlemek zorundadır. Daha önce belirlenmiş kümeden bir dilbilgisi seçerse, bu dilbilgisinin ürettiği dile egemen olur.[41] Böylece daha önce hiç karşılaşmadığı ve daha önce karşılaştıklarıyla da açık seçik hiçbir "benzerliği" ya da "koşutluğu" olmayan[42] görüngüler konusunda büyük ölçüde bilgi sahibi olacaktır. Sözgelimi, yeni olmalarına karşın **33** ile **34** tümceleri arasındaki bağıntıları bilecektir; sesçil tasarımlamaların yeni ve fiziksel temelden yoksun olmalarına karşın, sözceler için hangi vurgu yükselti çizgilerinin uygulanacağını bilir; bu, benzer sayısız durumda da böyledir. Bilgi ile deneyim arasındaki bu uyumsuzluk, belki insan diliyle ilgili en çarpıcı durumdur. Buna bir açıklama getirmek, dil kuramının temel sorunudur.

Dilbilimdeki çağdaş çalışmalardan giderek artan bir açıklıkla çıkan sonuç, dil kullanımı ile dil edinimi olgularıyla ilgili açıklama yapılacaksa, üretici dilbilgisinin biçimi konusunda oldukça sınırlayıcı başlangıç sayıltılarının ileri sürülmesi gerektiğidir. Ayrıca, şimdiye kadar, insan dilleri için üretici dilbilgilerinin büyük bir çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyan herhangi bir kanıt da elde edilmiş değildir. Hiç kuşku yok, yukarıda kaba bir betimlemeyle sunduğumuz evrensel dilbilgisi kuramının çeşitli yanlarının doğru olmadığı kanıtlanacaktır. Belki de en temel kusuru, dilbilgileri oluşturmak için çok kapsamlı olması ve insanlar tarafından olağan yoldan edinilebilecek dillerin bu kuramın ileri sürdüğünden çok daha sınırlı olmasıdır. Oysa, üretici dilbilgisi bugünkü durumunda bile, insan dilinin yapısı konusunda oldukça sınırlı koşullar getirmektedir. Bu genel sonucun iyice yerleştirilmesi –bir de, önemli ölçüde güçlendirilmesi– kuramsal ruhbilime büyük bir katkı olacaktır. 17. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de dilbilimin en başka gelen can alıcı sorununun, evrensel dilbilgisi ilkelerini arıtmak için tek tek dillerden

deneysel kanıtlar kullanmak olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Ben bu yazıda, iyice yerleşmiş görünen kimi ilkeleri sunmaya ve bu ilkelerle bağlantılı deneysel irdelemelerden kimilerini örneklendirmeye çalıştım.[43]

NOTLAR

1 'Dilbilgisi' terimi çoğu çift anlamlı olarak kullanılmakta, hem içselleştirilmiş kurallar dizgesini hem de dilbilimcinin bu kurallara ilişkin betimlemelerini anlatmaktadır.

2 Daha kesin biçimde söylemek gerekirse, daha sonra belirteceğimiz anlamda, birbirini yineleyen belli bir belirtkeler öbeğinin.

3 Ya da bu dağarcıklarda, deneysel yeterlilik adına, olması gereken tümcelerin ya da "kalıplar"ın sayısını şöyle bir hesaplarsa. Bu konudaki yorumlar için bkz., G. A. Miller, E. Galanter ve K. H. Pribram, *Plans and the Structure of Behaviour* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1960), s. 145 ve ötesi; G. A. Miller ve N. Chomsky, "Finitary Models of Language Users," R D. Luce, R. Bush ve E. Galanter, yay., *Handbook of Mathematical Psychohology* (New York: Wiley, 1963), II. cilt, s. 430.

4 Doğuştan zihinsel yapıların varlığı, elbette, bir tartışma konusu değildir. Soru konusu yapabileceğimiz şey, dile özgü olanın ne olduğu ile ne ölçüde dile özgü olduğudur.

5 Bu varsayım, Wilkins'te açık açık dile getirilmez; ama öteki onyedinci ve onsekizinci yüzyıl çalışmalarında karşımıza çıkar. Göndermeler ve irdeleme için, benim *Cartesian Linguistics* (New York: Harper and Row, 1966) başlıklı yapıtıma bakınız.

6 Yinelemenin olumlu anlamında. Bu bakımdan, herhangi iki fiziksel belirtke bazı bakımlardan birbirinden ayrılırlar; ama bu ayrımların kimileri belli bir dille bağlantılı ayrımlar, kimileri ise herhangi bir dille bağlantılı olmayan ayrımlardır.

7 R. Jakobson, G. Fant ve M. Halle'un *Preliminaries to Speech Analysis* başlıklı çalışmalarında (2. Basım, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1963) bir sesçil ayırıcı özellikler kuramı geliştirilmiştir. Bu kuramın gözden geçirilmiş, ayrıca da geliştirilmiş olduğunu düşündüğümüz bir biçimi, N. Chomsky ile M. Halle'un *Sound Pattern in English* başlıklı çalışmalarında (New York: Harper and Row, 1968) görülebilir.

8 Sesçil parçaların sırası önemli olmakla birlikte, belli bir sesçil simgeler dizisi olarak tasarımlanan fizik olayının, herbiri belli bir simgeyle bağdaştırılmış, birbirini izleyen parçalar olarak çözümlenebileceğini düşünmek için ortada hiçbir neden yoktur.

9 Son zamanlarda yapılan kimi çalışmalarla ilgili bir değerlendirme için bkz., J. Katz, *The Philosophy of Language* (New York: Harper and Row, 1965). Başka bir görüş için bkz., U. Weinreich, "Explanations in Semantic Theory", T. A. Sebeok, yay., *Current Trends in Linguistics, Linguistic Theory*'nin III. cilt (The Hague: Mouton, 1966). Bu görüşle ve bu alandaki gelişmelerin geniş bir bölümüyle ilgili yorumlar için bkz., J. Katz, *Semantic Theory* (Harper and Row, 1972). Ayrıca, son zamanlarda betimlemeli anlambilim alanında, burada irdelenen sorunlarla ilgili olarak yeni ufuklar açan çok sayıda çalışma olmuştur.

10 Bu kavramın irdelemesi için bkz., J. Katz, "Semantic Theory and Meaning of 'Good'", *Journal of Philosophy*, 61. cilt, 23. sayı, 1964.

11 İrdeleme için bkz., Chomsky, *Cartesian Linguistics*.

12 Bkz., s. 174. Genelde, sınırsız bir nesne kümesini yinelemeli bir biçimde tanımlayan bir kural kümesinin, söz konusu nesne kümesini *ürettiği* söylenebilir. Bu bakımdan, aritmetikte çıkarım ilksavlarıyla kurallarını içeren bir kümenin, aritmetik için bir kanıt kümesi ile bir kanıtsav (kanıtların son satırları) kümesi ürettiği söylenebilir. Bunun gibi, (üretici) bir dilbilgisinin, ülküsel olarak herbiri bir derin yapı, bir yüzey yapı, (söz konusu derin yapıya ilişkin) bir anlam yorumlaması, (söz konusu yüzey yapıya ilişkin) bir sesçil yorumlama içeren bir yapısal betimlemeler kümesi ürettiği söylenebilir.

13 Burada serimleme amacıyla sunulan çözümlemenin, deneysel yeterliliğin gerektirdiği ölçüde ayrıntılı olması yeterlidir.

14 5'in tekil bir matris olarak tasarımlamasının oluşturucu yapıyı yansıtma durumunda olması gerektiği gibi, birbirini izleyen iki oluşturucunun her zaman bir kavşak noktasıyla ayrıldığını unutmayalım. Şimdilik, bir oluşturucunun her parçasının bütün kavşak noktası özellikleri açısından belirsiz, tek tek kavşak noktasının da tek tek oluşturucu özellikler açısından belirsiz olduğunu düşünebiliriz.

15 Bu çözümlemenin dayanakları bu irdelemenin kapsamını aşmaktadır. Ayrıntılar için bkz., Chomsky ve Halle, *Sound Pattern of English*.

16 Bununla başka birşey anlatmaya çalışmıyorum. Dolayısıyla, [A...[B...]B...[C...]C...]A, örneğin, dizisinin [A,]A, [B,]B, [C,]C etiketlenmiş ayraçlamaları çerçevesinde uygun bir etiketlemesi olabilir. Buna karşılık şu iki etiketleme de uygun değildir: [A...[B..]A; [A...[B...]A...]B

17 Açıklayıcı olması için basitleştirildiler. Daha ayrıntılı bir açıklama için bkz., Chomsky ve Halle, *Sound Pattern of English*. Özellikle, bu serimlemede 'uygulanır' terimini, hem "uygulamada kullanılabilir" ve hem de "ele alınan diziyi gerçekte değişikliğe uğratır" anlamlarında kullandığımızı unutmayalım.

Eraser' sözcüğü bu aşamada iki hecelidir.

Daha önce olduğu gibi, burada da, yeterince dikkat edildiğinde belki bilinçine varılabilecek, ama "başıboş sezgi"nin dikkatini çekmediği belli olan "örtülü" ya da "saklı bilgi"den söz ediyoruz.

20 Başka görünüşlerin de. Aslında uslamlama çok daha geneldir. Belirtkenin önemli ölçüde çarpıtılması durumunda bile konuşma algılaması ya çok küçük bir zarar görür ya da hiç zarar görmez. Bu, ayrıntılı sesçil çözümlemenin, sözdizimsel ve anlamsal yapı çözümlemesinin bir önkoşulu olduğu görüşüyle bağdaştırılması güç bir durumdur.

21 İkincisi, **'him'** <'onu'> anlatımının göndermesine bağlı olarak, **4** tümcesinden tamamen farklı bir belirsizlik taşır. Biz, bundan böyle, **'him'** anlatımının John'a göndermede bulunduğunu kabul edeceğiz.

22 Ancak bunun yorumlaması, **'see'** <'görmek'> ile 'geçmiş zaman'ınkilere bağlıdır; bu bakımdan, bu ayrı öğelerin, bu kez yüzey yapıda olmasa bile derin yapıda tasarımlanmaları gerekir.

23 *X* sözöbeği, *X*'i içerip *Y*'de içerilen *Z* gibi hiçbir sözöbeği yoksa, *X*'i içeren *Y* sözöbeğinin dolaysız bir kurucusudur. Bu bakımdan, **'John'** ad öbeği, (**6**'da çözümlendiği biçimiyle) **'John saw Bill'** <'John Bill'i gördü'> tümcesinin dolaysız kurucusudur ama **'Bill,'** araya giren **'saw Bill'** <'Bill'i gördü'> sözöbeğinde içerildiğinden tümcenin dolaysız kurucusu değildir. **'John saw'** <'John gördü'> bir sözöbeği olmadığından, tümcenin dolaysız kurucusu değildir. **'John,' 'John saw'**un <'John gördü'nün> da dolaysız bir kurucusu değildir, çünkü bu ikincisi bir sözöbeği değildir.

Burada, dilbilgisi işlevleri ve dilbilgisi bağıntılarla ilgili olarak ortaya atılan tanımların, genelde, ancak derin yapıyla sınırlı tutulduklarında bir anlamı olduğunu unutmayalım.

24 Aslında bir dilbilgisini, dilin kurallarından sapma gösterenler de içinde olmak üzere, olası bütün tümceler için bir anlam yorumlaması sağlayan birşey olarak (evrensel sesbilim ile anlambilim kuramları dikkate alındığında, bu apaçıktır) düşünebiliriz.

25 Sözdizimi bileşeninin nasıl yapılanmış olduğu sorusu, çok sık yapıldığı gibi bir (üretim ya da algılama) edim(i) modeli geliştirme sorunuyla karıştırılmamalıdır. Aslında, biraz önce betimlenen (ve başka) türden bir yapılanma her iki edim kuramının da temeli olarak kullanılabilir.

26 Belki de biraz daha genel bir "sözöbeği-belirleyicisi" kavramı gerekir, ama bu sorunu burada bir yana bırakıyoruz.

27 Bu açık gelmeyebilir. Doğrudan örneğe dönüyoruz.

28 Bundan böyle, **21a** ile **21b**'nin, belirtildiği gibi, uygun sözlük maddeleri yerleştirilerek eksiksiz sözöbeği-belirleyicileri elde edilecek biçimde uzatıldıklarını kabul ediyoruz.

Bu dönüşümün uygulandığı sözöbeği-belirleyicisinde, yukarıda irdelenenlerden daha köklü değişiklikler yaratacağını unutmayalım. Ancak, ilkeler

aynı kalır.

30 Ancak bu etmenler edimi etkileyebilir. Nitekim, fiziksel belirtkeyi etkileyebilir ve bir kimsenin tümceleri nasıl yorumlayacağını belirlerken bir rolü olabilir. Konuşan-dinleyen, tümceleri hem üretirken hem de anlarken ülküsel sesçil yorumlama ile ülküsel anlam yorumlamasından yararlanır, ancak öteki etmenler de bir rol oynayabilir. Konuşan, salt meramını anlatmayı amaçlayabilir --dinleyense, konuşanın anlatmak istediği şeyi belirlemeyi (konuşanın anlatmak istediği, ürettiği tümcenin ya da tümce parçasının çıplak anlam yorumlamasıyla özdeş olmayabilir). Bir kez daha söylemek gerekirse, ciddi bir biçimde incelemek istiyorsak edim ile edinci birbirinden ayırma konusunda ısrarcı olmak zorundayız.

31 Daha doğrusu, aynı sesçil tasarımlamayı belirleyecek ölçüde birbirine yakın yüzey yapılar.

32 Çağdaş dilbilim, dilin bu özelliğini, zaman zaman bir araştırma konusu olarak kullanmıştır. Anlam belirsizliğinin, birtakım sözdizimi yapısı kavrayışlarının yetersizliğini örneklendirmek için nasıl kullanılabileceği konusunda ilk genel irdeleme, C. F Hockett'in "Two Models of Grammatical Description" (*Word*, 10. cilt 1954, s. 21-31) başlıklı çalışmasında yapılmıştır. M. Joos'un yayıma hazırladığı *Readings in Linguistics*'te (Chicago: University of Chicago Press, 1966) yeniden basılmıştır.

33 Bu görüngü, aslında, hem geleneksel hem de çağdaş İngilizce dilbilgisi uzmanlarının gözünden kaçmış gibi görünüyor.

34 Bu belirlemenin tek olup olmadığı açık bir sorudur.

35 Bu seçimi destekleyen başka nedenler de var. Bir kez, dilbilgisi bağıntıları genelde sözcükler ya da biçimbirimler arasında değil, söz-öbekleri arasındadır. Bir başka neden de, deneysel araştırmaların, sürekli olarak, temel yapılardaki sözöbeklerinin en uygun, ülküsel bir düzeni olduğunu göstermesidir. Bu, temel yapıların yukarıda irdelenen türden bir taban dizge tarafından üretildikleri sayıltısıyla da uyumludur.

36 Bu çerçevede, bağlamdan-bağımsız sözöbeği-yapısı dilbilgisi kuramının (bkz., s. 205), çeşitli amaçlarla, örneğin matematik ile mantık için ya da bilgisayar dilleri olarak uydurulmuş "yapma diller" açısından, hemen hemen yeterli olduğunu gözlemek ilginçtir.

37 Bu nedenle de, kimi durumlarda, dilbilgisi kurallarından belirtilen biçimde sapma gösteren temel "yarıdilbilgisel tümceler" olduğu gerekçesiyle. Bu, insanın aklına, 24. notta değinilen soruna bir yaklaşımı getiriyor.

38 Bu konuyla ilgili kimi kurgulamalar ve genel sorunla ilgili irdelemeler için bkz., G. A. Miller ve N. Chomsky, "Finitary Models for the Users," R. D. Luce, E. Galanter ve R. Bush, yay., *Handbook of Mathematical Psychology* (New York: Wiley, 1963), II. cilt. Dönüşümlerin edinci kolaylaştırabileceği düşüncesi, örtük bir biçimde, V Yngve'nin "A Model and a Hypothesis for Language Structure" (*Proceedings of the American Philosophical Society*, 1960,

s. 444-66) başlıklı çalışmasında da vardır

Geleneksel evrensel sesbilgisi kuramları, çağdaş çalışmalar için geniş ölçüde bir temel olarak kabul edilmiş ve çok önemli açılardan geliştirilip genişletilmişlerdir. Bkz., 7. nottaki göndermeler.

40 Dahası, oldukça da niteliği bozuk. Sözgelimi, çocuğun tümce kurma kurallarıyla ilgili olarak çıkardığı sonuçlar, büyük oranda, kurallara aykırı sözcelerden oluşan kanıtlara dayanmak zorundadır. Çünkü, olağan konuşmanın büyük bir bölümü, yanlış söz başlarından, birbiriyle bağlantısız sözöbeklerinden ve ülküselleştirilmiş edinçten başka sapmalardan oluşur.

Burada sözü edilen "kural koyucu dilbilgisi" değildir. Sorun, bir kimsenin olağan konuşmasının, edimi belirleyen temeldeki edinçle etkileşim içinde olan birçok etmenden dolayı, kendisinin içselleştirmiş olduğu dilbilgisinin kurallarından sayısız sapmayı içermesidir. Buna karşılık, bir dili öğrenen kimse olarak o, dayandığı birçok kanıtı sapma ve kuraldışı diye niteleyen bir dilbilgisi edinir.

41 Dil edinimiyle ilgili, ayrıntıda kuşkusuz yanlış, ama bir ilk adım olarak pekâlâ kabul edilebilir "geçici bir model" sunuyoruz. Bu, öğrenmenin ince yapısının araştırılmaya değer olduğunu yadsımak değildir. Sorun, daha çok, deneyimin bilgi ve inancı ne ölçüde değiştirebildiğidir. Bu oldukça sınırlıysa da (bana kalırsa, yukarıdaki irdelemeler insanın aklına bunu getiriyor), ileri sürülen türden bir ilk adım, verimli bir öğrenme araştırmasının önkoşuludur. Deneyin sağlam bir biçimde desteklediği geçici model bir ilk adım olarak kabul edilirse, akla hemen birçok soru gelebilir: Sözgelimi, varsayımlar sınanırken izlenen yol nedir? Bir aşamada elde edilen varsayım kümesi, daha önceki aşamalarda sınanmış varsayımlara dayanır? vb.

42 Başka bir deyişle, aynı kuram çerçevesinde açıklanabilmeleri dışında hiçbir yakınlıkları olmayan.

43 Bu yazıda değinilen konularla ilgili öteki gelişmeler için, önceki notlarda anılan çalışmalara ek olarak şu kitaplara da başvurulabilir: N. Chomsky, *Syntactic Structures* (The Hague: Mouton, 1957); N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge, Mass. M.I.T. Press, 1965); M. Halle, *Sound Pattern of Russian* (The Hague: Mouton, 1958); J. Katz ve P. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* (Cambridge, Mass. M.I.T. Press, 1964). Ayrıca J. Fodor ile J. Katz'ın yayıma hazırladıkları *Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1964) başlıklı derleme içindeki yazılara bkz. İngilizce yapının burada değinilen görünümleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz., R. Lees, *Grammar of English Nominalizations* (New York: Humanities Press, 1963) ve P. Rosenbaum, *Grammar of English Predicate Complement Constructions* (Yayınlanmamış doktora tezi, M.I.T. 1965). Daha fazla malzeme için bu kitapların kaynakçalarına bkz.

Dilbilimciler ile felsefecilerin kullandıkları yöntemler ile ilgilendikleri konular birbirine o kadar çok benziyor ki, bu iki alanı kesin çizgilerle birbirinden ayırmakta direnmek, ya da bunlardan birinin diğerinin elde ettiği başarıları dar bir bakışla görmezlikten gelmek delilik olurdu sanırım. İkisi arasında olabilecek verimli alışverişi gözler önüne sermek için birkaç örnek verilebilir. Zeno Vendler, *Linguistics and Philosophy* başlıklı son kitabında, "yapısal dilbilim denen bilimin" analitik felsefeye "günlük dil filozoflarından başlayarak J. L. Austin'e dek uzanan gelişme çizgisinin doğal bir uzantısından başka birşey olmayan" "yeni bir teknik" sunduğunu iddia edecek kadar ileri gitmektedir. Biraz sonra açıklayacağım nedenlerle, dilbilimin felsefeye onun özetlediği biçimde bir katkısı olabileceğinden biraz kuşkuluyum, ama sanırım Vendler, dilbilimin birtakım kavramlarının analitik felsefede ortaya çıkan sorunların soruşturulmasında yararlı bir biçimde kullanılabileceğini göstermiştir.

Buna karşılık, dilbilimcilerin dikkatleri anlam ve kullanım sorunlarına yönelmeye başlayınca, yine bir kuşku payı bırakmak gerekliyse de, onların uzun felsefe geleneğinin bu tür sorunlara ilişkin araştırmalarından öğrenecekleri çok şey olduğundan hiç şüphe yoktur.

Bunun ve öteki konuların irdelenmesini kolaylaştırmak için bugün araştırma gündeminin ön sıralarında bulunan bir sorundan küçük bir örnek vermek isterim. Bir dil betimlemeli bir biçimde incelenirken temel sorun, sözcelerin "yüzey yapılar"ı diyebileceğimiz yapıları üreten kural kümesine bir anlatım biçimi vermektir. "Yüzey yapı" terimiyle, bir sözcenin, her biri özel bir

ulama giren sözöbeklerinin oluşturduğu bir aşama düzeni biçimindeki çözümlemesini anlatmak istiyorum. Bu aşama düzeni, sözcenin, belli bir anlamda etiketlenmiş ayraçlaması olarak tasarımlanabilir. Sözgelimi şu iki tümceyi alalım:

1 John is certain that Bill will leave
<John Bill'in uzaklaşacağından emin>

2 John is certain to leave
<John uzaklaşacağından emin>

Bu sözcelerin yüzey yapıları, doğal bir biçimde, şöyle tasarımlanabilir:

1' [T[AÖ^{John}][EÖ^{is}[SFÖ^{certain}[T^{that}[AÖ^{Bill}]EÖ$^{will\ leave}$]]]]
<[T[AÖ^{John}][T [AÖ$^{Bill'in}$][EÖ ^{uzaklaşacağından}]][EÖ [SFÖ^{emin}]]]>

2' [T[AÖ^{John}][EÖ^{is}[SFÖ^{certain}][EÖ$^{to\ leave}$]]]
<[T[AÖ^{John}][T [EÖ^{uzaklaşacağından}]][EÖ [SFÖ^{emin}]]]>

Ayraç çiftleri sözöbeklerini ayraç içine alır, bir ayraç çiftine konan etiket ise ayraç içine alınan sözöbeğinin ulamını belirtir. Nitekim **1**'de '**certain that Bill will leave**' <'Bill'in uzaklaşacağından emin'> Sıfat Öbeği ulamına, **1** ile **2**'nin ikisinde '**John**' Ad Öbeği ulamına giren sözöbekleridir; **1**'de '**will leave**' <'uzaklaşacak'> bir Eylem Öbeğidir; hem **1** hem **2** Tümce ulamında sözöbekleridir. Bu çözümlemenin ayrıntıları konusunda kafalarda soru işaretleri olabilir, ama bunların, ya da bunlara çok benzer tasarımlamaların, **1** ile **2** tümcelerinin yapılarının önemli bir görünümünü oluşturduğu; daha genel olarak da, dilin her tümcesinin kabaca bu tür bir yüzey yapısı olduğu konusunda en küçük bir kuşku bile yoktur. Sözgelimi, sözcenin algılanan sesçil biçiminin, oldukça genel nitelikli sesbilim kurallarıyla, temelde bu tür olan tasarımlamalara bakılarak belirlendiğine

ilişkin güçlü kanıtlar vardır.

Bu kadarını kabul edersek, İngilizceyi inceleyen bir dilbilimcinin, her İngilizce tümce için bir tane olmak üzere, sayısız yüzey yapı üreten kurallar kümesine bir anlatım biçimi vermeye çalıştığını söyleyebiliriz. Buna göre de, dil kuramı, bir insan dilinde bu yapıların nasıl üretildiği sorunuyla ilgilenir ve böyle bir dilde olup bitenleri açıklayan kural dizgesini yöneten genel ilklere anlatım biçimi vermeye çalışacaktır.

Bugün ulaştığımız kanıtlar dikkate alındığında, her insan dilinde yüzey yapıların, genellikle "dilbilgisel dönüşümler" denilen birtakım çok özel biçimsel işlemlerle, benim "derin yapı" diyeceğim daha soyut yapılardan üretildiğini ileri sürmek usa olgun düşüyor. Her dönüşüm, etiketlenmiş ayraçlamaların başka etiketlenmiş ayraçlamalarla çakıştırılmasıdır. Derin yapıların kendileri etiketlenmiş ayraçlamalardır. Sonsuz derin yapı kümesi, bir "taban kuralları" kümesi tarafından belirlenir. Dönüşümler, derin yapılara, en sonunda dilin tümcelerinin yüzey yapılarını üreten belirli birtakım uylaşımlar ile ilkelere göre, sırayla uygulanır. Bu nedenle, sonsuz bir derin yapılar öbeği ile bir dilbilgisel dönüşümü kümesini tanımlayan bir taban kuralları kümesi, yüzey yapılar üretme görevi görür.

Örneklendirmek için yine **1** ile **2** tümcelerine bakalım. Temeldeki derin yapılar kabaca **1"** ve **2"** biçiminde tasarımlanabilir:

1" 1' ile aynı

2" [T[AÖ[T[AÖ^{John}][EÖ$^{\text{to leave}}$]]][EÖ^{is}[SFÖ^{certain}]]]
<[T[AÖ[T[AÖ^{John}][EÖ^{uzaklaşacağından}]]][EÖ[SFÖ^{emin}]]]>

Bu derin yapıların, **1**'de John'a Bill'in uzaklaşacağından emin olmasını; yüzey yapı bakımından **1**'e çok benzeyen **2**'de ise John'un uzaklaşacağı önermesine, '**certain**' <'emin'> sözcüğünün çok farklı bir anlamında, emin olmayı yüklediğimizi anlattığını düşünebiliriz. Özne ile Yüklem kavramlarını, derin ya-

rılardaki kümelenmelere dayanarak, amaçlanan yorumlamayı ansıtacak biçimde tanımlamakta hiç bir güçlük yoktur. 2''i 2'''den türeten işlemler, 2'''ye çok benzeyen bir yapıdan 3 yapısını verecek bir "dışakaydırma" işlemini ve neredeyse tıpkı 3 gibi olan bir yapıdan 2''yi türeten, ancak bir de bu arada '**will**' yerine '**to**' koyup '**that**'i silen bir '**it**-yerleştirme' işlemini içerir.

3 [T[AÖ^{it}][EÖ^{is}[SFÖ^{certain}][T^{that}[AÖ^{John}][EÖ$^{will\ leave}$]]]]
<[T[AÖ^{şurası}][EÖ[SFÖ^{kesin}][Tki[AÖ^{John}][EÖ^{uzaklaşacak}]]]]>

Ayrıntılar bir yana bırakılırsa, "üretici-dönüşümsel dilbilgisi" kuramı, bütün yüzey yapıların, çoğunlukla oldukça soyut olan derin yapılardan, bir etiketlenmiş ayraçlamayı başka bir etiketlenmiş ayraçlamayla çakıştıran böyle dönüşümler uygulanarak kurulduğunu öne sürer. **1** ile **2** tümceleri yüzey yapıda birbirlerine benzer, ama derin yapıda birbirlerinden çok farklıdır; **2** ile **3** tümceleri derin yapıda birbirlerine çok benzer, ama yüzey yapıda birbirlerinden oldukça farklıdır. Dildeki derin yapılar çeşitlilik bakımından oldukça sınırlıdır ve olası kurallar öbeğine keskin sınırlar getiren evrensel koşulların bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şimdi de anlam yorumlaması konusunu ele alalım. Bu oldukça tipik örneklerin, yüzey yapıların anlam yorumlamasına ilişkin çok az ipucu verdiği, buna karşılık derin yapıların bu bakımdan son derece cömert olduğu anlaşılmaktadır. Bu uslamlama sürdürülerek, yukarıdan ana hatlarını verdiğimizi kuram aşağıdaki terimlerle biraz daha geliştirilebilir. Evrensel sesbilgisinin, ayırıcı özellikler öbeğini ve bu özelliklerin kümelenmelerini belirleyen birtakım koşulları belirleyerek olası sesçil tasarımlamalar öbeğini belirlemesine çok benzer bir biçimde, doğal bir dilin olası anlamsal tasarımlamalar öbeğini belirleyen bir "evrensel anlambilim" dizgesi olduğunu kabul edelim. Nasıl, evrensel sesbilgisi dizgesinin ayırıcı özelliklerinin neler olabileceği konusunda bir görüş sahibi olmadan, uzunluğu giderek artan başkalarından ayrı tümcelerin sayısının yavaş büyüdüğü

düşüncesine, uyak ve ünlü yinelemesi görüngülerine, yineleme zincirlerinde tümcelerin "uzamda" yavaş akışında eksikliğe vb. bakıp evrensel sesbilgisi konusunda son derece inandırıcı sonuçlar çıkarmak olanaklıysa, kurucu öğelerinin neler olabileceği konusunda hiçbir açık düşünceye sahip olunmadan da, evrensel anlambilim incelemeleri yapmanın son derece anlaşılabilir bir durum olduğuna dikkatinizi çekerim. Durum her ne olursa olsun, bunun usa uygun bir yaklaşım olduğu düşünülüyorsa, bir dilin, yüzey yapıları evrensel sesbilgisinden çekip çıkarılan tasarımlamalarla bağını kuran sesbilim kuralları içerdiği gibi, derin yapıları evrensel anlambilimden çekip çıkarılan tasarımlamalarla birleştiren kurallar da içerdiği öne sürülebilir.

Böyle bir kuram geliştirirken dilbilimcinin dikkatini analitik felsefe çalışmalarına, özellikle de gönderge bulanıklığı konusunda yapılan birçok incelemeye yöneltmesi iyi olur. Bundan önceki açıklamaların arkasındaki temel sayıltı, yüzey yapının anlama bir katkıda bulunamayacağıdır; P anlatımının, XPY tümcesinin anlamına katkısı her neyse, onun P'nin temelindeki derin yapı tarafından belirlenmesi gerekir. Gönderge bulanıklığıyla ilgili araştırmalar, aralarında çok yakın bir anlam bağı bile olsa, bir anlatımın başka bir anlatımla yer değiştirmesinin anlamı değiştirdiğini gösteren çok sayıda örnek ortaya çıkarmıştır. Biraz önce ana hatları verilen yaklaşım, böyle durumlarda derin yapıda da, anlam değişikliğine bağlanabilecek bir değişikliğin olduğunu kabul etmek zorundadır. Bu konuda daha fazla birşey söylemeden önce, bu örneklerin yapısının böyle bir yaklaşımın başarılı olabilmesinin pek olanaklı olmadığını ortaya koyduğunu söylemeliyim. Yine de dil kuramının bu yönü incelenirken, felsefe soruşturmaları sırasında toplanan bir yığın kanıtın da mutlaka hesaba katılması gerekir.

Felsefe çözümlemeleri sırasında geliştirilen görüşlerin, dil kuramının temel bölümlerinden biriyle ilgili incelemelerle bağlantılı olması olasılığından ve dilbilim kavramlarının felsefeciye çalışmalarında yararlı olabileceğinden söz ettim. Yine de, bu tür

bir alışverişten, birçok nedenle, çok şey beklenmemesi gerekir gibi görünüyor. Sözünü ettiğim durumlarda benim söylediğim şey, bir alandaki araştırmaların bir rastlantıyla ortaya çıkan yanürünlerinin başka bir alandaki temel konularda yararlı olabileceğidir. Ayrıca, bu alanların ikisi de inceden inceye işlenmiş ya da belli bir alana özgü özel araştırma teknikleri kullanmaz. Bu nedenle, her alandan, doğrudan doğruya kendi özel ilgi alanıyla ilgili bilgileri toplayıp çözümlemesini beklemek daha yerinde olur. Dolayısıyla, bir alanın doğrudan doğruya ötekinin elde ettiği sonuçların üzerinde yükselmesi rastlantısal bir durumdur.

Bu nedenlerle, Vendler'in, ortaya attığı yöntemden, yani yapısal dilbilim denen bilimce bir düzen verilen dil olgularına başvurulması"ndan çok şey beklediğini sanıyorum. Çağdaş dilbilimin kendi adına gerçekten de birşeyler başardığına, bunların kimilerinin de felsefe sorunlarıyla bir bağlantısı olduğuna inanıyorum. Ancak bu başarıların küçük bir bölümünün çağdaş bilime, çok daha azının ise çağdaş teknolojiye borçlu olunduğunu hiç akıldan çıkarmamak gerek. Veri toplama kaba bir biçimde yapılmıştır; (sesbilgisi dışında) deneysel yaklaşımlardan; davranış bilimlerinde yaygın bir biçimde kullanılan kolayca akıl edilebilecek veri toplama ve veri çözümleme tekniklerinden çok az yararlanılmıştır. Bu kaba veri toplama sürecinden yana olarak ileri sürülen gerekçe bana oldukça inandırıcı geliyor; aslına bakılırsa, böyle teknikler olmadan da bugün en canalıcı görünen kuramsal sorunlarla ilgili bir yığın veri toplamanın hiç de güç olmadığının kavranmasına dayanırlar. Sonuç olarak, dilbilim çalışmaları, en iyimser yaklaşımla bile, davranış bilimlerinin birçok özelliğinden yoksundur. Dilbilimde açıklayıcı kuramlar geliştirilmesinin o onur verici "bilimsel" sıfatına layık olduğu söylemek de o denli kolay değildir. Bu zekâ ürünü kurgulamaların önemli, çoğu zaman da aydınlatıcı olduğunu sanıyorum. Ancak çağdaş mantık ile matematiğe borçlu olduğumuz birtakım anlayışlar dışında, bunların neden yıllar önce geliştirilemediklerini söylemek zor. İşin gerçeği, biraz sonra geleceğim birtakım de-

neysel sayıltıların egemenliği söz konusu olmasaydı, bunlar çok daha önce geliştirilmiş, bugün dilbilimde yeni ve ilginç olan birçok anlayış da eğitimli insanlarca zaten benimsenmiş olurdu.

Dil konusunda, bir felsefecinin sorabileceği ve bir dilbilimcinin yanıtlayamayacağı gibi yanıtlamasının beklenemeyeceği birçok soru vardır. Sözgelimi, (Vendler'in örneğini alacak olursak) bilgi ve nedensellik sorunlarıyla uğraşan bir felsefeci, pekâlâ 'bilmek' ve 'neden' sözcüklerinin özelliklerini ayrıntılı bir biçimde araştırmak isteyebilir. Dilbilimcinin bu tür verilere erişme konusunda bir ayrıcalığı olmadığına göre, eğer dilbilim konusunda deneyimli olmanın bu soruşturmada ona önemli bir katkısı olsaydı, bu salt talihli bir rastlantı olurdu. Dilsel bir biçim, dilbilim açısından, (eğer varsa) anlattığı kavram ya da önermenin içkin değeri olduğu için değil, dilin doğasına ilişkin bir sayıltıyla ilgili bir kanıt getirdiği için önemlidir. Bu nedenle, **1**, **2** ve **3** tümcelerinin çözümlemesinin, dilbilim açısından, derin yapıyla yüzey yapıya ve bu ikisini birbirine bağlayan dilbilgisel dönüşümlere tuttuğu ışık dolayısıyla ilginçtir. Bu tür veriler, dilbilgisinin yapılanmasına ilişkin kimi ilginç sayıltılara dayanılarak açıklanabildikleri ve bu tür başka sayıltılarla tutarlı olduğu ölçüde dilbilim için önemlidir. Bu olgular, kendi başlarına, Güney Afrika'daki bir maden kuyusunun tabanındaki bir fotoğraf camında birtakım işaretler belirmesinden daha ilginç değildir. **1-3** tümceleriyle bağlantılı olgular dil kuramı açısından neden önemliyse, bu ikinciler de o nedenle ilkel parçacık kuramı açısından önemlidir. Felsefecilerin vardıkları sonuçlar ya da topladıkları verilerin dilbilim açısından önemli olma olasılığı için de benzer şeyler söylenebilir.

Konuyu daha somutlaştırmak için **1-3** örneklerini yeniden ele alalım. Bu ve buna benzer başka tümceler çeşitli "**certainty**" <"kesinlik; emin/kararlı olma"> kavramlarıyla uğraşan bir felsefeci için ilginç olabilir. Bu örnekler, şu anda, dilbilim açısından bütünüyle farklı nedenlerle ilginçtir. Nitekim, **1**'e karşılık adlaşmış bir anlatım olduğu halde **2**'ye karşılık adlaşmış hiçbir

anlatım olmadığı için ilginçtir; **4**, **1**'in adlaşmış biçimidir; oysa **2**'ye karşılık **5** biçiminde bir tümce kuramayız:

4 John's certainty that Bill would leave
<John'un, Bill'in uzaklaşacağından emin olması>

5 John's certainty to leave

Bu ayrım çok genel bir ayrımdır. Nitekim **6** ile **7** örneklerini alalım:

6 John is eager to leave
<John uzaklaşmak konusunda istekli>

7 John is easy to leave
<John uzaklaşma konusunda sorun çıkarmaz>

6'ya karşılık elimizde **8** ad öbeği var; ama **7**'ye karşılık **9** biçiminde bir ad öbeği kuramayız:

8 John's eagerness to leave
<John'un uzaklaşma konusundaki istekliliği>

9 John's easiness to leave

6 tümcesinin, derin yapısı yüzey yapısına çok yakın olması bakımından **1** tümcesine; oysa **7** tümcesinin, derin yapısı yüzey yapısından çok farklı olması bakımından **2** tümcesine benzediğine dikkat edelim. Aslında, **7** yüzey yapısı, **2''** ile **3**'ten **2**'yi elde eden işlemlere çok benzeyen işlemlerle, kabaca **10** biçiminde bir türetimle elde edilebilir:

10 a T[**for one to leave John**]T **is easy** (**2''**'ye benziyor)
<[T birisi için John'u uzaklaştırmak]T kolaydır>

b it is easy [T for one to leave John]T (3'e benziyor)
<kolaydır [T birisi için John'u uzaklaştırmak]T>

c **John is easy to leave** (= 7, 2'ye benziyor)

1, 2 ve 4-9 tümceleriyle örneklenen genelleme şudur: Bir taban yapısına karşılık olarak bir ad öbeği kurulabilir, ama bir yüzey yapıya karşılık kurulamaz. Bu nedenle elimizde 1'"e karşılık olarak 4, 6'ya (daha açık söylemek gerekirse, 6'nın temelindeki, 1'in temelinde 1' olarak yatan derin yapıya) karşılık olarak da 8 var, ama 2 ve 7 yüzey yapılarına karşılık olarak elimizde 5 ve 9 gibi hiçbir adlaşmış anlatım yoktur. Bu genel gözleme daha başka örnekler de verilebilir. Bu durum, örneklendirilen soyut derin yapıların tümcelerin zihinsel tasarımlamalarında bir rol oynadığı sayıltısına sağladığı destek nedeniyle ilginçtir. İngilizce dilbilgisini bu ve bununla bağlantılı sayıltıları temele alarak incelediğimizde, irdelediğimiz ad öbeklerine karşılık gelen tümce öbeğini oldukça kolay bir biçimde tanımlayabildiğimizi görüyoruz. Bu sözöbeği doğal bir biçimde yüzey yapı çerçevesinde tanımlanamaz; çünkü, görmüş olduğumuz gibi, yüzey yapı bakımından birbirine çok benzeyen tümceler, ad anlatımlarının kurulmasında işe karışan biçimsel süreçler bakımından birbirinden çok farklı davranırlar. Bu olguları, evrensel dilbilgisinin, söz konusu ad öbeklerinin yalnızca derin yapıya karşılık olacaklarını ortaya koyan bir ilkesini dile getirerek, daha derin bir düzlemde açıklamayı sürdürebiliriz.

Özetlersek, bir dil incelemesi için, çeşitli "**certainty**" <"kesinlik; emin/kararlı olma"> kavramları kendi başlarına ilginç olduğu için değil, özel bir dilsel yapı kuramını destekleyen kanıtlar getirdikleri için önemlidir. "**Certainty**" <"kesinlik; emin/kararlı olma"> kavramıyla uğraşan felsefeci, dilbilim araştırmaları için büyük önemi olan veri yığınından çok az şey öğrenecektir.

Rastlantılar ya da kişisel tarih sorunları bir yana, dilbilimin,

ancak dilin doğasıyla ilgili olarak vardığı sonuçlar felsefecinin uğraştığı sorunlarla bağlantılı olduğu ölçüde felsefeyle bir ilişkisi olacaktır. Gelecekte bunun ne ölçüde doğru olacağını kestirmek güçtür; sözgelimi, anlam ve sözdizimi yapılarıyla ilgili olarak gelecekte yapılacak dilbilim incelemeleri belli felsefe soruşturmaları için sağlam bir temel oluşturabilir –insanın aklına, örneğin, dillerarası bir geçerliği olacak dizgeli bir eylem sınıflamasının olası ilişkisi geliyor. Ancak bu, bugünün gerçeği olmaktan çok gelecekle ilgili bir umut sadece. Yine de, dilin doğasına ilişkin birtakım iyi temellendirilmiş sonuçların geleneksel felsefe sorunlarıyla bir bağlantısının kurulabileceği, ama bunun yukarıda sözü edilenlerden çok farklı bir biçimde olacağı ileri sürülebilir, sanırım. Açıkça söylemek gerekirse, bu sorunların, bilginin nasıl edinildiği ve insan bilgisinin karakteristik yanlarının zihnin birtakım genel özellikleri tarafından nasıl belirlendiği sorunlarıyla ilgili olduğunu düşünüyorum. Benim, bu yazının geri kalan bölümünde yapmak istediğim, bu konuda başka yerde geliştirilmiş birtakım görüşleri[1] yinelemek, arkasından da bu görüşlerle ilgili olarak birkaç felsefeci tarafından ortaya atılan çeşitli sorunlarla itirazları[2] gözden geçirmek.

İnsanlardaki bilişsel süreçlerin incelenmesinde şöyle bir yol benimsenebilir. Kişiye belli bir biçimde yorumladığı fiziksel bir uyaran verilir. Onun, uyarımın kaynağı konusunda vardığı (genellikle bilincinde olmadığı) sonuçların kimilerini tasarımlayan belirli bir "algı" oluşturduğunu söyleyelim. Bu algıyı tanımlayabildiğimiz ölçüde yorumlama sürecini araştırmayı sürdürebiliriz. Başka bir deyişle, uyaranları girdi olarak alan ve algıları "çıktı" olarak belirleyen, bir algılama modeli; uyaranları bu uyaranların yorumlarıyla eşleştirmek için gerekli birtakım deneysel koşulları yerine getirecek bir algılama modeli geliştirmeye girişebiliriz. Sözgelimi, **1** ile **2** tümcesini anlayan kimse, (farkında olarak ya da olmayarak) **2** söz konusu olduğunda bir önermenin "**certain**" <"kesin"> olduğunu, **1** söz konusu olduğunda ise "**certain**"ın çok farklı bir anlamında bir şeyden emin/kararlı olanın bir kişi olduğunu bilir. Bizi ilgilendiren dilin algılanışı-

nın –daha açıkçası, tümcelerin anlaşılma sürecinin– incelenmesiyse, algıyı, tıpkı ileri sürülen biçimde yorumlandıklarında **1**'' ile **2**''nin algının esas bileşenleri olduğunu ileri sürerken yaptığımız gibi, bu farkı ortaya koyacak bir biçimde betimleyerek işe başlayabiliriz. Bunun ardından da, **1** ile **2** girdi uyaranları dikkate alındığında, bu algıların dinleyen tarafından nasıl oluşturulduğunu sorabiliriz.

Uyaran ile algı arasında bağ kuran bir algılama modeli, belirli bir inanç dizgesini, uyaranları yorumlarken izlenen birtakım yolları ve başka etmenleri –sözgelimi bellek yapılanmasını– kapsayabilir. Dil söz konusuysa, temeldeki inanç dizgeleri için teknik terim "dilbilgisi" ya da "üretici dilbilgisi"dir. Bir dilbilgisi, sesçil, anlamsal ve sözdizimsel yanları olan sonsuz bir "olası algılar" kümesi, yani söz konusu dili oluşturan yapı kümesini üreten bir kurallar dizgesidir. Algıların kendileri ilk basamak oluşumlarıdır; onların özelliklerini deney ve gözlemle belirleriz. Algıların biçimlenmesinin temelinde yatan dilbilgisi, ikinci basamak oluşumdur. Onu incelemek için, dilin kullanılmasında ve anlaşılmasında işe karışan öteki etmenleri ayırmamız ve dile ilişkin, dili kullanan tarafından belli bir biçimde içselleştirilmiş bilgi[3] üzerinde yoğunlaşmamız gerekir.

Dikkatimizi bu dizge üzerinde toplarsak, edinilmesinde kullanılan araçları ve edinilişinin temelini araştırabiliriz. Başka bir deyişle, birtakım verileri girdi olarak alan, algılama modelinin iç yapısının bir bölümü olan inanç dizgesini ise "çıktı" olarak veren ikinci bir model, bir öğrenme modeli kurmaya girişebiliriz. Bu durumda "çıktı," bu inanç dizgesini edinen canlının "son durumu"nda tasarımlanır; dolayısıyla sorduğumuz şey, bu son duruma, doğuştan gelen etmenlerin birbirleri üzerindeki etkileri, olgunlaşma süreçleri ve canlı-çevre etkileşimi yoluyla nasıl ulaşıldığıdır.

Kısacası "neyin algılandığını" sorarak başlayabilir, oradan da algılamanın incelenmesine geçebiliriz. Algılamada (bizim durumumuzda, dile ilişkin bilginin) rolü üzerinde odaklaşırsak, "algılanan şeyi" tanımlamayı deneyebilir, oradan da öğrenmeyi

incelemeye geçebiliriz. Elbette, insan başka konuları da incelemeye karar verebilir, ya da başka bir biçimde yoluna devam edebilir. Nitekim, çağdaş ruhbilim büyük ölçüde, çok önemli bulmadığım nedenlerle, kendisini davranışı incelenip denetlenmesiyle sınırlandırmıştır. Konuyu daha fazla sürdürmek istemiyorum, yalnızca kendi görüşümü söylemekle yetineceğim: Bu yaklaşımın oldukça kısır olduğu kanıtlanmıştır, insanın amaçlarına böyle sınırlar koyması da us dışıdır. Kavramsal donanımını "algılanan şey" kavramı ile "öğrenilen şey" kavramını reddedecek denli dar sınırlar getiren yöntemsel kısıtlamalar benimsenirse, öğrenme ya da algılama incelemesinden bir yarar beklenemez.

İnsan dili, ana hatları verilen çizgiden incelendiğinde, sanırım, ilginç sonuçlara ulaşılabilir. hiç değilse sözdizimi ile sesbilgisi alanlarında, bir dildeki algıların tasarımlanma dizgesi konusunda usa uygun genel bir açıklama getirilebilir. Ayrıca, bir öğrenme modelinin "çıktı"sı, bir algılama modelininse temel bir bileşeni olan ve dile ilişkin bilgiyi yansıtan üretici dilbilgilerinin oluşturulmasında çok önemli ilerlemeler olmuştur. Bir insan diline ait üretici bir dilbilgisinin, son derece sınırlı bir taban kuralları dizgesini, taban kurallarına göre kurulmuş derin yapıları yüzey yapılarla çakıştıran bir dilbilgisel dönüşümler kümesini, bir de evrensel bir sesçil alfabede, yüzey yapılar için sesçil yorumlamalar saptayan bir sesbilim kuralları dizgesini kapsadığına ilişkin güçlü kanıtlar olduğuna inanıyorum. Bundan başka, bu kuralların işleyişini, karmaşık ve çapraşık bir biçimde sıralanıp yapılanma koşullarını belirleyen oldukça sınırlayıcı birtakım ilkeler olduğunu gösteren güçlü kanıtlar da vardır. Bu sorunları ele alan önemli miktarda yayın bulunuyor; burada onları gözden geçirmeye çalışmayacağım. Ben yalnızca, dilin bu araştırmalarda ileri sürüldüğü gibi oldukça özel bir biçimde yapılanması için hiçbir önsel zorunluluk olmadığını vurgulamak istiyorum. Dolayısıyla dilsel yapıyla ilgili bu kuram doğruysa, ya da doğruya yakınsa, öğrenme kuramı açısından çözülmesi gereken önemli sorunlar var demektir. Daha açık söylemek ge-

rekirse, çocuğun elindeki çok kısıtlı verilere dayanarak, kendisinde varolduğunu düşündüğümüz, özel olarak seçilip yapılanmış kuralları ve bu kurallarla ilgili sınırlayıcı ilkeleriyle birlikte bir dilbilgisini nasıl oluşturabildiğini sormamız gerekir. Başka bir deyişle, bu başarıyı çoğaltabilen bir öğrenme modelinin iç yapısının ne olduğunu sormalıyız. Doğuştan gelen yapıyı iki deneysel koşulu yerine getirecek bir biçimde tanımlamamız gerektiği açıktır. İlk olarak, canlıya, doğuştan gelen bir özellik olarak, varolduğu kabul edilen dilbilgisinin verilerin elde edilmesiyle ilgili olarak saptanan koşullar çerçevesinde edinildiği olgusunu açıklayabilecek ölçüde varsıl bir yapı yüklememiz gerekir. İkinci olarak, canlıya, dillerin bilinen çeşitliliğiyle bağdaşmayacak ölçüde varsıl bir yapı yüklememiz gerekir. Çocuğa, doğuştan gelen bir özellik olarak İngilizcenin bilgisini yükleyemeyiz; çünkü çocuğun İngilizce öğrendiği gibi Japonca da öğrenebildiğini biliyoruz. Ona yalnızca çağrışım oluşturma, ya da yapısal dilbilimin çözümleyici işlemlerini uygulama yeteneği yükleyemeyiz, çünkü (bu görüşlere kesin biçimi verilmeye çalışıldığında kolayca görülebileceği gibi) onların ürünü olarak ortaya çıkan yapılar, üretici dilbilgisi olarak varolduğunu kabul etmemiz gereken yapılar değildir. Biraz önce sözü edilen deneysel sınırlamalar çerçevesinde, doğuştan yapı kuramları ortaya atıp onları deneysel sonuçları bakımından sınamakta özgürüz. Bunu söylemek, yalnızca sorunu belirlemektir. Temel sorular ancak özel bir kuram ortaya atıldığında ortaya çıkar.

Tümceleri, onların yapısal betimlemelerini, konuşma belirtkelerini ve neden oldukları algıları soruşturarak dil edimi ile konuşma ve konuşmanın anlaşılmasında temel öğelerden biri olan üretici dilbilgisiyle ilgili ayrıntılı sonuçlara varabiliriz. Ondan sonraki yüksek soyutlama düzlemine geçerek, bu üretici dilbilgisinin nasıl edinildiğini sorusunu soruyoruz. Biçimsel olarak bakıldığında, sıradan bir insanın içselleştirdiği dilbilgisini, onun kendi dil kuramı olarak nitelendirebiliriz; bu özel dil kuramı, en temelde, sesçil, anlamsal ve sözdizimsel yanlara sahip

olan tümcelere ("olası algılar"a) ilişkin yapısal betimlemeler üreterek ses ile anlam arasında bir bağlantı belirleyen bir kuramdır. Bu açıdan bakıldığında, çocuğun dile ilişkin bilgiyi edinmesi, bir tür kuram oluşturma olarak nitelenebilir. Kendisine son derece sınırlı veriler sunulan çocuk, küçük bir örneği bu veriler olan dile ilişkin bir kuram oluşturur (aslında, verilerin oluşturduğu küçük örnek, verilerin çoğunun ilgisiz ve yanlış olduğu için atılması gerektiği anlamında son derece yozdur –bu nedenle çocuk, duyduklarının çoğunu yanlış kurulmuş, hatalı ve uygunsuz olarak belirleyen dilbilgisi kurallarını öğrenir). Çocuğun sonuçtaki dile ilişkin bilgisi kuşkusuz kendisine sunulan verilerin ötesine geçer. Başka bir deyişle, bir biçimde geliştirmiş olduğu kuramın, ancak çok küçük bir bölümü dayandığı veriler olan, öndeyilere açık bir kapsamı vardır. Olağan dil kullanımı, diğerlerinden farklı olarak, yeni tümceleri, çocuğun deneyimini edindikleri arasında bire-bir hiçbir benzeri olmayan tümceleri içerir. Ayrıca, bu dizgeyi kurma görevi, deneyim ve yetenek bakımından aralarındaki büyük farklara karşın dili öğrenen her sıradan insan tarafından çok benzer bir biçimde gerçekleştirilir. İnsanın öğrenmesiyle ilgili kuram bütün bu olguları göz önünde bulundurmak zorundadır.

Sanıyorum, bütün bunlar, insana, belirgin biçimde usçu bir çizgide olan bir insan zekâsı kuramı getiriyor. Peirce'in "dışaçekim mantığı" konusundaki derslerinde ortaya attığı terimleri kullanırsak, öğrenme kuramının sorunu, "dışaçekimi bir kurala bağlayan ve kabul edilebilir varsayımlara bir sınır koyan" koşulu belirlemektir. Eğer "insan zihninin, belli türden doğru kuramlar tasarlama konusunda doğal bir yatkınlığı var"sa, o zaman düşündüğümüz türden bir bilgi edinimi de olanaklıdır. Ruhbilimci (ya da dilbilimci) açısından sorun, kabul edilebilir varsayımlara bir sınır getiren ilkelere bir anlatım biçimi vermektir. Başka bir yerde bu konuda görüşümü ayrıntılı bir biçimde açıkladım, onları burada bir kez daha yinelemeyeceğim. Kabaca söylemek gerekirse, dilbilimin kuralların doğasıyla, yapılanmasıyla ilgili genel dilbilim ilkelerinin, bu kuralların işle-

yiş ilkelerinin, uygulandıkları ve oluşturdukları tasarımlama türlerinin hepsinin "kabul edilebilir varsayımlara bir sınır getirir" yollu doğuştan koşulun bir parçası olduğunu kabul etmek usa uygun düşmektedir. Eğer bu görüş doğruysa, bu ilkelerin nasıl öğrenildiğini sormak, bir çocuğun soluk almayı, ya da, bir de bunun üzerine, iki kolu olduğunu nasıl öğrendiğini sormak kadar anlamsızdır. Öğrenme kuramı, daha çok, bir çocuğun, karşısında olduğu dilin, "kabul edilebilir diller"den şu değil de bu olduğunu belirlerken özel olarak kullandığı yolları tanımlamaya çalışmalıdır. Örtük bir biçimde sözünü ettiğimiz ilkeler açıkça ortaya konduğunda, bunlar bilgi edinimi için gerekli doğuştan temele ilişkin deneysel bir sayıltı, çeşitli biçimlerde sınanabilir bir sayıltı olurlar. Özellikle, bu sayıltının daha önce betimlediğimiz sınırlar içinde olup olmadığını sorgulayabiliriz: Yani, sayıltı, bilgi edinimine bir açıklama getirecek denli varsıl olmasına karşılık dillerin çeşitliliğinin yanlışlayacağı ölçüde varsıl olmayan doğuştan bir yapı yüklüyor mu? Daha başka birçok soru daha sorulabilir: Sözgelimi, dile ilişkin bilginin edinilmesi için gerekli bir temel olarak ortaya atılan şemanın, insan (ya da hayvan) zekâsının öteki alanlarında "dışaçekimi bir kurala bağlayan" ilkelerle nasıl bir bağı vardır?

Benim söylemeye çalıştığım, dilbilimin felsefe ile bağını belirlemek istiyorsak, dilin doğasına ilişkin olarak kabul ettirilebilecek vargıları, dilin kullanılma ve anlaşılma yollarını, edilmesi için gereken temelleri soruşturmamız gerektiği. Bu vargıların ruhbilim kuramı açısından ilginç sonuçları olduğu –özellikle de, bu konulardaki usçu kurgulamadan bir ölçüde bildiğimiz, zihinsel süreçlerle ilgili olarak getirilen bir açıklamayı güçlü bir biçimde desteklediklerі– kanısındayım. Algılamada, içkin yapılanmanın rolünün çok büyük olduğu, son derece sınırlandırıcı bir başlangıç şemasının, neyin "dilsel deneyim" sayılacağını, bu deneyim temelinde ortaya çıkacak bilginin hangisi olduğunu belirlediği vargısını desteklemektedirler. Ayrıca, başka bir yerde de savunduğum gibi, dilbilimde, felsefede ve ruhbilimde son yıllarda egemen olan deneyci öğretilerin, eğer doğru bir anlatım

biçimi verilirlerse, dikkatli bir dil incelemesiyle çürütülebileceklerine inanıyorum. Eğer felsefe felsefecilerin yaptıkları şey ise, bu vargıların da, hem klasik hem de çağdaş biçiminde, felsefeyle doğrudan ilgisi vardır.

Bu noktada, bu bakış açısının son zamanlardaki felsefe yayıncasında, daha açık bir deyişle 2. notta söz edilen yazılarda görülen eleştirel çözümlemelerinin kimilerine gelmek istiyorum.

Goodman'ın bu sorunları ele alış biçimi, ilk olarak tarihsel bir yanlış anlamadan, ikinci olarak bilgi edinimi sorununun tam olarak ne olduğunu doğru bir biçimde dile getirememesinden, üçüncü olarak da eleştirdiği yukarıda ana hatları verilen vargıları doğuran çalışmalara yabancı olmasından dolayı kusurlu.

Tarihsel yanlış anlama, Locke ile doğuştan idelerle ilgili irdelemesinde Locke'un eleştirdiği düşünülen kimse arasındaki sorunla ilgili. Goodman, Locke'un., doğuştan ideler öğretisinin "yanlış ve anlamsız" olduğunu "açık bir biçimde gösterdiğine" inanıyor. Bu konu üzerinde hiç durmayacağım, çünkü Locke'un doğuştan ideler öğretisiyle ilgili eleştirisinin, öğretinin "tanınmış hiçbir destekçisi tarafından savunulmayan en kaba biçimine bir saldırı olduğu" basmakalıp bir tarih bilgisidir.[4] Lord Herbert bile, uygun uyarım olmadığında genel kavramların "üstü örtülü kaldıklarını;" bunların "olmadıklarında deneyimlere sahip olmamız da olanaksız olan ilkeler" olduklarını; "sıradan insanlar"ın bile her zaman onların bilincinde olmadıklarını, dolayısıyla "dik kafalı, aptal, geri zekâlı" insanlar ile "delilerin, ayyaşların, bebeklerin" vb. hiç bilincinde olamayacaklarını açıkça belirtir. Descartes ve başkaları tarafından bu düşünceler geliştirilirken, sürekli olarak, doğuştan gelen idelerle ilkelerin deneyimin yapısını ve ondan kaynaklanabilen bilgiyi belirlemelerine karşın genellikle bilinçte olmadıkları vurgulanır. Locke'un uslamlamaları, doğuştan gelen yapıların usçu öğretinin önde gelen destekçilerinin ısrarla ileri sürdükleri gibi "yatkınlık" niteliğinde oluşlarını hesaba katmadığı için, bir türlü ama-

cına da ulaşamamaktadır. Locke'un Herbert'in, Descartes'ın, ikinci dereceden Descarteşçıların, Cudworth'un ve diğerlerinin gerçek görüşlerini yanlış anladığı görülüyor.

Goodman'ın "doğuştan ideleri, sofistlik yetenekleriyle özdeşleştirenler" suçlaması da ilginç görünüyor. Goodman, eğer istiyorsa, "ide" ve "doğuştan ide" terimlerini Locke'un usçu öğretiyle ilgili yanlış anlamasına uygun bir biçimde kullanabilir, ama bu öğretiyi gerçekten sunulduğu biçimiyle alıp geliştirmek isteyenleri "sofistlik"le suçlamaya hiç hakkı yoktur. Goodman'ın "ide" terimini "olağan anlamında" kullanma gereğinden söz etmesi özellikle ilginçtir. Goodman'ın teknik bir terimin kullanılmasına karşı bu "günlük dil uslamlaması"nı ileri sürmesi pek beklenmezdi. Ayrıca, Thomas Reid'in belirttiği gibi, "ide"yi teknik anlamı dışında kullanırsak, yalnız Descartes'ın değil, Locke ile Hume'un görüşleri de saçmalık düzeyine iner –bu doğru, ama teknik bir terimin günlük söylemdeki teknik olmayan eşanlamlısının "olağan anlamında" anlaşılması gerektiğinde diretmenin saçmalığından başka bir şey göstermeyen bir gözlem.

Ancak biz, Goodman'ın dil edinimi özel durumu çerçevesinde bir anlatım biçimi verdiği temel soruna, yani bilgi edinimi sorununa gelelim. Çok yerinde olarak, Goodman, iki durumu, ilk-dil edinimi ile ikinci-dil edinimini birbirinden ayırır. Fakat onun bu iki durumla ilgili çözümlemesi, birçok şeyi yalnız istek düzeyinde bırakıyor.

Önce ikinci-dil edinimi sorununu ele alalım. Anladığım kadarıyla Goodman'a göre,[5] ikinci-dil edinimi bir sorun yaratmaz, çünkü "elde zaten bir dil olduğu ve bu dil ikinci dille ilgili birtakım şeyleri açıklayıp öğretmek amacıyla kullandığı için, [doğuştan gelen şemalaştırmanın belirlediği] sınırlamalar ortadan kalkar." Sorunu bu biçimde ortaya koymak, durumu iki temel noktada yanlış yorumlamak anlamına gelir. Birincisi, ortaya atılan şemalaştırmanın, salt dil edinimi için "sınırlamalar" getirdiğinden söz etmek yanıltıcıdır. Söylenen, daha çok, bu şemalaştırmanın sınırlı verilere dayanarak varsıl ve oldukça özgül bir

dizgenin edinimini *olanaklı kıldığı*dır. Bir örnek vermek gerekirse, sorun, (ilk ya da ikinci) dili öğrenen kimsenin elindeki verilerin, sesbilim kurallarının (yüzey yapılar için seçil tasarımlamalar belirleyen kuralların), en büyük sesbilim işlemleri alanına –basit durumlarda, tümcenin bütününe– ulaşılıncaya değin, önce yüzey yapının en iç sözöbeklerine, sonra daha büyük sözöbeklerine vb. döngüsel bir biçimde uygulandığını saptamak için nasıl yeterli olduğunu açıklamaktır. Gerçekte, kuralların döngüsel bir biçimde uygulandığına ilişkin sağlam kanıtlar vardır, ama bu kanıtlar, genel geçerliği olan bir tümevarım süreciyle, seçil verilerden döngüsel uygulama ilkesine ulaşan bir tümevarıma temel oluşturacak veriler değildir. Bu verilerin büyük bir bölümü, özellikle, algılarla ilgili bir çözümlemeden, yani dilde zaten usta olan birinin konuşma belirtkelerini yorumlama biçiminin soruşturulmasından elde edilir. Bu yorumlamanın, konuşma belirtkesinde, sözgelimi vurgu yükselti çizgileri belirlenirken doğrudan belirtilmeyen belirli bir yapıyı zorladığı anlaşılmaktadır.[6] Hiç kuşkusuz, çocuk sesbilim kurallarının döngüsel bir biçimde uygulandığı bilgisini, ancak bu ilkeyi bilip kullandıktan sonra elde edebildiği verilerden edinemez. Bu uç bir örnek, ama temel sorunu çok iyi gözler önüne seriyor: Sorun, sınırlı verilere dayanarak, birbiriyle çatışan çok sayıda başka dilbilgileriyle uyumlu, varsıl ve oldukça özgül bir dilbilgisinin nasıl geliştirildiğini açıklamaktır. Dilbilgilerinin birörnekliğini, özgüllüğünü, ayrıntı ve yapı varsıllığını açıklamak için deneysel bir varsayım olarak doğuştan gelen bir şemalaştırma ortaya atılmaktadır. Dolayısıyla, Goodman'ın sözlerindeki "sınırlama" sözcüğü oldukça yersizdir.

Daha da önemlisi, "birtakım şeyler açıklanıp öğretilerek," çok temel öğelerin ötesinde, ikinci dilin dilbilgisi yapısının öğrenilemeyeceğini kabul etmek gerekir. Nedeni çok basittir: Çünkü hiç kimsenin bu yapı konusunda birtakım şeyler açıklayıp öğretecek ölçüde açık bilgisi yoktur. Sözgelimi, İngilizcedeki, daha önce sözünü ettiğimiz adlaştırma özelliğini, yani belirli bir ad anlatımları kümesinin yüzey yapılara değil, yalnızca derin

yapılara karşılık olmalarını düşünelim. İngilizceyi, ikinci dil olarak, 1-10 örnekleriyle ortaya konan yargılarda bulunacak ölçüde iyi öğrenen bir kimse, bu bilgisini "birtakım şeyler açıklanıp öğretilerek" edinmiş değildir. Bildiğim kadarıyla, çok yakın zamanlara değin hiçkimse bu görüngünün ayırtında değildi; ikinci-dili öğrenen, ilk-dili öğrenen gibi, olguları, birtakım şeyler açıklanıp öğretilmeden kendi başına saptar. Bu da oldukça tipik bir örnektir. İkinci-dili öğrenenin edindiği bilginin ancak çok önemsiz bir bölümü doğrudan öğretilerek kendisine sunulur. Bunu görmek için, ikinci-dil ediniminde olup bitenlere son derece üstünkörü bir biçimde bakmak bile yeter. Bu nedenle, ikinci-dil edinimini, ilk-dil ediniminden ayrı tutmak gerçekten de gereklidir ama bu ayrım Goodman'ın ileri sürdüğü bir ayrım değildir. "Elde zaten bir dil olduğunda, başkalarının edinilmesinin görece daha kolay olduğu" doğru olabilir; ama yine de geride bu olguyu açıklamak gibi –ilk-dil edinimini açıklama sorunundan önemli bir farkı olmayan– çok ciddi bir sorun kalmaktadır.

Şimdi de, çok daha önemli olan ilk-dil edinimi meselesini, doğuştan gelen şemalaştırma konusundaki varsayımların dikkatleri yönelttiği sorunu ele alalım. Goodman, ilk-dil edinimini açıklamakta hiçbir zorluk olmadığını, çünkü "bir ilk dilin edinilmesinin, ikincil bir simge dizgesinin edinilmesi anlamına geldiğini" öne sürer: Temel adım zaten atılmıştır durumdadır, ayrıntılar bu varolan çerçeve içerisinde geliştirilebilir. Dilbilgisinin kimi özgül özelliklerinin –örneğin derin ve yüzey yapı ayrımının, dilbilgisel dönüşümler ile sesbilim kurallarının özgül özelliklerinin, kuralları sıralama ilkelerinin vb.– bu daha önceden edinilmiş "dilöncesi simge dizgeleri"nde de bulunduğunu göstermek olanaklı olsaydı, bu uslamlamanın bir ağırlığı olurdu. Ancak bunun böyle olduğuna inanmak için ortada en küçük bir neden görünmüyor. Goodman'ın uslamlaması, "simge dizgesi" teriminin eğretilemeli bir kullanımına dayanıyor, bu terime kesin bir anlam vermeye girişir girişmez de çöküp gidiyor. "Dilöncesi simge dizgeleri"nin doğal dillerle birtakım

önemli özellikleri paylaştıklarını göstermek olanaklı olsaydı, doğal dillerin bu özelliklerinin "örnekseme" yoluyla bir biçimde edinildiğini öne sürebilirdik. Hoş, bu kez de karşımıza, "dil-öncesi simge dizgeleri"nin bu özellikleri nasıl geliştirdiklerini ve örneksemelerin nasıl kurulduklarını açıklamak gibi bir sorun daha çıkardı. Ancak, şimdilik bu sayıltının doğru olduğunu düşünmek için ortada hiçbir neden olmadığına göre, bu bütünüyle akademik bir tartışma konusudur. Goodman'ın uslamlaması, biraz, herkes eşeyli bölünme olduğunu bildiğini için ortada karmaşık organların gelişimini açıklamak gibi bir sorun olmadığını "kanıtlamaya" benziyor. Bu bana, bir insanın ancak gerçek olgularla baş edemediği durumlarda takınabileceği bir gerçekleri gizleme tutumu gibi geliyor.

Ayrıca, Goodman'ın ilk-dil ile ikinci-dil edinimine ilişkin irdelemesinde, mantığa aykırı birşey de var. Anımsayalım: Birinci dili birşeyler açıklayıp öğretmek için kullanma olanağı nedeniyle, ikinci-dil ediniminin görece kolay olduğu açıklamasında bulunmuştu. Sonra da "bir ilk dilin edinilmesinin, ikincil bir simge dizgesinin edinilmesi anlamına geldiğini," bunun için de ikinci-dil edinimiyle büyük ölçüde aynı değerde olduğunu öne sürmüştü. Onun aklındaki birincil simge dizgeleri, "jestlerin, duyusal ve algısal her tür oluşumun gösterge işlevi gördüğü, kaba dilöncesi simge dizgeleri"dir. Ancak, çok açıktır ki, her neyseler bu dizgelerin, *ilk-dilin, ikinci-dil ediniminde kullanıldığı biçimde* "birtakım şeyleri açıklayıp öğretmek için kullanılması" olanaksızdır. Sonuç olarak, Goodman'ın uslamlaması onun kendi gerekçeleriyle bile bağdaşmamaktadır.

Goodman, "elimizde kabul edilmiş 'kötü' bir dil örneği olsa bile, irdelediğimiz sav deneysel olarak sınanamaz, ... sava, 'kötü' dillerin tek bir genel özelliğinden söz edecek bir anlatım biçimi bile verilmemiştir" der. Onun "deneysel olarak sınama"dan anladığı şey, yani "bebeği doğduğu sırada alıp onu dil içinde sıkışıp kalmış kültürümüzün bütün etkilerinden soyutlamak ve ona 'kötü' yapma dillerden birini aşılamak" gibi bir deneysel sınama dikkate alınırsa, vargılarından ilki doğrudur. İnsan ruhbi-

liminin öteki alanlarında benzer deneysel sınamalar nasıl gerçekleştirilebilir değilse, bunun da gerçekleştirilebilir olmadığı açıktır. Ancak böyle doğrudan sınamaların uygulanabilir olmaktan uzak oluşu karşısında yılgınlığa kapılmamak gerekir. Dilbilgilerinin özellikleri konusunda kanıtlar elde etmek ve böyle dilbilgilerinin genel özelliklerine ilişkin varsayımları deneysel olarak sınamak için başvurulabilecek başka –ilgili yayıncada daha önce geniş biçimde irdelenmiş– birçok yol daha vardır. Bu tür varsayımların hangisi alırsak alalım, hemen, doğru ya da yanlış bir biçimde, "kötü" dillerin birtakım özelliklerini belirtir. Bu bakımdan, böyle bir varsayım, bir insan dilinde karşı örnekler bularak, ya da varolan dil edinim koşulları altında söz konusu özelliklerin dili öğrenen kimsenin geliştirdiği dizgede bulunmadığı gösterilerek yanlışlanabilecek deneysel bir sav ileri sürer. Başka herhangi bir alanda olduğu gibi, dilbilimde de insan ancak bu gibi dolaylı yollarla önemli varsayımlarla ilgili kanıtlar bulmaya çalışır. Goodman'ın bir nedenle gerekli diye gördüğü dolaysız deneysel sınamalar, nadiren gerçekleştirilebilir; belki tatsız ama ne yazık birçok araştırma için durum budur.

Goodman'ın, "'kötü' dillerin tek bir genel özelliğine bile bir anlatım biçimi verilmiş" olmadığı yollu ikinci savı son derece haksızdır. Evrensel dilbilgisinin özelliklerine anlatım biçimi vermeye ve bunların deneysel sonuçlarını gözden geçirmeye çalışan onlarca kitap ve inceleme vardır; bu özelliklerin her biri, daha önce belirtildiği gibi, "kötü" dillerle ilgili saptamalarda bulunur. İsteyen onların yanlış yönde, yetersiz, inandırıcı ol-maktan uzak, olup bitenler tarafından çürütülmüş vb. olduklarını söyleyebilir, ama hiç kimse onları kibarca yok sayamaz. Goodman'ın "dillerle ilgili olarak toplanan etkileyici olmaktan uzak kanıtlar"dan söz ederken, bu alanda yapılmış çalışmalarla ilgili dikkatli bir çözümlemede bulunduğundan çok, bilgisizliğini dışa vurduğu sonucuna varmaktan kendimi alamıyorum.

Goodman, "kötü" dillerin özelliklerini irdelerken, bir tek örneğe, "yalnızca '**blue**' <'mavi'> ve '**green**' <'yeşil'> yüklemle-

ri yerine '**grue**' <'yevi'> ve '**bleen**' <'maşil'> yüklemleri içerdiği için İngilizceden ayrılan uydurma *Gruebleen* diline başvuruyor. Bu örnekte bile "Grubleen-benzeri dillerle İngilizce-benzeri diller arasındaki fark"ın genelde ne olduğu sorusuna "yanıt vermenin güç olmasının acı" olduğunu öne sürüyor. "İngilizce-benzeri diller"in derinlerde yatan bir yığın özelliği dile getirilip soruşturulmuş olduğu için, sanırım bu çok önemsiz bir mesele; ama o bu örneği verdiği için, onun örtük bir biçimde sözünü ettiği güçlüklerin büyük ölçüde sorduğu sorunun belirsizliğinin bir sonucu olduğunu belirtmek yerinde olur. Nitekim, Grubleen dilinin, belli bir genelliği olsa bile, İngilizce-benzeri dillerin taşımadığı bir özelliğini bulmak hiç güç değildir. Sözgelimi, Goodman'ın *Structure of Appearance* başlıklı kitabında anlaşılan biçimiyle '**match**' <'uyuşmak'> yüklemini niteliklerden çok nesnelere uygulayarak alıp bakalım. Buna göre, iki nesne "ancak ve ancak, doğrudan karşılaştırıldıklarında aralarında dikkate değer bir fark yoksa birbiriyle uyuşur."[7] Gruebleen dilinin ilginç bir özelliği var: Bir A nesnesi z zamanından önce bir B nesnesi z zamanından sonra gözden geçirilir ve ikisinin de **"grue"** <yevi> (ya da ikisinin de "**bleen**" <maşil>) olduğu görülürse, bunların birbirleriyle uyuşmadığını biliriz. Ama, bu iki nesneyi dikkate aldığımızda, birini ondan önce ötekini ondan sonra gözden geçirebileceğimiz ve iki nesnenin de "**green**" <yeşil> (ya da "**blue**" <mavi>) olduğunu görüp bu nesnelerin birbirleriyle uyuşmadıkları öndeyisinde bulunabileceğimiz hiçbir z zamanı yok. Birbirleriyle uyuşabilirler, ama ikisi de "**green**" <yeşil> (ya da "**blue**" <mavi>) ise o zaman da birbirleriyle uyuşmayabilirler. Aslında, bu anlamda, renk terimleri alanında "Gruebleen-benzeri" olmaktan çok "İngilizce-benzeri" olmalarının, doğal dillerin genel bir özelliği olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Bu nedenle Gruebleen-benzeri dillerle İngilizce-benzeri diller arasında, bu özel açıdan, çok genel bir ayrım yapmak hiç güç değildir. Elbette, bu özellikle ilgili olmayan, Gruebleen türü başka sorunlar bulunabileceği için, Goodman'ın özel amaçları

doğrultusunda belirttiği gereklilikler açısından bu yeterli olmayabilir. Goodman'ın "İngilizce-benzeri" kavramı ile "Gruebleen-benzeri" kavramı açıkça tanımlanıp bulanıklığı giderilmedikçe, hiç kuşkusuz, bu iki tür dili birbirinden ayıran *genel* bir özelliğin dile getirilmesi isteğini karşılamanın hiçbir yolu yoktur; ortaya atılacak herhangi bir özel ayrım da yeni tümevarım bilmecelerine yol açacaktır. Bu, tümevarım yöntemlerinin sınırlamalarıyla ilgili ilginç bir yorumdur, ama evrensel dilbilgisinin karakteristik özelliklerini belirleme sorunuyla, herhangi bir bilimsel girişimden, sözgelimi, belirli bir dizi koşul altında insan embriyosunun kanat değil bacak geliştirmesini belirleyen kalıtsal koşulları belirleme girişiminden daha fazla ilgili değildir.

Bu arada, sözü edilen özelliğin, genellemenin ana ilkesi gibi, dili öğrenen herkesin (aslında her farenin, her şempanzenin, vb.) neden '**grue**' <'yevi'> yerine '**blue**' <'mavi'> sözcüğünü kullandığını açıklamaya yaradığını ileri sürmüyorum. Kuşkusuz, duyusal bir dizgenin kimi özelliklerinin sonucudur bu; Goodman'ın bakış açısından ilginç olmaktan çok uzak, ama o nedenle yanlış da olmayan bir sonuç.

Asıl konuya dönersek, Goodman'ın uslamlamasının bir noktasında, oldukça haklı olarak, "önemli birtakım olgularla ilgili özel hiçbir açıklamam yok," ama öyle olsa bile "bu tek başına, özü bakımından itici ve anlaşılmaz bir kuramı ... kabule zorlamaz" demesi ilginçtir. Ama biz şimdi Goodman'da öfke uyandıran doğuştan ideler kuramını alıp "anlaşılmaz" ve "itici" olup olmadığını soralım.

Önce anlaşılırlık sorununu ele alalım. Çevre ile bir etkileşimden önce bir canlı ya da özdevinirin "son durum"unun bir yanının, aynı zamanda onun "başlangıç durumu"nun da bir yanı olması bana anlaşılmaz görünmüyor –tıpkı, son durumun bu yanının, bir olasılıkla, bir çeşit canlı-çevre etkileşiminin harekete geçirdiği iç süreçler yoluyla gelişmiş olmasının anlaşılmaz olmaması gibi. Ama Locke'un bize sunduğu karikatürden çok, usçuların kurgusal ruhbilimde geliştirdikleri gerçek öğretileri

bir düşünelim. Sözgelimi Descartes, "doğru bir üçgenin idesinin zihnimizce, kağıt üzerine çizilen üçgenin karmaşık şeklinden daha kolay kavrandığı için" bir üçgenin idesinin doğuştan olduğunu; bu yüzden, daha karmaşık olan şekli ilk gördüğünde bir çocuğun şeklin kendisini değil, asıl üçgeni kavrayacağını" öne sürmüştür. Bu görüşü geliştiren Cudworth'a göre, "her düzensiz ve kusurlu üçgen, en kusursuz üçgen kadar, kusursuz bir biçimde, olduğu şeydir;" ancak biz, nasıl duyu verilerini belirli nesne ve nesnelerarası bağıntı kavramlarına, belirli neden ve etki kavramlarına, geştalt özelliklere, olası insan eylemlerinin bir "uzam"da yerine getirdiği işlevlere vb. göre yorumlarsak, duyu imgelerini de, kaynağı zihnin bir "beklenti" olarak ürettiği "kural, kalıp ve örnek"te olan "düzenli şekil" kavramına göre yorumlarız. Ne bu görüş ne de çağdaş ruhbilimdeki bunun geliştirilmiş biçimi anlaşılmazdır, ama elbette yanlış yönde ya da doğru olmaktan uzak olabilir. Bunun gibi, dilsel deneyimi neyin oluşturduğunu, bu deneyim temelinde hangi bilginin ortaya çıkacağını belirleyen dilbilgisinin biçimiyle ilgili doğuştan gelen birtakım koşullar bulunduğu düşüncesinin de anlaşılması güç bir yanı yoktur. Düşünce yanlış olabilir, ama anlaşılmaz değildir: Çok kolayca, bu biçimde işlev görecek bir özdevinir tasarlanabilir.

Bu söylenenler konusunda Goodman'ın tutumu ne olursa olsun, hiç değilse söz konusu yazıda, olgunlaşmış zihnin bir anlamda ideler içerdiği görüşünü benimsemeye oldukça yatkın görünmesi ilginçtir; öyleyse bu idelerin kimilerinin, kendi terimlerini kullanırsak, "zihne ilk donanım olarak yerleştirilmiş olması" kesinlikle anlaşılmaz bir şey değildir. Onun uslamlaması, "idelerin zihinde bulunduğu" düşüncesine karşı değil, daha çok deneyimini edinmeden önce "zihinde" bulundukları sayıltısına karşı ileri sürülen bir uslamlamadır. Eğer bu sayıltılardan birisi anlaşılır nitelikteyse kuşkusuz öteki de öyle olacaktır (daha önce belirtildiği gibi, bunları ikisi de klasik usçu görüşün ya da çağdaş biçimlerinin gerçek değeriyle ilgili birşey göstermez). Öte yandan, bilginin edinilmesi sorunuyla ilgili

bu yaklaşım, deneyci öğretiyi her türlü kuşkudan ve karşı çıkıştan bağışık sayan birine kuşkusuz "itici" görünecektir. Ancak bu, deneyci öğretileri dinsel yükümlülükler gibi düşünmek anlamına gelir. Elbette, bilginin edinilmesiyle ilgili birbiriyle çelişen görüşleri kendi içlerinde gözden geçirmeye karşı çıkacak ölçüde geleneğe bağlı kalmak da usa uygun bir tutum değildir.

Şimdi de Hilary Putnam'ın aynı sempozyumdaki konuşmasına gelelim. Bildirisi asıl gündemde olan sorunları daha dolaysız bir biçimde ele alıyorsa da, uslamlamaları bana yine de, en başta, edinilmiş dilbilgilerinin yapısıyla ilgili yanlış birtakım sayıltılar nedeniyle, inandırıcı görünmüyor. Daha açık bir deyişle, Putnam, bir "dil edinimi modeli"yle açıklanması gereken, sıradan bir konuşan-dinleyen tarafından edinilen ve hem konuşanlar hem de diller arasında ortak olduğu görülen dilbilgisi biçimiyle yapılanmasının varsıl yapısını, özel ve ayrıntılı özelliklerini son derece küçümsüyor, bir ölçüde de yanlış betimliyor.

Herşeyden önce, Putnam, ses yapısı düzeyinde evrensel dilbilgisi alanında ortaya atılabilecek tek özelliğin, bir dilin "kısa bir sesbirim dizelgesi"ne sahip olması olduğunu düşünüyor. Ona göre, diller arasındaki bu birörneklikle ilgili daha ayrıntılı açıklayıcı bir varsayıma gereksinim yoktur. Yalnızca "bellek süresi ve bellek sığası gibi parametrelere" dayanılarak açıklanabilir, hiçbir "keskin Davranışçı" da bunların doğuştan özellikler olduğunu yadsıyamaz. Oysa, aslına bakılırsa, bellek sınırlamaları temelinde inandırıcı bir açıklama getirmemiz olanaksız, evrensel ayırıcı özelliklerin seçimi, sesbilim kurallarının biçimi, bu kuralların sıralanması ve yapılanması, sözdizimi yapısının sesçil tasarımlamayla olan bağı ile ilgili çok güçlü deneysel varsayımlar ortaya atılmıştır. Putnam açıklamasını, geniş ölçüde, benim, sesbilim kurallarının uygulanmasıyla ilgili, eğer doğruysa epeyce ciddi sorunlar çıkaracak bir ilke olan döngüsel uygulama ilkesinin kimi ayrıntılarını gözden geçirdiğim, "Explanatory Models in Linguistics" başlıklı çalışmama (bkz., 6. not) dayandırıyor. Çocuğun bu ilkenin bilgisini nasıl edindiğini sormamız

gerekir. Bu, özellikle, daha önce belirtildiği gibi, dilbilimciyi bu ilkeyi koymaya iten kanıtların çoğunun algıların incelenmesi sonucunda elde edilen, dolayısıyla da çocuğun elinde olmayan kanıtlar olması nedeniyle güç bir iştir bu. Evrensel dilbilgisinin birçok başka yanıyla ilgili olarak da sorulması gereken benzer sorular vardır. Durum ne olursa olsun, eğer ses yapısıyla ilgili olarak ortaya atılan ayrıntılı görüşler doğruysa, ya da doğruya yakınsa, bu düzeyde diller arasındaki benzerlikler, çocuğun edindiği bilginin zenginliği gerçekten dikkate değer, açıklama isteyen olgulardır.

Putnam, ses yapısı düzeyinin üzerinde dilin önemli özelliklerinin, yalnızca, içlerinde özel adlar olması, dilbilgisinin bir sözöbeği-yapısı bileşeni içermesi, bir de bu sözöbeği-yapısı bileşeninin ürettiği tümceleri "kısaltan" kuralların bulunması olduğunu düşünür. Sözöbeği-yapısı bileşeninin özgül yanını belirleyenin özel adların varlığı olduğunu; sözöbeği-yapısı bileşeninin varlığını açıklayanın ise, "bir işlem sürecinin karmaşıklığıyla ilgili bütün doğal ölçülerin" sözöbeği-yapısı dizgesinin, "hemen hemen her bilgisayım dizgesi için," dolayısıyla da "doğal yoldan evrimleşmiş 'bilgisayım' dizgeleri için" "'en basit' olan işlem süreçlerini" verdiği sonucuna götürmesi olduğunu; dillerin kısaltma kuralları içermesinde şaşılacak bir şey olmadığını öne sürer. Bütün bunlardan da, var diye kabul edilmesi gereken doğuştan koşulların, yalnızca, usa uygun bütün "bilgisayım dizgeleri"ne uygulanabilir olanlar olduğu ve hiçbir Davranışçının buna şaşmaması gerektiği sonucuna varır.

Ancak yanlış bir sayıltı bu üç sonucu da zayıflatmaktadır. Öncelikle, ulamlardan birinin özel adlar ulamı olduğu sayıltısıyla uyumlu, değişik birçok sözöbeği yapısı dilbilgisi olduğu açıktır. Aslında, günümüzde, doğal dillerin temelindeki taban dizgenin genel özellikleri konusunda yoğun bir tartışma vardır ve birçok dilde[8] özel adların ilkel bir ulam olarak varlığı da bu tartışmaya çözüm yönünde birazcık olsun katkıda bulunmuş değildir.

İkinci noktaya gelince, bütün karmaşıklık ölçüleri ile bilgi-

sayım hızının, "en basit işlem süreci" olarak sözöbeği yapısı kurallarına götürdüğü, aslına bakılırsa doğru değildir. Bu konuyla ancak dolaylı bir bağlantısı olan eldeki sonuçlar, yalnızca, bağlamdan-bağımsız sözöbeği-yapısı dilbilgileri ve onların özdevinirler kuramı çerçevesindeki yorumlamalarıyla ilgili olanlardır. Sözlük maddelerini ve yerine getirdikleri dağılım koşullarını dışarıda bırakırsak, bağlamdan-bağımsız dilbilgileri, derin yapıları üreten kurallar açısından en usa uygun modellerdir. Ancak bu temel farklılık bir yana bırakılsa bile, eldeki sınırlı sonuçlar bağlamdan-bağımsız dilbilgilerini "tanımlanmamış yığıt saklama özdevinirleri" denen özdevinir öbeğine bağlamaktadır; ama bunlar bilgisayım hızı ya da karmaşıklığıyla ilgisinde özellikle dikkatimizi çeken hiçbir özellik taşımıyorlar, bu açıdan bakıldığında da "doğal" olmaktan bütünüyle uzaktırlar. Bilgisayımdaki yer ve zaman koşulları açısından, bir ölçüde benzer ama biçimsel bakımdan bir bağıntısı olmayan gerçek-zamanlı tanımlanmış özdevinir çok daha doğal görünebilir. Kısacası, sözöbeği-yapısı dilbilgilerinin herhangi bir bilgisayımsal anlamda en iyisi olduğunu gösteren hiçbir sonuç yoktur (Elbette, bileşenler olarak çok daha varsıl özellikler taşıyan bağlamdan-bağımsız bir sözöbeği-yapısı dilbilgisi ile bir sözlüğe sahip, çok daha karmaşık taban yapısı kavramıyla ilgili herhangi bir sonuç da yoktur.).

Durum ne olursa olsun, burada söz konusu olan, sözöbeği-yapısı dilbilgilerinin değil, derin yapıların üretiminde bir rol oynayan bir sözöbeği-yapısı bileşeni içeren dönüşümsel dilbilgilerinin "basitliği" olduğu için, bu konuyu sürdürmenin bir anlamı yok. Ayrıca, böyle dizgelerin, bu bakış açısıyla soruşturulan çeşitli özdevinirler karşısında bir üstünlüğü olduğu düşüncesini uyandıran, "bilgisayım kolaylığı" ya da "işlem süreci basitliği" gibi bir matematik kavramı da kesinlikle bulunmamaktadır. Kimi biçimsel özelliklerini incelemek için başlangıç düzeyinde birtakım girişimler olmuşsa da,[9] bu dizgeler, gerçekte, hiçbir zaman tam anlamıyla matematiksel bir bağlamda ele alınmamışlardır. Karışıklığın nedeni, Putnam'ın dilbilgisel dönüşümle-

rin doğasıyla ilgili bir yanlış anlamasıdır. Bunlar, onun düşündüğü gibi, sözübeği-yapısı kurallarının ürettiği tümceleri "kısaltan" kurallar değildir. Daha çok, bir ölçüde sözübeği-yapısı kurallarının ürettiği derin yapılardan yüzey yapılar oluşturan işlemlerdir. Üretici dönüşümsel dilbilgisi kavramları ilk ortaya atıldığından beri kuram önemli bir evrim sürecinden geçmiş olmakla birlikte, sözübeği-yapısı kurallarının yalnızca, daha sonra dilbilgisel dönüşümler aracılığıyla (bunlar, dilbilim dışında hiçbir alanda, özellikle söylemek gerekirse, matematiğin benim bildiğim hiçbir alanında asla araştırılmamış, yapı-bağımlı özel işlemlerdir) yüzey yapılarla çakıştırılan soyut yapılar ürettiği sayıltısı, hiç değişmeden kalan sayıltılardan biri olmuştur. Dönüşümsel dilbilgilerinin o "olası en basit" şey oldukları gösterilmek isteniyorsa, en iyi nitelikte bir bilgisayım dizgesinin bir dizi simgeyi girdi olarak alıp onun yüzey yapısını, temeldeki derin yapıyı, bir de bu iki etiketlenmiş ayraçlamayı birbirine bağlayan dönüşüm işlemleri zincirini belirlediğinin gösterilmesi gerekir. Bilgisayım kolaylığı ya ad basitliği konusunda bilinenlerin hiçbiri, bunun doğru olduğunu düşündürecek bir gerekçe getirmiyor; aslında böyle bir soru da hiçbir zaman ortaya atılmamıştır. Dönüşümsel dilbilgilerine pekâlâ uyarlanabilecek çeşitli bellek yapılanmaları düşünülebilir, ama bu bütünüyle ayrı bir konudur.[10] Eğer gerçekten olan buysa, insan zihninin yapısında dillerin dönüşümsel dilbilgileri olduğu olgusuyla ilgili daha genel bir temel bulunduğunu kabul etmek bana doğal geliyor. Dili incelemenin en başta gelen bilimsel gerekçelerinden biri, bu incelemenin, zihnin genel özelliklerini kavramamızı sağlayabilme olasılığıdır. Bu özgül özellikler elimizde olursa, dönüşümsel dilbilgilerinin "doğal" olduğunu gösterebilecek bir durumda oluruz. Bu gerçek bir ilerleme olurdu, çünkü bu bize bilgi ve inanç ediniminin doğuştan gelen koşulları sorununu daha genel bir çerçeveden görmemizi sağlardı. Ancak, Putnam'ın ileri sürdüğünün tersine, "usa uygun bilgisayım dizgeleri"nin, dönüşümsel dilbilgisinin çağrıştırdığı özel biçimde yapılandırılacaklarını düşünmek için ortada hiçbir neden

olmadığını vurgulamamız gerekiyor.

Sanırım bu, Putnam'ın, şimdi ortaya atılıp soruşturulan dil evrenselleri konusunda bir Davranışçı için bile "şaşılacak hiçbir şey olmadığı" biçimindeki ana uslamlamasını geçersiz kılıyor. Öyleyse şimdi de onun, insanı şaşırtan dil evrenselleri olsa bile, bunun, doğuştan gelen evrensel dilbilgisi varsayımından daha basit varsayımla, yani dillerin ortak bir kökeni olduğu varsayımıyla açıklanabileceği biçimindeki ikinci uslamlamasına gelelim. Bu görüş, üzerinde durulan sorunu yanlış yansıtmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, yüz yüze olduğumuz deneysel sorun, başlangıç yapısına ilişkin, bilinen erişim koşulları altında özgül bir dilbilgisinin edinildiği olgusunu açıklayacak varsıllıkta bir varsayım bulmaktır. Dillerin ortak kökeni meselesinin bu sorunla pek bir bağlantısı yoktur. Dilbilgisi çocuk tarafından, sahip olduğu doğuştan gelen yetenekleri kullanmak yoluyla, elindeki verilere dayanılarak bulgulanmak zorundadır. Daha somutlaştırmak için yukarıda irdelenen iki örneği, ad öbeklerinin taban yapılarıyla bağı ve sesbilim kurallarının döngüsel bir biçimde uygulanması örneklerini yeniden ele alalım. Çocuk (dilbilgisi konusunda ulaştığımız sonuçlar eğer doğruysa), birtakım dilsel verilere dayanarak bu ilkelere egemen olur; dilin kökeni konusunda hiç birşey bilmemektedir, olsaydı da zaten ondan yararlanamazdı. Ortak kökene ilişkin soruların, irdelemekte olduğumuz deneysel sorunlarla, ancak, varolan dillerin "olası diller"in "doğru bir örneği" olmaması durumunda (bu bizi, yanlış bir biçimde, çok dar bir evrensel dilbilgisi şeması ortaya atmaya götürebilir) bir ilgisi vardır. Elbette, bu olasılık da akılda tutulmalıdır, ancak gerçekte karşımızda olan sorun, yani dilbilgilerinin deneysel olarak doğrulanmış gelişimini açıklayacak denli varsıl bir şema bulma sorunu göz önüne alındığında, bu bana uzak bir olasılık gibi görünüyor. Böyle bir şemanın bulgulanması, dilin deneysel olarak belirlenen evrensel özellikleri için bize bir açıklama sağlayabilir. Ancak, bu özelliklerin varlığı, kendine özgü bir dilbilgisinin çocuk tarafından nasıl edinildiğini açıklamaz.

Putnam'ın, dil öğrenmenin kolaylığıyla ilgili irdelemeleri bana konumuzun dışında geliyor. Dil-öğrenmede dönüm noktası bir dönem olup olmadığı sorusu[11] ilginç bir soru, ancak irdelemekte olduğumuz sorunla en küçük bir ilgisi bile yok. Putnam'ın, "kuşkusuz ... [doğrudan öğretim yöntemi uygulandığında] 600 saatin bir yetişkinin yabancı bir dilde kolaylıkla konuşup okuması için yeterli olduğuna" inanmakta haklı olduğunu kabul edelim. O zaman da, öğrencinin, bu sınırlı verilere dayanarak, kendisinin dili kolaylıkla kullanmasını ve kendisine sunulan verilerin ancak çok küçük bir bölümünü oluşturduğu bir dizi yapıyı üretip anlamasını sağlayan bu özgül ve ayrıntılı bilgiyi nasıl edinebildiğini açıklamak gibi bir sorun olurdu karşımızda.

Son olarak, Putnam'ın dilin edinilmesi sorunuyla ilgili olarak ortaya attığı yaklaşım seçeneğine bakalım. Putnam, doğuştan gelen bir şemalaştırmanın varlığını kabul etmek yerine, bu başarıya "çok amaçlı genel öğrenme stratejileri" çerçevesinde bir açıklama getirilmesi gerektiğini öne sürer. Doğuştan olması gerekenler, edinilmiş olan bilginin biçimiyle ilgili genel koşullar değil, bunlardır. Bunun deneysel bir konu olduğu açıktır. Bu iki görüşün ikisinin de (ya da bunların bir bileşiminin) doğru olması *gerektiğini* ileri sürmek tam bir dogmacılık olur. Putnam, gerekçelerini söylemiyor ama dil ediniminin doğuştan gelen temelinin başka herhangi bir bilgi biçiminin edinilmesi için gerekli temelle aynı olması gerektiği, dil ediniminde "kendine özgü" hiçbir yan bulunmadığı konusunda ikna olmuş görünüyor. İnsanın dil gibi edinçlerin özgül alanları araştırılıp, arkasından böyle edinçlerin gelişimini açıklayacak bir varsayımda bulunulmaya çalışılarak, bu soruna dogmatik olmayan bir yaklaşımda bulunulabilir. Eğer çeşitli durumlarda benzer "öğrenme stratejileri"nin işin içinde olduğunu ve bunların kazanılan edinci açıklamaya yettiğini bulgularsak, o zaman elimizde Putnam'ın deneysel nitelikli varsayımının doğru olduğuna inanmak için sağlam bir gerekçe var demektir. Öte yandan, eğer doğuştan gelen (birtakım şemalar, ya da deneyimler gerektiren) farklı dizgele-

rin bulunduğunu kabul etmek zorunda olduğumuzu bulgularsak, o zaman da elimizde yeterli bir zihin kuramının benzersiz ya da bir ölçüde benzersiz özelliklere sahip farklı "yetiler"i içermesi gerektiğine inanmak için sağlam bir gerekçe var demektir. Elimizdeki kanıtlar ışığında bu sonuçlardan birinin ya da ötekinin nasıl inatla savunulduğunu anlayamıyorum. Ancak bir şey çok açık: Putnam'ın elinde, en sonunda vardığı "'Doğuştanlığa başvurmak sorunu çözmez, yalnızca erteler" biçimindeki yargıyı destekleyen hiçbir sağlam gerekçe yok.[12] Evrensel dilbilgisinin doğuştan gelen bir tasarımlamasına başvurmak, eğer dil ediniminin temelinin (ya da temelinin bir bölümünün) bu olduğu gerçekten doğruysa (pekâlâ da olabilir) öğrenme sorununu (hiç değilse bir ölçüde) çözer. Öte yandan, eğer ortada, dilbilgisel bilginin edinilişini açıklayan genel öğrenme stratejileri varsa, o zaman evrensel dilbilgisinin doğuştan gelen bir tasarımlamasının bulunduğunu kabul etmek öğrenme sorununu "ertelemez," daha çok soruna yanlış bir çözüm getirir. Sorun, deneysel bir doğruluk ya da yanlışlık sorunudur; soruşturma basamaklarıyla ilgili bir yöntem sorunu değildir. Şu anda bana göre tek somut görüş, yukarıda özetlenen görüştür. Bir "genel öğrenme stratejisi" ortaya atıldığında, bu seçeneklerin göreli yeterliklerini, deneysel verilere dayanılarak inceleyebiliriz.

Henry Hız'ın eleştiri yazısı, temelde, edinç ile edim arasındaki ayrımla ilgili. Bir kimse, bu gibi teknik terimleri iki değişik biçimde açıklamaya çalışabilir. Dizgesel bir çalışmanın öncesinde yapıldığı gibi, zorunlu olarak kaba, biraz da bulanık bir biçimde ve yalnızca bir fikir vermek adına, yalnızca, kavrama daha geniş bir çerçevede nasıl bir rol biçildiği ve kavramın geliştirilmesinin neden yararlı görüldüğü belirtilmeye çalışılır. Kimse bu düzlemde bir irdeleme yapılamayacağını söyleyemez, ama böyle bir irdelemenin genellikle yanlış anlamalara açık olduğu da yadsınamaz. Bir ikinci düzlemde de, kavram, girişimin nedenleri ile genel sonuçlarına hiç girmeden, alanın durumunun izin verdiği ölçüde eksiksiz bir biçimde geliştirilmeye

alışılabilir. Bu düzlemde sorun, söz konusu kavramın ne olduğunu değil, kavramı geliştirmeye neden gerek görüldüğünü belirlemektir.

İlk düzlemde, daha önce kabaca belirtilen biçimde, dilin kullanım ve edinim modelleri çerçevesinde "dil edinci" ile ne anlatmak istediğimi açıklamaya çalışmıştım. İşi dizgeli bir biçimde yapmaya çalışırken de edinci, sesçil, sözdizimsel ve anlamsal yanları olan tümcelere ilişkin yapısal betimlemeleri yinelemeli bir biçimde sıralayan üretici dilbilgisi çerçevesinde dile getirmeye çalıştım. Bugün gerçekte sunabildiğimiz böyle bir dilbilgisinin, yalnızca tek tek dillere ilişkin bilgimizin eksik olması nedeniyle değil, sesçil ve anlamsal tasarımlamaya ve bunlara aracılık eden yapı ve kurallara ilişkin olarak anlayabildiklerimizin birçok bakımdan sınırlı ve yetersiz olması nedeniyle de, henüz tam olmadığını vurgulamaya gerek bile yoktur.

Hız'ın bildirisine dönecek olursak, dizgesel çalışma öncesi düzlemde onunla aramızda belli ölçüde bir yanlış anlama var; bu da hiç şaşırtıcı değil. Hız, benim "edinç" kavramını kullanışımın, "içgözlemin dilsel bilginin kaynaklarından biri olduğu söyleniyormuş biçiminde anlaşılması gerektiğini" ileri sürüyor. İçgözlemin dil incelemesinde mükemmel bir kaynak olduğu konusunda onunla aynı düşüncedeyim, ama dil edincini inceleme kararına bakıp böyle bir sonuca varılamaz. Bir kimse (bana göre, usa aykırı bir biçimde) bu tür kanıtları kullanmayı reddedebilir, ama yine de "öğrenilen şeyi" tasarımlayan ve dil kullanımında temel bir rol oynayan üretici dilbilgisini bulgulamak için çaba harcayabilir. Böyle bir karar anlamsızdır ve daha çok bilimin bir aşamasında bir gökbilimcinin teleskoptan gördüklerini veri olarak kullanmayı reddedişine benzer. Bu kararın edinç ile edim arasındaki ayrımla hiçbir ilişkisi yoktur. Çok az bir kayıpla içgözlemin yerine geçecek işlemsel ve deneysel süreçler bulunabileceği konusunda hiç kuşkum yok, ancak, bana öyle geliyor ki, alanın bugünkü durumunda bu yalnızca bir zaman ve enerji kaybı olurdu. Kuşkusuz, böyle bir süreç öncelikle içgözlemin sağladığı kanıtlar karşısında sınanmak zorun-

dadır. Biri çıkıp, sözgelimi, dilbilgiselliği sınamak için daha önce sözü edilen ayrımları uygun bir biçimde yapamayan bir işlem önerseydi, dilbilgiselliği sınamak için ortaya atılan bir işlem olarak ona neredeyse hiç güven duyulamazdı. Bana göre, günümüzdeki araştırmaların önündeki en büyük engel doğru veri eksikliği değil, üzerinde pek konuşulmayan verilere yeterince açıklama getirememizdir. Farklı düşünen biri, veri toplama ve çözümleme tekniklerindeki ek incelikler, sözgelimi dilbilgiselliği oluşturmak için kullanılan işlemsel teknikler, daha açık bir deyişle daha önce sezgi sınavından geçmiş ve zor ya da belirsiz durumlarda güvenilebilecek ölçüde güçlü bulunmuş teknikler aracılığıyla kendi sezgi ve anlayışı çerçevesinde ulaşılabilecek kazanımları göstererek, kendi görüşünü destekleyebilir. Durum ne olursa olsun, bütün bu konunun dil edincini inceleme kararıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Hız, benim yaptığım gibi, dilbilimin "konuşanın bilgisi konusunda aktarabildiklerini değil, gerçekte bildiklerini belirmeye çalıştığını" ileri sürmeyi bir "çatışkı" olarak görüyor. Bunun, "bilginin özel bir anlamı" olduğunu düşünüyor. Bana göründüğü kadarıyla, bu, bilginin çok sıradan bir anlamıdır, çatışkılı bir kullanım değildir. İngilizce bilen bir kimse, gerçekte sahip olduğu ve bilincinde olmadan sürekli kullandığı bilgiyi çoğu zaman yanlış aktarabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, edinci –konuşan-dinleyenin dile ilişkin bilgisini– incelerken konuşan-dinleyenin bize aktardıklarını ve davranışlarını kanıt olarak kullanabiliriz; ama "kanıt"ı, kanıtlara dayanarak geliştirdiğimiz ve kanıtlar çerçevesinde doğrulamaya çalıştığımız soyut oluşumlarla karıştırmamaya özen göstermeliyiz. Bu nedenle, kuralların benim anladığım anlamda edince ilişkin bir açıklama olacaklarsa, Hız'ın karşılamaları gerektiğini ileri sürdüğü beş koşuldan üçünü, yani anadilini konuşan kimsenin kurallara göre üretilmiş tümcelerin kendi dilinin içinde yer aldığını duyumsadığını, bu tümcelerin kendilerine yüklenen yapılara sahip olduklarını, bir de konuşanın duyumsadığı şeyin doğru olduğunu kesinlikle reddediyorum. Edim –özellikle, tümcelere ilişkin yargılar– hiç kuş-

kusuz edinçten başka birçok etmeni daha içerir; dolayısıyla konuşanın yargılarının onun bilgisine ilişkin sağlam bir açıklama olduğu ilkesi mutlak bir ilke olarak kabul edilemez. Hız'ın, benim görüşlerimle ilgili bu yorumu, konuşanın kendi edinci konusunda aktardıklarının hatalı olabileceği biçimindeki tümcemi alıntıladıktan hemen sonra yapması beni şaşırttı.

Hız, hiç değilse irdelemek amacıyla, bir üretici dilbilgisinin, tümceler için yapı belirleyen kurallar dizgesinin, edinci tanımlamaya varayabileceği görüşünü kabul etmeye hazır görünüyor. Arkasından, doğru olarak, dilbilimcinin bir dilbilgisini seçmeye yönlendiren şeyin, "adını koymak gerekirse dile ilişkin genel ilkeler" olduğuna; bu genel kuramın da –evrensel dilbilgisinin de– eğer özel dilbilgilerini uygun bir biçimde seçerse açıklayıcı bir değeri olacağına dikkat çekiyor. Daha sonraysa, yanlış olarak, evrensel dilbilgisinin "dil edinimi kuramıyla" özdeşleştirilebileceği görüşünde olduğumu ileri sürüyor. Benim görüşüm, tam tersine, tıpkı edincin edim kuramının bir öğesi olması gibi, evrensel dilbilgisinin de böyle bir kuramın bir öğesi olduğu yolundadır. Dil-ediniminde şemalaştırma ve ağırlıklı işlev dışında işin içine karışan ve –eğer benim görüşüm doğruysa– edilen edincin doğasının belirlenmesinde bir rolü olan kuşkusuz daha birçok etmen vardır. Evrensel dilbilgisi ile dil-edinimi arasındaki bağıntı konusundaki görüşlerimle ilgili yanlış anlama, edinç ile edim arasındaki bağıntı konusundaki görüşlerimle ilgili yanlış anlamayla koşutluk gösteriyor; her iki durumda da, işin içinde olması gereken başka etmenlerden de söz edildiği gözardı edilmektedir. Söz konusu olan dil-edinimi olduğunda, ayrıca şunun da vurgulanması gerekir: Benim ortaya attığım model, olsa olsa öğrenme kuramı için yalnızca bir ilk yaklaşım olarak düşünülebilir; çünkü geçici bir modeldir ve görece değişmez bir edinç dizgesi oluşuncaya değin, çocuğun bulabileceği geçici varsayımlar arasındaki etkileşimi, bu varsayımlar çerçevesinde yorumlanan yeni verileri, bu yorumlamalara dayanan yeni varsayımları vb. açıklamaya çalışmaz. Sanı-

rım, geçici bir model, usa yatkın bir modeldir; ancak araştırma stratejisinin her yönü gibi, en sonunda, açıklama getirmede ve işin içyüzünü gözler önüne sermede gösterdiği başarı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Hız, dil ile zihin sorunlarına verilen klasik anlatım biçimlerine başvurmayı, "tarihsel bakımdan kafa karıştırıcı ve yanlış yönlendirici" buluyor. Bu yargıya katılmıyorum, ama burada başka yerde yazdıklarıma[13] ekleyecek birşeyim de yok. Bana kalırsa, usçu ruhbilim ile dilbilimin katkıları kendi içlerinde değerli katkılardır ve aslında günümüzdeki konularla ilgisi geçen yüzyılda yapılan çalışmalarınkilerden çok daha fazladır. Düşünce tarihinden edinilen bu ganimetleri "kafa karıştırıcı ve yanlış yönlendirici" bulan biri, onları pekâlâ bir yana bırakabilir. Ben burada bir sorun görmüyorum.

Bu konuyu geçmeden önce, Hız'ın, Cherbury'li Herbert'in kendisini "dinsel bilgi"yle sınırlandırdığını söylerken, yanlışa düştüğünü belirtmem yerinde olur. Ayrıca, Thomas Reid de doğuştan gelen evrenseller öğretisini geliştirmeye çalışanlardan biri olarak nitelenemez. Bundan başka, benim "doğuştan gelen evrenseller konusundaki tutumumu" "desteklemeleri için" Descartes ve başkalarını "yardıma çağırdığımı" söylemek de hiç kuşkusuz yanıltıcıdır. Onların benzer bir görüşü savunuyor olmaları benim için bir "destek" olamaz. Ben, yalnızca, onların katkılarının yeterince değerlendirilmediğini, onları dikkatli bir biçimde incelersek hâlâ birçok şey öğrenebileceğimizi söylüyorum.

Hız, evrensel dilbilgisiyle ilgili görüşlerimin,"birçok örneğin gözden geçirilmesi" yerine, birkaç dilin ayrıntılı bir biçimde gözden geçirilmesine dayanmasına karşı çıkıyor. Olabildiğince çok sayıda dilin incelenmesi gerektiğine elbette katılıyorum. Ancak yine de bu noktada bir *uyarı* gerekli. Çeşitli dillerden, buraya dek birer anlatım biçimi verilen bütün evrensel dilbilgisi kavramlarına uyan korkunç sayıda veri sunmak çok kolay olurdu. Ama bunu yapmanın bir anlamı yok. Bir kimse evrensel dilbilgisi ilkeleriyle uğraşıyorsa, tek tek dillerden, belirleyebildi-

ği ölçüde bu ilkelerle ilgili olmayan bir yığın malzemeyi bir yana bırakarak söz konusu ilkelerle bağlantılı olanları ortaya çıkarmaya çalışacaktır. Evrensel dilbilgisi incelemesi için canalıcı kanıtlar bulmak isteyen biri, onları ancak tek tek dillerin ayrıntılı bir biçimde incelenmesiyle elde edebileceğini bilir. Bu açıdan bakıldığında, Matthews'nun Hidatsa dili üzerine olan incelemesi (bkz., 8. not) gibi tek bir inceleme, çeşitli dillerle ilgili olarak yapılmış binlerce yüzeysel incelemeden daha değerlidir. Eğer bir kimse veri tabanının çok dar olduğunu düşünüyorsa, yapması gereken şey, dışarıda bırakılan malzemenin bir bölümünün dile getirilen ilkeleri çürüttüğünü göstermektir. Yoksa yaptığı, çağdaş kalıtımbilimi, kuramına bir anlatım biçimi vermeye çalışırken yalnızca birkaç canlıyla ilgili ayrıntılı araştırmalara dayanmakla eleştirmekten öte bir anlam taşımaz.

Hız, evrensel dilbilgisi ilkelerinin, doğru bile olsalar, yalnızca "dillerin ortak tarihsel kökenini" gösterebileceklerini öne sürüyor. Bu varsayımın neden açıklayıcı bir değeri olmadığını daha önce belirtmiştim.

Hız, dilbilgisinin tek tek bölümleri hakkında (dilbilimci tarafından alınan) kararların, "genel bir kuram tarafından değil, özel dilbilgisi çerçevesindeki iç yarar tarafından" belirlendiğini ileri sürüyor ve bunu ortaya koymamama itiraz ediyor. "İç yarar" ile ne anlatılmak istendiği konusunda hiçbir fikrim olmadığı için bu konuda bir şey söyleyemiyorum. Konu, benim "basitlik" kavramını kullanışımı yanlış yorumlamasıyla karmaşık bir durum alıyor. Ben "dilbilgisinin basitliği"nden söz ederken, evrensel şemalaştırmanın izin verdiği biçimdeki bir dilbilgisini seçip yine uygun biçimde olan, deneysel verilerle de uyumlu öteki dilbilgilerinin üzerine koyan, deneysel olarak belirlenmiş bir "ağırlıklı işlev"i anlatmak istiyorum. 'Basitlik' terimini, kuramların, bilim adamını birinden çok ötekini seçmeye götüren o az anlaşılmış özelliğini belirtmek için kullanmıyorum. "Dilbilgilerinin basitliği"ni belirleyen değerlendirme ölçüsü dil kuramının bir parçasıdır. Bu ölçüyü, veri girdileriyle edinilmiş dilbilgileri arasında gerçekten varolan bağıntılara bakarak, deney-

sel temeller üzerinde ortaya çıkarmaya çalışmamız gerekir. Bu nedenle, "dilbilgisinin basitliği" kavramı, fizik alanındaki bir değişmezin oynadığı role benzer bir rol oynar; onu deneysel temeller üzerinde oluşturmamız gerekir; güvenebileceğimiz başka bir önsel içgörü de yoktur. Bilgi kuramı ile bilim felsefesi genel bağlamında "kuramların basitliği"ni belirleme sorununun, dilbilgilerinin, dil ediniminde birinden çok ötekini seçmeye götüren özelliklerinin deneysel temeller üzerinde belirlenmesi konusuyla hiçbir ilgisi yoktur. Bu sürekli olarak vurgulanan bir yandır. Örneğin, *Aspects*'te Bölüm 1.8'de.

Son bir nokta daha. Hız, "bir tümce için neden şöyle-şöyle bir yapı belirlediğimizi, doğuştan gelen evrensel idelerle zihinsel gerçekliğe başvurmak yerine, o tümcenin komşu tümcelerin okunmalarını nasıl değiştirdiğine dikkat çekerek açıklamanın daha kolay olduğunu" ileri sürüyor. Burada da yine birbirinden bütünüyle farklı iki tür açıklamayı birbirine karıştırıyor. Eğer, dün öğleden sonra saat üçte John Smith'in '**the shooting of the hunters**' <'avcıların ateş etmesi/vurulması'> sözöbeğini, neden avcıların ateş etmesi edimini değil de avcılara ateş etme edimini anlatıyor diye anladığını açıklamak istersem, elbette (kendimi "komşu tümcelerin okunmaları"yla sınırlamadan) durum bağlamını göz önüne alırım. Eğer beni ilgilendiren, neden bu iki sözöbeğinin iki yorumumu da kabul etmesine karşılık '**the growth of the corn**' <'mısırın büyümesi'> sözöbeğinin tek bir yorum (yani mısır büyütme sürecini ya da edimini değil, yalnızca mısırın büyümesini yorumunu) kabul ettiğini açıklamaksa, önce İngilizcenin özel dilbilgisine, sonra da daha derine, birtakım verilerle karşılaşan bir çocuğu bu dilbilgisini oluşturmaya yönelten dil evrensellerine başvururum. Bütünüyle farklı şeyler açıklandığı için, bir açıklama biçiminin ötekinden daha "kolay" olduğunu iddia etmek anlamsızdır.

Harman'ın eleştirisi de edinç ve edim konusuyla ilgilidir. Bana, asla savunmadığım, çok çeşitli vesilelerle açık bir biçimde karşı çıktığım bir görüşü, yani "edinc[in], dilin, dilbilgisinin kurallarınca betimlendiği bilgisi [olduğu]," bir dilbilgisinin de bu

"edinci" betimlediği görüşünü benim görüşüm sayarak işe başlıyor. Kuşkusuz, dili konuşan kimsenin, kuralları, onları dile getirebilecek bir durumda olması anlamında bildiğini sanmak saçma olur. Bana bu saçma görüşü yakıştıran Harman, arkasından, ondan kaynaklanan bir sürü karışıklık ve güçlükle boğuşup duruyor. Ancak, bu görüşü açıkça reddettiğimi gösteren birtakım alıntılar yaptığı halde, onu bana yakıştırmasına temel diye görülebilecek tek bir alıntıda bile bulunmuyor. Bu yüzden, onun uslamlamasının bu bölümünü hiç irdelemeyeceğim.

Harman'ın gözünde, iki tür bilgi vardır: ne-bilgisi ile nasılbilgisi. Bir dile ilişkin bilginin "ne-bilgisi" olmadığı açıktır. Bu yüzden, ona göre, bunun bir "nasılı bilme" sorunu olması gerekir. Tipik bir konuşan, "öteki konuşanların nasıl anlanacağını bilir;" onun edinci, dilbilgisi tarafından betimlenen dili konuşma ve anlama" yeteneğidir. Harman'ın 'nasıl anlanacağını bilir' sözüyle neyi anlatmaya çalıştığını bilmiyorum, ama 'edinç' terimini, gözden geçirdiği yapıtta benim kullandığımdan farklı bir biçimde kullandığı açık. Benim anladığım anlamda "edinç," yani dili konuşma ve anlama yeteneği yalnız "edinci" (yani dilin üretici dilbilgisiyle ilgili ustalığı, dile ilişkin örtük bilgiyi) kapsamaz, başka birçok etmeni daha kapsar. Benim kullanımımda, dilbilgisi, "edinç" dediğim şeyin biçimsel bir tasarımlamasıdır. Harman'ın terimi farklı bir biçimde kullanmasına hiçbir itirazım yok; ama bu kullanımın benim olduğunda ısrar edince, doğal olarak, bir karışıklık ortaya çıkıyor. Bu yanlış yorumlamanın onu sürüklediği çeşitli güçlükleri ayrıntılı olarak ele almakta da aynı şekilde bir yarar görmüyorum.

Harman'a göre, "dili konuşma ve anlama edinci," bir bisiklet sürücüsünün becerisine benzer bir beceridir. Onun dile ilişkin bilginin ("ne'yi bilme" sorunu olmadığı için) bir "nasılı bilme" sorunu olduğu konusundaki ısrarını düşünürsek, bu beklenmedik bir sonuç değildir. Ama dil kullanma yeteneğinin (benim anladığım anlamda, bu yeteneğin bir öğesi olan edinci bir yana bırakırsak) ne bakımdan bisiklet kullanma yeteneğine ben-

zediğini söylemiyor; ben bir benzerlik göremiyorum. Öyleyse uygun olan sonuç, dile ilişkin bilginin "nasılı bilme" çerçevesinde tanımlanabileceğini düşünmek için ortada hiçbir neden bulunmadığı olabilir. Bu nedenle ortaya attığı benzetmeyi anlamlı bulmuyorum. Dile ilişkin bilgi bir beceri, bir alışkanlıklar kümesi, ya da bunlara benzer birşey değildir. Dile ilişkin bilginin bu dar çerçevede yararlı ve öğretici bir biçimde irdelenemeyeceği sonucunda şaşılacak bir yan göremiyorum. Genelde, "nasılı bilme" ile "ne'yi bilme" kavramlarının, bilgi çözümlemesinde herşeyi kapsayan kavramlar olduğu bana doğru görünmüyor. Kendisini bu çerçeveyle sınırladığı dikkate alınırsa, Harman'ın benim ya da dile ilişkin bilgiyle ilgilenen başka herhangi birinin sözlerini anlamakta güçlük çektiğini belirtmesi de hiç şaşırtıcı değil.

Harman, bir dile ilişkin bilgiyi edinirken ya da kullanırken (üretici bir dizgeyle ilgili içsel bir tasarımlama" geliştirirken, ya da konuştuğu ya da konuşmayı anladığı sıralarda ondan yararlanırken), çocuğun (söz konusu olan dil edinimiyse) dilbilgilerinin ya da (söz konusu olan dil kullanımıysa) içselleştirilmiş bir dilbilgisinin seçimine sınırlar koyan doğuştan gelen bir şemalaştırmadan yararlandığı biçimindeki görüşümde temel bir bağdaşmazlık olduğunu göstermeye çalışıyor. Uslamlaması bana açık görünmüyor. Anladığım kadarıyla, uslamlaması şöyle bir yolda ilerliyor gibi: İçselleştirilen dizgenin, çocuğun dili öğrenmek için bu şemalaştırmadan yararlanmadan, ya da konuşmayı anlamak için dilbilgisini kullanmadan önce anlayabilecek bir duruma gelmesi gereken "daha temel başka bir dilde" sunulmasının zorunlu olduğunu öne sürüyor. Ancak bu, ona göre, bir kısır döngüye ya da sonsuz bir geriye gidişe yol açar. Nitekim, eğer çocuğun "daha temel dili," öğrenmeden, dolaysızca bildiğini söyleyebiliyorsak, "konuştuğu dili de dolaysızca," öğrenmeden bildiğini neden söyleyemeyelim; bu bir kısır döngüdür. Yok eğer daha temel olan dili öğrenmesi gerektiğini söylüyorsak, o zaman da ortaya daha temel olan bu dilin nasıl öğrenildiği sorusu çıkar; bu da bizi sonsuz bir geriye gidişe götü-

rür. Bu uslamlama bütünüyle geçersizdir. Dilin edinilmesi durumunu alalım. Doğuştan gelen şemalaştırmanın "doğuştan gelen bir dilde" tasarımlanması gerektiğini kabul etsek bile, bundan yukarıdaki sonuçların ikisi de çıkmaz. Çocuğun, Harman'ın terimleriyle, bu "doğuştan gelen" dili bilmesi gerekir, ama bundan onun "bu dili konuşup anlaması" (bu her ne demekse) ya da bu dili öğrenmesi gerektiği sonucu çıkmaz. Bütün kabul etmemiz gereken, dil-öğrenme görevine giriştiğinde çocuğun bu şemalaştırmadan yararlanabildiğidir. Sonsuz geriye gidişle ilgili olarak bu kadarı yeter. Kısır döngüye gelince, çocuğun konuştuğu dili, öğrenmeden, dolaysız bir biçimde bildiğini kabul edemememizin, yani sayıltının yanlış olmasının basit bir nedeni var. Her çocuğun kusursuz bir İngilizce bilgisiyle doğduğunu iddia edemeyiz. Buna karşılık, çocuğun kusursuz bir evrensel dilbilgisi bilgisiyle, yani dil edinirken, daha önce anlatılan biçimde kullandığı değişmez bir şemalaştırmayla doğduğunu düşünmememiz için ortada hiçbir neden yoktur. Bu sayıltı belki yanlış, ama akla uygun. Biri çıkıp bu bilgiyi "daha temel bir dile ilişkin dolaysız bilgi" olarak betimlemekte diretseydi, anlatmaya çalıştığımız şey konusunda kafamız açık olduğu sürece, ben bunda itiraz edilecek bir şey görmezdim; yalnızca, çocuğun bu dolaysız bilgiye sahip olduğundan kuşku duymamızı gerektirecek bir neden olmadığını belirtmekle yetinirdim. Dolayısıyla ortada bir kısır döngü olmadığı gibi sonsuz bir geriye gidiş de yok. Bunun gibi, dil kullanımı konusunu düşündüğümüzde de, ortada ne bir bağdaşmazlık vardır ne de bir mantıksızlık. Dil kullanılırken (konuşur ya da anlarken) dili kullanan kimsenin içsel olarak tasarımlanan bir dilbilgisine başvurduğu sayıltısında, sonsuz bir geriye gidiş olmadığı gibi, bir kısır döngünün de olmadığı kuşku götürmez. Bu biçimde işlev gören bir modeli (örneğin bir bilgisayar programını) kolayca oluşturabiliriz. Dolayısıyla, Harman gibi soruna verdiğimiz bu anlatım biçiminin iç yapısında sonsuz bir geriye gidiş ya da bir kısır döngü olduğuna, hâttâ olabileceğine inanmanın herhangi bir dayanağı yok.

Harman, bildirisinin ikinci bölümünde, benim, günümüz dilbilim çalışmalarının açık bir usçu renk taşıyan dil ve zihin görüşünü desteklediği ve bunun son yıllarda dil ile zihin incelemelerinde egemen olan deneyci görüşlerle de çeliştiği biçimindeki uslamlamama geliyor. Verilerden bir dilbilgisi modeli çıkarmak için, bir dil-öğrenme modelinin elinin altında edim kuramıyla ilgili ayrıntılı bir bilgi olması gerektiğini ileri sürüyor. Bu ilginç, ilginç olduğu kadar da geliştirilmeye de değer bir görüş. Ancak, Harman'ın bildirisinde pek dile getirilmeyen bir sava, bu yaklaşımın mutlaka doğru olması gerektiği, başka herhangi bir yaklaşımın bilginin edinilmesi sorunuyla ilgili hiçbir içgörü getiremeyeceği biçimindeki oldukça dogmatik sava katılmam olanaksız. Evrensel dilbilgisi alanında geçen birkaç yılda yapılan çalışmaların, gerçekten de, dilin nasıl edildiği sorunuyla ilgili oldukça klasik olan ilginç bir yaklaşımı akla getirdiğini, bir ölçüde de desteklediğini düşünüyorum. Bu yaklaşımın neden aydınlatıcı olamayacağını gösteren bir uslamlama olmadığından, evrensel dilbilgisi ilkelerinin eldeki veriler temelinde özel bir dilbilgisini nasıl seçebildiğiyle ilgili bir incelemeyi sürdürmemek için hiçbir neden göremiyorum.

Şimdi de dil ve zihin sorunları konusundaki usçu ve deneyci yaklaşımlar konusuna gelelim. Harman'ın işaret ettiği gibi, özel bir dilbilgisi biçimine eğilimli (ya da özel bir dilbilgisi biçimiyle sınırlı) doğuştan gelen bir şemalaştırmayı "kullanılan tümevarım ilkeleri"nin bir parçası olarak betimler, "becerikli deneycilik"i de bu gibi "tümevarım ilkeleri"nden yararlanan bir öğreti olarak tanımlarsak, "dil olguları [ya da başka olgular] sonunda ne çıkarsa çıksın" "becerikli deneycilik"in çürütülemeyeceği ortadadır. Elbette, bu yeni "becerikli deneycilik" öğretisi, büyük ölçüde dil-edinimi işine özgü olan (öyle anlaşılıyor) ve hiçbir genel geçerliği olmayan "tümevarım ilkeleri"ini içine katacaktır.

Bu biçimde tanımlanan "becerikli deneycilik" kavramının benim için pek bir önemi yok. Benim üzerinde durduğum konu, "oldukça sınırlı ve bütünüyle belirli bir yapılanma içinde

edinilmiş bilginin biçimini belirleyen çeşitli ilkelerle idelerin" bulunup bulunmadığı, ya da ikinci bir seçenek olarak, "edinim düzeneğinin yapısının, ikincil-üçüncül değerde birtakım ilkel veri-işleme düzeneklerine ve birtakım analitik veri-işleme düzenekleriyle tümevarım ilkelerine özgü" olup olmadığı (*Aspects*, s. 47 vd.). Belirli bir insanın çalışmalarında "her zaman keskin hatlarla birbirinden ayırılmıyorsa bile" "bilginin edinilmesi sorunuyla ilgili bu iki farklı yaklaşımın birbirinden ayrılmasının deneyimlerimiz açısından yararlı olduğu gibi, tarihsel bakımdan da doğru olduğunu" ileri sürmüştüm (a.g.e., s. 52). Özellikle de, bu yaklaşımların birincisine, klasik usçuluğun önde gelen düşünceleri ile onların çağdaş biçimlerini içinde barındıran; ikincisi ise, klasik deneyci öğreti ile çağdaş çalışmaların büyük bir bölümünde geliştirilen bilgi (inanç, ya da alışkanlık) edinim kuramlarını (Quine'ın nitelik uzamı, çağrışım ve koşullanma yoluyla bilgi oluşumu kavramlarını; Hull'un koşulsuz ilkel tepkeye dayalı yaklaşımını, koşullanma ve alışkanlık yapıları kavramlarını; sınıflamacı dilbilimi, onun çözümsel nitelikli parçalama ve sınıflandırma süreçlerini, dili bir "alışkanlık dizgesi" olarak alan dil kavrayışını, vb.) içeren bir anlatım biçimi vermenin olanaklı oluğunu göstermeye çalıştım.[14] Dil edinimiyle ilgili çeşitli inceleme girişimlerini bu çerçeve içinde görmek gibi bir zorunluluk olmadığını söylemek gereksiz; benim söylediğim yalnızca böyle yapmanın hem yararlı hem de yerinde olduğu. Bu seçenekler iyice ayrıntılandırılıp deneysel sonuçları bakımından incelenebilir. Harman'ın "becerikli deneyciliği" her iki yaklaşımı da içine alacak biçimde tanımlayıp, onun dediği gibi, olgusal buluşlardan gelecek zararlara karşı bağışık kılma önerisi, hiçbir amaca hizmet etmeyecek sözde bir öneridir; sözü edilen yaklaşımlar arasındaki farkı, ya da onları izleyip değerlendirmenin önemini gözlerden saklayamaz.[15]

Özetlersek, dilbilimin, analitik felsefe için, hiç değilse gelişmesinin bu aşamasında, "yeni bir teknik" getireceğinden kuşkuluyum. Yine de, dil incelemesi, insan bilgisiyle ilgili olarak

varılan, zihin felsefesi alanındaki klasik konularla doğrudan bağlantılı birtakım sonuçlara bir açıklık getirebilir, bir ölçüde de onları temellendirebilir gibi geliyor bana. Sanırım, önümüzdeki yıllarda dilbilim ile felsefe arasında gerçekten verimli bir işbirliğinin yolları aranabilecektir.

NOTLAR

1 Sözgelimi, benim doğuştan ideler konulu sempozyumdaki bildirime (*Synthese*, 17. Cilt, 1. Sayı, Mart 1967, s. 2-11) ve onun kaynakçasına (A.g.e., s. 11) bakınız.

2 Açıkçası, Nelson Goodman ile Hilary Putnam'ın sempozyumdaki bildirileri (*Synthese*, 17 Cilt, 1. Sayı, Mart 1967, s. 12-28) ve Henry Hız ile Gilbert Harman'ın *Journal of Philosophy*'nin "Some Recent Issues in Linguistics" başlıklı özel sayısındaki (64. Cilt, 2. Sayı, 2 Şubat 1967, s. 67-87) yazıları. Bu son ikisi, büyük ölçüde, benim *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1965) başlıklı çalışmamın 1. Bölümünün bir eleştirisidir.

3 Dilin, zihinsel tasarımlamasından bağımsız, nesnel bir varlığı olmadığı için, bu durumda, "inanç dizgesi" ile "bilgi"yi birbirinden ayırmamız gerekmez.

4 A. C. Fraser, yay., Locke, *Essay Concerning Human Understanding*, 1894 (Kitap 1959'da Dover tarafından yeniden basılmıştır), Dover baskısında s. 38.

5 Sempozyumdaki bildirisiyle krş.,*Synthese*, 17. cilt, 1. Sayı, Mart 1967, s.24. Bildirisindeki diyalog biçimine bakılırsa, onun görüşünün yanlış yansıtılmadığından emin olmak güç. Ancak ben o söylenenleri başka türlü yorumlayamıyorum.

6 Konuyla ilgili bir irdeleme olarak benim şu yazıma bkz.: "Explanatory Models in Linguistics," E. Nagel, P. Suppes ve A. Tarski, yay., *Logic Methodology and Philosophy of Science* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1962). Konuyla ilgili daha güncel ve daha kapsamlı bir irdeleme olarak bkz., N. Chomsky ve M. Halle, *Sound Pattern of English* (New York: Harper and Row, 1968); bu kitaptaki göndermelere ve benim "Some General Properties of Phonological Rules" (*Language*, 43. Cilt, Mart 1967, s. 102-28) başlıklı yazıma da bakınız.

7 N. Goodman, *Structure of Appearance*, 2. basım (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1966), s. 272. Gruebleen dili ile İngilizce arasındaki burada irdelemekte olduğum ayrım, J. Ullian'ın haklı olarak "uyuşma" <"match"> kavramının farklı bir kullanımına dayanarak reddettiği bir sözde-ayrımla karıştırılmamalıdır. Bkz., *Philosophical Review*, Temmuz 1961.

8 Yeri gelmişken, hepsinde değil. Bu noktada pek önemli değil, ama birçok dilde özel adların ilkel bir ulam olarak bulunmadıkları, daha çok, gelişmiş

türden yinelemeli işlemlerle oluşturuldukları anlaşılmaktadır. Örneğin bkz., C. H. Matthews, *Hidatsa Syntax* (The Hague: Mouton, 1965), s. 191 vd.

9 Örneğin bkz., S. Peters ve R. Ritchie, "On the Generative Capacity of Transformational Grammars," *Information Sciences* (basılacak); J. P. Kimball, "Predicates Definable over Transformational Derivations by Intersection with Regular Languages," *Information and Control*, 2. Cilt, 1967, s. 177-95.

10 Bu konudaki kimi kurgulamalar için bkz., G. A. Miller ve N. Chomsky, "Finitary Models of Language Users," II. Bölüm, R. D. Luce, R. Bush ve E. Galanter, yay., *Handbook of Mathematical Psychology* (New York: Wiley 1963), II. Cilt.

11 Bununla ilgili olarak ortaya atılan karutlar için bkz., E. H. Lenneberg, *Biological Foundations of Language* (New York: Wiley, 1967).

12 Ya da onun, evrensel dilbilgisinde ortaya atılan "ağırlaştırma işlevleri"nin, aranan açıklama *değil*, "öğrenme kuramının açıklama getirdiği olgulardan" olduğu biçimindeki sayıltısını. Hiç kimse, bir insan embriyosunda kanat yerine kol gelişmesinin kalıtsal temelinin, insan davranışı alanındaki öteki olguların açıklamasının temeli olduğu yerine, "öğrenme kuramının açıklamaya çalıştığı bir olgu olduğunu" da söyleyemezdi. Ağırlıklı işlevin öğrenilip öğrenilmediği, ya da öğrenmenin temeli olup olmadığı sorusu deneysel bir sorudur. Önsel olarak, bu işlevin kalıtsal özellikle, ya da kalıtsal özellik ve öğrenmeyle değil, yalnızca öğrenmeyle açıklanması gerektiği düşünmemiz için en ufak bir neden yoktur.

Putnam'ın irdelemesinde üzerine birşeyler söylenmesi gereken bir iki küçük nokta daha var. Sözgelimi, bazı anlam belirsizliklerinin "fark edilmesinin bir eğitimi gerekli kıldığını," bu nedenle "dilbilgisinin 'anlam belirsizliklerini görme yeteneğini açıkladığı' savının Chomsky'nin düşündüğü gibi etkileyici olmadığı"nı ileri sürer. Fakat, edimle değil, edinçle ilişkili olan savı yanlış yorumlamaktadır. Dilbilgisinin açıkladığı şey, neden '**the shooting of the hunters**' <'avcıların ateş etmesi / vurulması'> (onun verdiği örnek bu) sözöbeğinde '**hunters**' <'avcılar'> hem özne hem nesne olarak anlaşılabildiği halde, '**the growth of corn**' <'mısırın büyümesi'> sözöbeğinde '**corn**'un <'mısır'ın> yalnızca özne olarak anlaşılabildiğidir (bu örnekte açıklama, adlaşma ile derin yapı arasındaki, daha önce dikkat çekilen bağıntıya dayanır). Eğitim sorununun asıl konuyla hiçbir ilgisi yoktur. Burada önemli olan, edimde işin içine, etmenlerden yalnızca biri olarak karışan içsel ses-anlam bağlantısıdır. Putnam, etken-edilgin bağıntısının dönüşümsel olduğu sayıltısıyla ilgili uslamlamayı da yanlış aktarıyor. Konuşan yalnızca onların aralarında bir bağıntı olduğunu bilmez. Bu elbette saçma olurdu. Konuşan, '**John will leave tomarrow**' <'John yarın uzaklaşacak'> ile '**John will leave three days after the day before yesterday**' <'John evvelsi günden üç gün sonra uzaklaşacak'> arasında da bir bağıntı olduğunu bilir. Bu da, elbette, bu ikisi arasında bir dönüşüm bağıntısı olduğunu

göstermez. Sözdizimi alanındaki uslamlamalar yayıncada birçok yerde bulunabilir. Örneğin, benim şu iki kitabıma bkz., *Syntactic Structures* (The Hague: Mouton, 1957); *Aspects of the Theory of Syntax*.

13 *Current Issues in Linguistics Theory* (The Hague: Mouton, 1964; I. Bölüm) ile *Aspects of the Theory of Syntax* (1. Bölüm, 8. Altbölüm) ve *Cartesian Linguistics* (New York: Harper and Row, 1966) başlıklı çalışmalarımda.

14 Harman'ın, benim "tümevarım konusundaki korkunç yayıncayı" dikkate almadığım, kendimi, "ciddi bir incelemeyi destekleyecek ölçüde açık görüşlerin bulunduğu tek yer" olduğu için yalnızca sınıflamacı dilbilim süreçleriyle ilgili bir araştırmayla sınırladığım gibi doğru bir gözlemi var. Ancak Harman, tümevarım konusundaki yayıncadan birşey alıp onun benim gözden geçirdiğim sorunlarla nasıl bir bağlantısı olduğunu da göstermiyor. Bunun nedeni açık: Çünkü yok. Tümevarım konusundaki yayınca oldukça ilginç, fakat bütünüyle farklı konuları ele alıyor. İrdelediğim sorunları çözecek çözümleme, inanç edinimi ya da onay süreçlerinin ipuçlarını bile vermiyor. Sözgelimi, tümevarımla ilgili yayınca, eldeki verilerden, "tümevarım" yoluyla, yukarıda örnek verilen ilkelere (sesbilim kuralları döngüsüne, ya da adlaşma kuralına) nasıl ulaşılabildiğine ilişkin herhangi bir fikir vermiyor. Zaten bunlar da, dil-edinimi araştırmasında karşımıza çıkması gereken sorunlardır.

15 Bununla ilgili iki küçük nokta. Harman, parçalanma ve sınıflandırma süreçleri ile sözöbeği yapısı dilbilgisi arasında yalnızca "önemsiz bir tarihsel bağlantı" görüyor. Zellig Harris, *Methods in Structural Linguistics* (Chicago: University of Chicago Press, 1951) adlı kitabında, basit bir tümevarım adımıyla güçlendirilen bu süreçlerin dizgeli bir biçimde kullanımının, nasıl sınırsız bir tümce kümesi ürettikleri düşünülebilecek bir dizi kurala götürdüğünü göstermeye çalıştı. Harris'in bir dizi "biçimbirimden sözceye" formülü, tam bir sözöbeği-yapısı dilbilgisi olmasa bile, ona çok benzer. "Sözöbeği-yapısı dilbilgisi" kavramı, tam olarak, Harris-türü işlemlerin bir veri öbeğine uygulanmasıyla ortaya çıkması beklenebilecek en varsıl dizgeyi dile getirmek için düşünülmüştü. Harris ve 1940'ların öteki yöntembilimcileri, Saussure'e değin geri götürülebilecek bir dilbilimsel çözümleme yaklaşımı geliştirmekteydiler.

İkincisi, Harman'ın, "ciddi bir incelemeyi destekleyecek ölçüde açık [deneyci] görüşlerin bulunduğu tek yer" derken Harris ile Hız'ın eşdizilim ilişkileri incelemesi yönteminden söz etmeyi unutmama dikkat çekmesi oldukça haklı. O, bu yöntemin "özü bakımından sınıflamacı süreçlere benzer" olduğunu görüşünde. Bunu şöyle ya da böyle irdelemenin bir anlamı olduğunu sanmıyorum. Durum ne olursa olsun, bu gibi süreçlerin üretici dilbilgisi düşüncesi için olumlu ya da olumsuz kanıtlara götürebileceği, hâttâ böyle kanıtlar sağlayabileceğini düşünmek için bir neden bulamıyorum.

DİZİN VE SÖZLÜK

A-üstü-A ilkesi (A-over-A principle): 81-2, 84-5, 88-90

ad
- anlatımı (nominal expression): 159
- öbeği/AÖ (noun phrase/NP) (*ayrıca bkz.* adcıl öbek): 52, 59, 72-3, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 84-9, 92, 93, 97, 104, 158, 191, 194, 200, 201, 202, 208, 218, 224, 234, 238, 244, 245, 265
- laştırma (nominalization): 160, 161, 254
- laşmış anlatım (nominalized expression): 243-44, 245

adcıl öbek (nominal phrase) (*ayrıcı bkz.* ad öbeği): 83, 104

adıl göndermesi (pronominal reference): 165-7

adıllaştırma (pronominalization): 72-6, 103, 160, 165

ağırlıklı işlev (weighting function): 270, 272, 280

Akmajian, A.: 172

alan yapısı (field structure): 205

alfabe (alphabet)
- evrensel- (universal-): 181, 188
- evrensel sesçil- (universal phonetic-): 180, 181, 248
- evrensel sonuncul- (universal terminal-): 215
- sesçil- (phonetic-): 180, 181, 182, 188

alfabeleştirme (alphabetizing): 98

algılama (perception): 37, 47, 63, 69, 72, 139, 140, 144, 145, 196, 227, 228, 247-8, 251
- modeli/leri (- model/s): 137, 175-6, 178, 196-7, 234, 246-8

konuşma-sı (speech-): 175, 196, 227, 234

algısal (perceptual)
- değişmezler (- constancies): 139
- tasarımlama (- representation): 167, 181

Alsop, J: 141

altsözöbeği belirleyicisi (subphrase marker): 218

anadilini konuşan [kimse] (native speaker): 46, 47, 120, 225, 269

analitik felsefe (analytic philosophy): 237, 241, 278

anlam (meaning)
- bağıntısı (relation of -): 95, 184, 223
- değişikliği (change of -): 224, 241
- tasarımlaması (representation of-): 36, 159, 160
- ve kullanım (- and use): 237

düz- (literal-): 133, 149

ses ve - (sound and -): 36, 55, 133, 156, 173, 174, 175, 179, 184, 186, 280
- bileşeni, dilbilgisinin (semantic component): 94, 96, 186, 198-203, 204
- içeriği (- content): 42, 45, 145, 173, 180, 187, 209, 225
- yorumlaması (- interpretation): 7, 52, 53, 94-6, 105, 158, 161, 173-

6, 180, 184-8, 196, 199-203, 215, 217, 219, 220, 224-5, 228, 233-5, 240
anlamsal (semantic)
- özellikler (- features): 180, 183, 204, 205, 215
- tasarımlama (- representation): 167-8, 174-6, 179, 184, 198-9, 202, 204, 240, 268
anlambilim (semantics)
- kuralları (rules of -): 187
- ulamları (categories of -): 229
betimlemeli - (descriptive -): 233
evrensel - (universal -): 36, 95, 103, 145, 146, 180-1, 183-4, 187, 202, 240, 241
anlatımsal vurgu (expressive stress): 162
Ardrey, R.: 141
Arnauld (*ayrıca bkz.* Port Royal): 41
artıkbilgi (redundancy): 205
- kuralları (- rules): 205
Austin, J. L.: 237
ayırıcı özellikler (distinctive features/properties): 112, 127, 180, 182-3, 188, 190, 192, 205, 232, 240, 261
ayraçlama (bracketing) (*ayrıca bkz.* ad öbeği, eylem öbeği, sözöbeği)
etiketli - (lebelled bracketing, / lebelled bracket): 50, 58, 70, 191, 201-3, 207-9, 211, 214, 216, 224, 226, 233, 238-40, 264
ayrık tümce (cleft sentence): 163

Barlow: 139
basitlik (simplicity)
bilgisayım-liği / kolaylığı (-/ease of computation): 129, 263, 264
dilbilgisinin -liği (- of grammar): 129, 263-4, 272-3
işlem sürecinin -liği (- of algorithm): 129, 148, 263
kuramların -liği (- of theories): 273
Bayle, P.: 31
belirtke (signal): 35, 37, 38, 40, 68-70, 110, 111, 113, 173-82, 200, 232, 234
fiziksel - (physical -): 49, 72, 99, 180, 195-7, 235
konuşma -si (speech -): 249, 254
belirsiz [tümce] <anlamca belirsiz [tümce]> (ambiguous [sentence])
belirsizlik <anlamca belirsizlik, anlam belirsizliği> (ambiguity): 53-7, 82, 86, 88, 98, 102, 178, 185, 220, 234, 235, 280
bellek (memory): 175
- sığası (- capacity): 128, 261
- sınırlamaları (- limitations): 174, 261
- süresi (- span): 261
- yapılanması (organization of -): 247, 264
dış - (external -): 227
kısa erimli - (short-term -): 227
yüklü - (the load on -): 227
betimlemeli (descriptive)
- anlambilim (- semantics): 233
- inceleme/çalışma (- study/work): 41, 48, 229, 237
- dilbilgisi (- grammar): 33, 48
- dilbilim (- linguistics): 38, 40
Bever, T. G.: 138, 150
bilgi (knowledge)
- edinimi (- acquisition) / bilginin edinilmesi (acquisition of -) (*ayrıca bkz.* dil edinimi): 145, 250-3
dile ilişkin - (- of language) (*ayrıca bkz.* dil edinci): 10, 22, 29, 46-9, 52-3, 55, 62, 76, 84, 99-100, 112, 114, 134-6, 160, 168-9, 229, 247-8, 250-1, 269, 274-6
dilsel - (linguistic -): 268
bilgisayar/lar (computer/s) (ayrıca bkz. özdevinirler): 17, 18, 20, 127, 142, 276
- dilleri (- languages): 235
bir -ı programlamak (programing a -): 17, 127, 142

rasgele ögeli – (– with a random element): 30
ilgisayım (computation): 128, 129, 263
– basitliği / kolaylığı (*bkz.* basitlik): 129, 263, 264
– dizgesi / leri (computing system / s): 128, 130, 262, 264
– hızı (speed of –): 129, 148, 263
– karmaşıklığı (complexity of –): 263
– uzunluğu (length of –): 128
bilişsel (cognitive)
– dizge (– system): 20, 26, 49, 117, 134
– işleyiş (– mechanism): 133
– ruhbilim (– psychology): 16-7, 34, 36
– süreçler (– processes): 246
– yapı (– structure): 174
– yetiler (– faculties): 46, 99
Blanck, M.: 14
Bloomfield, L.: 18, 32
Borger, R.: 14
Bower: 139
Bush, R.: 148, 232, 235, 280

Chomsky, N.: 101, 103, 105, 147, 232, 233, 235, 236, 279, 280
Cioffi, F.: 14
Clive: 142
Cohen, S.: 147
coşumculuk (romantism): 27, 42, 49, 118-9, 135, 169
Cudworth: 253, 260

dağılım koşulları (distributional conditions): 129, 263
Darley, F. L.: 146
davranış (behavior)
– bilimi / leri (–al science / s): 9, 13-4, 19, 10-7, 114, 242
– dağarcığı (–al repertoire): 111, 114-5
– denetimi (control of –): 107, 153, 171
– incelemesi (study of –): 10, 16-43 (1. Böl.), 62, 63, 81, 106-49 (3. Böl.), 152, 176, 248
– örüntüleri (patterns of –): 171
– ruhbilimi (–al psychology): 114, 115
hayvan –ı (animal –): 30
insan –ı (human –): 10–1, 18, 280
simgesel – (symbolic –): 146

davranışçı (bahaviorist)
– ruhbilim (– psychology): 19, 114
– dilbilim (– linguistics): 19, 29
– öğrenme kuramı (– learning theory): 137
davranışçılık (behaviorism): 46, 107, 261, 262, 265
deneyci (empiricist)
– ruhbilim (– psychology): 137
– zihin felsefesi (– philosophy of mind): 45
deneyciler / deneycilik (empiricists / empiricism): 25–7, 100, 127-8, 137, 169, 251, 261, 277-8, 281
"becerikli deneycilik" (resourceful –): 277, 278
derin yapı (deep structure)
Descartes: 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 124, 127, 143, 144, 148, 153, 252, 253, 260, 271
– devrimi (Cartesian revolution): 38
– çı felsefe / –çılar (Cartesian philosophy / Cartesians): 22, 24-5, 28, 30-3, 35, 39, 45, 108, 119, 136, 154, 253
dışaçekim (abduction) (*ayrıca bkz.* tümevarım): 136, 141, 142, 143, 250-1
– ilkeleri (principles of –): 136, 251
– mantığı (logic of –): 138, 250
dışakaydırma (extraposition)
– işlemi (operation of –): 240
– kuralları (rules of –): 81

dil (language)
- edinci (– competence / linguistic competence): 20-1, 37, 42, 48, 53, 62, 94, 97, 99-100, 112, 117, 121-3, 143, 168-70, 173, 176, 268-9
- edinimi/–(i) edinme (– acquisition/acquisition of –) (*ayrıca bkz.* bilgi edinimi): 10, 46, 63, 106, 108, 117, 131, 132, 143, 149, 179, 230-1, 236, 253-4, 257, 266-8, 270, 273, 275, 277, 278, 281
- felsefesi (philosophy of –): 18, 32, 107, 114
- incelemesi (study of –): 10, 16, 40-2, 106-7, 112, 114, 115, 121, 137, 144, 145, 155, 167, 168, 245, 252, 268, 278
- kulanımı (use of –): 8, 18–23, 26, 28-30, 42, 46-7, 68, 72, 99, 100, 106, 111, 115, 117, 120, 134, 143-45, 151, 153-5, 167-8, 170, 173, 176-7 231, 250, 268, 275-6, 279
- i kullanan kimse (– user): 230, 247, 276
- kullanımının yaratıcı yanı/yönü (creative aspects of – / yaratıcı – kullanımı (creative use of –): 8, 23, 28-30, 36, 42, 120, 134, 144-5, 151, 153–5, 171
- öğrenme (– learning): 136, 266
- öğretimi (– teaching): 153
- ruhbilimi (psychology of –): 18
- ve düşünce (– and thought/thinking): 9, 16, 22-3, 28, 30, 33, 39, 108-9, 11, 113, 118, 140, 152, 155, 171
- yetisi (– faculty): 131
- e ilişkin bilgi (knowledge of –): 10, 22, 29, 46-9, 52-3, 55, 62, 76, 84, 99-100, 112, 114, 134-6, 160, 168-9, 229, 247-8, 250-1, 269, 274-6
- in evrimi (evolution of –): 108-109, 112, 124, 143

hayvan –i (animal –): 109

ilk– (first–): 119, 124-5, 253, 255-6

ikinci– (second–): 124, 125, 253, 255-6

insan –i (human–) (*ayrıca bkz.* insan iletişimi): 10, 21, 22, 31, 39, 40, 48, 96, 98-9, 108–13, 119, 120, 121, 126, 133, 138, 151, 154-6, 158, 175-6, 179, 184, 188, 228, 229, 231, 239, 248, 257

yapma – (artifical –): 125, 235, 256

- edimi (linguistic performance) (*ayrıca bkz.* edim): 174, 249
- evrenselleri (– universals): 120, 144, 265, 273
- kuralları (– rules): 39, 173
- kuramı (– theory): 25, 27, 39, 132, 133, 167, 231, 239, 241, 249, 272

–sezgisi (– intuition): 187, 224

dilsel (linguistic)
- anlatım (– expression): 69, 151, 156, 158, 185, 195
- bilgi (– knowledge): 268
- /–olmayan boyut (–/non- dimension) (*ayrıca bkz.* hayvan iletişimi): 110-1
- deneyim (– experience): 48, 151, 251, 260
- iletişim (– communication) (*ayrıca bkz.* iletişim): 227
- tarasarımlamalar (– representations): 63
- veriler (– data): 139, 179, 265
- yapı (– structure): 32, 39, 107, 117, 120, 135, 139, 144, 145, 174, 184-7, 245, 248

dilbilgisi (grammar)
- /nin biçimi (form of –): 48, 96, 105, 127, 136, 170, 231, 260, 261, 277
- nin basitliği (simplicity of –): 129, 263–4, 272–3
- nin bileşenleri (components of–) 94, 128, 186

betimlemeli – (descriptive –): 33, 48

bağlamdan bağımsız – (context-free –): 148
biçimsel – (formal –): 137
buyurucu – (prescriptive –): 33
"doğa felsefesi" olarak – (– as "natural philosophy"): 33
"doğa tarihi" olarak – (– as "natural history"): 33, 34
dönüşümsel – (transformational –): 129-30, 186, 263-4
evrensel – (universal –): 8, 48-9, 55, 70, 72, 76, 83, 92, 99-100, 101, 105, 113, 118, 119-20, 126-8, 130-5, 148, 169, 171, 173-236 (5. Böl.), 245, 257, 259, 261, 262, 265, 267, 270-2, 276, 277, 280
felsefi – (philosophical –): 32-4, 36-7, 39-40, 42, 43, 106, 118-9, 141
geleneksel – (tradational –): 40, 87
klasik – (classical –): 36
kural koyucu – (normative –): 236
özel – (particular –): 48, 49, 54, 55, 63, 70, 74, 75, 76, 85, 87, 99, 100, 105, 132, 203, 270, 272, 273
Rönesans – (renaissance –): 36
sözcük türleri ve çekim – (– of word classes and inflection): 35
sözöbeği yapısı – (phrase structure –): 129, 205, 262, 263, 281
usçu – (rationalist –): 120
üretici – (generative –): 8, 34, 40, 112, 114-5, 121-2, 133, 138, 146, 156, 166, 169, 170, 187-8, 198, 202, 228. 229-31, 247-9, 268, 270, 274, 281
üretici–dönüşümsel – (transformational–generative –): 8, 102, 143, 155, 159, 160, 240, 264
– bağıntısı / ları (grammatical relation / s): 102, 118, 158, 161, 167, 180, 184, 185, 200-3, 208, 214, 216-7, 219-20, 224-6, 228, 234, 235
– edinci (–competence): 225
– işlemleri (– operations): 94
– kuralları (– rules): 55, 81, 86, 87, 96, 101, 146
– kuramı (– theory): 134, 155, 186, 226
bağlamdan bağımsız sözöbeği yapısı –: 235
dönüşümsel – kuramı (theory of transformational –): 186
evrensel – kuramı: 48, 101, 114, 180, 190, 229-31
felsefi – kuramı: 118
üretici – kuramı: 114
üretici dönüşümsel – kuramı: 8, 155
– öğeleri (–elements): 209
– süreçleri (– processes): 53, 54, 160, 161
– yapılanması (organiziton of –): 96, 230
– yapısı (– structure): 36, 158, 167, 177, 186, 227, 254
dilbilgisel (grammatical)
– dönüşümler (–transformations): 36, 49, 53, 69, 81, 97, 118, 124, 129, 159, 167, 214, 227-8, 235, 239, 243, 248, 255, 263-4, 267
– işlevler (– functions): 60
– tasarımlamalar (– representations): 175
dilbilgisellik (grammaticalness): 269
dilbilim (linguistics)
– ve felsefe (– and philosophy): 237-81 (6. Böl.)
betimlemeli – (descriptive –): 38, 40
çağdaş – (modern –): 8, 13, 33, 36, 39, 42, 103, 114, 117, 151, 155, 180, 229, 235, 242
davranışçı – (behavioristic –): 19, 29
geleneksel – (tradational –): 187
insanbilimsel – (anthropological –): 119–20, 229
matematiksel – (mathematical –): 113
sınıflamacı – (taxonomic –): 137, 278, 281

usçu – (rationalist –): 271
yapısal – (structural –): 20, 39, 41, 42, 106, 116, 130, 137, 179, 237, 242, 249
yapısal–betimlemeli– (structural–descriptive –): 40
dinleyen [kimse] (hearer) (*ayrıca bkz.* dinleyen, konuşan-dinleyen): 69, 99, 146, 175, 178, 196, 247
dizim ağacı / ağaç (tree diagram / diagram): 50, 211, 212
dizimsel düzenekler (sytagmatic patterns) (*ayrıca bkz.* dizisel): 38, 39
dizisel düzenekler (paradigmatic patterns) (*ayrıca bkz.* dizimsel): 38, 39
doğa bilimleri (natural sciences): 13, 33, 44, 107
doğruluk değeri (truth value): 223
doğuştan [gelen] (innate)
– bilişsel işleyiş (– cognitive mechanism): 133
– davranış dağarcığı (– behavioral repertoire): 111
– dil (– language): 276
– evrensel dilbilgisi (– universal grammar): 130-4, 265, 267
– evrenseller (– universals): 271-3
– ide / ler (– idea / s): 123-4, 126, 136, 137, 148, 252-3, 259-60, 279
– şema / şemalaştırma (– schema / schematism): 84, 115, 133, 253-5, 266, 275-7
– yapı / lar (– structure / s): 23, 121, 122, 131, 139, 142, 249, 251, 252
– yapı kuramları (theories of – structure): 249
doğuştanlık (innatenes): 105-50 (3. Böl.), 247–81 (6. Böl.)
Doughtery, R.: 172
dönügüsel (cyclic)
– uygulama / –olarak uygulanış (–application): 70-1, 75, 192, 198, 202, 209-10, 254, 265
– uygulama ilkesi (the principle – application): 71-2, 117, 192, 193, 195, 196-7, 199, 230, 254, 261
döngüsellik ilkesi (the principle of cycle): 194, 195
dönüşüm (transformation)
– kuralları (– rules): 103, 160, 209, 214-5, 216, 218, 225
dilbilgisel –ler (grammatical –s): 36, 49, 53, 69, 81, 97, 118, 124, 129, 159, 167, 214, 227-8, 235, 239, 243, 248, 255, 263-4, 267
silme –leri (deletion –s): 58
soru –ü (question –): 216
– bağıntısı / ları (transformational relation / s): 36, 94, 102, 281
– bileşeni (– component): 105, 204, 209, 216-7, 225
– işlemleri (– operations): 37, 39, 102, 113, 130, 264
dönüşümsel (transformational):
– dilbilgisi (– gramamar): 129-30, 186, 263-4
üretici– dilbilgisi (–generative grammar): 8, 102, 143, 155, 159, 160, 240, 264
Du Marsais: 37
durum bağlamı (situational context): 273

Eden: 150
edim (performance) (*ayrıca bkz.* edinç)
– kuramı (theory of –): 234, 270, 277
– modelleri (– models): 63, 146, 175-6, 227-8
dil –i (linguistic –): 174, 249
sözlü – (verbal –): 146
edinç (competence) (*ayrıca bkz.* edim)
– belirlemesi (characterization of –): 224
– dizgesi (system of –): 20, 114, 270
– kavramı (concept of –): 114, 121
– kuramı (theory of –) (*ayrıca bkz.* edim kuramı): 228

- modeli/leri (model/s of –) (ayrıca bkz. edim modelleri): 175, 227
dil –i (linguistic – / language –): 20-1, 37, 42, 48, 53, 62, 94, 97, 99-100, 112, 117, 121, 123, 143, 168-70, 173, 176, 268-9
dilbilgisi –i (grammatical –): 225
dili konuşma ve anlama –i (– to speak and understand language): 274
insan –i (human –): 115, 131
ülküselleştirilmiş – (idealized –): 174, 236

edinim (acquisition)
- kuramları (theories of –): 270, 278
- modeli/leri (– model/s): 179, 198, 261
bilgi –i (knowledge –) (*ayrıca bkz.* dil edinimi): 145, 250-3
dil –i (language – / – of language): 10, 46, 63, 106, 108, 117, 131, 132, 143, 149, 179, 230-1, 236, 253-4, 257, 266-8, 270, 273, 275, 277, 278, 281
ilk–dil –i (first–language –): 253, 255-6
ikinci–dil –i (second–language –): 125, 253, 255-6
inanç –i (– of belief): 9-10, 23, 115, 247, 264, 278, 279, 281

ekstrapolasyon (extrapolation): 14, 20

Emonds, Joseph: 96

eşleme tümceciği (appositive clause): 58-9

evrensel (universal)
- alfabe (– alphabet) (*ayrıca bkz.* alfabe): 181, 188
- anlambilim (– semantics (*ayrıca bkz.* anlambilim): 36, 95, 103, 145, 146, 180-1, 183-4, 187, 202, 240, 241
- ayırıcı–özellikler (– distinctive properties): 205, 261
bağıntı/lar (– relatetion/s): 117
- dilbilgisi (– grammar) (*ayrıca bkz.* felsefi dilbilgisi, özel dilbilgisi): 8, 48-9, 55, 70, 72, 76, 83, 92, 99-100, 101, 105, 113, 118, 119-20, 126-8, 130-5, 148, 169, 171, 173-236 (5. Böl.), 245, 257, 259, 261, 262, 265, 267, 270-2, 276, 277, 280
- ilkeler *vs* özel kurallar (– principles vs particular rules): 76, 99, 112, 180, 195
- özellikler (– features): 117, 128, 147, 189, 265
- sesbilgisi (– phonetics) (*ayrıca bkz.* sesbilgisi): 36, 95, 103, 180-5, 187, 188, 190, 236, 240-1
- sesbilim (– phonology) (*ayrıca bkz.* sesbilim): 64, 103, 234
- sesçil alfabe (– phonetic alphabet (*ayrıca bkz.* alfabe): 180, 181, 248
- sözdizimi (–syntax): 103, 184-8
- sonuncul alfabe (– terminal alphabet): 215
- tasarımlama–dizgesi (– system of representation): 215
- üretici dilbilgisi (– generative grammar): 114

evrenseller (universals): 120
doğuştan [gelen] – (innate –): 271
dil –i (linguistic –): 120, 114, 265, 273

eylem öbeği / EÖ (verb phrase / VP): 50-2, 60, 158, 191, 200-2, 206-7, 210-2, 215, 221, 222, 224, 238, 239, 240

Fant, G.: 232

felsefe (philosophy)
dilbilim ve – (linguitics and philosophy): 237–81 (6. Böl.)
bilim –i (– of science): 273
dil –i (– of language): 18, 32, 107, 114, 169

zihin –i (– of mind): 8, 45, 169, 279
felsefi dilbilgisi (philosophical grammar) (*ayrıca bkz.* evrensel dilbilgisi): 32-4, 36-7, 39-40, 42, 43, 106, 118-9, 141
Ferster, C. B.: 146
Fodor, J.: 104, 236
Fraser, A. C.: 148, 279
Freud devrimi (Freudin revolution): 45

Galanter, E.: 105, 148, 232, 235, 280
Gavadan: 150
Ginsburg, S.: 148
Goodman, N.: 123-6, 131, 147, 148, 252-60, 279
gönderge bulanıklığı (referential opacity): 241
gönderme (reference): 103, 234
– de bulunmak (to refer): 54, 59, 74, 103, 154, 165-6, 178, 234
adıl –si (pronominal reference): 165-7
gösterge (sign): 35, 125, 256
Gross, M.: 105
günlük–dil felsefesi/ felsefecileri (ordinary language philosophy / philosophers): 237, 253

Haldane, H. S.: 148
Halle, M.: 15, 103, 104, 147, 232, 233, 236, 279
harfçik özelliği (diacretic feauter): 189, 205
Harman, G.: 273-8, 279, 281
Harris, Z. S.: 102, 281
hayvan (animal)
– davranışı (– behavior): 30
– dili (– language): 109
– iletişimi (– communication) (*ayrıca bkz.* iletişim, insan dili, insan iletişimi): 27-8, 108-12, 124, 151
– ve insan: 23, 26-9, 135, 136, 140, 146, 250-1
– makine varsayımı (beast machine hypothesis): 28
Helmholtz: 140
Herbert, Lord: 124, 252, 253, 271
Hız, H.: 102, 267, 268-73
Hobbes: 141
Hockett, C. F.: 235
Hook, S.: 148
Huarte, J.: 25-8, 38
Hubel: 139
Hull: 137, 149, 278
Humboldt, W. v.: 36, 39, 41, 113, 119, 188
Hume: 140, 253
Hunt, L.: 104

ırabilim (ethology): 109, 139, 140, 141, 142

içeyerleşik (embedded)
– önerme (– proposition): 92, 93, 96
– tümce (– sentence / clause): 58, 59, 218, 222, 223, 224, 224,
ideler (ideas)
evrensel – (universal –): 273
karmaşık – (complex–): 35
doğuştan– (innate–): 27, 123-4, 126-7, 136, 142, 252–3, 259-60, 278
ikicilik (dualism): 25, 108, 136
iletişim (communication):
– bilimleri (– sceinces): 16
hayvan –i (animal –): 27-8, 108-12, 124, 151
ilkel – dizgeleri (primitive – systems): 108
insan –i (human–) (*ayrıca bkz.* insan dili): 98, 111-2, 170
dilsel – (linguistic–): 227
matematiksel –kuramı (mathematical theory of –): 19
sözlü – (speech –): 227
işlem süreci (algorithm): 129, 263
– nin basitliği (simplicity of –): 129, 263

- nin karmaşıklığı (complexity of –): 128, 262

Jackendoff, R.: 172
Jacobs, R.: 101, 103, 105
Jakobson, R.: 105, 116, 172, 183, 232
Jeffress, L. A.: 146
Joos, M.: 119, 147, 235

Kant: 136, 140, 141
karşıtsal vurgu (contrastive stress): 105, 162, 163-4
Katz, J.: 101, 104, 105, 233, 236
kavşak noktaları (junctures) (*ayrıca bkz.* oluşturucular, matris):
Kawamoto, S.: 172
Kimball, J. P.: 280
konuşan [kimse] (hearer) (ayrıca bkz. dinleyen, konuşan-dinleyen): 36, 99, 102, 120, 146, 149, 174, 177, 181, 197, 220, 225, 228, 235, 261, 169-70, 274, 280
konuşan-dinleyen [kimse] (hearer-speaker) (*ayrıca bkz.* dinleyen, konuşan): 10, 94, 97, 99, 174, 235, 261, 269
Köhler, W.: 44, 46, 101
kurucu (constituent)
- öğeler (– elements): 241
- parça / lar (– part / s): 199-200
- yapı (– structure): 102

dolaysız – (immediate –): 200-2, 234
kuruculuk (constituency): 201

La Forge: 22, 31
langue: 39
Lashley, K. S.: 18, 110, 146
Lévi–Strauss, C.: 116, 117, 147
Le Grand, A.: 154
Lees, R. B.: 102, 236
Leibniz: 25, 26, 124, 141
Lenneberg, E. H.: 7, 138, 150, 280
Lettvin: 139
Levin, H.: 149
Locke, J.: 123-4, 127, 148, 252-3, 259, 279
Lorenz, K.: 140–2, 150
Luce, R. D.: 105, 148, 232, 235

makineli çeviri (machine translation): 19
Mehler, J.: 138, 150
Matthew, C. H.: 272, 279
Miller, G. A.: 105, 149, 232, 235, 280
Minsky, M.: 150
Morgenbesser, S.: 147

Nagel, E.: 104, 279
nasıl-bilgisi / nasılı bilme (knowing how): 46, 62, 74-75
ne-bilgisi / ne'yi bilme (knowing that): 74, 75
Nelson, R. J.: 123, 148
Neumann, J. v.: 19
Newton: 24-25, 32
oluşturucu/lar (formative/s): 189-91, 198, 203, 214-5, 226, 233
oluşturucu (formative)
- özellik (– feature): 233
- yapı (– structure): 233

öğrenen [kimse], dili (language learner): 72, 98, 99, 132-3, 149, 197, 236, 250, 257, 259
ilk–dili – (first–language –): 170, 254, 255
ikinci–dili – (second–language –): 254, 255
öğenme (learning): 10, 114-5, 134, 144, 236, 247–8, 280
- kavramı (concept of –): 114, 121
- kuramı (learning – / theory of –) (*ayrıca bkz.* bilgi edinimi, dil edinimi): 114, 115, 121, 130, 134, 149, 248, 250-1, 270, 280

davranışçı – kuramı (behaviorist – theory): 137
Platoncu – kuramı (Platonistic – theory): 119

- modeli (– model) (*ayrıca bkz.* algılama, edinim): 247, 248, 249
- sorunu (problem of –): 115, 131, 267
- stratejileri (– strategies): 130-1, 266, 267
- yasaları (laws of –): 143

dili – (language –): 136, 171, 198, 266, 275-7
ilk–dili – (first–language –): 119, 124, 125
ikinci–dili – (second–language –): 124, 125

önerme (proposition)
içeyerleşik önerme (embedded –): 75, 92, 93, 96
önerme içeriği (propositional content): 118, 266

önermesel [olma özelliği, dilin] (propositional) (*ayrıca bkz.* syntactic): 109-10

önleşme - artlaşma (frontnes backness): 181, 182

ötümlüleşme (voicing): 181, 182

özdevim (automation)
gerçek-zamanlı tanımlanmış- (real-time deterministic –): 129

özdeninir/ler (automaton/–ta): 21-3, 28, 129, 196-7, 259-60, 263
– kuramı (automata theory): 19, 129, 148, 263
basit– kuramı (theory of simple –): 20
çizgisel sınırlamalı – (linear bounded –): 129
gerçek zamanlı tanımlanmış 263
sınırlı durum –i (finite state –): 129
tanımlanmamış yığıt saklama –i (nondeterministik pushdown storage –): 129, 263

özel dilbilgisi (particular grammar) (*ayrıca bkz.* evrensel dilbilgisi): 48, 49, 54, 55, 63, 70, 74, 75, 76, 85, 87, 99, 100, 105, 132, 203, 270, 272, 273

özel üretici dilbilgisi (particular generative grammar): 114

öznelik ve yüklemlik (topic and comment): 167

Papert, S.: 150

parole: 39

Peirce, C. S... 135-6, 137, 138, 140, 141, 142, 149, 250

Perlmutter, D.: 105

Peters, S... 280

Piaget: 138

Polignac, M. de: 28

Popper, K... 108

Port-Royal
Port-Royal *Grammar*'i: 33, 34, 35, 40
Port-Royal *Logic*'i: 33
Port-Royal kuramı: 34, 35-36, 37, 38

Postal, P.: 101, 103, 236

Pribram, K. H.: 232

Putnam, H.: 123, 128-32, 147, 148, 261-7, 279, 280

Quine: 147, 278

Racine, L.: 29

Reid, T.: 263, 271

Ritchie, R.: 280

Rosenbaum, P. S.: 90, 92, 93, 96, 101, 103, 105, 236

Rosenfield, L. C... 43

Ross, G. R. T.: 148

Ross, J.: 15, 72, 75, 88, 102, 103, 104

Rousseau: 119

ruhbilim (psychology): 7, 9, 16-43 (1. Böl.), 44, 48, 49, 106-7, 114, 119, 120, 133, 145, 152, 155, 169, 175, 248, 251, 251, 260
bilişsel – (cognitive –): 16, 17, 34, 63
davranış–i (behavioral –): 114, 115
davranışçı – (behaviorist –): 114
deneyci – (empiricist –): 137
dil–i (– of language): 18
fizyolojik – (physiological –): 16,

139
insan –i (human –): 8, 98, 107, 112, 119, 133, 145, 155, 171, 257
karşılaştırmalı – (comparative –): 141
kuramsal – (theoretical –): 231
kurgusal – (speculative –): 25, 259
usçu – (rationalist –): 25, 27, 49, 141, 271
uyaran – tepki – (stimulus – response –): 18, 20, 28
ruhdilbilim (psycholinguistics): 7, 18, 21
uyaran – tepki – i (stimulus – response –): 19
Russell, B.: 18
Ryle, G.: 31

Salzinger, K.: 149-50
Salzinger, S.: 149
Sanctius: 36-8, 40
Saussure: 38-9, 40, 42, 281
Schlegel: 154
Schützenberger: 150
Sebeok, T. A.: 105, 233
ses (sound)
ses ve anlam (– and meaning): 36, 55, 133, 156, 173, 174, 175, 179, 184, 186, 280
– yapısı (– structure): 63, 69, 95, 103, 128, 261-2
sesbilgisi (phonetics): 65-6, 103, 105, 128, 242, 248
evrensel – (universal –): 36, 95, 103, 180, 181-3, 184, 185, 187, 188, 190, 236, 240-1
– ulamları (categories of –): 229
sesbilim (phonology): 76, 94, 117, 149, 199
evrensel – (universal –):): 64, 103, 234
yapısalcı – (structuralist –): 116, 117
– bileşeni, dilbilgisinin (phonological – of grammar): 94, 186, 188-98, 203-4
– dizgesi (– system): 116, 117
– kuralları (– rules): 64-5, 70, 72, 75, 96, 117, 128, 146, 187, 190, 228, 238, 241, 248, 254-5, 261, 265, 281
– kuramı (– theory): 103, 234
sesbilimsel (phonological)
– özellikler (– features): 204-5, 215
– yapı (– structure): 103
– yorumlama / lar (– interpretation / s): 191, 199
sesçil (phonetic)
– alfabe (– alphabet): 180, 181, 182, 188
– biçim (– form): 52, 68, 71, 145, 161, 167, 173, 187, 196, 200, 226, 238
– gerçekleşim (– realization): 53, 65-9
– matris (– matrix): 189-90, 198, 205, 233
– simge (– symbol): 64, 180, 232
– tasarımlama (– representation): 63-5, 68-9, 159, 166-8, 174-6, 181-2, 189-90, 192-4, 196, 198, 204, 231, 235, 240, 254, 261
– yorumlama (– interpretation): 52-3, 65, 78, 176, 186, 188, 199-200, 220, 224, 233, 235, 248
Shklovskij, V.: 44–5
sibernetik (cybernetics): 16
silinti ilkesi (erasure principle): 92, 94, 96
silme (deletion): 74
– dönüşümleri (– transformations): 58
– işlem / leri (– operation / s): 56-8, 90, 92, 102
– koşulları (conditions of –): 59, 90
simge (symbol)
evrensel alfabenin –leri (–s of universal alphabet): 188
sonuncul – (terminal –): 208-9, 210, 214

sonuncul olmayan (nonterminal –): 209, 228
sesçil – (phonetic –): 64, 180, 232
sesçil alfabenin –leri (–s of phonetic alphabet): 181, 188
ulam –si (category –) / ulamsal – (categorial –): 208, 210, 212, 214
yertutucu simge (dummy –): 209, 210, 213
– dizgesi / leri (symbolic system / s): 124–5, 255
birincil – dizgeleri (primary – systems): 125, 256
dilöncesi – dizgeleri (prelinguistic – systems): 125, 255–6
ikincil – dizgeleri (secondary – systems): 125, 255, 256
simgesel (symbolic)
– davranış (– behavior): 146
– yönlendirme (– manipulation): 173
Skinner, B. F.. 17–8, 149
söylem çözümlemesi, bağlantılı (connected discourse analysis): 17
sözcük yerleştirme (lexical insertion)
– koşulları (conditions of –): 227
– kuralları (rules of –): 209, 214
sözdizimi (syntax): 39, 69, 72, 94, 96, 105, 204, 248, 281
– nin dönüşüm bileşeni (transformational component of –): 105, 204, 209, 216, 217, 225
– nin taban bileşeni (base component of –): 204, 225
– ulamları (categories of –): 229
evrensel – (universal –): 103, 184–8
karşılaştırmalı – (comparative –): 40
– bileşeni, dilbilgisinin (syntactic component of the grammar): 94, 96, 186, 203–26, 234
– ilkesi / leri (–principle / s): 92, 103
– kuralları (– rules): 63, 96, 187, 195–6
– kuramı (– theory): 103
– özellikleri (– features): 64, 85, 205, 212, 213
– yapısı / ları (– structure / s): 7, 103, 105, 146, 167–8, 196, 205, 225, 234, 235, 246, 261
sözdizimsel [olma özelliği, dilin] (syntactic) (*ayrıca bkz.* önermesel): 109–10
sözdizimsel (syntactic)
– tasarımlama (– representation): 175
– yorumlama (– interpretation): 196
sözlük (lexicon) (*ayrıca bkz.* ulamsal dizge): 204, 205, 208, 209, 212, 215, 225
– bilgisi (knowledge of vocabulary): 121
– içeriği (lexical content): 217
– maddesi (– entry / entry): 63–4, 95, 129, 204, 205, 209, 212–5, 217–8, 225, 227–8, 234, 263
– tasarımlaması (– representation): 64, 65, 67–8
– ulamları (– categories) (*ayrıca bkz.* ayraçlama, sözöbeği): 209
– tanımı (dictionary definition): 205
sözöbeği (phrase) (*ayrıca bkz.* ad öbeği, adcıl öbek, eylem öbeği): 35, 39, 70, 81–6, 191, 202, 234, 245, 273, 280
– belirleyicisi / leri (– marker / s): 209, 214, 215, 116–20, 225–7, 234
derin – belirleyicisi (deep – marker): 219
taban – belirleyicisi (base – marker):, 209, 214–7, 225
ulamı / ları (category / ies of –): 50, 88, 238
– yapısı / ları (– structure / s): 52, 129, 227
– yapısı bileşeni (– structuer component): 129, 262, 263, 281
– yapısı dilbilgisi (– structure

grammar): 129, 262, 263, 281
bağlamdan bağımsız – yapısı dilbilgisi (context free – structure grammar): 205, 235, 263
– yapısı dizgeleri (– structure systems): 128-9, 262
– yapısı kuralları (– structures rules): 129, 209, 263, 264
Suppes, P.: 104, 147, 279
şema / şemalaştırma (schema / schematism):
doğuştan [gelen] – / – (innate –): 99, 132, 149, 198, 251, 253, 265-66, 270
evrensel dilbilgisi şeması (– of universal grammar): 134-5, 265
evrensel şemalaştırma (universal –): 272

taban (base)
– bileşeni (–component): 204, 225
– dizge (– system): 204, 235, 262
– kuralları (– rules): 209, 226, 239, 248
– sözöbeği belirleyicisi (– phrase marker): 209, 214-7, 225
– türetimi (– derivation): 212-3, 228
– yapısı / ları (– structure / s): 225, 228, 245, 263, 265
– ın ulamsal bileşeni (categorial component of the –): 205, 208-11, 213-5, 225-6, 228
Tarski, A.: 104, 279
tasarımlama/lar (representation/s)
anlamsal – (semantic –): 167-8, 174-6, 179, 184, 198-9, 202, 204, 240, 268
anlam –sı (– of meaning): 36, 159, 160
dilsel – / lar (linguistic – / s): 63
ses –i (– of sound): 36
sesçil tasarımlama / lar (phonetic –): 63-5, 68-9, 159, 166-8, 174-6, 181-2, 189-90, 192-4, 196, 198, 204, 231, 235, 240, 254, 261
sözdizimsel – / lar (syntactic – / s): 175
sözlük –sı (lexical –): 64, 65, 67-8
tasarımlamak (to represent)
Thomas, V.: 149
Thorpe, W. H.: 109-10, 146
Tolstoy: 45
Trubetzkoy: 116
tümevarım (inducution): 72, 132, 135-6, 230, 254, 259, 277-8, 281

ulam (category)
ulamsal (categorial)
– bileşen[i, tabanın] (– component [of the base]): 205, 208-11, 213-5, 225-6, 228
– dizge (– system (*ayrıca bkz.* sözlük): 204
Ullian, J.: 279
usçu (rationalist)
– evrensel dilbilgisi (– universal grammar): 119
– dil felsefesi (– phisophy of language): 32, 169, 277
– dil kuramı (– theory of language): 27
– dilbilgisi (– grammar): 120
– dilbilim (– linguistics): 271
– ruhbilim (– psychology): 25, 27, 49, 141, 271
– zihin felsefesi (– philosophy of mind): 45, 169, 277
usçuluk (rationalism): 27, 45, 119, 123, 124, 127, 132, 136, 137, 148, 250-3, 259, 260, 277-8
uylaşım/lar (convention / s)
ülküselleştirme (idealization): 47, 174, 176, 179, 180, 236
üretici (generative)
dilbilgisi (– grammar): 8, 34, 40, 112-5, 121-2, 127, 132-3, 138, 146, 156, 166, 170, 187-8, 198, 202, 228-

31, 233, 257-9, 268, 270, 274, 281
evrensel – dilbilgisi kuramı (theory of universal – grammar): 114
özel – dilbilgisi kuramı (theory of particular – grammar): 114
– dönüşümsel dilbilgisi (transformational – grammar): 8, 102, 143, 155, 159, 160, 240, 264
– dizge / ler (– system / s): 113, 169, 275
– güç (– power): 26
– ilkeler (– principles): 37
– süreçler (– processes): 120
– yetenek / ler (–capacity / ies / ability): 27, 28
– yeti (– faculty): 26

Vaugelas: 33
Vendler, Z.: 105, 237, 242, 243

Walker, D.: 150
Wartofsky, W. M.: 147
Weinreich, U.: 105, 233
White, M.: 147
Whitehead: 42
Whitney, W. D.: 39, 118, 119
Wiest, M.: 146
Wilkins, Piskopos: 180, 232
Wittgenstein, L.: 45, 101, 147
Wundt: 140

yapayzekâ (artificial intelligence): 137
yapısal (structural)
– betimleme / ler (–description / s): 156-7, 166, 249-50, 268
– dilbilim (– linguistics): 20, 39, 41, 42, 106, 116, 130, 137, 179, 237, 242, 249
– betimlemeli dilbilim (–descriptive linguistics): 40
yapısalcı (structuralist)
– sesbilim (– sesbilim): 116, 117
yapısalcılık (structuralism): 42, 46
yapma (artifical)
dil (– language): 125, 235, 256
– dizgeler (– systems): 227
yeniden yazma kuralları (rewriting rules): 216
yeterlik (adequacy)
açıklama –i (explanatory –): 55
açıklama –i düzeyi (level of explanatoy –): 101
betimleme –i (descriptive –): 55, 101, 224
betimleme –i düzeyi (level of descriptive –):
deneysel – (emprical –): 216, 226
– koşulları (conditions of –): 20, 185
yinelemeli (recursive)
yorumlama/lar (interpretation / s)
– ilkeleri (principles of –): 203
anlam –sı / ları (semantic –): 7, 52, 53, 94-6, 105, 158, 161, 173-6, 180, 184-8, 196, 199-203, 215, 217, 219, 220, 224-5, 228, 233–5, 240
sesçil – / lar (phonetic –): 52-3, 65, 78, 176, 186, 188, 199-200, 220, 224, 233, 235, 248
sesbilimsel – / lar (phonological –): 191, 199
sözdizimsel – / lar (syntactic –): 196
yorumlayıcı (interpretive)
– ilkeler (– principles): 127
– işlemler (– operations): 69
– kurallar (– rules): 68, 189, 202
– sesbilim kuralları (– phonological rules): 190
dilbilgisinin – bileşeni (– component of the grammar): 188, 198, 202
dilbilgisinin – olmayan bileşeni (non– componenet of the grammar): 203
yükselti çizgisi (contour)
vurgu – (stress –): 70, 193-7, 230, 231, 254
ezgi – (intonation –): 52

yüzey yapı (surface structure)

zekâ (intelligence)
hayvan –sı (animal –): 23, 28, 138-9, 251
insan –sı (human –): 9, 10, 17, 22, 25 vd., 28, 37-8, 49, 100, 112, 114, 121, 135-6, 138, 141, 152, 154, 169, 242, 250-2
olağan – (normal –): 26, 27
uysal – (docile wit): 26, 27

zihin (mind)
– felsefesi (philosophy of –): 8, 169, 279
deneyci – felsefesi (empiricist philosoph of –): 45
usçu – felsefesi (rationalist philosophy of –): 45, 169, 277
– incelemesi / leri (study of –): 7, 13, 17, 22, 41, 45, 277
insan zihni (human –): 22-3, 40, 100, 142-4, 154-5, 250, 264
– edimleri (mental acts): 47, 113, 116
– yapısı (mentality / – structure): 20, 32, 45, 116, 118, 122, 135
– yetileri (– faculties): 45, 48, 76, 131, 170, 171

zihinsel (mental)
– süreçler (– processes): 16, 63, 107, 113, 114, 140, 251
– tasarımlama (– representation): 38, 140, 171, 245, 279
– yapı / lar (– structures): 107, 160
doğuştan – yapılar: 132, 232

zihinselcilik (mentalism): 107